D. TUDOR

FEMEI VESTITE DIN LUMEA ANTICĂ

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

SUPRACOPERTA ŞI COPERTA VAL MUNTEANU

D. Tudor

FEMEI VESTITE DIN LUMEA ANTICĂ

coroană sau cunună

EDITURA ŞTIINŢIFICA
Bucureşti, 1972

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE

ORIENTUL

HATŞEPSUT : regentă a trei faraoni bastarzi 15
ŞAMMURAMAT - SEMIRAMIS : regenta croitoreasă 26
ATOSSA : „Piatra preţioasă" a Persiei Ahemenide 33

GRECIA, MACEDONIA ŞI ROMA REPUBLICANĂ

SAPPHO : Privighetoarea din Lesbos 43
ASPASIA DIN MILET : inteligenta colaboratoare politică a lui Pericle 58
PHRYNE : Hetaira imortalizată în marmură praxiteliană 73
OLYMPIA : furtunoasa mamă a lui Alexandru Macedon 85
ROXANA : nefericita soţie a „Cuceritorului lumii" 106
ARSINOE a II-a FILADELFICA : o regină inteligentă, ambiţioasă şi lipsită de scrupule 120
FULVIA : „o femeie care niciodată nu putea sta liniştită" 141
CLEOPATRA a VII-a : dramatica luptă a unei regine pentru a-şi salva coroana 153

ROMA IMPERIALĂ

LIVIA AUGUSTA : sau „Ulisse în rochie" 213
AGRIPPINA SENIOR : văduva ambiţioasă şi imprudentă 236
VALERIA MESSALINA : cea mai desfrînată împărăteasă romană 245
IULIA AGRIPPINA : monstruoasa mamă a unui monstru încoronat 253

SABINA POPPAEA : „avea totul în afară de un suflet cinstit“ 268
POMPEIA PLOTINA : o împărătească virtuoasă și modestă 274
CELE DOUĂ FAUSTINE : soțiile unor împărați filozofi 282
IULIA DOMNA : împărăteasa aleasă de un horoscop 291
IULIA MAESA : regenta unui alt Sardanapal 317
IULIA MAMMAEA : dragoste maternă exagerată 328
ZENOBIA : regina deșerturilor 337
HELENA : mama primului împărat creștin 361

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 371

CUVÎNT ÎNAINTE

În prefața mediocrului său volumaș, *De viris illustribus*, Cornelius Nepos, modestul autor al unor biografii închinate cîtorva bărbați de seamă din lumea greco-romană, nota următoarele :

„Multe dintre lucrurile considerate de noi romanii ca fiind nedemne sau ca înjositoare [grecii] le pun la loc de cinste. Care dintre romani se simte rușinat cînd își conduce soția la ospețe date în afara locuinței sale ? Iar stăpîna casei, nu apare ea prima în sala de primire și se amestecă printre mulțimea oaspeților străini ? Dimpotrivă, în Grecia este cu totul altfel. Acolo, femeia acceptă numai invitațiile rudelor la ospețe. Ea rămîne retrasă în interiorul locuinței denumit gineceu, în locul unde au acces numai cele mai apropiate rude".

Acest amic al lui Cicero, al lui Catullus și al lui Atticus compunea atare reflecții în trista perioadă a istoriei de la sfîrșitul republicii romane, cînd frămîntările războaielor civile destrămaseră austeritatea și moravurile sănătoase din vremurile îndepărtate ale legendarului Cincinnatus sau ale sobrului Cato cel Bătrîn. Faptele înfățișate ca ținînd de viața femeii din Grecia trebuie împinse însă cu cel puțin trei-patru secole mai înapoi. Femeia elină, înfundată în gineceul casei bărbatului, trăise în perioada arhaică și clasică a lumii grecești (secolele VIII—IV î.e.n.). Găsim de asemenea necesar să precizăm faptul că în textul lui Cornelius Nepos este vorba de femeia aristocrată sau cu o bună stare materială. Femeia din straturile de jos ale societății grecești a fost silită să părăsească închisoarea gineceului, pentru ca, alăturea de bărbat, să apară pe stradă, în piețe și pe ogoare, în scopul de a agonisi prin muncă cele necesare traiului familiei. Aceasta

este femeia muncitoare și gălăgioasă pe care o întîlnim în comediile lui Aristofan.

Este drept că în lumea clasică greacă a secolului V î.e.n. și în concepția unor oameni luminați apare tendința de a desconsidera femeia tocmai pentru cea mai de seamă realizare a sa. În tragedia *Eumenidele*, Eschyle spune că „Femeia nu-i procreatoarea copilului său cum se crede de obicei. Ea nu face altceva decît să hrănească sămînța. Numai tatăl poate zămisli. Femeia păstrează numai o garanție ce i s-a încredințat și pe care o restituie vie proprietarului ei, dacă ea nu a fost cumva distrusă de zei". Sîntem deci într-o epocă cînd ginocrația și matriarhatul din comuna primitivă erau doar o reminiscență păstrată în miturile elene, cînd dreptul matrimonial fusese înlocuit de cel patrimonial, și *patria potestas* domina în cadrul întregii familii. Situația ascendentă a femeii dispăruse și din cadrul căsătoriilor frate-soră, specifice perșilor și egiptenilor, al căror scop urmărea neîmpărțirea averii părintești și apărarea purității sîngelui familiei.

Nu trebuie să acceptăm însă integral opinia lui Cornelius Nepos, în ceea ce privește totala lipsă de independență a femeii eline din „lumea de sus". În epoca elenistică a istoriei grecești, ce a urmat după moartea lui Alexandru Macedon, se constată că și femeia aristocrată din statele elenistice a beneficiat de oarecare emancipare față de autoritatea bărbatului. Numai în lumea unor despoții orientale, femeia aristocrată era definitiv sechestrată în casă, adesea desconsiderată și supusă unui aspru regim, cîteodată asemănător vieții de sclavă. Ea trăia într-o totală ignoranță în comparație cu lumea din afară ; era mereu amenințată de pedepsele bărbatului și lipsită de lumina culturii. Cu rare excepții, Orientul a înțeles, pe baza unor precepte religioase și sociale, să facă din femeie o roabă destinată muncii casnice și plăcerilor bărbatului. Haremurile regilor perși strîngeau laolaltă surorile și rudele lor cele mai apropiate, prințesele din neamul predecesorilor ce purtaseră coroana, pe fiicele unor nobili de seamă și pe orice femeie dorită de despot. Poligamia constituia un puternic element de siguranță a guvernării.

În Roma republicană și imperială, femeia a căpătat o oarecare independență patrimonială și juridică. Treptat, în lumea aristocrației romane a fost părăsită vechea formă de căsătorie, prin care toate bunurile soției deveneau proprietatea

exclusivă a soţului. Către finele Republicii, bărbatul dispunea numai de dota înscrisă în actul de căsătorie, lăsîndu-i-se femeii dreptul de proprietate asupra altor bunuri personale. Au apărut de asemenea unele legi prin care femeile necăsătorite erau eliberate de tirania tutorelui, în ceea ce priveşte administraţia bunurilor. O dată cu zorile imperiului lui Augustus se poate vorbi de un fel de egalitate între sexe, egalitate de natură morală, socială şi juridică, nu însă şi politică. Bineînţeles, de această egalitate beneficiau numai cetăţenii romani. Această situaţie va îngădui femeilor cu dare de mînă să se iniţieze în literatură, filozofie, arte şi ştiinţă ; să participe în mod public la diferite festivităţi, la teatru, banchete etc. Nemaifiind prizoniera zidurilor locuinţei sale, cetăţeana romană părăseşte casa în lectică (ca să fie ferită de unele priviri indiscrete), merge la circ, la teatru, în tribunale, chiar şi în forul zgomotos. Deşi ţinută mult timp departe de agitaţiile politice, femeia romană apare mai cultivată decît cea greacă. În general, romanul a dat mai multă importanţă femeii decît elinul, datorită faptului că ea arăta calităţi esenţial „bărbăteşti", fiind lipsită de feminitate excesivă, în timp ce femeia greacă prezenta în aceeaşi măsură gingăşie şi duritate.

O poziţie cu totul excepţională deţineau vestalele romane, alese de zei şi considerate fecioare sacre, protejate de legi speciale spre a nu fi ofensate. Mergeau în lectică sau car ; aveau locuri speciale la teatru ; erau dispensate a depune jurăminte ca martore şi beneficiau de emancipare paternă. Capacitatea lor juridică era egală cu a bărbaţilor, de aceea dispuneau liber de propria lor avere.

În Roma s-au format cele dintîi asociaţii feminine şi au avut loc primele acţiuni ale femeilor împotriva unor legi ce le îngrădeau luxul. Astfel, în anul 195 î.e.n. matroanele romane au organizat o manifestare publică, cerînd abrogarea legii Oppia, votată în anul 215 î.e.n. Legea respectivă stăvilea unele excese vestimentare ale femeilor, frînîndu-le luxul. Ea fusese votată de senat în momente grele pentru stat, cînd Hannibal ameninţa Roma. Protestele lor s-au îndreptat împotriva lui Cato cel Bătrîn, consul în anul 195 î.e.n., şi au avut succes. Marele om de stat ar fi spus atunci într-un discurs : „De îndată ce femeile ajung egale cu noi, ele ne sînt deja superioare" (Titus Livius, XXXIV, 3).

În secolul I î.e.n., matroanele romane din lumea aristocraţiei constituiseră chiar „cluburi" feminine, unde, în afară de literatură şi artă, se discutau şi probleme politice ; „cluburile" erau susţinute de femei aristocrate, cultivate şi inteligente, dar cîteodată intrigante şi depravate.

În societatea antică, căsătoria constituia instrumentul potrivit pentru a face să crească puterea economică şi politică a unei familii. Tînăra femeie nu avea posibilitatea de a alege în mod liber pe viitorul ei soţ. Căsătoria se decidea de către părinţi sau tutori, fără consimţămîntul tinerilor şi adesea logodna avea loc în anii copilăriei. Uniunea matrimonială devenea un act politic sau un prilej de rotunjire a averii şi, astfel, îngrădea spiritul de libertate sau de afecţiune între doi tineri. Ramses al II-lea îşi alegea o faraoană din regatul hittit, ca să se curme vechea ceartă cu imperiul din miazănoapte ; Cyrus cel Bătrîn îşi căuta soţiile în statele vecine pentru lărgirea graniţelor imperiului său ; Alexandru Macedon se căsătorea cu o fiică de satrap şi apoi cu fata fostului rege persan, pentru consolidarea, şi pe această cale, a stăpînirii sale din Orient ; Marius lua de soţie o patriciană, fiindcă adversarii îl desconsiderau ca pe un *homo novus* ; Cezar şi nepotul său Octavian au schimbat cîte trei neveste, după cum bătea vîntul în politică — şi aşa, mai departe.

Femeia romană din epoca republicană îndepărtată nu putea participa la viaţa politică decît din umbra iatacului său, unde multe soţii continuau să „toarcă lîna" pentru hainele familiei, ca pe timpul homericei Penelope. În comediile lui Menandru se spune că furca de tors este ocupaţia femeilor ţinute departe de întrunirile publice. S-au văzut însă multe cazuri, cînd inteligente regine din despoţiile orientale, adorate de soţii lor, interveneau în treburile de stat. În Atena, Aspasia lui Pericle aduna în casa sa elita politică şi intelectuală a oraşului şi acolo fermeca lumea prin inteligenţa şi vorba ei. Livia discuta cu Augustus cele mai importante probleme de stat ; ea i-a rămas un tainic consilier politic.

O „căsătorie de interes" a unui bărbat eminent cu o tînără bogată, dar cu modeste preocupări intelectuale, se citează a fi cea încheiată de Cicero cu Terenţia. Atunci cînd gloria marelui orator depăşise culmile celor „şapte coline", bătrînul Cicero şi-a concediat soţia, căsătorindu-se — la 63 de ani — cu Publibia, o tînără de 17 ani, bogată şi aceasta. Au existat

însă și uniuni matrimoniale ce au stîrnit admirația contemporanilor și posterității, cum a fost căsătoria dintre Brutus și Porcia, fiica lui Cato cel Tînăr.

În societățile antice, partea slabă a căsătoriei o constituia încheierea unui astfel de act la o vîrstă cînd viitorii soți erau niște copii inconștienți. În asemenea situații, combinațiile matrimoniale se făceau de către părinți. În Orient și Grecia, căsătoriile se desfăceau cu mare greutate, pe cînd la Roma legile erau foarte elastice. De aceea, divorțul la romani apărea frecvent, motivat și prin faptul că femeia dispunea de prea multă libertate. Cu toate că tradiția, preceptele religioase și educația impuneau matroanei romane din înalta societate să fie castă, neluxoasă, modestă, pioasă, devotată copiilor săi etc., acest „puritanism", demn de o Cornelia, mama Gracchilor, era călcat în picioare din cauza viciilor și a goanei după plăceri, păcate sociale ce năpădiseră aristocrația din perioada războaielor civile. S-a putut vedea că în puținele momente de înaltă ținută morală din viața societății, impuse adesea de legi, rolul femeii ca element de coeziune a fost destul de important. Dar constatăm și reversul : cînd societatea romană se zbătea în grave crize morale și politice, unele femei din înalta aristocrație, prin lux, depravare, frivolitate și sterilitate, au mărit anarhia, dezordinea și forțele dizolvante îndreptate împotriva vieții tradiționale. Așa se explică legile date de Augustus pentru consolidarea familiei. Istoricul Titus Livius afirma că situația era de așa natură, încît lumea condamna în masă viciile, dar aceeași oameni nu erau în stare să găsească un remediu moral împotriva lor.

●

În galeria portretelor din această carte am inclus medalioanele unor femei care s-au impus în paginile istoriei, alături de unii suverani sau oameni de stat, în artă, cultură etc. Din marele lor număr am ales cele cu o mai mare sferă de influență, pozitivă sau negativă. Deci unele dintre aceste femei au rămas celebre prin faptele lor mărețe, altele prin dezmăț, lux și crime. Se constată că în anumite perioade istorice, aceste femei au fost expresia spirituală și morală a unor popoare, cum au fost Hatșepsut, Semiramis, Atossa, Aspasia,

Livia, Iulia Domna, Zenobia etc. În general, din pricina situației sociale ce li s-a rezervat, atît în Orient cît și în lumea greco-romană, destul de puține au fost acele femei care au apărut pe arena politică.

Nu am putut include și biografia unor matroane romane care au strălucit în perioada Republicii (Cornelia, Clodia, etc.) din cauza modestelor informații istorice privitoare la viața lor.

Galeria medalioanelor feminine din volumul nostru se extinde cronologic în cadrul a două milenii și cuprinde reprezentante din lumea popoarelor hamite, semite și ariene. Există între ele creaturi luminoase (Atossa, Aspasia, Livia, Plotina) care au contribuit la creșterea aureolei politice a soților lor. În Orient s-au impus mai mult femeile regente și cele adorate de soții lor. Lumea elenistică a cunoscut femei ambițioase, chiar demoniace, ele fiind adesea adevărate calamități pentru cei din jur (Olympia, Cleopatra etc.). Despre ele, un istoric spunea că erau răscolite de pasiuni pînă și în somn. Acestor femei greco-macedonene și împărăteselor romane din prima jumătate a secolului I. e.n. li se poate aplica caracterizarea moralistului La Bruyère, care spunea că femeile sînt extreme, ori mai bune, ori mai rele decît bărbații.

O lucrare despre femeile ilustre ale lumii vechi nu s-a scris pînă acum, la noi. În Occident au apărut asemenea prezentări destul de sporadice și limitate. Nu am întîlnit însă nici o monografie care să reunească un număr atît de mare de biografii feminine, cîte au fost incluse în volumul nostru.

Am dori ca seria acestor biografii feminine să fie continuată de specialiștii români, pentru evul mediu, epoca modernă și epoca contemporană. Perioadele istorice mai noi vor putea include și multe figuri feminine din Istoria României.

D. T.

ORIENTUL

HATŞEPSUT

Regentă a trei faraoni bastarzi

Herodot şi Strabo, unul părinte al istoriei, altul al geografiei, atunci cînd au văzut ţara faraonilor şi-au dat seama că „Egiptul era un dar al Nilului". Cel mai lung fluviu din lume străbate o vale adesea strîmtă, printre două deşerturi ale morţii, cel libian la apus şi cel nubian la răsărit. Ea oferă oamenilor, încă din perioada pietrei necioplite, o binecuvîntată oază — lată de 20—25 km şi lungă de 850 km. Revărsările periodice ale fluviului asigurau fertilitatea „Pămîntului Negru" din această vale ce se închide spre mare în cunoscuta Deltă. De milenii, toată viaţa acestei ţări s-a restrîns la cele două lunci inundabile ale Nilului. O populaţie de ţărani şi păstori s-a legat puternic de paradisul Văii Nilului, unde a creat una dintre cele mai vechi civilizaţii, cu rădăcini istorice ce depăşesc în timp cinci milenii.

Epoca de mare glorie a regatului egiptean a durat două milenii, în cadrul cărora istoricii au stabilit trei epoci de înflorire, separate prin scurte perioade de stagnare : Regatul Vechi (2800—2300), Regatul Mijlociu (2000—1750) şi Regatul Nou (1580—1100). În perioadele de independenţă, statul egiptean a cunoscut domnia a 26 de dinastii, care s-au întrecut să împăneze valea Nilului cu numeroase monumente ce stîrnesc admiraţia lumii contemporane prin măreţia şi perenitatea lor. Faraoana Hatşepsut se află şi ea în lista marilor ctitori din Valea Nilului. În limba egipteană numele ei înseamnă „Supremă nobleţe feminină", Hatşepsut fiind deci un epitet regal.

Pînă în preajma domniei unice a lui Tutmes I (1557—1508), Egiptul a întîmpinat nenumărate dificultăţi în ceea ce priveşte succesiunea normală la tron. Cu domnia acestui

faraon războinic, marele preot al zeului Amon a început a deveni arbitrul soartei dinastiilor de faraoni.

O dată cu moartea lui Amenophis I (1557), a apărut prima manifestare a crizei succesorale, deoarece rămînea după el numai o fiică, Ahmes. Regulile tradiționale de succesiune la tron prevedeau, că, în lipsa unui fiu, coroana putea reveni unui ginere al defunctului faraon. Fiind încă în viață, Amenophis I căsătorise pe Ahmes cu un fiu nelegitim al său, care fu asociat la tron sub numele de Tutmes I. Aceeași lipsă a unui moștenitor legitim de parte bărbătească avu loc și la moartea lui Tutmes I, care lăsa în viață o singură fiică, pe Hatșepsut, căsătorită și ea în acel moment cu un fiu de concubină (deci frate vitreg al ei). El urmă la tron sub numele de Tutmes al II-lea (1508—1503). Un mare basorelief din templul-mormînt de la Deir-el-Bahari, ne arată cum Hatșepsut primește în fața curții coroana ce i-o oferă tatăl său, ca regentă, deoarece ea se trăgea legal din viță regală, pe cînd el era un bastard. Faraonul-tată se mărgini a fi pînă la moarte un rege onorific. Cu toate că Hatșepsut nu-i menționată în „listele regale", iar sculpturile parietale egiptene o arată cîteodată mergînd în urma lui Tutmes I și al II-lea, adevăratul conducător a fost totuși ea. Ca suverană a țării, Hatșepsut a mai purtat și numele de Maferâ, iar inscripțiile hieroglifice îi dau și titlul de „Mare soție regală".

Tocmai pentru a-și arăta sîngele său curat regal Hatșepsut a ridicat capela din complexul sanctuarului de la Deir-el-Bahari, unde decorațiile sculpturale și textele hieroglife documentau nașterea sa supranaturală din zei. Astfel, mama sa, Ahmes, ar fi fost vizitată tainic de zeul Amon din Theba, în chip de faraon. Trezită din patul său de parfumul divinității, ea i-a surîs și, prin aceasta, dragostea divină s-a zămislit în corpul său. Rămasă gravidă, faroana ar fi fost protejată în timpul sarcinii de două zeițe trimise de Amon. Alte scene din același sanctuar arată pe Amon-Râ în calitate de tată, prezentînd celorlalți zei pe pruncă și declarînd : „Iată pe fiica mea Hatșepsut. Ea va trăi. Eu o iubesc și sînt mîndru de ea". Ultimele tablouri înfățișează pe copila Hatșepsut alăptată de Zeița-vacă Hathor. În orice caz, Tutmes al II-lea nu-i putea fi superior ca inteligență și puritate de sînge. Destinul se arătase vitreg și de astă dată pentru dinastie : după

o domnie de 5 ani alături de sora-faraon Hatşepsut, prinţul consort murea şi el, lăsînd două fiice şi un băiat tot nelegitimi. Dar acest de-al treilea bastard nu fusese destinat domniei, deoarece Tutmes al II-lea îl încredinţase preoţilor din templul lui Amon, ca „servitor al zeului", unde urma să rămînă întreaga sa viaţă. Legenda spune că, în timpul unei procesiuni religioase, la Karnak, statuia „articulată" a zeului Amon i-ar fi şoptit tainic copilului că este destinat să poarte dubla coroană a faraonilor şi nu toiagul de preot. Intervenţia divină în cazul înscăunării lui Tutmes al III-lea a fost imortalizată de preoţi în textul unei inscripţii care spune: „Chipul sacru al zeului, aclamat de mulţime, era dus din sanctuar în curtea templului. În acel moment Tutmes al III-lea se găsea cu alţi slujitori ai zeului sub colonada de nord pe lîngă care trecea cortegiul. Se părea că zeul caută pe cineva, de aceea se opri în faţa tînărului prinţ care se înclină respectuos. Dar zeul îl ridică şi-l duse în locul unde, după ritualul templului, numai faraonii puteau pătrunde". Probabil sprijinit de preoţime, tînărul prelat fu recunoscut ca faraon, sub numele de Tutmes al III-lea şi căsătorit cu una dintre fiicele legitime ale înaintaşului său (după unii autori, minorul ar fi fost căsătorit *pro forma* chiar cu Hatşepsut). Deoarece atît noul faraon cît şi soţia sa erau minori, regenţa s-a încredinţat mătuşii Hatşepsut, care prin abilitatea sa va şti să-şi prelungească mult timp acest mandat.

Puţinele statui ale faraoanei ce au scăpat de furia succesorului său ne arată o figură fină, înaltă, energică cu ovalul prelungit al feţei, cu obrajii puţin slabi, ochii afundaţi în arcade, fruntea joasă, cu gura mică şi strînsă la colţuri.

Sub domnia reginei Hatşepsut, clerul zeului Amon din Theba a reuşit să-şi cimenteze o situaţie de prim ordin în stat şi să formuleze o teorie de caracter teocratic, după care succesiunea la tron depindea de consimţămîntul preoţimii marelui zeu. O inscripţie contemporană pusă de arhitectul palatului, Ineni, arată că „Tutmes al II-lea s-a ridicat triumfător în ceruri şi acolo s-a contopit cu zeii. De îndată, fiul său îi luă locul pe pămînt, ca rege al «Regatului Dublu» şi deveni stăpînul tronului aceluia ce-l zămislise. Iar sora sa, divina soţie Hatşepsut conduse treburile celor două ţări după planurile sale. Egiptul muncea plecîndu-şi capul în faţa ei şi minuna-

tele cereale veneau de la zeul Amon-Râ. Ea reprezenta otgonul de remorcat Egiptul de Jos și stîlpul de ancorat Egiptul de Sus ; ea devenise direcția cea bună a cîrmei din Deltă ; era stăpîna care da porunci, ale cărei excelente planuri pacificau cele «Două Țări» atunci cînd cuvînta ea".

Această inscripție gravată în templul de la Deir-el-Bahari, din ordinul faraoanei Hatșepsut, arată clar că adevăratul conducător al văii Nilului era ea, ca o puternică regentă, căreia trebuia să i se supună și regele asociat, Tutmes al III-lea. Documentele sculpturale oficiale ale vremii ne-o arată pe regentă mergînd în frunte și urmată de nepotul său, faraonul asociat Tutmes al III-lea. Nici atunci cînd regele deveni major, Hatșepsut nu renunță la putere. Ea își asigură în continuare drepturile de regentă, îmbrăcă costumul bărbătesc al regelui și pretinse să i se acorde protocolul rezervat numai faraonului-bărbat. Cu o energie nemaiîntîlnită pînă atunci, ea nu lăsă puterea din mînă timp îndelungat, adică pînă în anul 1483, cînd muri, probabil de bătrînețe.

Hatșepsut, ca regentă, regină și faraon, a afirmat o nouă teorie asupra puterii. Dezvoltarea ideii monarhice, avînd ca temelie zeificarea faraonului, a reintrodus de altfel sistemul din epoca Vechiului Regat, prin care regele era privit ca o încarnare pe pămînt a zeului Râ. Nu legile omenești acordă tronul faraonului, ci voința puternică a zeului Amon. Pe baza acestei concepții, preoții lui Amon au sprijinit venirea la tron a lui Tutmes al III-lea. De acum puterea faraonilor depindea de cler și nu de legile fixate de înaintași. Preoții din Theba introduceau astfel un nou sistem monarhic : faraonul este interpretul voinței zeului.

Ideea aceasta privitoare la designarea faraonului de către divinitate s-a fixat pe timpul îndelungatei regențe a faraoanei Hatșepsut. Regina se lăuda în inscripțiile religioase ale timpului că ea însăși s-a născut din zeul Amon. Faraoana, ca „soție" a lui Amon, va deține un rol important în succesiunea la tron. S-a arătat că cei trei Tutmes, erau fii nelegitimi, născuți din concubine, ajunși la tron în urma unei căsătorii cu o prințesă legitimă și numai astfel și-au consolidat domnia, în calitate de prinți consorți.

Tutmes al III-lea, născut dintr-o concubină și un rege care și el la rîndul său avusese aceeași naștere nelegitimă, nu putea

fi considerat ca purtînd în vinele sale sînge zeesc mai curat decît al regentei Hatşepsut, născută direct dintr-un „Zeu-rege", pe care-l putea reprezenta pe pămînt. Astfel, problema dinastică căpăta un aspect religios ; preoţii lui Amon, atribuind tronul, se înfăţişau ca executori ai voinţei zeului. Prin aceasta, clerul dobîndeşte o mare ascendenţă politică. Marele preot al lui Amon-Râ conferi faraonului dreptul la domnie. Pe timpul regentei, demnitatea aceasta religioasă era deţinută de preotul Hapuseneb, pe care Hatşepsut l-a numit concomitent şi în postul de vizir, un fel de prim-ministru, păstrător al peceţii regale. Şef suprem al cultului şi conducător al treburilor politice din stat, marele preot era adevăratul stăpîn al tronului. Favorurile regentei s-au extins şi pentru fericirea altor preoţi. Cel de-al doilea preot al lui Amon a devenit şeful consiliului privat al regentei, arhitect-şef şi mare intendent al bunurilor curţii. Din întîmplare, cel de-al doilea preot al lui Amon, ajuns acum al doilea mare potentat politic în stat, a fost în acea vreme genialul arhitect Senmut, amant al regentei şi constructorul măreţului templu funerar al patroanei sale, de la Deir-el-Bahari. Din rîndul preoţimii au mai fost promovaţi în anturajul regentei cancelarul Nehesi şi trezorierul Thuti. Cu toţii constituiseră un fel de camarilă ce-şi împărţise puterile în stat.

Astfel, regenta Hatşepsut, întărită în postul ei de conducere prin teoria teogamiei regale, devenise exponentul triumfului preoţimii zeului Amon şi transformase ţara într-o teocraţie.

De îndată ce a murit regenta, Tutmes al III-lea a căutat să distrugă toate monumentele şi arhivele ce aminteau numele înaintaşei sale. De aceea, izvoarele pentru cunoaşterea vieţii faraoanei sînt astăzi destul de puţine. Cu toate acestea, fanatismul şi ura succesorului nu i-au nimicit strălucirea domniei. Deşi faraonul, pus sub tutela ei timp de peste două decenii, era o fire ambiţioasă, dotată cu aptitudini de conducător de oşti şi de oameni, inteligenţa despoticei regente l-a ţinut în frîu pînă la moartea ei. Pentru a stăvili veleităţile de domnie directă ale tînărului faraon, Hatşepsut se folosea de camarila sacerdotală înscăunată la curte, unde constituia un fel de partidă legitimistă. Bineînţeles, rivalitatea dintre regentă şi ambiţiosul faraon oferea preoţilor posibilitatea să-şi rotunjească averile.

Tatăl regentei fusese un faraon războinic ale cărui oşti supuseseră ţinuturile nubienilor şi împinseseră frontierele pînă dincolo de Sinai, pînă în nordul Siriei şi pînă la cotul Eufratului. Dar fiica sa, regenta Hatşepsut, instaură o politică de pace, extinsă de la cataractele superioare ale Nilului pînă la malurile Eufratului. Liniştea din interior aduse o însemnată propăşire materială în Valea Nilului şi o epocă febrilă de construcţii ridicate peste ruinele lăsate cu o jumătate de veac mai înainte de distrugerile invadatorilor hicsoşi. Opera de constructor a regentei este evocată într-o inscripţie în care ea spune: „Am reconstituit ceea ce fusese distrus şi am dus la bun capăt ceea ce era neterminat. Asiaticii amestecaţi cu alţi barbari au locuit în nordul ţării, unde au dărîmat ceea ce fusese zidit cîndva, nesocotindu-l pe zeul Râ". Dacă ea n-a purtat războaie ca alţi faraoni, energica şi chibzuita regentă a rămas nemuritoare prin construcţii. Portretele sale o arată „în mare ţinută" de faraon. De aceea, purta o barbă artificială, împletită, cu care apărea mai ales în timpul solemnităţilor publice.

Domnia regentei a rămas memorabilă în istoria faraonilor prin expediţia „colonială", organizată în ţara Puntului, denumită şi „Ţara Zeului". Expediţia a avut loc în al noulea an al domniei sale şi se spunea că ea fusese ordonată de însuşi zeul Amon. Scopul ei a fost însă aprovizionarea din abundenţă a sanctuarului recent construit la Deir-el-Bahari, cu mirt, tămîie, parfum (aromate), lemn scump, uleiuri fine extrase din sicomor, aur, argint, pietre preţioase, toate necesare cultului şi mobilierului de ritual din sanctuar. Misterioasa ţară a Puntului se găsea în părţile Abisiniei şi Somaliei de azi, la răsărit de Massana. Încă din perioada dinastiei a V-a (circa 2700 î.e.n.), regiunea devenise unul dintre principalele obiective comerciale ale Egiptului. Pereţii multor mausolee ale demnitarilor sau ale faraonilor păstrează urma unor asemenea călătorii, organizate cu sprijinul armatei, căci drumul era lung şi periculos atît pe mare, cît şi pe uscat. Se ştie că în vremea dinastiei a XI-a (2151—1991), comunicarea cu ţara Puntului se făcea prin Koptos, în lungul deşertului arabic. Greutăţile călătoriei îndemnau, mai mult pe aventurieri, să plece spre această bogată regiune. În cartea intitulată *Povestirile naufragiaţilor* ne sînt

expuse sub o formă îmbrăcată în mister peripeţiile îndrăzneţilor negustori.

Tablourile sculptate pe pereţii de la Deir-el-Bahari, unde au fost executate după planurile arhitectului Senmut, povestesc amănunţit expediţia spre ţara aromatelor, ordonată de curte în al nouălea an de domnie a regentei. În urma unui consiliu regal, au pornit cinci corăbii, puse sub comanda lui Senmut şi Nehesi, spre această ţară de basme. Îndrăzneţii corăbieri purtau, din ordinul faraoanei, cele mai seducătoare mărfuri ce puteau fura ochii barbarilor, şi care erau oferite localnicilor în schimbul unor mărfuri mult mai preţioase. Vasele au coborît pe Nil pînă în Deltă, au trecut prin vechiul Canal de Suez, pe lîngă Wadi Tumilât, către răsărit, intrînd în lacul Amer şi apoi în Marea Roşie. După zile grele de navigaţie, s-a debarcat „pe cele două ţărmuri foarte înverzite", identificate azi cu cele două maluri ale Mării Roşii, cel african şi cel arabic, din ţinutul aromatelor, adică în dreptul Somaliei. Locuitorii întîlniţi în acea regiune erau de neam hamit, cu piele brună, şi stăpîneau triburi de negri ce munceau pentru ei. Acolo, la umbra palmierilor şi a sicomorilor, ale căror frunze dau picături de răşini aromate, negustorii veniţi din Egipt au construit locuinţe lacustre, pe piloni, în faţa cărora şi-au expus mostrele de mărfuri, pentru schimbul în natură cu băştinaşii. Între exponate figura şi o statuie de aur a regentei, turnată, cu chipul zeiţei-vacă Hathor, stînd în mijlocul zeilor din valea Nilului. Printre clienţi figurează şeicul din Punt, numit Parihu, venit cu soţia sa, Ati, un fel de Venus de neam hotentot, avînd şira spinării unsă cu uleiuri mirositoare şi grase. Stăpînul Puntului a permis lui Senmut să dezrădăcineze şi să transplanteze în curtea sanctuarului de la Deir-el-Bahari mai mulţi puieţi de sicomori aromaţi. Cronica gravată în piatră a acestui sanctuar-mauzoleu arată cum oamenii lui Senmut au cumpărat abanos, aur şi ivoriu, diferite lemne aromate, blănuri, pene de struţ, animale exotice ca maimuţele, ogari sălbatici, leoparzi, girafe, precum şi sclavi din cele două neamuri ale populaţiei locale (hamiţi şi negri) etc. Flotila s-a întors cu bine la Theba. Preţioasa încărcătură de mărfuri şi sclavi a fost consacrată în întregime sanctuarului bunului zeu Amon. Natural, preoţimea beneficia şi ea de

aceste mărfuri străine. Inscripția dedicatorie spune că expediția lui Senmut și Nehesi s-a întors cu foarte mari minunății din ținutul Punt : „tot felul de lemn parfumat din țara divină, un morman de rășină, lemn verde de smirnă, lemn negru de abanos, fildeș, aur, argint, lemn de kinamon, tămîie, alifii pentru ochi, paviani, maimuțe cu coada lungă, cîini de vînătoare, piei de panteră din sud, sclavi indigeni cu copiii lor. Niciodată nu se adusese ceva asemănător pentru regii ce au domnit în Egipt".

În al șaptelea an al domniei sale, ca un fel de recunoștință față de protectorul său divin, Amon, și ca răsplată pentru sprijinul ce-i dădea preoțimea, Hatșepsut zidi mărețul templu-mausoleu de la Deir-el-Bahari, monument urmat de noi construcții religioase și de obeliscuri înălțate la Karnak (vechea Thebă egipteană) și în alte mari centre religioase ale regatului. Arhitectura epocii regentei se remarcă prin grandioasele porticuri cu colonade „protodorice", iar sculptura basoreliefului arată o lucrare rafinată, manierată, echilibrată și sobră. Acest stil reprezintă de fapt o inspirație de caracter dogmatic cerută de clerul lui Amon și transpusă în piatră de marele arhitect Senmut.

Remarcabila construcție-mausoleu a regentei, zidită la Deir-el-Bahari, fusese rezemată de peretele stîncos al Nilului. Planul său avea ca model un mic templu construit pe terase de faraonul Mentuhotep al III-lea, din vremea Regatului Mijlociu La Deir-el-Bahari, întregul plan se desfășoară pe trei terase suprapuse, înconjurate de colonade și unite la mijloc prin rampe de acces. Complexul se extindea de la malul fluviului pînă sub stîncă. Ansamblul lui conținea ca elemente principale propileele, aleea sfincșilor lungă de un kilometru, prima curte închisă de o rampă cu două porticuri pe flancuri, a doua curte similară cu prima, o a treia curte, mai mică, închisă în colonade și, ca punct final, un sanctuar-peșteră, scobit în stîncă. Aceste elemente se amplasaseră pe aceeași axă, oferind o simetrie solemnă, care devine din ce în ce mai aspectuoasă, pe măsura ridicării ei pe terase. Ceea ce impresionează pe vizitator sînt, în primul rînd, colonadele simple, cu puternice jocuri de umbră și lumină, apoi bogăția decorației sculpturale, realizată într-o perfectă armonie geometrică, al cărei fundal îl constituie stîncile sălbatice și golașe. Terasa

centrală arată vizitatorului naşterea supranaturală a zeiţei şi albumul sculptat al expediţiei din Punt. Într-un atare tablou apare şi corpolenta regină din Punt, hotentota Ati, tipul frumuseţei africane. Ca să reamintească şi altfel această călătorie, Senmut a plantat şi închinat lui Amon o grădină cu arborii aduşi din legendara ţară a Răsăritului. Într-o inscripţie aşezată alături, Hatşepsut declară că „este mîndră de a fi reconstituit peisajul natural din Punt, destinat aici zeului său, aşa cum acesta îi poruncise, de a fi realizat o grădină după măreţia sa, prin care zeul să se poată plimba".

Oraşul sfînt al Thebei s-a împodobit şi el cu noi monumente dăruite de regentă. Se remarcă acolo un templu dedicat aceluiaşi Amon, cu piloni uriaşi în complexul unor colonade, apoi două obeliscuri înalte de 30 de metri, fiind astfel printre cele mai mari din Egipt (dintre care unul s-a prăbuşit). Pe unul dintre obeliscuri, mîndra faraoană a pus să se scrie: „Toate ţările din afară îmi sînt supuse. Graniţele mele sudice ating ţara Puntului, cele de la răsărit se întind pînă în mlaştinele Asiei. Locuitorii din Sinai se află sub stăpînirea mea. La Apus, regatul meu se întinde pînă în Manu. Eu domin Lybia. Spre nord, frontiera este formată de insulele mării... Domnesc peste beduini, locuitorii deşertului. Mi se aduce mirtul din Punt etc." Se pare că Hatşepsut are „meritul" de a fi deschis în istorie, prima încercare de „politică colonială", de caracter egiptean şi religios.

Din lipsă de documente sfîrşitul domniei ca şi cel al vieţii acestei dîrze faraoane ne rămîn necunoscute. Nu posedăm nici o dovadă că ea ar fi fost înlăturată de la conducere şi că ar fi murit disgraţiată. A dispărut, probabil, de moarte naturală şi în plină glorie. Dar după dispariţia sa, umilitul Tutmes al III-lea, scăpat de o tutelă ce-i era odioasă, a căutat să se răzbune cu o ură sălbatică. Au fost organizate distrugeri barbare asupra monumentelor ce aminteau numele şi chipul regentei care îngenunchiase trei faraoni bastarzi purtînd acelaşi nume. Noul faraon nu i-a respectat nici sarcofagul ce-i dă într-un text hieroglific titlul de „regină" şi „soţie de faraon". Această *damnatio memoriae* s-a aplicat şi arhitectului Senmut, cel care-şi imortalizase stăpîna prin măreţe construcţii şi prin succesul expediţiei din ţara Puntului. Tînărul Tutmes al III-lea, acum în vîrstă de 30 ani, autoritar şi vijelios, ordonă ca nu-

mele fostei regente să fie şters de pe pietre şi înlocuit cu al celor trei faraoni bastarzi, umiliţi de ea. Portretul reginei, răspîndit pe mii de basoreliefuri şi cioplit în sute de statui, a fost izbit şi şters cu lovituri de ciocan. După credinţa egiptenilor, ştergerea numelor faraonului din textele hieroglife şi sfărîmarea chipului său îl împiedicau de a beneficia de o viaţă fericită în lumea zeilor. Furia succesorului s-a abătut şi asupra unor construcţii ale regentei, care au fost demolate sau ascunse după ziduri. A respectat numai măreţul templu-mausoleu de la Deir-el-Bahari. Nu a cruţat însă mormintele colaboratorilor regentei, pe care le-a distrus şi jefuit. Natural, cei care se mai găseau în viaţă, din camarila regentei, au avut o soartă şi mai tristă. O atare persecuţie *post mortem* explică şi dispariţia numelui suveranei din „listele oficiale de faraoni", unde Hatşepsut trebuia să apară printre cei mai glorioşi conducători din Valea Nilului. Toate acestea arată pasiunile şi grupările politice ce frămîntau curtea regală, atmosferă de care va şti să beneficieze în viitor tagma preoţească. Dar persecuţiile lui Tutmes al III-lea, pornite împotriva unei femei ce se ridicase la rangul de faraon, peste capetele a trei regi, n-au reuşit să şteargă definitiv amintirea şi gloria reginei Hatşepsut, pe care arheologii o reconstituie treptat din sfărîmăturile monumentelor sale.

Hatşepsut a condus regatul cu o mînă energică, de care se temeau supuşii din Valea Nilului şi vasalii din Siria pînă în Etiopia. Împotriva celor ce îi contestau autoritatea, ea se „ridica ca o panteră furioasă", pornea în fruntea armatei şi, la simpla ei apariţie, rebelii îşi plecau capetele. Domnia sa a fost prosperă în economie, artă, administraţie, politică internă, diplomaţie şi pe cîmpul de luptă, fiindcă a ştiut să-şi aleagă cei mai buni colaboratori. Arhitectul său, Senmut, a reuşit să imortalizeze această domnie în construcţiile ordonate de faraoană la Deir-el-Bahari, Karnak şi în Theba.

O dată rămas singur stăpîn al ţării Nilului, Tutmes al III-lea, părăsi politica de pace a înaintaşei sale. Timp de 40 de ani (pînă în 1435), prin războaie, dădu Egiptului o faimă militară fără precedent. În acel moment, Siria şi alte posesiuni asiatice ale faraonilor figurau numai cu numele ca fiind supuse Egiptului. Energicul faraon întreprinse 17 campanii în Asia

Mică, duse hotarele dincolo de Eufrat și se înrudi cu puternica curte regală din țara mitannilor. Dacă predecesoarea regentă și-a înscris gloria în filele istoriei printr-o politică de pace și prosperitate economico-culturală internă, noul șef militar, denumit de unii și „Napoleon al Orientului", și-a impus-o prin sabie. Monumentele nepieritoare de la Theba și Deir-el-Bahari păstrează însă, în continuare, memoria primei femei egiptene ce s-a urcat pe tron ca reprezentantă a zeilor și ca regentă a trei faraoni bastarzi, dintre cei mai cruzi și ambițioși.

ŞAMMURAMAT - SEMIRAMIS

Regenta croitoreasă

Săpăturile arheologice conduse de învăţaţii germani în ruinele oraşului asirian Assur au descoperit, între alte vestigii monumentale, şi o alee mărginită cu două rînduri de blocuri din piatră, frumos cioplite şi acoperite cu inscripţii cuneiforme. Pe unul dintre rînduri, blocurile conţin texte cuneiforme ce cataloghează numele şi titlurile a o serie de regi care au domnit în Asiria, iar cele din faţa lor indică nume de înalţi demnitari ai curţii lor. Atenţia arheologilor a fost reţinută de însemnarea de pe un bloc, cu următorul conţinut: *„Piatră pentru cinstirea (reginei) Şammuramat, soţia (lui) Şamaşi Adad, rege al Lumii, rege al Asiriei, mama lui Adadnirari, rege al Lumii, rege al Asiriei; nora lui Salmanasar, regele celor patru părţi ale Lumii"*.

Întîlnim în această însemnare, genealogia unei regine şi regente din statul asirian, cunoscută pînă aici şi din alte izvoare istorice sau epigrafice: Şammuramat, denumită şi Semiramis — Semiramida. Ea fusese soţia regelui Şamaşi Adad al IV-lea care a domnit între anii 826—809 şi a murit destul de tînăr, pe tron. O dată cu dispariţia soţului rămînea un fiu minor, viitorul rege Adadnirari al III-lea (809—782), care avea în anul decesului tatălui său numai 12 ani, deci era incapabil de a domni. Conducerea a fost luată atunci, în calitate de regentă, de mama sa, Şammuramat, pînă în anul 806, cînd fiul se putea considera matur pentru domnie. Cu toate acestea, regenta a păstrat în continuare frînele regatului în mîinile sale. Prezenţa ei la cîrma statului se considera justificată şi prin faptul că Asiria ducea, în acel timp, lupte grele cu statul Urartu.

Este singurul caz din istoria statului asirian, cînd o femeie apare în fruntea treburilor interne și externe. Inscripțiile de pe celelalte blocuri aflate la Assur, și în alte capitale menționează și alte femei de palat numai ca soții de regi. Nu mai întîlnim deci un alt caz de „conducere feminină" directă. Șammuramat s-a menținut ca regentă (sau ca asociată la domnie a fiului său) pînă după anul 787, cînd documentele încetează a-i mai menționa numele.

Istoria ținuturilor asiro-babilonene este tot atît de veche ca și a Egiptului. Mesopotamia și Asiria au cunoscut însă mai multe frămîntări și transformări politice decît liniștita Vale a Nilului. În decursul a două milenii s-au produs furtunoase migrațiuni de triburi și popoare, atît de-a curmezișul pămînturilor fertile și irigate ale cîmpiei mesopotamiene, cît și în regiunile pastoral-agricole de pe luncile, dealurile și din munții Asiriei. Primii care și-au făcut apariția, venind dinspre India, ca să se așeze la gurile Eufratului și Tigrului, au fost sumerienii. Aceștia sînt considerați drept creatori ai celor dintîi așezări de caracter urban, apoi ca inventatori ai scrierii pictografice, înlocuită treptat de cea cuneiformă. Le-au urmat triburi de origine semită, ce s-au așezat către sudul Mesopotamiei ; apoi, dinspre nord și nord-est, au invadat șesul mănos al regiuni elamiții, guttii, casiții, huriții, urartienii, catii și alții. Mulți dintre acești „barbari" au fost domoliți de cultura sumeriană, care domina din punct de vedere religios și spiritual întreaga Mesopotamie încă din mileniul al III-lea. Ca o reacțiune împotriva dominației politico-culturale a Sumerului, s-a ridicat Akkadul, cel ce a impus o hegemonie babiloneană a cărei culme o întîlnim sub dinastia creată de Hammurabi (circa 1800). Dar dacă politicește sumerienii au cunoscut un recul în centrul Mesopotamiei, cultura lor nu a putut fi înlăturată din acele locuri. Scrierea și limba diplomatică din străvechiul Orient se bazau tot pe milenarele cuneiforme sumeriene, folosite chiar și în relațiile diplomatice dintre Babilon și faraoni.

La începutul mileniului II î.e.n. au apărut în Orient și state formate din populații indo-europene, cum a fost cel hittit, cu capitala la Bogazkioi în Asia Mică. Hittiții vor avea de dus lupte seculare cu statul Mitanni, apoi cu Egiptul, pentru ținuturile siriene, fereastra Orientului la Marea Mediterană. Șesul Mesopotamiei și arida Vale a Nilului, lipsite de

metale, piatră şi lemn, puteau găsi aceste „materii prime" numai în ţinuturile siriene şi ale Asiei Mici, ceea ce explică lupta statelor din jur pentru stăpînirea acestor regiuni.

Pe cînd Şammuramat conducea destinele Asiriei, acest stat avea deja o istorie îndelungată. El se constituise cu încetul, încă din prima jumătate a mileniului II î.e.n., dar în perioada sa cea mai îndepărtată (Imperiul Vechi) nu a înscris fapte de seamă în istorie. Înflorirea politică a Asiriei creşte treptat în secolele XIV—XII î.e.n., pe măsură ce statele puternice din jurul ei, ca cel al mitannilor, al hittiţilor şi al casiţilor se prăbuşesc. Acum se deschide epoca Imperiului Mijlociu asirian, cînd evenimentele din Assur se împletesc politiceşte cu cele din Babilon. Regele Tiglatpalassar I (1115—1070) a purtat războaie victorioase cu Urartu şi în Siria, folosindu-se de o admirabilă armată de soldaţi-ţărani.

Populaţia asiriană s-a format dintr-un complicat amestec de neamuri locale, semite, ariene etc. În regiuni aspre ca relief, climă şi resurse de trai, populaţia ţărănească asiriană se obişnuise cu lipsurile şi supunerea faţă de şefi. Exploatînd mine de fier, regii asirieni au putut ridica o oştire bine înarmată, compusă din infanterie, cavalerie şi înzestrată cu care de luptă, o armată ce se deplasa cu o mare repeziciune, la ordinul regelui. Rivalii seculari ai Asiriei se găseau în Urartu şi Siria de nord, către care s-au îndreptat expediţiile regilor din Assur, mai ales în epoca regentei Şammuramat.

Documentele cuneiforme privitoare la activitatea regentei Şammuramat se numără pe degete. Unul dintre acestea, inscripţia onorifică a guvernatorului Nergaleris din provincia Rasype, pusă la Sabaa, în anul 805, pentru adularea tînărului rege proaspăt însărcinat, Adadnirari ai III-lea, în chip surprinzător nu mai menţionează şi pe regina-mamă. Unii asirologi au tras concluzia că acest document ar indica un fel de împărţire teritorială a statului, între mamă şi fiu, ceea ce pare puţin probabil.

Dar 22 de ani mai tîrziu, o întîlnim iarăşi pe Şammuramat-Semiramis, în calitate de regentă, alături de fiul său. Inscripţii repetate pe patru statuete ale zeului babilonian Nebu, gravate din ordinul lui Beltarsiiluma, guvernator al cetăţii Kalakh (Nimrud), arată clar că din iniţiativa ei s-au transportat de la Borsippa la Kalakh statuile acestei divinităţi babiloniene. Textele cinstesc, deopotrivă, pe regele Adadnirari

al III-lea şi pe Semiramis-Şammuramat, denumită „stăpînă a palatului său".

Originară din Babilon, regenta a activat intens pentru o apropiere şi o contopire asiro-akkadiană, sub conducerea regilor de la Assur.

Duşmănia dintre Asiria şi Akkad devenise acută încă din timpul scurtei domnii a soţului său, Samaşi Adad al V-lea. În urma mai multor campanii, el detronase pe regele din Babilon şi-l tîrîse în captivitate, la curtea din Assur, împreună cu mulţi ostateci. Tot timpul regenta a sfătuit pe fiul său să ducă o politică de împăcare a marelui oraş mesopotamian, dar mai ales să fie atent cu zeii de pe malurile Eufratului. Datorită acestei politici de clemenţă, iniţiată de regentă, au fost deschise larg porţile dinspre Asiria pentru transferul culturii din Babilon, cum ar fi adoptarea cultului zeului Nebu. Totodată, la îndemnul ei, ostatecii şi captivii din Babilon, aduşi cîndva de Şamaşi Adad al V-lea, căpătau învoirea de a reveni la casele lor.

Nu numai sîngele ei de babiloniană o îndemna să-şi sprijine ţara de baştină, dar şi dorinţa înţeleaptă de a realiza o comunitate economică, religioasă şi culturală între cele două state. S-a perfecţionat, din îndemnul ei, reţeaua canalelor de irigaţie, fără de care Mesopotamia, „cornul de aur fertil", ar fi devenit o ţară a deşertului sălbatic. Din gura localnicilor, patru secole mai tîrziu, sfătosul istoric Herodot afla că această importantă operă de hidroamelioraţii fusese realizată prin grija Semiramidei din Assur, pe care el o deosebea de o altă Semiramidă, Nitocris, soţia regelui babilonian Nabucudonosor al II-lea (604—562). După ce descrie amănunţit oraşul Babilon, el ne spune că acesta a avut mulţi regi care: „...au înfrumuseţat zidurile şi sanctuarele oraşului, iar în şirul lor se numără şi două femei. Cea care a domnit cu cinci generaţii înaintea celei de-a doua se numea Semiramida. Ea a ridicat în cîmpie nişte diguri de pămînt vrednice de văzut; mai înainte vreme, Eufratul ieşea din albie adesea, înecînd cîmpia toată" (Herodot, I, 184). Mai apoi, istoricul grec ne comunică că cea de-a doua regină se numea Nitocris, care a fost de fapt faimoasa Semiramidă a grădinilor suspendate şi soţia lui Nabucudonosor. Toate construcţiile puse de el pe seama acesteia din urmă rămîn însă în domeniul fanteziei marelui istoric.

Pe tot timpul minorității fiului său, cînd Șammuramat deținea singură conducerea statului asirian, luptele nu au mai contenit cu vecinii. Presiunea asupra Mesopotamiei superioare venea din două părți : dinspre podișul Armeniei, unde se stabiliseră mezii, și dinspre lacul Urmia, unde stăpîneau cei din Urartu. Campaniile împotriva celor doi dușmani au fost purtate de către generalii săi sau chiar de regentă. Dar cum acestea se repetau an de an, ele par a nu fi obținut succese importante. Încă de pe timpul domniei lui Salmanasar al III-lea (859—826), socrul regentei Șammuramat, urartienii deveniseră principalii dușmani ai Asiriei și puneau adesea în pericol marile orașe-capitale ca Ninive (lîngă Mosul), Kalakh și Dur-Șarukin (Khorsabad). Cînd Adadnirari al III-lea a devenit major, i-a revenit sarcina de a continua luptele cu mezii (opt campanii) și cu urartienii, fără să aducă o rezolvare a vechiului conflict. În pregătirea și ducerea acestor războaie, regenta a deținut un rol important. Adesea a însoțit călare în campanii pe soțul și fiul său, pînă în regiunile aspre ale podișului Armeniei.

Energica și dinamica Șammuramat a intrat în legendele create de Orient, ca soție a eroului Ninus, cel care ar fi întemeiat statul asirian și ar fi fundat orașul Ninive. În același timp, alte versiuni au confundat-o cu omonima sa, Semiramis din Babilonul lui Nabucudonosor. Asemenea tradiții legendare au fost înregistrate de Herodot și de medicul grec Ctesias din Cnidos, care își desfășura activitatea în Persia în jurul anului 400 î.e.n. Figura legendarei regente s-a răspîndit în literatura populară iraniană, de unde a trecut apoi la alte popoare. Este, desigur, eronat a pune bază istorică pe asemenea povestiri populare, mai toate de caracter mitic, pentru a reconstitui biografia ei. Dar dacă s-au brodat atîtea fapte pe seama vieții acestei femei-regente, însemnează că ea a deținut un loc de seamă în istoria asiriană.

În versiunea lui Ctesias din Cnidos, Șammuramat-Semiramis apărea ca prima „femeie fatală". Legenda ei ca „femeie fatală" a fost împletită cu mitul zeiței Ișter sau Astarteea, divinitate caldeo-asiriană, cu atribuții complexe, între care și aceea de a fi protectoarea dragostei. Îndemnată de această zeiță, frumoasa hetairă Semiramis ar fi cucerit inimi de regi, ar fi terorizat amanții și, întocmai ca divina sa patroană, îi gîtuia cîteodată — ne spune Ctesias.

Povestirile populare asiriene dăduseră o frumoasă aureolă acestei legendare femei. Folosind legende culese de Herodot şi de Ctesias, istoricul Diodor din Sicilia (secolul I î.e.n.) răspîndea în lumea grecească şi romană numeroase amănunte despre biografia reginei Semiramis-Şammuramat, între care şi acela că, împreună cu soţul ei Ninus, ar fi întemeiat imperiul asirian. Printre grecii ionieni din Asia Mică circulau de asemenea fel de fel de povestiri fantastice legate de domnia ei.

După o altă frumoasă legendă ce avea curs printre mezi, această femeie ar fi născocit un costum straniu care, o dată îmbrăcat, făcea imposibilă deosebirea femeii de bărbat. El era folosit mai ales în campanii de către soldaţii medo-perşi. Esenţialul îl constituiau pantalonii, pe care însăşi prima lor croitoreasă, Semiramis, îi îmbrăca pe timp de război. În realitate, această piesă de costum se cunoştea cu mult înainte de epoca regentei. Invenţia ei i s-a atribuit regentei, pentru că a fost prima femeie care s-a îmbrăcat în pantaloni pe cîmpul de luptă.

Fiind născută la Babilon, Şammuramat-Semiramis n-a fost uitată nici de numeroasele legende ce circulau în întreaga Caldee. Imaginaţia localnicilor i-a atribuit întemeierea Babilonului, socotind-o străbună a primei dinastii care a domnit în marele oraş. Era apoi de aşteptat ca, tot ei, să i se atribuie ideea construcţiei celebrelor „grădini suspendate" de pe malurile Eufratului, după cum se ştie, o lucrare considerată ca una dintre cele şapte minuni ale lumii vechi. Autorii antici, între care Ctesias şi Berosus — acesta din urmă, preot şi istoric babilonian (circa 280 î.e.n.) — au combătut această tradiţie, dovedind că celebrele grădini în terase fuseseră ridicate mult mai tîrziu, de către Nabucudonosor, pentru soţia sa Nitocris, cea de-a doua Semiramis, adusă din ţinuturile muntoase ale Mediei, pe care frumoasa regină dorea să le aibă la Babilon, cel puţin în miniatură.

Multe legende despre Semiramis-Şammuramat s-au vehiculat şi în ţara Urartu, neîmpăcata duşmană a Asiriei din acea vreme. Armenii din epoca romană (succesorii urartienilor) denumeau oraşul-capitală Van, situat pe malul lacului cu acelaşi nume, şi „Cetatea Semiramidei". Conducta de apă ce alimenta oraşul se considera ca o lucrare a aceleiaşi regine, de aceea purta denumirea de „Apa Semiramidei". Acest apeduct,

în funcţiune şi azi, fusese construit de regele din Urartu, Menua, contemporan cu legendara regină asiriană. Există de asemenea numeroase toponime în podişul Armeniei, mai ales construcţii ridicate pe stînci, care amintesc şi azi numele Semiramidei asiriene.

Prin faptul că numele reginei Şammuramat-Semiramis a intrat în poezia şi legendele atîtor popoare din Orient (mezi, perşi, babilonieni, urartieni, egipteni, ionieni etc.) putem deduce importanţa domniei sale în calitate de regentă, ilustrată prin războaie, construcţii administrative, acţiuni diplomatice ş.a. Ele învăluie fapte reale, pe care istoriceşte nu le putem reconstitui cu totul în lumina adevărului. Semiramis din Babilon, ajunsă a fi Şammuramat la Assur, a fost o mare personalitate istorică care a urmărit să realizeze, în numele soţului şi fiului său, o unitate nu numai politică, dar şi culturală a Orientului. Hatşepsut a consolidat ţara Egiptului, lăsînd succesorului său, Tutmes al III-lea, o situaţie ce i-a permis să dea statului un mare avînt intern şi extern. Acelaşi lucru l-a pregătit în Mesopotamia şi Şammuramat-Semiramis. După moartea ei, Tiglatpalassar al III-lea (745—727) a creat „Noul Imperiu Babilonian", cu centrul la Babilon şi a supus toate statele duşmane, realizînd ceea ce dorise înaintaşa sa.

Cu energie şi înţelepciune Şammuramat-Semiramis a condus un stat puternic. De aceea, poetul latin Iuvenal (secolul I e.n.) descoperea în această femeie o Cleopatra asiro-babiloniană.

ATOSSA

„Piatra prețioasă“ a Persiei Ahemenide

Biografia acestei regine ne poartă în istoria vastului Imperiu persan din Orientul iranian.

Uniunile de triburi medice, alături de cele persane, făceau parte din lumea indo-europeană. Ele au pătruns în Orient prin ținuturile caucaziene, mai întîi mezii, apoi frații lor mai puțin numeroși, perșii. Pentru prima dată luăm cunoștință despre ei în secolul al IX-lea î.e.n., din povestirea faptelor de arme ale regelui asirian Salmanassar al III-lea (859—825). În cel de-al 24-lea an de domnie (835 î.e.n.), despotul amintit ducea o campanie în țara Nairi și cu această ocazie, înspre ținuturile mezilor, l-au întîmpinat cu daruri, 24 regi din „Parșua“, adică Persia. Cei mai de seamă dușmani ai perșilor, secole de-a rîndul, au rămas asirienii. Întăriți cu noi valuri de triburi indo-europene formate din cimmerieni și sciți, medo-perșii s-au deplasat din podișul Armeniei în cel al Iranului, unde au scuturat dominația asiriană. În anul 625 î.e.n., statul mezilor, condus de către Cyaxares, era atît de puternic, încît în unire cu babilonienii a lichidat statul asirian. Luptele s-au încheiat cu distrugerea orașului Ninive (612 î.e.n). Dar fiul și succesorul lui Cyaxares, Astyages, lipsit de autoritate și dominat de casta preoțească din orașul Ragae, pierde sprijinul nobilimii din Media, care trece de partea lui Cyrus al II-lea (558—529), regele Persiei și ginerele său. Astyages a fost răsturnat de pe tron de către Cyrus și, cu anul 550 î.e.n., se deschide tumultuoasa istorie a statului persan. Sub sabia ascuțită a lui Cyrus — tatăl Atossei — cad, rînd pe rînd, Media, Armenia, Cappadocia, Lydia și Babilonul. Peste tot el apărea ca „eliberator“ și ocrotitor al culturii babiloniene. Voind să adauge vastului său imperiu, ce se întindea de la

Indus la Marea Mediterană, și țara masageților, situată către lacul Aral, el cade într-o luptă, răpus de regina Tomiris. Fiul său, Cambyse (529—523), mai adaugă vastului imperiu coastele feniciene și Egiptul. Dar acest epileptic fiu al lui Cyrus deveni, în cele din urmă, un dezechilibrat mintal și dispăru, probabil, în urma unui complot.

După o scurtă perioadă de anarhie, provocată de suirea pe tron a magului Gaumâta (denumit și „falsul Smerdis"), conducerea intră în mîinile lui Darius I (521—486), cel mai mare rege al Persiei. Puterea acestui monarh i-a determinat pe istoricii greci să-l numească „Marele Rege". Ca rudă, făcea și el parte din dinastia lui Cyrus, denumită ahemenidă. Pentru consolidarea tronului, noul despot adusese în haremul său două fiice ale lui Cyrus și alte numeroase principese din aristocrația persană. Poligamia a îngăduit regilor persani să realizeze combinații politice prin asemenea căsătorii. Atossa, născută pe la 550 î.e.n., făcuse parte, la început, din haremul fratelui său vitreg, Cambyse, apoi din al uzurpatorului Gaumâta-Smerdis, ca apoi să fie moștenită, în aceeași situație, de către noul stăpîn al imperiului, Darius I.

În legătură cu multiplele căsătorii ale Marelui Rege, Herodot (III, 88) ne informează astfel : „Darius își luă două soții de neam mare, anume pe Atossa și pe Arystona, amîndouă fiice ale lui Cyrus ; Atossa fusese înainte vreme soția lui Cambyse, propriul ei frate, iar apoi soția magului (Gaumâta); Arystona era fecioară. Mai tîrziu Darius se căsători și cu fiica lui Smerdis, fiul lui Cyrus ; numele principesei era Parmys ; în afară de aceste femei avea de soție și pe fiica lui Otanes, cea care l-a dat pe mag în vileag". Din alte izvoare se mai cunosc în haremul lui Darius ca nume celebre : Fratagame, fiica fratelui său Armames, o fiică (nume necunoscut) a demnitarului Gobryas, Faidyme, o altă fiică a prințului Otanes etc.

Datorită sîngelui său ce venea direct din vinele marelui Cyrus, Atossa a căpătat primul loc în acest harem, printre numeroasele principese și tinere aristocrate, persane sau străine. Din motive politice, la care putem adăuga frumoasele calități fizice și intelectuale ale Atossei, Darius I a ridicat-o pe treapta de „soție principală", ea fiind în realitate prima regină a țării.

Deşi Darius a avut numeroşi copii mai vîrstnici, considerente dinastice l-au determinat, cu un an înaintea morţii, să lase ca moştenitor la tron pe Xerxes (486—465), fiul cel mare al Atossei şi nepot direct al lui Cyrus, recunoscut fără împotrivire de ceilalţi fraţi vitregi şi acceptat de puternicii satrapi Hazarapates şi Artasyras. Regulile tradiţionale de succesiune la tron preferau pe fiul cel mai mare născut în haremul regelui. Se spune că insistenţele Atossei l-au convins pe Darius să nu mai ţină seamă de tradiţie şi să-l lase ca succesor pe fiul lor, Xerxes, cel nenorocos în războaiele cu grecii. Cu toate acestea, Xerxes a fost un mare conducător de oşti şi de stat, ceea ce l-a făcut pe Herodot să afirme că nici unul dintre principii perşi nu era mai frumos şi mai demn pentru domnie ca fiul Atossei. Astfel, influenţa reginei şi a mamei-regine în viaţa de stat s-a exercitat, timp îndelungat, sub cei doi regi, Darius I şi Xerxes.

Nu dispunem de informaţii amănunţite privitoare la rolul deţinut de fiica lui Cyrus în timpl vastei activităţi duse de soţul său pentru reorganizarea statului persan. Acest remarcabil rege a adus linişte, ordine şi prosperitate în satrapiile imperiului. Opera sa de mare organizator ne este cunoscută mai ales din spusele unor istorici şi literaţi greci. Adesea, aceştia l-au etichetat, pătimaş, ca despot şi barbar, din cauza războaielor ce a trimis asupra Eladei. Darius a reuşit de asemenea să strîngă în jurul său aristocraţia anarhică din Persia şi să exercite un control asupra clerului, dominat de puterea unor magi. Viaţa economică s-a înviorat prin baterea unor monede de aur — daricii —, ca şi prin găsirea de noi drumuri de comerţ maritim între gurile Nilului şi ale Indusului. Supuşii îl numeau pe rege şi „Darius negustorul". Comerţul şi transmiterea ştirilor beneficiau de o îngrijită reţea de drumuri, dotate cu hanuri şi curieri călări. Marele Rege se mîndrea că poate consuma peşte proaspăt de la Marea Egee, adus în două zile la Susa de curierii regali (2000 km).

Avem toate temeiurile să credem că Atossa, mereu alături de soţul său, n-a fost străină de elaborarea multor acte importante de guvernămînt. Era singura dintre regine care-l însoţea peste tot.

Nu dispunem azi de nici un portret al reginei. Atossa reprezintă transcrierea grecească a numelui persan, forma iraniană fiind *Hutaosa*, ceea ce însemna femeia cu „forme pline,

corpolentă, grasă" etc. Nu acesta era însă fizicul reginei. Numele ei se folosea curent în onomastica persană şi îl primise încă de la naştere. Se considera de către perşi că idealul frumuseţii feminine îl deţinea corpolenţa fizică, indicatoare a sănătăţii şi a maternităţii fecunde.

Atossa avea mai multe surori, cunoscută fiindu-ne ca nume doar Arystona. Toate deveniseră soţii ale lui Cambyse şi-l însoţiseră pe frate în timpul campaniei pentru cucerirea Egiptului (525). Cea mai mică dintre ele — al cărei nume, după Ctesias, era Roxana — a fost ucisă din ordinul dementului frate-soţ, pe timpul acestui război. Locul ei, ca primă favorită, l-a luat Atossa, cea mai vîrstnică. Se pare că această Atossa fusese amestecată şi în conjuraţia nereuşită, urzită de către Bardiya-Smerdis, fiul cel mai mare al lui Cyrus, cel ce încercase să-l înlăture pe Cambyse. După moartea lui Cambyse, Atossa a trăit în haremul magului Gaumâta, ajuns prin uzurpare şi înşelăciune („falsul Smerdis"), rege al Persiei. Se pare că această fiică a lui Cyrus, atît de „solicitată" ca soţie, nu a fost străină nici de înlăturarea uzurpatorului, ajutîndu-l în luptă de pretendentul Darius. Aceasta ar fi, de asemenea, o altă explicaţie în ceea ce priveşte ascensiunea ei sub noua domnie, ca „stăpînă a palatului", adică „prima femeie din harem". Atossa a controlat tot timpul haremul regelui, instalat în palatul de la Susa, apoi în cel de la Persepolis.

De la acelaşi Herodot (VII, 64, 82 şi 97) mai sîntem informaţi că, în afară de Xerxes, Atossa a mai avut cu Darius alţi trei copii care se numeau Masistes. Achaimenes şi Hystaspes. Sora sa, Arystona, i-a dăruit şi ea lui Darius doi copii, pe Arsames şi pe Gobryas. Într-o vreme, şi aceasta s-a bucurat mult de afecţiunea regelui, din a cărui poruncă i s-ar fi turnat o statuie din aur (Herodot, VII, 69).

Din peregrinările medicului Demokedes din Crotona, povestite de către Herodot (III, 129—139), ne dăm seama că Atossa depăşea prin inteligenţă şi ataşamentul său faţă de rege pe toate principesele de la curtea lui Darius I. Medicul amintit fusese mai întîi în serviciul tiranului Polycrate din Samos, de unde ajunsese apoi, după multe peripeţii, la curtea din Susa (522 î.e.n.). Acolo întrecu în arta vindecării pe medicii egipteni, folosiţi de palat, ceea ce i-a adus încrederea regelui şi a primei sale soţii. La una dintre vînătorile sale, Darius I îşi scrîntise aşa de tare un picior, încît osul îi ieşise

din gleznă și medicii egipteni nu reușeau să stăvilească durerea regelui. Cu „oblojeli elenice“ și cu alte mijloace, Demokedes îl vindecă pe rege și primi mult aur drept răsplată. Herodot arată că medicul grec ar fi ezitat, la început, să-l lecuiască pe Darius. Din porunca despotului au fost aduse „ace și bice“, unelte de tortură, și atunci, înfricoșat, Demokedes s-a apropiat de piciorul regelui cu leacurile cunoscute numai de el.

„La puțină vreme după aceea — ne informează același Herodot (III, 133) — au mai urmat și alte întîmplări ; Atossei, fiica lui Cyrus și soția lui Darius, i-a ieșit un furuncul la sîn. Cîtă vreme buboiul fusese mic, Atossa îl ținuse ascuns și, fiindu-i rușine, nu spusese nimănui nimic. Cînd însă se simți rău, trimise după Demokedes și i-l arătă. Medicul îi făgădui că o va face sănătoasă, dar o puse să jure că și ea va face pentru el ceea ce îi va cere — lăsînd să se înțeleagă că nu-i va cere nimic ce ar fi călcat buna-cuviință“.

În scurt timp, Atossa s-a vindecat și atunci Demokedes i-a cerut să-l convingă pe Darius să întreprindă o expediție împotriva grecilor apuseni, subliniind că, în prealabil, era necesară o „informare“ asupra situației lor. Pentru acest „spionaj“, ea a propus pe Demokedes, care și porni în această misiune cu doi fenicieni. Șiretul grec găsi astfel ocazia să fugă din captivitatea de la Susa, pentru a se reîntoarce în patria sa din sudul Italiei, orașul Crotona. În Persia lăsa o bună amintire prin știința sa. După el au mai venit și alți medici greci la curtea Marelui Rege, consultați mai ales în cazuri de ginecologie.

La curțile persane de la Susa, Persepolis, Ecbatana și Babilon, regina Atossa se remarca prin inteligența și cultura sa multilaterală. Se pare că poate fi considerată ca prima persană amatoare de literatură, preocupată de probleme de educație, atît pentru cei patru fii ai săi, cît și pentru tineretul aristocrat atașat palatului.

După dispariția lui Darius I, Atossa poartă în întregul imperiu titlul de Regina-Mamă. Prin experiența și vîrsta sa ajută pe fiu în conducerea multor treburi de stat. Renumele ei pătrunsese în multe colțuri ale Greciei europene. O întîlnim amintită și în cunoscuta tragedie *Perșii*, scrisă de atenianul Eschil, unde i se adresează de către un actor frumoasele cuvinte :

„Mărire ţie, Stăpînă, cea mai nobilă dintre femeile Persiei ; ţie soţie a lui Darius şi mamă a lui Xerxes, care ai împărţit patul cu un zeu persan şi ai devenit mama unui alt zeu".

Corul îi adresează apoi un cîntec în care i se spune : „Să ştii, tu, Stăpînă a acelei ţări, că nu-i nevoie să repeţi o poruncă, fiindcă este îndeajuns un cuvînt al tău ca să înţelegem că ai nevoie de noi".

Iar coregul o răsplăteşte în declamaţia sa cu epitetele : „Femeie, Regină şi *piatră preţioasă a Persiei* !

Nu cunoaştem îndeajuns activitatea de „consilier politic", exercitată de către Atossa pe lîngă regescul său fiu, după dispariţia lui Darius. Istoricii sînt cu toţii de acord că regina-mamă a jucat un rol important la elaborarea „reformei religioase" iniţiate de Xerxes în primii ani ai domniei sale. Ecoul acestei schimbări spirituale apare clar într-o celebră inscripţie a urmaşului lui Darius, descoperită în ruinele de la Persepolis, acum 36 de ani.

În timpul domniei sale, Darius arătase o vădită ostilitate faţă de doctrinele morale şi religioase ale profetului med, Zoroastru (secolele VII—VI). Aversiunea Marelui Rege pornea din motive politice şi sociale. Zoroastrismul, favorabil celor săraci, denunţător al abuzurilor şi violenţelor celor bogaţi, apărea în acelaşi timp ca religia predilectă a mezilor, supuşi acum perşilor. Susţinătorii lui erau magii, cei care îl sprijiniseră pe magul Gaumâta să ocupe tronul şi luptaseră împotriva lui Darius. Magii erau de asemenea ostili altor religii din imperiu, deci opuşi politicii de toleranţă religioasă, afişată de Marele Rege faţă de credinţele tuturor popoarelor regatului său.

Ajuns stăpîn al tronului, Darius a organizat o religie oficială, un fel de sectă opusă Zoroastrismului, denumită *Mazdeism*, doctrină ce proclama pe zeul Ahura-Mazda (Ormuzd) ca divinitate supremă, în cer şi pe pămînt, deasupra unui stufos şi pestriţ panteon multinaţional. Această credinţă se arăta opusă castei magilor, avea caracter oficial-politic, apărea ca o religie „naţională" persană, simplifica cultul şi devenea o religie dirijată de palat. Chipul lui Ahura-Mazda, întîlnit pe sculpturile din palatele şi mormintele regale, ni-l înfăţişează pe acest zeu al *Binelui* cu conturul capului şi bustului

regelui, dotat cu aripi și profilat pe discul soarelui. Opus *Binelui*, se întîlnea în natură elementul *Răului*, întruchipat de Ahriman. Lupta dintre Ahura-Mazda și Ahriman a constituit o religie dualistă. Ahura-Mazda iubea adevărul și ura pe mincinoși. De aceea Herodot (I, 136) spunea că educația tineretului persan se rezuma în „a ști să călărească să tragă cu arcul și să spună adevărul". Se înțelege că, fără a fi suprimată, casta preoțească a stat în umbră, atît timp cît autocratul Darius a fost stăpînul vastului său stat.

Zoroastrismul și magia recapătă ascendență moral-religioasă în stat o dată cu venirea la tron a lui Xerxes. Reforma religioasă pe care o pregătea proaspătul rege s-a inspirat și din doctrinele teologice milenare ale Văii Nilului. Astfel, calendarul tradițional de caracter rural al perșilor este părăsit, adoptîndu-se unul nou, de esență mistico-teologică, similar cu cel folosit de faraoni. Toate problemele religioase sînt de acum rezolvate de către casta magilor. În paginile lui Herodot întîlnim bogate informații asupra rolului ce-l dețineau acești preoți pe lîngă rege. Atunci cînd Xerxes pornea asupra Greciei europene (480), drumul alaiului regal era precedat de un car tras de patru cai albi, în care luase loc un grup de magi. Tot ei sînt aceia ce aduc sacrificii de cai albi pentru izbînda regelui, la trecerea Hellespontului (Dardanelelor) și a marilor fluvii din Tracia ce se varsă în Marea Egee. Din îndemnul aceloraşi magi, Xerxes a favorizat opreliștile față de cultele ostile Zoroastrismului, ca cele din Egipt, Babilon și lumea grecească. Multe sanctuare grecești au fost date pradă focului, la cererea atotputernicilor magi. Vechile învățături religioase iraniene au fost îmbibate de ei cu numeroase speculații magice.

Toate aceste transformări aveau loc în primii ani ai stăpînirii lui Xerxes, cînd mama sa, Atossa, dispunea de multă autoritate. Este deci exclus ca ea să nu-l fi îndrumat pe fiul său. Opera celor doi a dat peste cap întreaga politică religioasă a lui Darius și tronul a fost legat de puternica castă preoțească a magilor. Împăcarea cu preoții, datorită unor interese reciproce de natură economică și politică, a transformat statul într-o teocrație, situație ce a cunoscut-o și Egiptul. Dar asocierea tronului cu altarul a dus la slăbirea puterii regale și a favorizat anarhia satrapilor, ceea ce a înlesnit cucerirea ma-

cedoneană a lui Alexandru Macedon. Zoroastrismul a rămas puternic și pe timpul celei de-a doua reînvieri a statului persan, prin dinastia Sasanizilor (post 226 e.n.).

Magii și adepții de rînd al lui Zoroastru puteau să-i fie mult recunoscători „reformatoarei" Atossa, al cărei sfîrșit ne este necunoscut. Ea moare în jurul anului 475, deci la o vîrstă destul de înaintată.

GRECIA MACEDONIA ŞI ROMA REPUBLICANĂ

SAPPHO

Privighetoarea din Lesbos

Prefacerile social-economice prin care a trecut lumea greacă în mileniul I î.e.n. s-au reflectat şi în evoluţia producţiilor poetice. Perioadei de prăbuşire a Mycenei i-a corespuns poezia epică a lui Homer, cristalizată în cele două celebre opere, *Iliada* şi *Odiseea*. Acest gen de vers povestea faptele bazileilor homerici, care au dispărut treptat, ca să facă loc unei alte lumi — conducerii politice aristocrate şi atotputerniciei tiranilor. Marea colonizare greacă, deschisă cu secolul al VIII-lea î.e.n., a produs trecerea de la economia naturală a epocii homerice (secolele XII—VIII) la cea bănească, specifică epocii arhaice greceşti (secolele VIII—VI). Triumful democraţiei (secolele V—IV) a adus în domeniul poetic, poezia dramatică, specifică noii etape social-economice şi politice din viaţa oraşelor-state elene.

Poezia lirică a epocii arhaice greceşti se adresa unor categorii sociale aristocratice sau îmbogăţite, restrînse, în general oameni feriţi de grijile existenţei materiale. În afară de cercul închis al aristocraţiei urbane, poeţii puteau găsi ascultare şi sprijin la curţile tiranilor din unele oraşe greceşti (Polycrate din Samos, Pisistratizii la Atena, tiranii din Siracuza, Corint etc.), mulţi devenind poeţi de curte. În această epocă, poezia lirică a avut reprezentanţi de seamă, ca Arhiloc din Paros, Alceu, Sappho, Anacreon, Solon şi Pindar etc., ale căror opere au ajuns pînă la noi numai în stare fragmentară. Poeziile lor prezintă un caracter subiectiv ; ele exprimă amărăciunile şi bucuriile din sufletul autorului. Poeţii lirici din secolele VII—V î.e.n. au cîntat în imnuri, elegii, ode, epigrame epitalame etc., vicisitudinile dragostei, frumuseţile naturii, anotimpurile, prietenia şi ospeţele. Tipul acestui poet-rătăcitor de

curte, sărac și mereu îndrăgostit, îl întîlnim în persoana lui Arhiloc, Anacreon, în parte la Alceu și Sappho.

Biografia poetei Sappho se reconstituie azi cu multă greutate datorită noianului de anecdote postume și apocrife ce s-au creat în jurul ei. Cît de însemnată a fost opera acesteia, despre care amintesc peste o sută de scriitori antici, rezultă din caracterizarea ce i-o face, la începutul erei noastre, geograful Strabo (XIII, 2), atunci cînd menționează oamenii de seamă pe care i-a dat culturii elenice insula Lesbos:

„În aceeași epocă a tiranului Pittacos din Lesbos a trăit și Sappho, care a fost o ființă excepțională, căci după cunoștințele noastre, în nici o epocă, oricît de îndepărtată, nu a mai apărut o altă femeie, capabilă de a rivaliza cu ea, atît cît se știe, în materie de poezie".

Sappho a trăit într-o perioadă cînd femeia aristocrată nu avea voie să părăsească gineceul casei, deci nu se putea manifesta sub nici o formă în viața politică sau culturală a societății. Existența ei istorică (în veacurile VII—VI) și renumele ce-l va deține Sappho în secolele următoare ne sînt confirmate și pe cale epigrafică. Despre ea ne informează faimoasa *Cronică din Paros*, o inscripție gravată pe o placă de marmură, prin anii 262 î.e.n. (azi păstrată la Universitatea din Oxford), în al cărei text, datele privind pe poeți și scriitori ocupă un loc important. Amintitul document rezumă pe o perioadă de 1318 ani principalele evenimente din Grecia și notează despre poeta noastră că:

„Din vremea cînd Sappho, exilată, s-a îmbarcat ca să plece din Mytilene în Sicilia, s-au scurs 334 de ani; pe atunci era arhonte, la Atena, Critias cel Bătrîn, la Siracuza puterea se găsea în mîinile Gramoroi-lor".

Această inscripție confirmă informațiile vagi transmise de unii biografi antici tîrzii despre exilul poetei, pe care îl sincronizează cu alte evenimente istorice în jurul anilor 598 î.e.n., deci pe cînd era în viață Solon la Atena, pe cînd la Babilon domnea marele Nabucudonosor al II-lea, iar Alyattes și Cresus stăpîneau Lydia. Cît privește pe bogații proprietari de pămînt siracuzani, denumiți gramoroi, aceștia au deținut puterea în orașul sicilian timp de peste cincizeci de ani.

O biografie completă a poetei s-a scris numai către sfîrșitul veacului al IV-lea î.e.n., de către filozoful peripatetician Chamaileon, elev al lui Aristotel. Opera lui s-a pierdut și din

ea posedăm fragmente utilizate de alţi autori, între care şi de Atheneu.

Între anii 1880 şi 1920, s-au descoperit în nisipurile Egiptului, la Oxyrhynchus, numeroase fragmente de papiri ce conţineau date preţioase în legătură cu biografia poetei :

„Despre Sappho. Sappho, prin familia sa, era din Lesbos, din oraşul Mytilene ; avuse ca tată pe Scamandronymos ; în ceea ce priveşte fraţii, ea a avut trei, pe Eurigyos, Larichos şi pe cel mai mare, Charaxos, care a plecat în Egipt, unde din cauza unei oarecare Doricha şi-a risipit cea mai mare parte din avere. Larichos, cel mai mic, a fost preferatul ei. Ea a avut o fată, Cleis, care purta numele bunicii. Sappho a fost criticată de către unii ca imorală şi îndrăgostită de femei ; după cum se spune, ea avea un fizic neplăcut şi foarte urît, căci avea tenul întunecat şi era de statură mică".

Lexicograful bizantin Suidas (secolul IX e.n.), în notiţa sa biografică despre Sappho, referitor la descendenţa acesteia, presupune „cinci taţi" ; ne spune că mama ei se numea Cleis (născută în Eresos din insula Lesbos) ; că epoca de glorie a creaţiei sale s-a desfăşurat între anii 612 şi 609 î.e.n., pe vremea cînd trăiau Alceu, Stesichoros şi Pittacos ; Sappho s-a căsătorit cu bogătaşul Kerkylas din insula Andros. Poeta a scris nouă cărţi de cîntece lirice şi a inventat plectra ; a compus epigrame, versuri elegiace, iambi şi neonodii — conchide Suidas.

Dintre numeroşii autori antici ce păstrează date biografice privitoare la Sappho pot fi amintiţi Ovidiu, care ne-a versificat o scrisoare imaginară a poetei Sappho către iubitul ei Phaon (*Heroida*, XV), apoi Maximus din Tyr care a scris o „dizertaţie" (a XVIII-a) despre ea.

Pe baza acestor principale izvoare şi a altor informaţii secundare, după eliminarea părţii legendare, s-a putut reconstitui parţial biografia poetei. Ea s-a născut în jurul anilor 630 î.e.n. şi a murit într-o vreme pe care nu o putem determina azi. Poeta a devenit repede celebră, ceea ce, poate, i-a atras, ca şi prietenului său Alceu, ura tiranului Pittacos. Despre renumele ei se menţionează şi o anecdotă, înregistrată de Plutarh şi Aulus Gellius, admiratori de seamă ai poetei. Ei ne spun că marele legislator atenian, Solon, în seara vieţii sale, la un banchet organizat de către nepotul său, îl auzi pe acesta cîntînd o poemă de Sappho. Bătrînul o găsi atît de minunată,

încît rugă pe nepot să-l ajute s-o învețe și el : Solon dorea să o cunoască pe poetă înainte de a muri. În tinerețe, ilustrul atenian compusese și el versuri cîntate cu acompaniament de liră. Bucata, executată cu vocea și în sunet de liră, va fi fost un imn de dragoste, în genul celor pe care le răspîndeau cu pasiune tinerele ioniene, care delectau pe atenieni cu flautul și lira.

Renumele literar al lui Sappho l-ar fi determinat pe celebrul filozof Plato să o ridice pe poetă, într-o epigramă, la rangul de a *Zecea Muză*.

Grafia numelui cîntăreței din Lesbos, la autorii antici, în textele papirologice și epigrafice apare redată sub patru forme: *Sappho, Sapho, Psappho și Psappha*. Unii cercetători moderni s-au hazardat să pună acest nume în legătură cu piatra prețioasă denumită *sapphir*, cuvînt de origine semită și să încerce a-i descoperi poetei o descendență semitică, ipoteză părăsită azi. După ultimele opinii, numele ei este de origine asiatică, adoptat ca pronunție și scriere în dialectul eolian, sub forma *Sappho-Sapho* (=*Safo*), aceasta fiind transcrierea uzitată în antichitate ca și azi. Se admite acum că numele autentic fusese acela de *Psappho*, menționat chiar de poetă și de inscripțiile monedelor miletiene, nume care a fost simplificat în forma comună eoliană : *Sappho* și *Sapho*. Aceeași origine avea și numele tatălui său, *Scamandronymos*, derivat din cel al fluviului Scamandros, din Troada Asiei Mici. Numele Scamandronymos a fost explicat ca fiind de import la Mytilene, datorită relațiilor multiple avute pe atunci de locuitorii insulei cu Troada.

La unii biografi antici se arată ca loc de naștere al poetei, în mod greșit, orașul Eresos din insula Lesbos, făcîndu-se confuzie cu localitatea natală a mamei sale. Astăzi este bine stabilit că Sappho și frații săi s-au născut la Mytilene, principalul oraș al insulei Lesbos, unde familia se stabilise de mulți ani. Ovidiu (*Heroides* XV, v. 61—62) pretinde că Sappho a rămas orfană de tată la vîrsta de șase ani. Numele de Cleis este acordat mamei sale de toate categoriile de izvoare.

Dintre frații săi ne sînt mai bine cunoscuți Larichos și Charaxos ; primul, Eurygios, fiind doar amintit ; Sappho însăși îl laudă pe Larichos pentru funcția de paharnic ce o deținea în prytaneul din Mytilene, indicație prețioasă pentru noi, în a

determina poziția înaltă deținută de familie în sînul aristocrației din Lesbos. Se știe că paharnicii din adunarea prytanilor se alegeau numai dintre copiii familiilor ilustre.

În schimb, în mai multe ocazii, poeta adresează reproșuri violente lui Charaxos care, la început, apăruse drept fiul de nădejde al familiei. Fratele făcea comerț cu vinuri lesbice, minunate băuturi, gustate și cîntate cu entuziasm mai tîrziu, de Strabo și de poetul Horațiu. Transporturile de vin în Valea Nilului, îl îmbogățiseră pe frate. Nenorocul lui Charaxos a fost însă curtezana Doricha din Naucratis, colonie milesiană din delta fluviului, care i-a risipit întreaga avere. Herodot (II, 134—135) ne informează că Doricha (confundată de el cu hetaira Rhodopis) fusese sclavă ; Charaxos o răscumpărase din robie cu arginți grei, ca apoi, frumoasa curtezană să-l lase fără un ban. Charaxos s-a întors la Mytilene cu mîna goală „unde Sappho l-a batjocorit cu asprime într-unul dintre poemele ei".

Căsătoria poetei s-a pus la îndoială de către mulți biografi moderni, considerîndu-se aceasta o invenție răutăcioasă a comicilor din Atena, ca multe alte blestemății aruncate calomnios pe seama ei. Bărbatul său Kerkylas ar fi fost negustor, originar din insula Andros, și tată al fetiței lor, Cleis *floarea de aur* din versurile poetei. Existența fetiței Cleis este confirmată de un fragment (nr. 141) rămas dintr-o poemă, unde Sappho scrie :

„Am o mică fiică drăguță a cărei frumusețe seamănă cu o floricică de aur, scumpa mea Cleis ; pe care nu aș da-o pe întreaga Lydie, nici chiar pentru surîzătoarea Lesbos" (?)

Din alte versuri ale ei se pot culege indicații sigure că Sappho poseda o experiență maternă.

Toate știrile privitoare la fizicul poetei dovedesc că nu a fost o femeie frumoasă. Papirusul din Oxyrhynchus o numește urîtă, negricioasă și pitică. Un adnotator al lui Lucian ne spune că era :

„De o neplăcută conformație fizică, mică și negricioasă, ca o privighetoare al cărei minuscul corp este acoperit cu un penaj disgrațios".

Fără îndoială că urîțenia îi produsese un complex de inferioritate care se deduce și din versurile ei pesimiste. Socrate, Iulian Apostotul și scriitoarea bizantină Anna Comnena au judecat frumusețea poetei nu după estetica obrazului și con-

formația corpului, ci după talentul ei poetic, dublat de ascuțimea minții sale, de aceea ei o numesc „frumoasa Sappho". În scrisoarea imaginară adresată de Sappho lui Phaon, poetul Ovidiu (*Heroides* XV, v. 31 și urm.) expune amărăciunea poetei privitoare la fizicul său, dar, în același timp, și natura compensațiilor ce acopereau urîțenia sa :

„Natura a fost răuvoitoare cu mine, neacordîndu-mi frumusețea, dar prin geniul meu suplinesc absența acestei frumuseți. Sînt mică, dar am un nume care poate cuprinde întregul pămînt : port prin urmare dimensiunile numelui meu. Albă nu sînt, dar și Andromeda, fiica lui Cepheus, deși neagră ca și culoarea țării sale (Etiopia) i-a plăcut lui Perseu... Iar atunci cînd mă vei citi, îți voi apărea frumoasă".

Epoca în care a trăit Sappho nu ne putea transmite un portret realist al poetei, deoarece atît pictura, cît și sculptura se găseau într-un stadiu tehnic și artistic foarte înapoiat. Pictorii vaselor grecești și sculptorii de mai tîrziu i-au inventat variate portrete, dar nicăieri nu au redat fizicul real al poetei, așa cum rezultă din informațiile literare, ci au căutat să o înfrumusețeze. Numai răutăcioasa comedie atică tîrzie a ironizat făptura dizgrațioasă a cîntăreței din Lesbos.

Iconografia privitoare la Sappho, din epoca elenistică și romană, este foarte bogată, în comparație cu aceea privitoare la alți scriitori greci. Cele mai vechi reprezentări fanteziste ale chipului ei apar în pictura vaselor din secolul V î.e.n. Din categoria acestora face parte un tablou rămas pe un crater (păstrat acum la Muzeul din München), unde marea poetă a fost pictată alături de contemporanul său, Alceu. Monetăriile din Mytilene (sau din Eresos ?) au emis piese cu portretul și numele ei. La Pergam și în alte părți se puteau vedea în piețe, numeroase statui care o înfățișau pe privighetoarea din Lesbos, statui care de care mai diferite, create după felul cum și-o închipuia fiecare sculptor cu imaginația lui. Una dintre statuile sale celebre fusese lucrată de sculptorul Silanion, pentru orașul Siracuza din Sicilia. Dintr-o cuvîntare a lui Cicero aflăm că această statuie a fost răpită de către faimosul Verres, pe cînd acesta guverna Sicilia.

În jurul cauzelor exilului sicilian a mitilenienei, devenită celebră prin frumusețea poemelor sale, s-au făcut fel de fel de ipoteze. Presupuneri ca : amorurile sale anormale, rivalitățile unor școli poetice din insulă, depravarea etc. nu ne dau o

explicaţie mulţumitoare a exilului său. Deşi fără probe directe, singura explicaţie a acestei băjenii ar fi fost totuşi de natură politică, opinie la care s-a raliat majoritatea autorilor moderni. În opera poetei nu apare nici cea mai mică aluzie la acest exil, aşa cum îi găsim ecoul în versurile lui Alceu. S-a presupus că alungarea poetei a fost provocată de tiranul Pittacos, ca o măsură generală împotriva aristocraţiei mitileniene ce-i era ostilă, lume din care făcea parte şi Sappho. Climatul politic din Lesbos devenise pe atunci foarte agitat prin lupta dintre aristocraţie şi elementele democrate, situaţie de care profitau unii bărbaţi îndrăzneţi ca să se proclame tirani. Apare probabilă ipoteza că, dacă poeta nu s-a agitat pe stradă cu arma în mînă, a luat totuşi apărarea nobilimii împotriva democraţilor, cel puţin cu ascuţişul versurilor ei veninoase.

După indicaţiile *Cronicei din Paros*, data exilului poetei ar fi fost anul 598 î.e.n., la o vîrstă pe care nu o putem determina decît cu aproximaţie (32—35 de ani). Prezenţa ei în Sicilia s-ar confirma prin statuia siracuzană a lui Silanion. Întîlnim, de asemenea, şi unele ecouri la epoca ei siciliană în inscripţiile locale de mai tîrziu.

Cu toate că Lesbosul era o insulă mică şi, pe atunci, majoritatea populaţiei de acolo o alcătuiau grecii eolieni, ea nu forma o unitate politică, ci se împărţea în cinci stăruleţe-oraşe. Pe vremea poetei, lupta politică se ducea între aristocraţie, proprietară de pămînturi şi turme, şi pătura negustorilor şi meşteşugarilor recent îmbogăţiţi de pe urma comerţului. Femeile frumoase ale insulei şi dulceaţa vinului lesbic apar omagiate încă din vremea lui Homer. Puterea comercială şi militară a Lesbosului aducea o concurenţă însemnată comerţului atenian şi ridicase în insulă o pătură îmbogăţită (timocraţia). Locuitorilor insulei li se atribuiau defecte, ca : vanitatea, senzualitatea, gustul pentru lux şi aviditatea după cîştiguri. Pe de altă parte, erau lăudaţi pentru curajul, tenacitatea, mîndria, încrederea în sine şi dorinţa pentru aventură. Lesbosul deţinea tot atunci gloria poetică şi muzicală în toată lumea grecească.

Vechea aristocraţie nu acceptă ascensiunea politică a negustorilor, meşteşugarilor şi armatorilor îmbogăţiţi, purtătorii unor idei democrate, din care pricină, şirul luptelor civile din

Lesbos nu se mai încheia. Se introdusese și moneda de metal prețios, venită din Lydia.

Mulți dintre nobili — ca fratele poetei, Charaxos — începuseră și ei a face negoț. Loviturile politice ale unor familii puternice se țineau lanț, aducînd la putere, ca arbitru, pe omul favorit : tiranul. Astfel ajunsese stăpîn la Mytilene — Pittacos, de origine obscură și străină, ostil partidei în care se găsea înregimentată familia poetei. Acest Pittacos, considerat de antici ca unul dintre cei *Șapte Înțelepți ai lumii*, timp de zece ani, cît a condus în Lesbos ca tiran, s-a remarcat ca bun soldat, șiret diplomat, înțelept administrator și legislator constructiv. Popularul tiran a exilat pe toți rivalii săi politici și i-a rechemat numai atunci cînd a părăsit puterea de bunăvoie, ca să redevină simplu cetățean (580 î.e.n.).

Acestea erau marile răsturnări sociale, economice și politice în mijlocul cărora trăia aristocrata Sappho. Între anii 595 și 580 î.e.n., insula a cunoscut apăsarea politică a trei tirani : Myrsilos, Melanchors și Pittacos. Este de presupus că pe timpul tiraniei unuia dintre cei trei, clanul ei politic, persecutat, împreună cu Alceu, a luat drumul exilului. Cei mai mulți autori moderni presupun că alungarea poetei a avut loc între anii 596—598, fie sub Myrsilos, fie sub Pittacos.

Ca loc de refugiu, Sappho și-a ales îndepărtata Siracuză, oraș agreabil, cu viață voluptoasă prin libertatea moravurilor. Acolo legile recomandau femeilor „respectabile", să nu părăsească casa pe timp de noapte, ca nu cumva ele să fie bănuite de adulter. Sicilia mai era și o țară a poeților, unde, pe atunci, activa Stesichoros, pe care refugiata din Lesbos l-a putut întîlni la Siracuza sau Hymera. De altfel, imaginația unor autori antici a condus-o pe Sappho pe drumuri numeroase, ca să poată cunoaște și alte personaje celebre ale culturii grecești contemporane, ca Solon, Arion (poetul salvat de la înec de un delfin), Esop, Pythagora etc. Cît timp a rămas Sappho în Sicilia și cum și-a petrecut exilul acolo nu putem ști nimic, după cum necunoscut rămîne itinerarul ei maritim, la înapoierea din îndepărtata insulă.

Reîntoarsă în locurile natale, Sappho deveni foarte activă în ceea ce privește producția poetică, pe care o împletea cu munca de organizare și conducere a grupului de prietene și eleve din jurul ei. Este destul de greu pentru cercetătorul de azi să pună în adevărata lumină felul de viață morală și in-

telectuală al poetei la Mytilene, natura relațiilor cu prietenele și elevele sale — ale căror nume se află menționate în versurile poetei. Acestor raporturi interfeminine, comedia attică și alte surse de mîna a doua le-au dat o interpretare caracterizată prin obscenitate și perversitate, care pătează numele celebrei Sappho. De notat că în versurile poetei nu apare nici o urmă de grosolănii erotice sau de exaltare a unor elemente senzuale josnice.

Au fost unii autori antici care, în dorința lor de a o absolvi pe Sappho de orice fapte josnice, au creat două Sappho, una poetă la Mytilene și alta curtezană la Eresos. Prima ar fi fost înconjurată numai de respect, a doua — blamată. Documente istorice sigure dovedesc însă că n-a existat decît o singură Sappho, poeta care strînsese în jurul ei „eleve" tinere ca să învețe muzica și poezia. În Lesbos mai existau și alte asemenea școli.

Orașul Mytilene se situa numai la 12 km de Asia Mică, ale cărei moravuri făcuseră din locuitorii insulei mai mult orientali decît greci. În mare parte, ei se considerau orientali helenizați. Din regatul Lydiei se abătuse o puternică influență asupra insulei. Nu este deci de mirare că poeta, în versurile sale, evocă prea puțin Grecia, privirile ei fiind îndreptate mai mult spre țara lui Cresus, de unde îi veniseră eleve, ca Anactoria și Atthis. Sardesul lidian era considerat pe atunci „capitala modei feminine", din care se exportau cele mai frumoase rochii, colorate policrom, cosmetice și parfumuri, mărfuri încîntătoare pentru lumea feminină rafinată din Lesbos. Mytilene, cu viața sa orientală, făcea opoziție celei marțiale doriene și celei sobre attice din Grecia continentală.

Dar, o dată cu aceasta, prin intermediul ionienilor asiatici, pătrundeau și muzica stridentă, veșminte scumpe, curtezane frumoase și aurul lidian, corupător de virtuți. Versurile poetei din Mytilene vorbesc de toate acestea, ca și de imoralitatea panteonului asiatic. Deci prin poziția sa geografică, lumea din Lesbos se situa între Orientul „barbar" și Occidentul elenic. Pe drumurile anatoliene, insula primea parfumuri, „rujul de Sardes", se îmbăta de fastul serbărilor religioase, primea multe credințe mistico-orgiastice ; dar, tot pe acele drumuri au venit și savanții, filozofii și artiștii de la curtea lidiană. La rîndul său, lumea eolo-ioniană trimitea la curtea din Sardes artiști,

gînditori greci, ca Thales din Milet și Anaximandru, ale căror concepții filozofice, artistice și științifice se întîlneau pe sol lidian cu ale magilor din Assiria și Babilon.

Instrumentele muzicale variate, corurile, ceremoniile religioase și orgiastice au pătruns din Orient în lumea greacă, aducînd cu ele unele practici și moravuri decăzute. Aezii homerici foloseau numai chitara, atunci cînd declamau sau cîntau poeme, pe cînd cîntăreții asiatici aveau în plus, la dispoziția lor, flautul, syrinxul, diferite modele de lire și harpe, tamburina ș.a.

Sappho, pricepută cîntăreață la instrumentele cu coardă, după tradiție ar fi inventat plectra de argint și ivoriu pentru atare instrumente ; dar aceasta se cunoștea de mult timp. Este posibil ca poeta să fi perfecționat plectra (adică bagheta pentru atins coardele lirei). Tot ei i se mai atribuie greșit invenția unui nou fel de muzică, denumit mixo-lidiană. Sappho a adaptat, de fapt, acest mod muzical lidian alcătuit din recitare și muzică instrumentală, fără acompaniament vocal la poezia sa personală. Asemenea bucăți se foloseau mai ales la ceremoniile de cult asiatice, pentru a stîrni frenezia și extazul, ca în cazul festivităților închinate zeilor Cybele, Attis și Adonis.

Regatul Lydiei a constituit puntea de legătură între civilizațiile orientale și cea greacă, de pe coasta Asiei Mici. Timp de 150 de ani, datorită și acestui rol intermediar, alături de dezvoltarea economică, au înflorit cultural orașele Milet, Ephes, Samos, Chios și Mytilene, unde a apărut și poezia lirică greacă. Sappho a fost însă aceea care a creat adevărata poezie lirică personală, în primul rînd pe cea erotică. Dintre cei zece mari poeți lirici ionieni, patru au trăit în insula Lesbos (Terpandru, Arion, Alceu și Sappho). Tot în Lesbos a apărut și lirismul pătruns de senzualitate, animat de ritmul și armonia muzicii asociată dansului.

S-a scris despre insula Lesbos că a fost regatul poeziei. Legendele spuneau că pe țărmurile insulei, valurile purtaseră de pe coastele tracice lira și capul nefericitului Orfeu, sfîșiat de Menadele sălbatice. Ca și în alte părți ale lumii grecești, poeții din Lesbos erau în același timp *chorodidascaloi* (dirijori și regizori), adică compuneau cuvintele și muzica instrumentală și vocală a poemelor, pe care le interpretau corurile conduse

de ei la ceremoniile publice ; aranjau tot ei coregrafia, montau spectacolul pe scenă, supravegheau execuția, cîntau din liră și, dacă erau mai tineri, dansau în fruntea cortegiului. Corurile erau alcătuite numai din grupe de tineret, separate, băieți și fete. Sappho regretă, în unele dintre versurile sale, că bătrînețea o împiedică a dansa în fruntea acestui tineret : „...genunchii mei nu mă mai susțin atunci cînd voi dansați ca puii de cerb" — le spunea ea.

Cercetătorii moderni serioși au meditat asupra caracterului grupării de tineret condusă de Sappho. Colegiu de fete ? Institut-pension de domnișoare ? Conservator de muzică și declamație ? *Thiasos* (adică asociație de caracter religios) pus sub patronajul Afroditei sau al Muzelor (în genul celor alcătuite de pitagoricieni pentru femei ?). Școală de învățămînt și educație pentru tinerele fete din înalta aristocrație ? Echipă artistică oficială a orașului Mytilene ?

În poemele sale, Sappho nu numește niciodată pe aceste tinere din jurul ei *eleve*, ci le spune *hetaire*, adică însoțitoare ale ei, situație ce ar indica că nu poate fi vorba de o școală. Poate termenul de *hetairă* a fost acela care a stricat reputația poetei din Lesbos, datorită sensului lui peiorativ, căpătat în perioada clasică și elenistică a lumii grecești, sens pe care l-am moștenit și noi, azi. Pe timpul lui Homer și Sappho, *hetairos* însemna tovarăș, însoțitor, prieten, camarad de luptă, iar corespondentul lui feminin, *hetaira*, indica prietena cea mai apropiată — ambele avînd o înaltă valoare morală. Această situație se vede și din versurile poetei atunci cînd se adresează fetelor din jurul ei. Cu veacul al V-lea î.e.n. expresia *hetaira* a suferit o tristă deformare semantică, căpătînd un sens care i se dă și astăzi : curtezană, metresă, femeie de moravuri ușoare etc.

Locul de întrunire a poetei cu tinerele fete era o casă de cultură pentru cinstirea Muzelor, în general pentru slăvirea a tot ce este frumos. „Ceea ce este frumos rămîne frumos numai atîta timp cît îl privim, ceea ce înseamnă curaj, rămîne și azi și mîine" (Sappho, II, 48). Această *casă* nu era în același timp pentru poetă un mijloc meschin de a cîștiga bani, căci Sappho (IV, 73) spune că „Banul fără virtute, nu-i altceva decît un oaspete nedorit".

Patroana lor divină apare Afrodita. Zeiței iubirii i-a adresat Sappho (I, I) cea mai pesimistă și melancolică rugăminte, spre a o feri de chinurile lui Eros :

O zeița mea cea nemuritoare,
Copila lui Zeus, isteață Afrodită,
Tu ce stai pe-un tron plin de strălucire,
Ruga-mi ascultă !

O zeița mea, nu lăsa să piară
Inima-mi în griji și'n nenorocire :
Vină dar și-acum, vin ca și altădată
Cînd te chemasem.

Coborît-ai atunci din palatul de aur
al tatălui tău și venit-ai spre mine
În frumosu-ți car, tras de păsările
Mîndre și repezi.

Peste-acest pămînt negru de întuneric
Sprinte aripi, aerul izbindu-l,
Te-au adus din cer, străbătînd prin spațiul
Lin și eteric.

Îndată-ai ajuns și, prea fericito,
Întrebatu-m-ai atunci, cu nemuritoare
Buze surîzînd, la ce te chemasem
Ce-aveam pe suflet.

Mă-ntrebași ce vrea inima-mi bolnavă :
„Pe cine dorești să iubești de-acuma,
Scumpa mea Sappho ? Cine-n grele chinuri
Azi te frămîntă ?

(TRAD. I. M. MARINESCU)

Împreună cu grupele de coriste, Sappho participa la ceremoniile religioase oficiale ale cetății și la nunți ; ea dirija cîntecele legate de un anumit moment al riturilor și niciodată elevele ei nu se amestecau cu lumea. Funcția oficială pe care o avea Sappho, în calitate de conducătoare a acestor coruri, a determinat-o să scrie cîntece de nuntă pentru coruri de băieți

și de fete. Astfel se explică — după spusele lui Aristotel — faptul că poeta a primit mai multe onoruri publice decît Alceu, deoarece ea deținea funcții oficiale la Mytilene, sarcini cu caracter artistic și religios.

Dragostea poetei pentru tînărul Phaon și sinuciderea ei, printr-un salt în mare de pe stîncile Leucadelor, din cauza acestui amor neîmpărtășit, rămîn pure legende, care merită totuși a fi examinate pentru frumusețea lor literară și artistică.

Sappho, aproape îmbătrînită, s-ar fi îndrăgostit puternic de tînărul și frumosul Phaon. Acela ar fi fost un matelot sau barcagiu din Mytilene. În realitate, Phaon nu a fost un personaj uman contemporan cu Sappho, ci o figură mitologică din cortegiul Afroditei, transformat de zeiță, după moarte, în luceafărul de seară, Hesperos (planeta Venus).

Strabo remarcă că insulele Leucade erau renumite pe vremea sa pentru faptul că pe creasta stîncilor lor se găsea templul lui Apollo Leucatas și că, de acolo, disperata Sappho se aruncase în apa mării. Geograful (X) reproduce textul scriitorului Menandru din comedia intitulată *Leucadia* (azi pierdută) :

„Se spune că pentru prima dată, de acolo, Sappho, urmărind pe prea mîndrul Phaon, din cauza unui amor nefericit, s-a aruncat din vîrful stîncii vizibilă de departe. Însă, după rugămintea ta, o rege suveran...“ (text pierdut).

Menandru nu are însă dreptate, în ceea ce privește întîietatea sinuciderii în acest mod și loc, a poetei din Lesbos. Mitologia greacă atribuie această prioritate lui Kephalos, fiul lui Deioneus, într-o altă împrejurare nefericită. Unii autori antici, (ca Nymphodoros), care admit două Sappho, cred că gestul disperat l-a făcut curtezana, iar nu poeta.

În realitate, mitul cu Phaon și sinuciderea femeii îndrăgostite de el este mult mai vechi și aparține ciclului de legende mitologice privitoare la Afrodita. Că nu poate fi vorba de un atare personaj masculin pe timpul poetei din Lesbos se deduce și din faptul că numele lui Phaon este absent în versurile ei.

Legenda Afroditei și a lui Phaon este cunoscută literar, prima dată, în secolul V î.e.n. Cratinos, scriitor de comedii, contemporan cu Pericle, a compus chiar o piesă intitulată *Phaon* (azi pierdută, dar menționată de unii autori). Din povestea acestuia rezultă că Phaon era un bătrîn marinar sărman, care trecea călătorii peste mare, cu o plută modestă, din Mytilene spre țărmul asiatic. Într-o zi i se prezentă o bătrînă săracă pe care

o trecu peste mare, fără să-i ceară bani. Atunci bătrîna se ridică în picioare, întineri pe loc și Phaon văzu în fața sa pe frumoasa zeiță Afrodita. Ca răsplată, zîna frumuseței îl reîntineri și pe Phaon. Pornind de la această frumoasă legendă s-au născut o mulțime de alte variante ale ei ; ele nu pot fi cuprinse aici. Unii autori vechi au căutat să arate că Phaon este același din timpul poetei din Lesbos, rămas veșnic tînăr după miracolul cu Afrodita. De reținut apoi și faptul că mitul dragostei pentru Phaon și aruncarea în mare a nefericitei Sappho a pătruns în arta religioasă romană. El ne apare — redat într-o scenă realizată în ștuc — pe pereții bazilicii „pitagoriciene", descoperită la Roma, lîngă Porta Maggiore.

Cei care au popularizat și denaturat povestea de dragoste a lui Phaon cu Sappho au fost poeții comici din secolul IV e.n., aceia care, în mod abuziv și „generos", i-au acordat cîntăreței din Lesbos ca amanți pe toți poeții compatrioți, indiferent de epoca cînd au trăit aceia. Pare cu totul straniu, ca poeta să plece pe un drum maritim așa de lung, pînă în Marea Ionică, pentru a-și găsi locul sinuciderii. Numai imaginația abuzivă a unor scriitori de comedii era în stare să calce în picioare orice opreliști cronologice și topografice. Ei au vîrît-o pe Sappho în mitul Afroditei pentru faptul că ea scrisese un imn miticului Phaon, iubit cu disperare de zeița frumuseții și pe care ea l-a transformat într-o stea, sub denumirea de Phaeton.

Tema îndrăgostirii poetei Sappho de Phaon a fost apoi îmbogățită cu noi peripeții, de fantezia poetică a lui Ovidiu. O nimfă ar fi sfătuit-o pe poetă să plece din Lesbos pentru a sări în mare de pe stîncile insulelor Leucade.

Mitologia greacă enumeră și alte asemenea sinucideri prin salturi de pe stînci, în valurile mării. Se credea că prin asemenea înecări în sărătura mării se intra într-o apă lustrală, ce acorda mortului o putere supranaturală, ca el să poată obține imortalitatea. De ce să nu fie acordată și poetei mitileniene o asemenea legendară și divină nemurire ? O listă întocmită de patriarhul Photios din Constantinopol (sec. IX) arată numeroase asemenea sinucideri rituale de pe stîncile leucadiene, practicate de unii disperați sau exaltați, dornici să stea alături de zei.

Sappho a murit deci la ea acasă, poate bătrînă, la o dată și în împrejurări ce ne rămîn necunoscute.

Dacă asupra reputației morale a poetei din Lesbos s-au exprimat unele dubii, în ceea ce privește locul său în literatură el nu a fost niciodată negat. Admirația pentru ea și-au exprimat-o Theognis, Bacchylide, Solon, Platon, Catul, Ovidiu, Plutarh ș.a. În epoca elenistică și romană circulau ediții oficiale ale operei poetei, compuse din nouă cărți. Din păcate, nu ni s-au păstrat decît fragmente ale operei ei, destul de întinsă. Un papyrus de la Oxyrhynchus ne informează că numai cartea primă însuma 1320 de versuri, adică 330 de strofe, ceea ce indică, pentru toate cele nouă cărți, circa 11 000—12 000 de versuri. După natura acestor poeme, distingem imnuri, ode, epitalame (cîntece de nuntă) recitate sau cîntate, monodii (cîntece vesele fără acompaniament), epigrame, elegii etc.

Dintre cele mai frumoase epitalame scrise de poetă (IX, 108) poate fi reprodus acesta : „O mireasă, talia ta este plină de farmec și ochii tăi sînt plini de miere ; amorul s-a răspîndit pe frumosul tău obraz și fără îndoială că Afrodita te-a remarcat dintre toate femeile".

În cultura greacă, Sappho apare ca singura mare poetă.

Ea însăși era conștientă de valoarea literară a operei sale atunci cînd scria că „amintirea mea se va păstra".

ASPASIA DIN MILET

Inteligenta colaboratoare politică a lui Pericle

Academicianul francez, Henry Houssaye, opina că Aspasia, Cleopatra şi Theodora pot forma, în antichitate, triada unor „femmes d'amour". Prima ar fi fost o hetairă inteligentă, a doua o regină curtezană şi a treia o împărătească curtezană.

Este drept că cele trei s-au folosit şi de „arta lui Eros" ca să exercite o puternică influenţă asupra unor oameni politici de seamă ai timpurilor lor, soţi sau amanţi. Dar singurul element temeinic ce reprezintă pentru toate un numitor comun a fost o mare inteligenţă, dublată de o remarcabilă cultură pusă în serviciul statului lor. Aspasia a încununat „secolul de aur" al lui Pericle, Cleopatra s-a zbuciumat în haosul momentelor finale ale agoniei lumii elenistice, pe cînd Theodora, alături de soţul său, a pus bazele unui mileniu de istorie bizantină.

Un adnotator antic al operei lui Plato afirmă că Aspasia a fost pe pămînt „Junona lui Pericle Olimpianul", înţelegînd prin aceasta că o muritoare guvernase alături de soţul său pămîntean întocmai ca zeiţa olimpică, pe lîngă stăpînul întregului Cosmos. Aspasia şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii la Atena, în secolul cînd soţul său, celebrul Pericle, realiza cea mai dezvoltată formă a democraţiei antice ; cînd el făcuse din oraş o şcoală a Greciei ; cînd Atena domina mările cu puternica flotă a Pireului, cînd se strîngeau în jurul său cei mai renumiţi filozofi, literaţi şi oameni de artă din întreaga lume elenică şi cînd se decora Acropola cu cele mai frumoase clădiri şi sculpturi ce s-au creat în antichitate. Cu gîndul şi cu sfatul ei cuminte, Aspasia a fost părtaşă la perfectarea înfloririi ateniene din secolul lui Pericle, denumit şi „veacul de aur" al culturii elenice.

Numele *Aspasia* se întîlnește frecvent în ținuturile ioniene de pe coastele Asiei Mici. Înseamnă „cea iubită", „binevenită", „plăcută" etc., deci pronunțarea lui lasă un ecou plăcut în inimă și minte. Acest fior plăcut îl stăpînea și pe Pericle despre care Plutarh ne spune că o săruta pe frunte pe Aspasia ori de cîte ori ieșea sau intra în casă. Farmecul, cultura și înaltele calități spirituale, oratorice și afective ale Aspasiei polarizau spre „salonul intelectual" din casa lui Pericle, elita aristocrației și mințile cele mai luminate din Atena.

După calculele unor istorici, ea se născuse în jurul anului 468 î.e.n., în marele oraș Milet, ca fiică a unui cetățean ionian, Axiochos. Nu știm cînd și în ce împrejurări a emigrat în Megara, apoi la Atena. Toate știrile ce le avem asupra vieții ei sînt legate numai de biografia lui Pericle. Descriind viața lui Pericle, Plutarh ne-a lăsat cele mai însemnate date despre Aspasia, femeie mult atacată în comediile mărunte și veninoase ale secolului V î.e.n., dar elogiată de comentatorii gîndirii lui Socrate și Plato.

După consolidarea stăpînirii persane pe coastele ioniene, este știut că s-a produs un adevărat exod al grecilor asiatici spre primitoarea Attică, locul unde ei se puteau bucura în continuare de libertate și de o îngăduitoare mișcare în domeniul activităților lor economice sau intelectuale. Astfel au găsit azil la Atena, celebrul „arhitect-sociolog" Hippodamos din Milet, istoricul Herodot din Halicarnas, filozoful Anaxagoras din Clazomene ș.a. Stabiliți la Atena ca „meteci" (greci necetățeni), aceștia ionieni au deplasat acolo și focarul de seamă al preocupărilor intelectuale, focar mai vechi și înfloritor în Asia Mică. Pe cei mai mulți îi vom întîlni în cercul lui Pericle și al Aspasiei, colaboratori temeinici ai edificării „secolului de aur" al culturii și civilizației grecești. Metecii se sprijineau reciproc și însăși Aspasia fusese acuzată cîndva că a favorizat venirea lor din afară.

Este deci de presupus că din cortegiul acestor emigranți făcuse parte și Aspasia, singură sau însoțită de familia sa. Unii cercetători presupun că popasul ei pe solul attic și cunoștința sa cu Pericle ar fi fost înlesnite de către concetățeanul său, Hippodamos din Milet.

Pericle se căsătorise înainte de anul 452, cu o bogată ateniană, de care se despărțise după cîțiva ani de conviețuire agitată. Cu această anonimă consoartă avusese doi fii, pe

Xanthippos și pe Paralos. Nu sîntem siguri dacă divorțul marelui om de stat a fost grăbit, în urma cunoștinței și a legăturilor sale extraconjugale cu Aspasia. Atunci cînd se pronunța divorțul, (anii 449—445), Pericle se găsea în jurul vîrstei de 40 de ani, deci în plină ascensiune politică.

Mulți cercetători antici și moderni s-au întrebat ce l-a împins pe calculatul politician să-și lege viața de această milesiană, despre care — ca despre orice hetairă — se vînturau pe piețele Atenei atîtea vorbe defăimătoare. Amintind expediția lui Pericle împotriva insulei Samos (440 î.e.n.), Plutarh (*Pericle*, 24) ne oferă o serie de amănunte referitoare la enigmatica femeie :

„După aceea, încheindu-se un tratat de 30 de ani între Atena și Sparta, Pericle hotărăște un atac contra insulei Samos, aducînd drept învinuire împotriva samienilor faptul că, poruncindu-le să pună capăt războiului împotriva cetății Milet, insularii n-au ascultat.

Și deoarece se pare că Pericle a pornit la săvîrșirea expediției împotriva samienilor de dragul Aspasiei, poate că aici ar fi timpul să stăm mai îndelung în îndoială, în privința femeii : de unde a avut ea atîta dibăcie și atîta putere, încît nu numai că a pus stăpînire pe oameni politici fruntași, dar a dat filozofilor un subiect de discuție destul de însemnat și îndelung pentru ei.

Îndeobște, toată lumea recunoaște că era de fel din Milet, fiica lui Axiochos. Se spune că ea, imitînd pe Thargelia, una dintre vechile Jade [adică femei ioniene], a pornit asaltul asupra celor mai cu influență oameni. Căci și Thargelia, fiind deosebit de aleasă la chip și avînd un farmec sprijinit de o rară dibăcie, a avut legături cu foarte mulți eleni și a supus regelui perșilor pe toți cei care au avut legături cu ea și, cu ajutorul lor — căci aveau mare trecere și putere politică —, a semănat prin cetăți sămînța trecerii de partea perșilor.

Cît despre Aspasia, unii spun că Pericle a iubit-o fiindcă era înțeleaptă și se pricepea la politică. Astfel, uneori însuși Socrate mergea la ea, însoțit de oameni de vază, și prietenii ei aduceau la ea chiar pe soțiile lor ca s-o asculte, deși nu avea o ocupație frumoasă și aleasă, ci întreținea hetaire. Eschines spune că și Lysicles, ciobanul, dintr-un om lipsit de vază și de rînd a ajuns cel dintîi la Atena, avînd legături cu Aspasia, după moartea lui Pericle. În dialogul *Menexenos* al

lui Plato, chiar dacă începutul este scris pe un ton glumeț, există și adevăr, și anume că Aspasia avea faima de a fi avut legături cu mulți atenieni, datorită talentului ei retoric. Este totuși limpede că dragostea lui Pericle pentru Aspasia a fost mai mult erotică... luînd pe Aspasia a iubit-o în chip deosebit".

Din spusele lui Plutarh se pot desprinde două aspecte esențiale, în ceea ce privește personalitatea milezienei. În primul rînd, ea domina societatea feminină attică, printr-o cultură vastă, manifestată mai ales în domeniul cunoștințelor filozofice și al retoricii. Această superioritate nu și-o putea afișa public, deoarece femeia elină trebuia să trăiască retrasă în cadrul căminului familial. Pentru Aspasia, asemenea reticență se agrava prin faptul că, nefiind cetățeană ateniană, ci o metecă, nu putea avea calitatea oficială și civică de soție legitimă, ci pe aceea de hetairă. Cu toată această inferioritate, ea reușea să aducă în casa sa cele mai proeminente figuri ale intelectualității ateniene, cum era filozoful Socrate, apoi și pe femeile aristocrației attice.

În al doilea rînd, nu rămîne nici un fel de îndoială că ea devenise tainicul consilier politic și cel mai de seamă al lui Pericle. Consfătuirile dintre cei doi aveau loc numai în ungherul retras al modestei lor locuințe. Dar limitele acestei influențe imprimate de ea asupra orientării politice a primului cetățean al republicii ateniene ne rămîn necunoscute. Asupra lor s-au brodat de către contemporani vagi bănuieli, ironii sau bîrfeli, obișnuit aruncate asupra unei hetaire — instruită, dar ipocrită. Numai pe baza acestor elemente negative pornite din mulțime nu vom putea niciodată defini caracterul și ideile filozofico-morale ale Aspasiei.

În aceeași atmosferă imprecisă rămîne și reconstituirea portretului fizic al milezienei, cunoscut doar din reprezentări idealizate și apocrife. Ele exprimă grația statuetelor tanagriene, frumusețea olimpică a Venerei și luminozitatea minții zeiței Athena, ipostaze în care a fost imaginată mileziana în perioadele ce au urmat.

Una dintre probleme, mult discutată încă din antichitate, privitoare la situația civilă a Aspasiei, se referă la întrebarea dacă ea a fost soție legitimă a lui Pericle, sau hetairă, ori metresă. Apologeții moderni ai milezienei încearcă să dovedească că ea, cea mai strălucită femeie a „veacului de aur",

fusese căsătorită cu Pericle, după toate prescripţiile cerute de legile ateniene. Or, aşa ceva nu poate fi admis, deoarece Aspasia se găsea în situaţia socială a unei metece, deci necetăţeană ateniană, o străină ce nu putea încheia o căsătorie legală cu un cetăţean al Atenei. Deşi la Atena, un cetăţean avea toată latitudinea să trăiască cu o curtezană străină, o lege iniţiată chiar de către Pericle, în anul 451 î.e.n. (deci înainte de a o fi cunoscut pe Aspasia), interzicea categoric asemenea căsătorii. Dacă cumva, prin înşelăciune, se înregistra, apoi se descoperea o asemenea fraudă civilă, soţii vinovaţi erau trimişi în faţa tribunalului *(dikasterion)*. Soţia complice era vîndută sclavă, soţul pierdea cetăţenia, plătind şi o mare amendă, iar copiii se declarau bastarzi şi nu beneficiau de dreptul de cetăţean. Pentru Pericle şi Aspasia nu era de loc posibilă o inducere în eroare a grefierului public care înregistra căsătoriile, ei fiind personaje prea bine cunoscute. Nu poate fi deci cîtuşi de puţin vorba de legitimitatea unei căsătorii în cazul Pericle-Aspasia. Cu marele om de stat, ea putea realiza numai o căsătorie de o formă inferioară (morganatică, în sens modern), un fel de concubinaj legal, recunoscut şi acesta de către legile ateniene, prin care „soţul" devenea tutorele „soţiei". Copiii rezultaţi dintr-o asemenea uniune nu beneficiau de drepturi poltice, nefiind recunoscuţi cetăţeni, dar cele civile li se garantau, ca şi în cazul oamenilor născuţi liberi din categoria metecilor. În atare situaţie s-a născut şi a trăit mult timp, fiul lor, Pericle, denumit astfel după tată.

Dacă legile barau drumul căsătoriei legale încîntătoarei mileziene, în schimb, ea se bucura de libertate deplină în casa bărbatului său, unde conducea ca o suverană şi nu muncea ca o sclavă. Acolo trăia însă în afara societăţii oamenilor, în gineceu, unde numai soţul şi cele mai apropiate rude aveau acces. Legea nu se ocupa de asemenea femei-hetaire decît în ceea ce priveşte achitarea regulată a impozitului străinilor (*metoikon*) şi a celui plătit de curtezane *(pornikon)*. Moravurile acestor femei — dacă nu călcau dispoziţiile poliţieneşti — nu neliniştеau pe nimeni. Oamenii le cereau să fie frumoase şi vesele, atunci cînd ele duceau o viaţă liberă şi publică, ceea ce, bineînţeles, nu era cazul Aspasiei.

Considerată de către mulţime ca o „metresă" a lui Pericle, respectată, ca şi cînd ar fi fost o soţie legitimă, de către amicii marelui orator, Aspasia îşi crease totuşi o situaţie unică şi

demnă în înalta societate ateniană. În situația ei de curtezană, ea putea primi în casă pe numeroșii prieteni ai lui Pericle, un fapt ce ar fi fost considerat drept crimă, în cazul unei soții legale și cetățeană ateniană. Aspasia magnetiza prin farmecul său fizic și intelectual nu numai pe soț, dar și pe oameni superiori, ca Anaxagoras, Fidias și Socrate, care îi călcau pragul gineceului. În această privință, străina aducea pe solul attic moravurile ioniene, unde situația socială a femeii se găsea mult mai ridicată față de retrograda Grecie continentală. Femeia ioniană era în acea vreme mai cultivată decît cea ateniană, destinată doar treburilor gospodărești. La Atena, o bună soție nu trebuia să facă mult zgomot în jurul ei. Aceasta l-a determinat pe istoricul Tucidide să spună că „cele mai bune femei sînt acelea despre care se vorbește cel mai puțin". Dar asupra milesienei atenția publică s-a fixat de îndată ce s-a stabilit în casa lui Pericle. Treptat au început să apară fel de fel de legende și născociri în legătură cu trecutul ei — considerat prea puțin onorabil —, ca, în cele din urmă invidiata femeie să fie urcată și pe scena comediei attice. În societatea feminină ateniană, cu nivelul ei scăzut din punct de vedere social și intelectual, moravurile ioniene aduse de o străină în căminul celui mai de seamă bărbat politic stîrneau o firească indignare publică în rîndurile elementelor tradiționaliste. Pentru comedia cu tendințe politice, liberă de a pune pe scenă tot ceea ce se discuta pe stradă, s-a ivit o fericită ocazie de a reprezenta pe hetaira Aspasia, ascunsă în misterul casei unui mare om politic. În acel moment, Aspasia se impusese ca o femeie remarcabilă prin spiritul său și prin viața retrasă ce o ducea, dar se găsea, din nefericire, lîngă un om politic mult combătut, deci în văzul tuturor. Și astfel, mileziana deveni prada atacurilor scriitorilor satirici, ațîțați de rivalii politici ai Olimpianului și de răutatea plină de invidie a femeilor din sînul aristocrației ateniene tradiționaliste. Scriitorii comici aflară sau născociră imediat amănunte din viața milezienei care ar fi fost mai întîi curtezană în orașul său natal, apoi curtezană și proxenetă la Megara, de unde se mutase la Atena ca să prindă în mrejele ei pe marele Pericle.

În comediile timpului, Aspasia a fost numită noua Omphale (o legendară regină epirotă căreia i-a slujit nedemn Heracles), Deianeira (soția aceluiași Heracles, pe care l-a ucis din imprudență) și chiar Hera pămînteană (aluzie la supra-

numele Olimpianul, dat lui Pericle). Dintr-o comedie scrisă de Cratinos, Plutarh (24) ne-a transcris două versuri veninoase, privitoare la moralitatea Aspasiei :

„Desfrîul cel josnic, ăsta dă naştere Aspasiei-Hera,
Femeia de moravuri uşoare, cu ochi de cîine".

Un altul, Eupolis, în piesa sa *Demele*, leagă o conversaţie între Pericle şi Myronides, privitoare la fiul nelegitim al Aspasiei. Primul întreabă :

„Nelegitimul îmi trăieşte ?"

Iar al doilea răspunde :

„De mult ar fi un bărbat, dacă de ocara
Femeii de moravuri uşoare nu s-ar teme".

Călcîiul lui Achile, ţintit de aceste săgeţi cu substrat politic, a fost de la început situaţia de femeie nelegitimă a ionienei, agravată de naşterea unui copil rezultat dintr-un concubinaj. Cu timpul, s-au aruncat asupra Aspasiei şi alte calomnii de natură politică şi religioasă. Ne putem închipui ce dramă se desfăşura în sufletul lui Pericle : el însuşi fusese autorul faimoasei şi tiranicei legi din 451, pentru apărarea cetăţeniei ateniene, lege dată cu doi ani mai înainte de a o cunoaşte pe Aspasia, lege care-l împiedica de a declara soţie legitimă pe femeia pe care o iubea atît de mult, lege care-l menţinea în situaţie de „bastard" pe cel de-al treilea fiu al său.

Treptat, imaginaţia vulgului şi a scriitorilor de comedii a creat un tip nou de hetairă, frumoasă, fermecătoare şi inteligentă, dar intrigantă, dispreţuitoare a moralei tradiţionale şi sfidătoare faţă de zei. El s-a păstrat în amintirea veacurilor ce s-au scurs. Plutarh (24) adaugă în legătură cu aceasta :

„Se spune că Aspasia a fost atît de renumită şi faimoasă, încît şi Cyrus, cel care s-a luptat cu fratele său, regele perşilor, pentru stăpînirea perşilor [anul 400 î.e.n.], a dat numele de Aspasia femeii din haremu-i, pe care o iubea mai mult... şi căzînd Cyrus în luptă, ea a fost dusă la rege [Artaxerxes al II-lea] şi a avut o foarte mare trecere".

Atunci cînd viaţa politică la Atena a devenit înverşunată şi Pericle se găsea sub ţinta adversarilor săi, Aspasia fu con-

siderată un demon nefast, care inspira actele politice greşite sau arbitrare ale soţului ; ea fu socotită autorul moral al izbucnirii războiului peloponeziac ; Aspasia a fost acuzată că ţinea bordel, că se făcea vinovată de necredinţă *(asebia)*, că în casa ei introducea femei de moravuri uşoare pentru poftele desfrînate ale soţului etc. După comicul Hermippos, casa lui Pericle devenise „un bordel pentru regele satirilor", murdărită de toate speciile de curtezane, între care şi femei ateniene căsătorite. Una dintre aceste femei ar fi obţinut de la Pericle, prin influenţa Aspasiei, ca soţul său, Menippos, să fie ales strateg. Toate aceste calomnii căutau să lovească indirect în respectabilul om de stat.

Se mai afirma că aceeaşi femeie îl îndemnase să comită delapidări din tezaurul statului, să angajeze cheltuieli exorbitante pentru lucrările publice, să încredinţeze conducerea lor unor oameni incorecţi, ca sculptorul Fidias, să practice un „nepotism" scandalos faţă de unele familii din cercul Aspasiei etc., etc. Se mai spunea că Pericle fusese atît de mult subjugat de farmecele erotice ale milezienei, încît era în stare, de dragul ei, să sacrifice gloria şi prosperitatea Atenei şi că, la instigările ei, se putea declara oricînd tiran. Majoritatea acestor calomnii porneau din sînul aristocraţiei, al cercurilor preoţeşti şi al duşmanilor democraţiei ateniene.

Evenimentele războiului cu insula Samos, din anul 440, care au stîrnit prima mare vîlvă în jurul Aspasiei, s-au petrecut astfel :

Miletul, patria de naştere a Aspasiei, se găsea în conflict cu insula Samos pentru stăpînirea orăşelului Priene, situat pe coasta ioniană. În urma unui scurt război, Miletul a fost înfrînt şi se plînse Atenei, patroana ambelor oraşe, ce făceau parte din liga maritimă condusă de atenieni. Pericle invită cele două oraşe rivale să-şi expună acuzaţiile reciproce în faţa adunării poporului atenian, pentru a fi examinate. Samosul, sfătuit de perşi, refuză invitaţia, considerînd cererea Atenei ca un abuz de putere. Concomitent, el se declară eliberat de alianţa cu liga maritimă.

În grabă, Pericle dispuse votarea unei moţiuni, prin care se declara război Samosului. Comanda operaţiilor o luă el însuşi, pripeală ce dădu prilejul rivalilor săi să vadă, după paravan, ca inspirator al acestor măsuri, pe Aspasia, dornică a-şi ajuta patria de altădată. S-a răspîndit de asemenea şi zvonul că în-

săşi Aspasia l-ar fi urmat pe soţ în această campanie, împreună cu cortegiul ei de curtezane, toate avide de profitul prăzilor. După nouă luni de asediu, Samosul capitulă, îşi distruse fortificaţiile, predă flota şi plăti Atenei o mare amendă.

Expediţia samiană a fost necesară pentru a împiedica defecţiunile din cadrul ligii maritime şi a adus Atenei o bogată pradă. Dar lacrimile văduvelor şi ale mamelor, ce-şi pierduseră pe ai lor sub zidurile samiene, acuzau pe Aspasia de declararea războiului în folosul oraşului său natal.

În anii ce au urmat acestui eveniment, împotriva Aspasiei, s-au înteţit insultele pe scenele comice, în agora se rosteau din ce în ce mai multe calomnii, iar de pe tribunele ecclesiei (adunarea poporului), duşmanii politici ai lui Pericle lansau cele mai vehemente atacuri. Rivalii săi nu îndrăzneau însă sa intenteze şi procese în faţa tribunalelor, deoarece el dispunea încă de o mare popularitate. Ei adoptară o tactică nouă şi indirectă, prin tîrîrea în faţa judecătorilor a prietenilor şi colaboratorilor săi apropiaţi, între care figura, desigur, şi Aspasia. Motive de acuzaţii erau uoşr de găsit. Cu o atare tactică, asalturile lor puteau scădea treptat creditul politic al lui Pericle.

Prima victimă a fost bătrînul Damon, profesor şi prieten apropiat al lui Pericle, ostracizat sub învinuirea de a fi declarat public că cea mai bună formă de guvernămînt ar fi tirania unui om luminat. Prin asemenea declaraţii, el ar fi căutat să pregătească drumul spre tiranie pentru fostul său elev.

În ultimele luni ale anului 433 veni rîndul lui Fidias, consilierul cultural şi tehnic al Olimpianului pentru înfrumuseţarea Acropolei, unde mînuia însemnate fonduri scoase din tezaurul statului. Se găsi imediat un om de nimic, Menon, subaltern al marelui artist, care-l acuză public de deturnarea unor importante cantităţi de metal preţios ce trebuia turnat în statuia chrisoelefantină a zeiţei Athena. În faţa tribunalului experţii dovediră netemeinicia acestei acuzaţii, şi Fidias a fost achitat. Dar inamicii săi şi ai lui Pericle nu dezarmară. Îi deschiseră un nou proces, acuzîndu-l pe Fidias de sacrilegiu, pentru faptul că ar fi gravat propriul său portret pe scutul zeiţei Athena şi că se face vinovat de proxenitism, deoarece primise pe Pericle în propriul său atelier, unde veneau şi femei vicioase ce-i serveau ca model pentru statui. Bolnav şi descurajat, Fidias muri în închisoare, în aşteptarea judecării acestui de-al doilea proces.

A venit apoi, în scurt timp, rîndul lui Anaxagoras, filozoful și sfătuitorul politic principal din anturajul lui Pericle. Fu acuzat în fața dikasterionului de impietate, ca unul ce se ocupa cu fenomene cerești și ajunsese a nega existența zeilor. Filozoful din Clazomene afirmase public că soarele este o masă de foc ce luminează pămîntul și luna, ambele locuite de oameni, că fulgerele se nasc din ciocnirea norilor etc. Erau învățături grave ce detronau pe zei din funcțiile lor divine ; de aceea el nu mai așteptă sentința tribunalului și, la sfatul lui Pericle, fugi tainic din Atena. Tribunalul îl condamnă în lipsă.

Acum era rîndul Aspasiei, acuzată și ea de impietate, ca una ce profesa opinii contrarii credințelor oficiale. Se mai adăugară și acuzații de proxenitism, spunîndu-se că mileziana aducea soțului în casă, pentru desfrîu, curtezane și femei căsătorite. Amănuntele asupra procesului deschis Aspasiei le găsim narate la Plutarh (32) :

„În același timp, Aspasia a fost adusă în fața judecății de către comicul Hermippos [anul 432], învinuită fiind de lipsă de respect față de zei. Acuzatorul o mai învinuia că primește la ea femei libere și-i înlesnește lui Pericle întîlnirea cu ele. Diopeithes a mai scris o propunere de hotărîre, prin care se poruncea să fie trași în judecată toți cei care nu cred în zei sau cei care predau învățături asupra regiunilor cerești, voind să dea vina pe Pericle și pe Anaxagoras. Primind deci poporul propunerea și dînd urmare învinuirilor, se vestește îndată prin crainic...

Pe Aspasia a putut să o scape Pericle, vărsînd multe lacrimi pentru ea la proces, după cum spune Eschines și rugînd pe judecători".

Acuzatorul Hermippos era prieten al demagogului Cleon, dușman politic al Olimpianului. Ca tutore legal și soț neoficial al Aspasiei, o metecă, Pericle a apărat-o din oficiu în fața judecătorilor, cu prețul unor abundente șiroaie de lacrimi, o mare umilință pentru Olimpian și un succes pentru Cleon, indiferent de achitarea milezienei. Ca martor împotriva Aspasiei, Hermippos aduse și pe un sclav „ce trăsese cu urechea" la discuțiile cu filozofii din casa lui Pericle, cînd amfitrioana aprobase părerile acelora în privința îndoielii față de existența zeilor. Mai invocase, apoi, acuzatorul și calomniile ce circulau în agora, referitoare la faptul că o hetairă primea la ea acasă femeile unor cetățeni cinstiți.

Mileziana se expusese la acest proces unei grave sentințe, pe care legile ateniene o sancționau numai cu pedeapsa capitală, în cazul vinovăției. Dacă n-ar fi fost la mijloc iubirea cea mare a lui Pericle față de această femeie încîntătoare, Aspasia ar fi putut fugi din Atena, așa cum procedase Anaxagoras. Dar marele om de stat ar fi pierdut, prin exilul voluntar al Aspasiei, afecțiunea femeii iubite, o dată cu un suport de seamă al vieții sale sentimentale și politice. Aceasta l-a determinat ca, împreună cu Aspasia, să apară în fața tribunalului, ce se arăta ostil la început, și i-a dat puterea ca, în cele din urmă, printr-o apărare măiastră, udată cu destule lacrimi, să-i înduplece pe judecători.

La scurt timp după închiderea dosarului Aspasiei, izbucnea și războiul peloponeziac, stîrnit, între altele, de un decret dat de Pericle împotriva cetății Megara. Dușmanii Olimpianului se grăbiră să o amestece și pe Aspasia în declanșarea pripită a acestui eveniment. Ecoul calomniei îl găsim într-o comedie a lui Aristofan (*Acarnanienii*, vers. 520 și urm.), unde se spune : „Niște megarieni au venit să răpească pe două dintre curtezanele întreținute de Aspasia, în casa sa. Aspasia s-a întărîtat, Pericle Olimpianul a slobozit trăsnetul și astfel s-a aprins războiul". Informația apare și la Plutarh (30), unde se redau astfel aceste versuri :

„Tinerii amețiți de vin la jocul cottabos
Se duc la Megara și fură pe Simaitha,
O hetairă, iar megarienii atîțați de usturoi,
Nemulțumiți, drept răzbunare îi fură Aspasiei două hetaire."

Nu știm ce crezare să dăm acestei povestiri, care poate fi o simplă insinuare.

A urmat după aceea nenorocitul război peloponeziac (431—404), cînd Atena avu mult de suferit, din pricina invaziilor spartane ce au pustiit solul Atticei. Asemenea ciumei, conflictul a secerat o mare parte a populației ateniene. În tot acest timp, Aspasia a stat ca un credincios susținător alături de soțul ei. Dar în urma unui proces organizat de rivalii săi, Pericle a fost condamnat la o amendă de 50 de talanți și destituit din funcția de strateg pe care o deținea, fără întrerupere, de 15 ani. Alte mari nenorociri se abătură apoi asupra bătrînului, care pierdu pe fiii săi Xanthippos și Paralos, se-

ceraţi de ciumă. După un an, atenienii îşi aduseră aminte de capacitatea de mare conducător a Olimpianului, îl realeseră strateg şi abrogară faimoasa lege a cetăţeniei din anul 451.

Xanthippos şi Paralos, copii din prima căsătorie, morţi de ciumă în anul 430, nu au adus nici o bucurie tatălui, din pricina mediocrităţii lor. Pericle şi Aspasia s-au străduit să le dea o educaţie aleasă, dar nu au reuşit, fapt ce a frapat pe mulţi scriitori antici. Despre cel mai mare, Xanthippos, Plutarh (XXXVI) ştie că era cheltuitor, locuia cu o femeie tot atît de cheltuitoare şi „nu putea să sufere chibzuiala tatălui, care-i dădea bani cu greu şi cîte puţin". A îndrăznit chiar să se împrumute de la un prieten în numele şi fără ştirea tatălui, ceea ce l-a pus pe Pericle în situaţia de a-l da în judecată pe fiu, care, „dîndu-şi seama că-şi pusese prietenul într-o situaţie neplăcută, a început să-şi batjocorească tatăl, luînd mai întîi în rîs îndeletnicirile lui de acasă şi discuţiile pe care le avea cu sofiştii. Dezbinarea dintre tată şi fiu a rămas aceeaşi pînă la moarte. La îngroparea lui Paralos, frînt de durere, Pericle vărsase multe lacrimi „el care în viaţa lui nicicînd nu mai făcuse un astfel de lucru", în afară de procesul Aspasiei. În patru dialoguri platoniciene, (*Alcibiades cel Bătrîn, Menon, Protagoras* şi în *Convorbire despre virtute*), Socrate analizează cauza mediocrităţii copiilor lui Pericle.

În anul reabilitării politice a tatălui, cel de-al treilea fiu, denumit Pericle, născut din căsătoria cu Aspasia, avea aproximativ 16—18 ani. Conform legii cetăţeniei votată în 451/450, acest copil născut dintr-o străină nu putea avea calitatea de cetăţean atenian. Pericle o va obţine totuşi, printr-o lege specială, în anul 430, după ce ciuma îi secerase primii doi copii. Ştim foarte puţine lucruri despre Pericle-fiul. Prin anii 410/409 îndeplinea funcţia de *hellenotam* (adică strîngător al contribuţiilor băneşti de la cetăţile aliate). Patru ani mai tîrziu, Pericle-fiul se distingea în calitate de strateg-comandant al celei de-a doua escadre a aripii stîngi din bătălia de la insulele Arginuse (406). De această victorie nu se va bucura, fiind condamnat la moarte alături de alţi cinci strategi, pentru faptul că nu se îngrijiseră de strîngerea şi îngroparea cu cinste a trupurilor camarazilor căzuţi în valurile mării. În faţa tribunalului ce judeca pe cei şase strategi victorioşi la Arginuse, Socrate, vechiul prieten al lui Pericle

și al Aspasiei, a fost singurul care a protestat împotriva ilegalității procesului.

Pericle a căzut în anul 429, răpus de ciumă. Pentru Aspasia a fost, desigur, o mare lovitură. Din unele informații aflăm însă că Aspasia s-a recăsătorit imediat cu „ciobanul", adică negustorul de oi, Lysicles, cu care ar fi avut și un copil, numit Poristes (Tucidide, III, 13 ; VIII, 48 și Plutarh, 24). Sub influența Aspasiei, negustorul de oi, care frecventa de mulți ani casa lui Pericle, devenise un om cult și bun orator, situație ce-i va permite ca în anul 428 să se aleagă strateg. Se pare însă că această căsătorie fusese hotărîtă chiar de către Pericle, mai înainte de a muri. El dorea să asigure Aspasiei un soț-tutore, pentru o femeie lipsită acum de apărare și vizată de atîtea dușmănii, mai ales că tînărul Pericle-fiul se găsea la o vîrstă cînd nu-și putea proteja mama.

Milesiana va rămîne însă, în curînd, văduvă, pentru a doua oară, deoarece Lysicles, strategul, își va pierde viața în timpul unei expediții navale ateniene, organizată pe coastele Asiei Mici (finele anului 428). După această dată, încetează orice știre despre viața Aspasiei. Se crede că a trăit, ca să fie de față și la condamnarea nedreaptă a fiului său. Ea și-a dus restul zilelor la Atena și a fost îngropată în pămîntul Atticii. Socraticii, care i-au cinstit memoria, au considerat-o „muză a lui Pericle".

Cu toate că Aspasia a fost tovarășa celui mai strălucit om de stat din secolul al V-lea î.e.n. și a fost apreciată de somitățile intelectuale ale Atenei, viața ei a fost tristă și mereu agitată. Înțelegerea dintre ea și Pericle — singura ei mîngîiere — a fost însă perfectă. Numai cei ce au cunoscut-o în cadrul cercului ei intim și intelectual i-au acordat o stimă totală. Dramaturgul Euripide făcea și el parte din anturajul oamenilor distinși din jurul Aspasiei. Atunci cînd acest scriitor dramatic, sub influența curentului filozofic sofist, a transpus pe scenă unele probleme ale sufletului feminin (dragoste, conflictele conjugale, maternitatea, raporturile dintre soți etc.), găsea strălucite modele de inspirație în viața Aspasiei. Mai tîrziu, antichitatea i-a acordat Aspasiei o adevărată venerație. Unii dintre pitagoricienii tîrzii, adepți ai metempsihozei, credeau că sufletul patronului lor, Pitagora, filozoful idealist din veacul al VI-lea, trecuse, un secol mai tîrziu, în trupul Aspasiei.

Patimile politice, îngrădirile tiranice ale unor legi, flecăreala „vulgului“ și gelozia invidioșilor au împroșcat-o în chip tiranic cu destule calomnii, popularizate și pe scena răutăcioasă a comediei attice. Cercetătorii imparțiali ai biografiei zbuciumatei milesiene sînt obligați să treacă printr-un serios filtru istoric, toate aceste insinuări care au denigrat femeia cu superioare calități intelectuale.

Superioritatea ei în domeniul elocvenței a fost recunoscută și de către Plato, într-unul dintre cunoscutele sale dialoguri (*Menex.* III, 13—21 ; IV, 29. 48 și XII, 28—43). Interlocutorul principal al convorbirii apare Socrate, din a cărui gură aflăm că marele filozof învățase retorica de la această străină și că Pericle își pregătea discursurile sub îndrumările ei. Cît de admirată fusese ioniana din Milet, în ceea ce privește elocvența, rezultă și din faptul că filozoful Eschines, din școala socratică, îi închinase un dialog retoric intitulat *Aspasia,* în care se expunea priceperea ei în această materie. Grație acestei femei cu vederi largi, ca ale tuturor compatriotelor sale milesiene, se formase în casa lui Pericle un cerc restrîns al celei mai înalte intelectualități ateniene, unde se puteau întîlni filozofii Anaxagoras, Protagoras, Socrate, poetul Sophocle, sculptorii Alcamene și Fidias, arhitecți ca Ictinos, Callicrates și Hippodamos din Milet, istoricul Herodot și mulți alții. În acest cenaclu intelectual al celor aleși, primul cetățean a găsit, timp de 20 de ani, liniște și un loc de refugiu plăcut din vacarmul vieții politice în care trăia cea mai mare parte a zilei. Nimeni nu poate nega faptul că „asiatica“ n-ar fi avut o înrîurire considerabilă asupra soțului ei, pe linie politică, socială, culturală etc. Ea i-a fost un sfătuitor prețios, dar nu a putut influența, prin capriciile și ambițiile ei personale, declanșarea unor evenimente nefaste, cum a fost pedepsirea insulei Samos sau războiul peloponeziac. Reuniunile restrînse și ferite de ochiul vulgului, din casa lui Pericle, patronate de Aspasia și-au avut un ecou deformat „în stradă“, unde xenofobia a fost totdeauna puternică. „Strada“ și dușmanii politici ai conducătorului cetății aveau însă mentalitatea reflectată în versurile poeților comici. Pentru ei, Aspasia reprezenta un element dizolvant al tradițiilor în care fusese ținută pînă acum femeia ateniană ; o considerau o hetairă „cu ochi de cățea“ ; o intrusă pentru care Pericle își alungase soția legitimă, ca să facă loc

în casa sa unei străine ce dirija din umbră politica și mișcarea culturală din Atena. Istoricii imparțiali au considerat asemenea învinuiri drept calomnii. Aspasia n-a fost o concubină josnică, iar prudentul Pericle nu putea să-și pună în joc prestigiul său moral și politic, acceptînd sub acoperămîntul casei sale pe o hetairă cu un trecut atît de dubios. Nu poate fi vorba nici de o înrobire erotică a șefului democrației ateniene, deoarece Aspasia nu a strălucit ca frumusețe fizică. Bogăția sufletească și înalta cultură a acestei femei sînt singurele explicații ale puternicei afecțiuni ce i-a păstrat Pericle.

PHRYNE

Hetaira imortalizată în marmură praxiteliană

După victoria sa din războiul peloponeziac şi după înfrîngerea Atenei (404 î.e.n.), Sparta şi-a extins hegemonia în cea mai mare parte a Greciei centrale şi sudice. Garnizoanele spartane şi regimurile politice oligarhice impuse în oraşele greceşti au provocat puternice nemulţumiri împotriva cetăţii lui Lycurg. După Atena, a doua cetate care a dat semnalul rebeliunii împotriva hegemoniei lacedemoniene a fost Teba din Beoţia. În anul 379 se produse acolo o revoluţie de caracter democratic condusă de Epaminonda şi Pelopida, sprijiniţi de atenieni. Întreaga Beoţie a fost curăţită de garnizoanele spartane şi s-a creat un stat pe baze federative-democratice, condus de cei doi eminenţi bărbaţi. Epaminonda a organizat o bună armată formată din ţărani instruiţi pe temeiul unei tactici noi : faimoasa falangă tebană. Cu vitejia acestei infanterii, aşezată în rînduri dese, el a obţinut strălucitele victorii împotriva Spartei, la Leuctra (371) şi Mantineea (362).

O dată cu insurecţia antispartană şi organizarea statului federativ-democrat, Teba a impus tuturor oraşelor şi satelor beoţiene o uniune militară şi administrativă a cărei conducere şi-o asumă. La această uniune federativă, orăşelul Thespiai din cîmpia beoţiană nu a înţeles să se alăture în mod ferm, ceea ce i-a atras o aspră pedeapsă din partea Tebei.

În anul 371 î.e.n., cînd Teba se găsea în război cu Sparta, falanga lui Epaminonda se abătu furtunos asupra orăşelului rebel. Thespiai fu distrus pînă în temelii, iar populaţia măcelărită sau pusă pe fugă. În acele momente tragice, un modest cetăţean din orăşelul dărîmat, numit Epicles, cu puţine lucruri în spate şi ţinînd de mînă pe fiica sa Mnesarete, lua calea exilului spre Atena. Se duceau într-un oraş ce se arătase tot-

deauna ospitalier față de străinii urgisiți, cu speranța că acolo ei își vor putea crea o nouă viață. Toți acești venetici acceptați în marele oraș alcătuiau o categorie aparte de locuitori, denumiți meteci, străini care nu se bucurau de drepturi politice, dar erau ocrotiți de legi pentru drepturile lor civile. Din acel moment, pentru fiica lui Epicles se deschidea o viață nouă, la început cu mari lipsuri, dar mai apoi cu destule succese.

Despre această femeie s-a scris foarte mult în antichitate. Biografia ei o putem reconstitui însă numai din știri disparate, rămase de la diferiți autori greci și romani. Viața ei a atras atenția unor figuri proeminente ale culturii grecești și romane, ca Plutarh, Valerius Maximus, Lucian din Samosata, Quintilianus, Sextus Empiricus, Arnobius, Clemens din Alexandria ș.a. Un scriitor grec, Aristogheiton i-a închinat o biografie cu titlul *Despre Phryne*, biografie azi dispărută, dar folosită de alți autori ale căror producții au ajuns pînă la noi.

Din relatările lui Aristogheiton se putea afla că numele adevărat al eroinei noastre era Mnesarete, schimbat la Atena cu acela de Phryne, ce însemna în limba greacă „*broască rîioasă*". Porecla i s-ar fi dat datorită tenului său palid. În noua sa patrie, tînăra tespiană va deveni celebră prin relațiile ce le-a avut cu doi bărbați de seamă ai cetății, sculptorul Praxiteles și oratorul Hyperides. În jurul acestei celebre hetaire (mai ales după moartea sa) au apărut numeroase anecdote și versiuni biografice, înregistrate de colecționarii de fapte senzaționale, cele mai multe lipsite de orice temei istoric.

Primii ani ai tinerei tespiene, în Atena, s-au scurs într-o luptă încordată cu mari lipsuri materiale. Sărăcia a silit-o să cînte din flaut, în localuri publice. Într-o vreme, făcînd cunoștință cu un oarecare Timocles, pare-se primul său amant, Phryne s-a ocupat cu pirateria, apoi pentru a se întreține, s-a urcat și pe scena comediei ușoare. Dar, o dată cu înflorirea ei fizică, hetaira deveni repede cunoscută în întreaga Atenă.

Primii care au solicitat-o au fost sculptorii și pictorii, ca să le servească drept model de atelier. Farmecul frumuseții și-l perfecta Phryne prin eleganța hainelor armonios plisate pe corpul său. Spre deosebire de alte hetaire, ea își îmbrăca corpul cu stofe ce o fereau de ochii indiscreți, dar, în același timp, veșmintele, croite strîmt, stîrneau curiozitatea. Nu vizita băile publice tot din dorința de a-și tăinui nuditatea. Frumoasa din Thespiai a putut fi zărită nudă numai pe plajele de la Eleusis

și Poseidonia, după ce ieșea din valurile apei sărate, întocmai ca zeița Afrodita, cînd s-a născut din spuma mării. Aceste două plaje se găseau lîngă celebrele sanctuare închinate divinităților Ceres și Poseidon, încît Phryne lăsa a se înțelege că făcuse băi rituale în cinstea celor doi zei.

În lumea hetairelor, fardul era la modă. Frăgezimea feței sale o scuteau de acest accesoriu și se arăta ostilă față de sulemeneli, cînd le observa la alte femei. Se povestea că, o dată, la un simpozion al hetairelor din Atena, ea se găsea în prezidiul adunării. A profitat de această ocazie, ca să-și îndemne consoartele să părăsească fardul, deoarece — spunea ea — vatămă pielea și murdărește obrazul bărbaților. În loc de fard, ea le-a recomandat spălatul obrajilor cu apă curată și uscarea lor naturală, fără ștergar.

Diferite informații literare ne arată că Phryne, în relațiile sale sentimentale, era relativ greu accesibilă. În afară de Praxiteles și Hyperides, se bănuiau puțini bărbați atenieni, ca Machon, Aristodemos și Eustathios, care ar fi vizitat-o în eleganta sa casă din cartierul atenian denumit Lykeion. Acolo, în intimitate, ne sînt menționate desfășurarea unor costisitoare banchete, organizate cu mult gust și lux de către gazdă. Adesea, ea angaja rămășaguri că va reuși să prindă în mreje pe unii atenieni virtuoși. Nu a pierdut decît unul singur, atunci cînd a eșuat în fața filozofului cinic Xenokrates.

Iubea mult jocurile de casă, între care unul, denumit *chalkismos*. Se așeza o monedă în poziție verticală, apoi se învîrtea cu mare viteză într-o mișcare circulară. Piesa trebuia oprită, fără a fi culcată, numai cu ajutorul unui singur deget.

După ce a cunoscut pe sculptorul Praxiteles (365 î.e.n.), viața materială a hetairei s-a îmbunătățit treptat, ca în cele din urmă ea să acumuleze o mare bogăție. Dispunea de o așa de mare avere, încît unii autori ne spun că se oferise, ca din banii săi, să reconstruiască orașul Teba, distrus de Alexandru Macedon în anul 335 î.e.n. În schimbul ajutorului dat le ceruse tebanilor o singură favoare. După terminarea lucrărilor de restaurare ea să aibă dreptul să așeze deasupra porții principale a orașului o inscripție cu următorul text : „Ceea ce a distrus Alexandru, hetaira Phryne a reconstruit". Dar tebanii nu ar fi fost de acord cu această formulă epigrafică și au refuzat oferta tespienei. Se pare însă că nu putem culege nimic serios din această anecdotă. Putea oare să reconstruiască ea un

oraş care adusese distrugerea localităţii în care se născuse şi care îi provocase amarul exod la Atena ? Oricît de bogată ar fi fost această femeie, numai banii de care dispunea ea nu erau suficienţi pentru a reclădi un mare oraş, ca Teba. De aceea se pare că unii istorici moderni au dreptate cînd afirmă că oferta propusă de hetairă s-a făcut în bătaie de joc, pentru umilirea unui vechi duşman al locurilor sale natale. Evenimentul s-a petrecut în anul 316 î.e.n. şi constituie pentru noi ultima menţiune biografică despre această tespiană.

Asemenea istorioare s-au creat mereu după moartea hetairei. Numele său a apărut, ca şi al Aspasiei din Milet, în comedia timpului, fiind asociat cu al altor hetaire celebre, ca Lais şi Gnathaina. S-a exagerat de asemenea faptul că ea ar fi servit ca model tuturor pictorilor şi artiştilor atenieni din veacul al IV-lea. În această privinţă sîntem siguri că Phryne a vizitat numai atelierele sculptorului Praxiteles şi pe ale pictorului Apelles.

Alături de Scopas şi Lysippos, Praxiteles a fost unul dintre marii maeştri ai sculpturii greceşti din veacul al IV-lea. Născut, probabil, în anul 390 î.e.n., era fiul sculptorului Kephisodotos cel Bătrîn. Se ştie că ajunsese un om bogat şi fericit în arta sa, ca şi Sofocle în literatura dramatică. Cea mai mare parte a vieţii şi-a petrecut-o în atelierul lui din Atena, din care au ieşit marile sale opere. Praxiteles era însă şi un artist călător, angajat pentru lucrări de seamă la Artemisionul din Ephes, la Cnidos, Megara, Plateea, Olympia, Parion, Alexandria din Caria etc. A murit probabil la începutul domniei lui Alexandru Macedon, în Atena.

Fără îndoială că epoca lui de glorie se situează în perioada cînd avea ca model pe celebra Phryne, despre care nu ştim în ce împrejurări a cunoscut-o, prin anul 365 î.e.n. A ajuns probabil, în atelierul lui, ca model, prezentîndu-se ea însăşi, într-o vreme cînd sărăcia o silea să îndeplinească diferite munci. Folosirea modelului în atelier apăruse cu un secol mai înainte, după cum ne asigură Xenophon pentru atelierul sculptorului Polyclet. Phryne îi va servi ca model lui Praxiteles pentru variate statui ale Afroditei. Frumuseţea zeiţei nu mai apare olimpică şi gravă, ca pe timpul lui Fidias, deoarece divinitatea este acum cu totul umanizată. Afecţiunea artistului pentru hetairă s-a născut în timpul şedinţelor din atelier, cînd el putea admira perfecţiunea sculpturală a modelului. Artistul a oferit

tespienei mai multe daruri, alese dintre operele sale deja finite, între care și unele reprezentări ale lui Eros, în marmură sau bronz aurit, ca simbol al legăturilor lor.

Praxiteles apare ca unul dintre marii sculptori, mult apreciat și de către romani. După operele lui din Grecia s-au făcut numeroase copii ce s-au răspîndit în Italia. Din indicațiile lui Plinius cel Bătrîn, epoca de mare glorie artistică a lui Praxiteles se situează prin anii 350, atunci cînd a creat celebra statuie Afrodita din Cnidos, după chipul și asemănarea modelului de atelier : Phryne. Romanii apreciau în arta lui Praxiteles tonul elegant, grațios, suav, surîzător și senzual, dăruit unor statui, care prin natura lor erau potrivite pentru decorul vilelor, grădinilor și termelor. Spre deosebire de contemporanul său, sculptorul Scopas, care se preocupa de *pathos* (expresia unei excepționale tulburări sufletești și spirituale, prezentă în aspectul fizic al fețelor statuilor), Praxiteles exprima în arta sa bucuria plăcută și rafinată a existenței. Dalta praxiteliană a gravat un imn de glorie frumuseței feminine, copiilor gingași și tineretului din lumea aristocrată. Praxiteles a sculptat divinități calme, surîzătoare, dornice de o viață voluptoasă, toate în plină tinerețe chiar și atunci cînd se aflau în pragul bătrîneței. Cu ajutorul textelor literare putem observa că predilecția lui Praxiteles se îndrepta, în ceea ce privește alegerea subiectelor, numai spre zeii tineri, legați de moravurile ușoare ale veacului în care a trăit, zei printre care se numără Eros, Afrodita, Dionysos etc. Divinități grave, ca Atena sau Hera, nu l-au atras de loc. Zeii săi nu sînt frămîntați de nici o grijă spirituală sau materială. Privirile voluptoase ale statuilor praxiteliene se îneacă într-o fericită blîndețe. Gura lor rugătoare sau senzuală exprimă satisfacția dorinței împlinite. Capetele înclinate, brațele îndoite și coapsele ondulate sînt încadrate la aceste statui de o plăcută carnație ; ele nu au nimic atletic ca la Scopas și Lysippos. Praxiteles a preferat să scoată de sub daltă nudul molatec, delicat, ochii alungiți, avînd aspect umed, din care pornea o privire melancolică și misterioasă. Se recunoaște azi că Praxiteles a fost primul mare sculptor care a reușit să stăpînească perfect, în creațiile sale, anatomia corpului feminin. Atare stăpînire artistică și predilecția pe care a arătat-o în epoca sa de maturitate artistică pentru Afrodita le datorează artistul perfecțiunii anatomice a modelului său de atelier, care a fost celebra Phryne.

Specialiştii se străduiesc şi azi să identifice operele de artă ale lui Praxiteles, realizate în vremea cînd Phryne vizita atelierul său. Scepticismul unora, manifestat prin a nega orice legătură între Phryne şi unele creaţii artistice de seamă ale secolului (Afrodita din Cnidos de Praxiteles, Afrodita Anadiomene de Apelles etc.), nu este de loc justificat. Aceste rezerve vin în opoziţie cu informaţiile literare din izvoarele antice, chiar dacă acestea au fost scrise la o dată mai tîrzie. Unii istorici de artă din secolul nostru (Blinckenberg, Rizzo etc.) încearcă să nege, de asemenea, existenţa unor legături amoroase între hetairă şi artist, crezînd că totul s-a limitat la o „dragoste platonică", ceea ce, iarăşi, nu concordă cu majoritatea ştirilor rămase din antichitate. Este foarte probabil că geniul lui Praxiteles nu s-ar fi putut manifesta cu atîta putere, în ceea ce priveşte creaţia acelor Afrodite, dacă la mijloc nu ar fi fost şi marea sa pasiune pentru Phryne.

Scriitorul-călător Pausanias, vizitînd monumentele din Thespiai (sec. II e.n.), putea vedea în templul zeului Eros, din orăşelul natal al hetairei, o statuie a Afroditei-Phryne, cioplită în marmură, aşezată alături de o statuie graţioasă a zeului amorului, ambele opere ale lui Praxiteles. Cele două sculpturi constituiau un grup, deşi erau dispuse izolat. Ambele putuseră ajunge la Thespiai numai după refacerea acestei localităţi, adică post 338 î.e.n.

Erosul din Thespiai fusese lucrat de Praxiteles ca un simbol al iubirii sale pentru Phryne. Ea îl obţinuse cu destulă şiretenie şi greutate de la artist, ca apoi să-l închine templului din Thespiai. Acolo a fost admirat de mulţi pelerini timp de aproape cinci veacuri, pînă ce Nero a ridicat originalul, ducîndu-l la Roma. În capitala Imperiului roman, statueta a pierit în anul 64 e.n. sub flăcările groaznicului incendiu neronian.

Se ştie, din relatările autorilor antici, că *Amoraşul* fusese turnat în bronz şi aurit în exterior. O *epigramă* din *Antologia Palatina* (I, 75, 84) afirmă că acest Eros rănea mai mult cu privirea decît cu săgeţile sale. După originalul de la Thespiai s-au făcut (mai ales în epoca romană) multe copii şi variante, între care cele mai fidele ar fi fost executate de sculptorul Menodoros. Astăzi posedăm numeroase copii după cei patru celebri Eroşi creaţi de Praxiteles în cursul vieţii sale (Muzeele Louvre, Napoli, Vatican etc.), încît nu putem identifica mulţumitor reproducerile făcute după cel din Thespiai. Apoi, în secolul

IV î.e.n., numeroşi alţi artişti greci au realizat şi ei figuri de Eroşi în genul praxitelian, ceea ce face ca problema indentificării celui tespian să devină şi mai complicată. Un scriitor grec, Callimachos, care văzuse originalul, ne spune că Erosul tespian ridica braţul deasupra capului, că privea în jos cu o expresie melancolică şi că în mîinile sale purta arcul şi săgeţile. Se pare că o copie din fosta colecţie Farnese (acum în Muzeul din Napoli), înaltă de 1,64 m se apropie cel mai mult de originalul praxitelian, al cărui corp era plin de pasiuni şi realiza o torsiune corespunzătoare stării sufleteşti imprimate.

În antichitate, statuile feminine ale lui Praxiteles s-au bucurat de o glorie fără egal. Prin aspectul lor voluptos, el a rămas cel mai suav evocator al frumuseţei Afroditei nude, creată după anatomia sculpturală a hetairei Phryne. Corpul feminin a apărut în sculptură în toată splendoarea lui, de îndată ce acest artist a îndepărtat hainele ce-l ascundeau. Avînd ca model pe Phryne, Praxiteles a creat patru celebre Afrodite, pentru sanctuarele din Thespiai, Cos, Cnidos şi Alexandria din Caria. După acestea s-au făcut multe copii în epoca elenistică şi romană. Unii colecţionari antici, ca Pollio din Roma, se mîndreau cu copiile făcute după Afroditele lui Praxiteles. Nuditatea suplă, vie, calmă şi leneşă a zeiţei în momentul dezbrăcării îl determina pe sofistul Lucian din Samosata (sec. II e.n.) să afirme că „Afrodita la baie" îşi profana propriul său templu.

Afrodita din Thespiai provoacă şi ea aceleaşi discuţii complicate în ceea ce priveşte descoperirea caracteristicilor originalului după numeroasele copii făcute mai tîrziu. Sumare notiţe antice ne spun că zeiţa de marmură din Thespiai era seminudă, privea în jos într-o oglindă ţinută de ea în mîna stîngă, iar cu dreapta îşi aranja părul. Acestea sînt inovaţii şi libertăţi ale artei praxiteliene, prin care sculptorul a înfrînat scrupulele religioase ale secolului precedent. De la seminuditate, el va păşi repede la redarea goliciunii complete, în cazul Afroditei din Cnidos.

În privinţa descoperirii celei tespiene, opiniile se opresc în majoritate asupra aşa-zisei Afrodita din Arles (azi la Muzeul Louvre), aflată deteriorată în ruinele teatrului de acolo, statuie, din păcate, greşit restaurată de către sculptorii moderni (înaltă de 1,94 m). Afrodita din Arles, seminudă, avînd

și ea ca model pe Phryne, apleacă capul puțin și poartă pe față expresia unei voluptăți dulci și gînditoare ce anunță pe sora ei cnidiană.

Afrodita din Delphi este a treia sculptură importantă legată de Phryne. Despre aspectul ei exterior avem multe relatări antice : originalul fusese depus într-o localitate de mare însemnătate religioasă, unde veneau mulți pelerini să consulte oracolul lui Apollo, patronul divin al sanctuarului de la Delphi. Statuia zeiței fusese turnată în bronz și apoi aurită. La Delphi fusese așezată pe terasa din fața templului lui Apollo, între statuile regilor Archidamos al II-lea al Spartei (468—426) și Filip al II-lea al Macedoniei (359—336). Zeița frumuseții stătea pe o coloană sculptată în marmură de Pentelic, pe care se gravase inscripția : „Phryne, fiica lui Epicles din Thespiai (a dăruit)". Se spune că Praxiteles realizase statuia după ce o văzuse pe Phryne pe plaja de la Eleusis sau de la Poseidonia.

Asupra sculpturii s-au exprimat diferite opinii de către criticii antici. Filozoful cinic Krates — disprețuitor de artă, ca toți confrații săi cinici — spunea despre Afrodita din Delphi că este expresia slăbiciunii elenilor. Plinius cel Bătrîn admirase și el această capodoperă praxiteliană și găsea că expresia ei trădează iubirea cea mare a artistului față de Phryne, fiind și o mare răsplată pentru o hetairă. Arheologul german Furtwängler a reușit, în mare parte, să ne demonstreze că o copie (cu unele modificări) după Afrodita delfică, se poate identifica în Afrodita din Ostia.

Pînă la Praxiteles, frumusețea fizicului uman se exprima prin forme atletice pentru bărbați și prin sănătate corporală pentru statuile feminine. El creează însă tipul dinamic de reprezentare, remarcabil printr-o estetică supremă, vie și gînditoare, ce se exprimă cu ajutorul privirii și arată că statuia are un suflet propriu ce se degajă din materie. De aici a rezultat necesitatea unor noi poziții în statuarie : capul puțin înclinat, corpul ondulat, introducerea „suporților" de reazem etc. Personajul reprezentat nu mai stătea acum țeapăn, ca în statuile atleților și în cele ale zeilor realizate în secolul precedent.

Afrodita din Cnidos contopea, într-o formă perfectă și armonioasă, toate inovațiile și geniul artistic praxitelian, în ceea ce privește sculptura feminină. S-a realizat pe la anii

350 î.e.n. și, după unele păreri greșite, modelul ei ar fi fost o altă hetairă, numită Cratina. Dar cele mai numeroase și autorizate izvoare o consideră ca cea mai reală întruchipare a faimoasei Phryne și-i aduc numai elogii. Cît de populară devenise această sculptură în lumea antică rezultă din faptul că posedăm, astăzi, răspîndite prin diferite muzee și colecții nu mai puțin de 50 de copii ale ei. Statuia fusese comandată de insula Cnidos, unde fusese așezată într-o edicală, ce frumusețea ei să poată fi admirată din toate părțile (Plinius). Atît de dragă le era cnidienilor, încît au reprodus-o și pe reversul unor monede bătute de ei, schiță ce ne ajută azi să o identificăm în diferite copii elenistice și romane.

Dintre reproducerile antice, cele mai reușite sînt cea păstrată în Muzeul Vaticanului (aflată la Roma, înaltă de 2,05 m) și capul, descoperit la Tralles (Asia Mică). Ambele rămîn caracteristice prin frumusețea lor leneșă și nepăsătoare. La multe alte copii tîrzii, artiștii au îmbrăcat-o pe zeiță cu o haină ușoară (partea inferioară a corpului). Se știe însă sigur că Afrodita din Cnidos fusese sculptată de către Praxiteles complet nudă. Corpul său era redat în obișnuita schemă sinuoasă praxiteliană și, prin perfecțiunea formelor anatomice, glorifică neîntrecuta frumusețe a hetairei Phryne. Zeița a fost surprinsă în momentul cînd se pregătea să ia baia rituală. Ea și-a depus haina pe un vas (hydria) așezat alături, cu funcția de suport și de simbol al băii. Se constată însă că, în acest moment, zeița este străbătută de un gînd instinctiv de pudoare, din cauza nudității totale. S-a spus că statuia a redat cea mai perfectă expresie a temperamentului artistului. În acest corp în floare apare de fapt hetaira Phryne, plină de moliciune cu privirea visătoare, cu buza senzuală, cu o carnație armonioasă și bogată în clar-obscur. Lucian, extaziat în fața acestui corp luminos, remarca privirea umedă a zeiței, minunăția ochilor plasați într-o arcadă perfectă, seninătatea frunții, linia ușor ondulată a coapselor și armonia picioarelor. Peste tot radiază frumusețea zeiței contopită cu a muritoarei, după care dalta a imortalizat în marmură pe hetaira Phryne. Mulți critici de artă spun că fără Praxiteles și Phryne nu ar fi apărut nici celebrele tanagriene, statuete de teracotă de o mare eleganță vestimentară, cu o mișcare și grație deosebită, ce s-au turnat tot în Beoția, în orășelul Tanagra.

Un alt mare artist din veacul al IV-lea, celebrul Apelles, ajuns mai tîrziu pictor oficial al curții lui Alexandru Macedon, ar fi realizat (după tradiție) un celebru tablou care reprezenta pe Afrodita născîndu-se din spuma mării. El a perfectat această pictură (Afrodita Anadiomene) numai după ce a văzut-o pe Phryne ieșind din apă, pe plaja de la Eleusis. În ruinele de la Pompei a fost descoperită o frescă ce reprezenta pe Phryne stînd de vorbă cu Eros, desigur, o copie după o altă pictură antică, rămasă anonimă pentru noi, dar avînd ca temă pe celebra hetairă tespiană.

Mare vîlvă a produs la Atena, apoi în întreaga lume grecească, procesul intentat hetairei Phryne, acuzată de impietate față de zeii cetății. Zgomotul dezbaterilor judiciare a fost mărit de pledoaria atribuită lui Hyperides, celebru orator, avocat și om politic atenian din a doua jumătate a secolului IV î.e.n. Tradiția afirmă că și acest bărbat avusese legături de dragoste cu faimoasa hetairă, bănuială ce se poate stabili și pe baza zelului depus de apărător în a o salva prin orice mijloace pe clienta sa.

Un oarecare cetățean atenian, Euthias depusese o plîngere pe biroul tribunalului heliaștilor împotriva hetairei Phryne, acuzînd-o de călcarea legilor ateniene în situația ei de metecă. Acuzatorul era de meserie sicofant, adică denunțător și procesele cîștigate îi puteau aduce venituri însemnate. Euthias fusese stimulat să facă denunțul și de către o altă hetairă, Myrrhine, rivală a tespienei, amantă a lui, precum și a avocatului Hyperides. Se mai știe că sicofantul încercase să o „șantajeze" pe Phryne cu o mare sumă de bani, înainte de a deschide acțiunea, dar aceasta refuzase, sfătuită probabil de Hyperides. Textul acuzării, prezentat tribunalului de Euthias, era redactat într-o formă juridică corespunzătoare cazului, de către retorul Anaximenes. Acesta fusese și el dascăl la curtea macedoneană de la Pella, în Macedonia, înaintea lui Aristotel.

Procesul s-a petrecut între anii 350—340 î.e.n., mai înainte de a fi fost închinată, la Delphi, statuia de bronz a Afroditei — monument ce ar fi fost pus ca un fel de mulțumire, după achitarea hetairei Phryne.

Euthias își întemeia întreaga învinuire pe bază de *asebia*, adică pe călcarea credinței și disprețul hetairei față de zeii Atenei. O denunța pe Phryne că alcătuise o organizație secretă, de caracter religios-subversiv, formată din bărbați și femei ce

se adunau tainic în casa ei din cartierul Lykeion. Acolo ei s-ar fi organizat într-o asociaţie de caracter dionisiac (thiasos), care batjocorea pe zeii olimpici, în locul lor aborînd o divinitate de tip nou, denumită de ei Isodates. Grupul din jurul hetairei ar fi practicat, de asemenea, o serie de rituri orgiastice-mistice, în care se iniţiau atît femeile, cît şi bărbaţii. În sfîrşit, Euthias o mai acuza pe hetaira Phryne şi de alt sacrilegiu : pentru băile de mare, pe care le practica pe plajele de la Eleusis şi Poseidonia, locuri considerate sacre, fiindcă aparţineau terenurilor sfinte ale zeilor Ceres şi Poseidon.

Pentru legile şi moravurile ateniene din acea vreme, asemenea acuzaţii erau considerate destul de grave şi se pedepseau cu moartea. Gravitatea lor creştea şi prin faptul că de asemenea impietate se făcuse vinovată o străină şi o hetairă, ca Phryne, ce-şi găsise adăpost la Atena, datorită legilor îngăduitoare ale unei cetăţi democrate. Ne putem închipui ce subiect de senzaţie devenise pentru atenieni acest proces, dat fiind renumele persoanei implicate şi a bărbaţilor ce o protejau.

Tribunalul heliaştilor se alegea prin tragere la sorţi avînd şase mii de juraţi, împărţiţi în zece secţii. În cazul unor procese de seamă, el judeca reunit în mai multe secţii, cum probabil s-a întîmplat cu procesul hetairei Phryne. Acest tribunal îl condamnase la moarte pe celebrul filozof Socrate şi tot el judecase de *asebia* pe Aspasia din Milet, scăpată de la o condamnare sigură, numai prin meşteşugul oratoric şi lacrimile lui Pericle. Adesea, sub influenţa unor demagogi, tribunalul dădea sentinţe cu totul nedrepte, ca în cazul condamnării cu pedeapsa capitală a strategilor de la Arginuse sau a lui Socrate.

În faţa tribunalului heliaştilor, Hyperides a rostit o splendidă pledoarie de apărare, pe care a şi publicat-o după aceea. Din textul ei se cunosc azi numai începutul şi sfîrşitul, fragmente din care nu ne putem documenta mulţumitor, în ceea ce priveşte desfăşurarea procesului şi argumentarea avocatului. Din destăinuirea altor autori antici, se pare că în sala dezbaterilor se formase un curent cu totul ostil faţă de hetairă, încît o condamnare a ei apărea posibilă. Ca să dezarmeze pe cei porniţi împotriva străinei, se spune că Hyperides a recurs la o stratagemă, considerată de unii cercetători moderni drept anecdotă lipsită de substanţă istorică, ca multe altele ce s-au ţesut în jurul acestei femei. La un moment dat, avocatul ar fi smuls haina de pe corpul acuzatei, dintr-o dată rămasă com-

plet nudă în fața ochilor judecătorilor, uimiți de frumusețea ei corporală. Din respect față de Afrodita, pe care Phryne o adusese printre muritori prin sculpturile lui Praxiteles și picturile lui Apelles, judecătorii au dat un verdict de achitare.

Viața hetairei Phryne a găsit ecouri și în arta modernă. Între lucrările de artă privitoare la această femeie, inspirate după știrile literare antice, se poate cita, în primul rînd, *Phryne*, operă a sculptorului francez James Pradier (1792—1852), care s-a preocupat — ca și Praxiteles — de transpunerea plastică a frumuseței feminine, într-o formă delicată și romantică. Pictorul și sculptorul Jean Leon Gérome (1824—1904) a pictat într-un stil academic, celebrul tablou *Phryne în fața tribunalului*, realizat pe temeiul știrilor ce le culesese despre viața tespienei din aceeași literatură istorică antică.

Phryne n-a fost regină, „consilier politic" sau protectoare a artelor, ci o hetairă de o rară frumusețe. Ea a stat departe de intelectualii și de oamenii politici ai vremii. S-a preocupat de viața artistică numai în măsura expunerii corpului său ca model, în atelierele marilor artiști atenieni. Amintirea ei în paginile istoricilor se împletește cu realizarea reprezentării clasice a Afroditei praxiteliene și cu un moment de seamă din viața de avocat de renume a lui Hyperides.

Hetaira s-a ofilit treptat ca și anatomia sa de Afrodită, dar a rămas imortalizată în marmură. Cînd a murit și în ce împrejurări nu putem ști, în faza actuală a materialului biografic de care dispunem. Zgomotul în jurul ei s-a stins treptat și a dispărut — uitată, ca orice hetairă îmbătrînită.

OLYMPIA

Furtunoasa mamă a lui Alexandru Macedon

Deşi avea un trecut de mai multe secole, Macedonia, ţara lui Filip al II-lea şi a lui Alexandru cel Mare, a rămas mult timp necunoscută, în noaptea istorică a lumii balcanice. Macedonia şi-a făcut loc în spaţiul egeean, atunci cînd oraşele greceşti, după dezastrele aduse lor de războiul peloponeziac (431—404 i.e.n.) au intrat într-o perioadă de acută criză politică, economică şi socială. În veacul al IV-lea, Macedonia, o ţară considerată „barbară" pînă atunci, ieşi brusc pe primul plan în Peninsula Balcanică. Filip al II-lea (359—336) ajunse treptat stăpînul întregii Peninsule Balcanice, iar fiul său, Alexandru Macedon (336—323), atinse Indul cu armatele sale.

Relieful Macedoniei cuprinde două regiuni distincte. Către mare, o cîmpie numită Emanthia, era ţinutul cel mai fertil şi poarta de pătrundere a influenţelor greceşti. Mai spre nord se întindea Macedonia muntoasă, străbătută de văi adînci şi locuită de o populaţie de păstori şi vînători. Regimul climateric oferă o împletire de climă mediteraneană şi continentală. Contrastele dintre anotimpuri se remarcă prin veri excesiv de calde, urmate de ierni cu zăpadă bogată şi răscolită de vînturi. Cerealele, viţa de vie, pomii fructiferi şi păstoritul ofereau hrana de bază unei populaţii eterogene, puternic diferenţiată din punct de vedere social-economic. În Macedonia, o ţară de răscruce, şi-au dat întîlnire, din punct de vedere lingvistic şi cultural, populaţiile trace, ilirice şi greceşti. A existat totuşi o limbă macedoneană pe care o folosea şi Alexandru, atunci cînd vorbea în faţa armatei. Obişnuiţi cu asprimea climei şi viaţa modestă, cultivatorii ţărani sau păstorii aspri din munţi au iubit cu pasiune vinul, calul şi războiul. Din rîndurile lor, regii macedoneni au putut recruta o excelentă armată de in-

fanterie şi de cavalerie. Cultura greacă a atins mai mult nobilimea şi aşezările agricole apropiate de coasta egeeană.

Originile statului macedonean se pierd în secolul al VII-lea î.e.n. În veacurile VI şi V se cunosc mai mulţi regi macedoneni, prieteni sau duşmani ai coloniilor greceşti din Peninsula Calcidică. Archelaos I (419—400) este prezentat de istoricul Tucidide ca un mare „reformator" şi protector al culturii greceşti. În palatul construit în noua sa capitală, Pella, el a primit artişti şi poeţi eleni. După moartea lui, Macedonia a stagnat, din cauza multor lupte cu vecinii iliri, traci şi greci, pînă ce tronul a fost acaparat de către Filip al II-lea (359—336), în calitate de regent al nepotului său Amyntas, în curînd înlăturat de el.

Regele Filip al II-lea a barat triburilor trace şi ilirice drumul invaziei prin Macedonia şi a deschis ţării, la Marea Egee, o largă fereastră economică şi politică, în dauna coloniilor greceşti calcidice şi a intereselor Atenei. După ce şi-a întins controlul militar pînă la Dunăre, Adriatică şi Bizanţ, el s-a amestecat în certurile greceşti, şi în ultimii ani de domnie controla întreaga Eladă. Nu a putut realiza ultima etapă a marelui său program politic, cucerirea Orientului, fiind asasinat la Pella. Această cucerire s-a îndeplinit cu succes de către fiul său, Alexandru Macedon.

Domnia celor doi mari regi a fost mult tulburată de Olympia, soţia lui Filip şi mama lui Alexandru. Era o prinţesă epirotă, autoritară, vijelioasă, ambiţioasă şi orgolioasă, al cărei suflet fusese mult răscolit de practica unor culte mistice, orfice şi dionisiace. De la mama sa, Alexandru va moşteni o violenţă a pasiunilor, dragostea pentru literatură şi ambiţia fără margini de a depăşi mereu culmile gloriei.

Olympia adusese în Macedonia un spirit demoniac, ancestral în ţara sa natală, Epirul. În anumite momente, regina a apărut ca un geniu nefast pentru soţ şi fiu, prin atrocităţile şi anarhia pe care le provoca în Macedonia. O ambiţie constantă o împingea mereu să încerce a ocupa primul loc oficial în treburile statului. Asemenea veleităţi politice erau închise femeilor din acea vreme. Natura aspră şi sălbatică a ţării sale natale lăsase adînci amprente în sufletul ei năvalnic.

Epirul este brăzdat de o mulţime de văi, despărţite prin şiruri de munţi ce se detaşează din lanţul Balcanilor, formînd o regiune dintre cele mai sălbatice şi avînd la Adriatica o sin-

gură ieşire mai importantă, la golful Ambracia. Ţinutul acesta calcaros şi lipsit de izvoare apare astăzi dezolant ca înfăţişare, din cauza despăduririlor, dar în antichitate fusese dominat de codri uriaşi şi de o climă plăcută. Toate neamurile care au trăit în văile epirote sălbatice au fost influenţate de natura locului, în ceea ce priveşte structura lor sufletească şi obiceiurile. Multe au practicat un cult deosebit pentru izvoare şi arbori. Acolo se afla oracolul de la Dodona ; acolo exista credinţa că foşnetul frunzelor de copaci nu este altceva decît glasul misteric,s al lui Zeus, transmiţînd celor ce veneau să afle voinţa divină, gîndurile creatorului suprem. Triburile greceşti indo-europene, în timpul migraţiunilor lor spre sud, au zăbovit multă vreme în mijlocul acestor văi izolate, unde au creat frumoase mituri oglindind natura misterioasă a Epirului. Dorienii, ca fii ai lui Heracles, au pornit din ţinutul păduros al Epirului ca să se reverse în veacul al XII-lea î.e.n. asupra Peloponesului, unde au stabilit statul spartan.

După scurgerea ultimelor neamuri greceşti din Epir, locul lor a fost ocupat de triburi ilirice, venite dinspre nord, în frunte cu populaţiile de molossi şi chaonieni. În cadrul acestor confederaţii tribale, prin veacul al VII-lea î.e.n. s-au impus molossii, stabiliţi în partea sudică a ţinutului. Sub raport etnic şi geografic, în Epir, situaţia era asemănătoare cu aceea din Macedonia, pînă în momentul cînd cultura greacă, venită dinspre Tessalia şi de la Adriatică, pătrunse puternic printre epiroţi. Elenizarea făcu progrese importante, mai întîi în mijlocul nobilimii, apoi şi în rîndurile meşteşugarilor şi negustorilor. Pentru unitatea sufletească, economică şi politică a epiroţilor, sanctuarul de la Dodona avea un rol important. Deşi preoţii de acolo erau greci, riturile îndeplinite de ei se moşteniseră din fondul credinţelor străvechilor autohtoni. Ca preoţii să ajungă buni prezicători, Zeul de la Dodona, din ţara molossilor, le cerea să doarmă pe pămîntul gol, îmbrăcaţi în piei de animale nerase, şi să nu se spele niciodată pe picioare.

Molossii, populaţia epirotă din care se trăgea şi Olympia, căutau să demonstreze insistent originea lor elenică şi prin faptul că, după legendă, dinastia lor avusese ca fondator pe homericul erou Achile. Curtea regală şi aristocraţia epirotă fuseseră, într-adevăr, mult influenţate de cultura şi civilizaţia greacă, dar populaţia de jos nu-şi pierduse limba şi moravurile ei ilirice.

Aceea care avea să devină regină a Macedoniei se născuse în jurul anului 375 î.e.n., la Ambrakia, în ţinutul stăpînit de tatăl său, Neoptolemos, rege al molossilor. În copilărie, pe domeniile părintelui său, Olympia purtase alte trei nume: Myrtale, Polixenia şi Stratonice. Pînă la căsătoria sa cu Filip al II-lea nu se cunosc prea multe ştiri despre copilăria şi tinereţea ei. Căsătoria avu loc în toamna anului 357, deoarece în anul următor, în noaptea cînd nebunul Herostrat incendia templul Artemidei din Ephes, se născu fiul lor, Alexandru Macedon. Întîlnirea, îndrăgostirea celor doi, căsătoria lor şi naşterea cuceritorului lumii au fost împletite de Plutarh (*Alexandru*, 2—3) într-o serie de povestiri şi miracole.

„Se spune că Filip s-a iniţiat în misterele din Samotrake o dată cu Olympia. El era atunci un băieţandru, iar ea o copilă orfană. Filip de cum a văzut-o s-a îndrăgostit de ea şi a pus la cale căsătoria, după ce mai întîi a căpătat învoirea lui Arybbas, unchiul ei".

Dar istoricii moderni sînt de părere că această căsătorie, considerată „romantică", a fost în realitate o uniune de interese politice, procedeu de care Filip s-a folosit adesea, ca să-şi extindă teritoriile şi influenţa diplomatică. Atunci cînd se realiza căsătoria sa cu Olympia, regele avea deja multe alte soţii „diplomatice". Phila, o principesă macedoneană, făcînd parte din neamul Elymiotis, o ramură colaterală a dinastiei regale, îi devenise soţie; concomitent mai luase în căsătorie pe principesa iliră Audata-Euridice, ca să-şi consolideze stăpînirea în nord. După unele calcule, în haremul lui Filip al II-lea se puteau număra pînă la cincizeci de femei din Tracia, Iliria, Tessalia (Nikesipolis din Pherae etc.) şi din toată lumea grecească. Una dintre aceste „soţii", Philinna din Larisa, a fost mama imbecilului Filip Arrhidaios, ajuns totuşi la domnie, după moartea ilustrului său frate vitreg, Alexandru. Poligamia era admisă de legile macedonene. În cazul lui Filip al II-lea, cunoscut ca afemeiat şi ca „ginere al tuturor regişorilor traci şi iliri", căsătoriile au avut totdeauna un substrat politic, ca şi în cazul Olympiei. Dintre aceste numeroase regine una ocupa însă locul principal şi oficial. Pe acesta l-a deţinut şi Olympia, pînă în momentul cînd a intervenit o nouă căsătorie a regelui, de mai mare interes politic. Amorul puternic pentru o regină ţinea deci atîta timp cît durau şi combinaţiile politice ale regelui cu ţara respectivă.

Amiciția și mai apoi stăpînirea Epirului îi puteau înlesni lui Filip să-și creeze acolo o bază de pornire pentru luptele cu triburile ilirice din nord și cu orașele grecești din sud. Se crede că Olympia, deși rămasă orfană, domnea peste molossi în momentul cînd mîna ei fu cerută de regele Macedoniei. Tratativele au fost duse cu Arybbas, tutorele, unchiul și cumnatul Olympiei, care conducea în numele minorei.

Noua soție deveni repede principala regină la Pella, datorită unor evenimente de seamă. Philinna, care deținuse pînă atunci situația de primă regină, deși tînără, muri pe neașteptate. În curînd, Olympia îi născu lui Filip, pe Alexandru, copil de care regele s-a atașat de îndată, apoi o fiică, pe Cleopatra, de asemenea dragă monarhului macedonean. Primii ani ai căsniciei lor au cunoscut o puternică afecțiune și armonie conjugală, deși motive de neînțelegere se găseau destule. Filip nu se arăta un soț cu o bună conduită, iar Olympia dăduse frîu liber firei sale violente și orgolioase, de îndată ce devenise mamă.

Plutarh (*Alexandru*, 3) leagă ziua de naștere a lui Alexandru și de unele știri însemnate ce i-au sosit lui Filip în aceeași zi, la Potideea, colonie greacă din Calcidica pe care o asedia. Generalul său, Parmenion, îl înștiință că înfrînsese dîrzenia triburilor războinice ale dardanilor, iar un curier venit în grabă de la jocurile olimpice îi comunica că, acolo, carul său de luptă ieșise învingător.

Olympia, ca și soțul său, credea că Epirul devenise prin căsătoria dinastică un domeniu al lor, fără ca acesta să fie atașat Macedoniei. După plecarea ei, rămăsese a domni acolo Arybbas, care se temea de o anexare a Epirului de către Filip. Era, mai ales, îngrijorat de faptul că nepoata sa păstra strînse legături cu locurile natale. Dușmănia apăru mai întîi între Olympia și Arybbas, apoi interveni și Filip în acest conflict, bineînțeles, alături de regină. În anul 351, macedonenii organizară o primă campanie în Epir ; Arybbas fu bătut și i se impuse o dependență totală față de Macedonia. Peste nouă ani, din motive pe care nu le cunoaștem îndeajuns, dar care au avut desigur ca autor moral tot pe Olympia, Filip interveni iarăși în Epir. Arybbas, bătut și alungat din țară, fu înlocuit pe tron cu Alexandru din Epir, fratele Olympiei un tînăr în vîrstă de 20 de ani. În realitate, Epirul își pierduse acum întreaga independență, deoarece Alexandru Epi-

rotul devenise unealta docilă a surorii sale și executa numai ceea ce i se ordona de la Pella. Ambiția reginei mărise statul Macedoniei. Filip se putea considera fericit, deoarece politica sa expansionistă găsise un bun susținător în persoana dîrzei regine.

La Pella, tînăra regină continua unele practici religioase oculte, de esență orfică, precum și unele orgii dionisiace, pe care le cunoscuse din copilărie, la ea acasă. Plutarh (*Alexandru*, 2) ne informează că : — „Olympia căta să-și piardă cumpătul cu mai multă ardoare decît celelalte și se străduia să se dea beției divine cu mai multă patimă. De aceea, la thiasuri (serbări dionisiace) aducea cu ea șerpi mari îmblînziți, iar șerpii ieșeau uneori din coșurile sfinte, împodobite cu iederă și se încolăceau în jurul tirșilor (sceptrul lui Dionysos) și coroanelor purtate de femei, iar bărbații cînd îi vedeau erau cuprinși de groază". Practica unor asemenea rituri excentrice se potrivea cu firea mistică și sbuciumată a reginei, ieșită și ea, ca și cultele respective, dintr-o lume primitivă și „barbară". Ele nu puteau crea un dezacord între soți.

Pînă la vîrsta de 13 ani, copilul Alexandru a stat sub supravegherea directă a mamei. Primul pedagog al principelui a fost Leonida, o rudă săracă a Olympiei, adusă din Epir. Profesorul epirot îi aplică o instrucție de tip „spartan", extrem de severă în ceea ce privește disciplina și cumpătarea. Mulți ani după aceea își va reaminti Alexandru de loviturile de vergi primite de la Leonida. Odată încheiată misiunea lui Leonida, în formarea intelectuală a lui Alexandru interveni Filip, aducîndu-i ca profesor pe celebrul filozof Aristotel. Nu cunoaștem relațiile dintre Olympia și noul profesor, dar în nici un caz, n-au fost ostile.

Buna înțelegere dintre Filip și epirotă și-a arătat primele fisuri pe măsură ce „haremul" soțului continua să se populeze.

În anul 342, Filip deveni ginere și al regelui trac Cothelas, a cărui fiică, Meda, nu a putut totuși să ia locul Olympiei, ca primă regină. Doi ani mai tîrziu, unele scrisori schimbate între Filip și Olympia se rătăciră la Atena, de unde au fost trimise nedeschise, la Pella, ca să fie menajate relațiile cu Macedonia. Amical, s-a rezolvat de asemenea și descoperirea la Pella a unui spion atenian, capturat de Filip. Cel arestat declara

că venise cu cumpărături alese din Atena pe care dorea să le dăruiască Olympiei și totul fu uitat.

Neînțelegerile familiale ale lui Filip veniră cu timpul și din partea lui Alexandru, nemulțumit și el de prea multele „căsătorii și amoruri" ale tatălui, cu femei ce aduceau dezbinare. Olympia, soție „răutăcioasă, certăreață și mînioasă", îmbătrînea și se vedea cu timpul dată la o parte de aceste intruse mai tinere, de aceea își încuraja feciorul împotriva tatălui.

Discordia cea mare în familia lui Filip s-a produs în toamna anului 337 î.e.n. La acea dată, Alexandru, în vîrstă de 19 ani, se impusese la curte, în urma bravurilor sale din bătălia de la Cheroneea (338), cînd atacul cavaleriei, condusă de el, adusese o strălucită victorie asupra coaliției grecești. Cearta s-a iscat la ospățul de nuntă a lui Filip cu o nouă soție, Cleopatra-Euridice, o nobilă macedoneană foarte frumoasă, „de care, fecioară fiind ea, Filip, cu toată vîrsta sa înaintată, se îndrăgostise și o adusese în casă" (Plutarh). Unchiul miresei, puternicul nobil macedonean Attalos, consilier de seamă al regelui, înfierbîntat de băutură, îndemnă pe comeseni să se roage zeilor, ca din căsătoria Filip — Cleopatra să se nască, în sfîrșit, un fiu legitim, demn de domnie. Alexandru care se afla de față, se înfurie și trînti o cupă în capul insolentului, zicînd: „Dar ce, eu sînt bastard, smintitule?" (Plutarh, *Alexandru*, 9). Condus de aburii vinului, Filip a încercat să se năpustească cu pumnalul asupra fiului, dar s-a împleticit din cauza beției și a căzut.

După această întîmplare a urmat ruptura. Alexandru și mama sa, umilită, înlocuită acum de o rivală periculoasă în inima regelui și în ceea ce privește întîietatea feminină de la curte, s-au autoexilat în Epir, pe lîngă unchiul și fratele lor. Se spune că Olympia ar fi încercat să-l determine pe Alexandru din Epir să întreprindă o campanie împotriva lui Filip. Acela și-a dat seama însă de slăbiciunea armatei sale față de cea macedoneană și nu s-a aventurat în războiul de răzbunare, dorit de Olympia. Om cu multă chibzuință, Alexandru Epirotul folosi serviciile corintinianului Demarat, ce era oaspete al casei sale, ca să ajungă la o înțelegere cu Filip. La Pella, solul îl dojeni prietenește pe Filip pentru dezbinarea și tulburarea din casa sa și-l convinse să recheme pe Olympia și pe fiu. Sfaturile mediatorului n-au convins însă și pe

violenta Olympia, care a refuzat să revină în Macedonia. Despărţindu-se de fiul său, ea îi atrăgea atenţia asupra primejdiilor ce-l pot aştepta din partea Cleopatrei-Euridice şi a lui Attalos. Olympia credea şi ea că este bine ca Alexandru să stea mereu la Pella, pentru a nu-şi periclita succesiunea la tron.

După reîntoarcerea lui Alexandru în Macedonia, înţelegerea dintre tată şi fiu nu s-a arătat deplină, mărul discordiei aruncîndu-l, de departe, tot Olympia. Satrapul Cariei, Pixodoros, dori să perfecteze înţelegerea dintre el şi Filip şi printr-o căsătorie, oferind pe fiica sa lui Filip Arrhidaios. Luînd cunoştinţă de aceste proiecte, Olympia îl îndemnă pe fiul său să solicite el mîna fiicei lui Pixodoros. Fără să-şi înştiinţeze părintele, Alexandru ascultă sfatul mamei sale, ceea ce îl supără profund pe Filip, de îndată ce prinse firul intrigilor epirotei.

În primăvara anului 336 î.e.n., avangărzile macedonene, sub comanda lui Parmenion şi Attalos, ocupaseră un mare cap de pod dincolo de Hellespont şi aşteptau semnalul pentru invadarea Imperiului persan. Filip se pregătea şi el să treacă strîmtorile cu grosul trupelor sale, dar în ajunul plecării se simţi îngrijorat din cauza urzelilor Olympiei, care, în lipsa sa şi nesupravegheată, îi putea provoca dificultăţi în Macedonia. Ca să împiedice uneltirile fostei sale regine, el puse la cale o nouă căsătorie dinastică cu casa regală epirotă. Reuşi să logodească pe fiica sa Cleopatra cu Alexandru al Epirului, fratele Olympiei. Nunta trebuia să aibă loc în toamna anului 336 în oraşul Aegae. Dar nu mult timp după aceasta, Filip căzu sub pumnalul nobilului macedonean Pausanias. Acesta fusese jignit de Attalos, fără ca regele să-i ia apărarea. Asasinatul apărea deci ca o răzbunare personală, dar toată lumea ştia că Olympia nu era străină de acest omor, profund detestat de Alexandru. Vina Olympiei se poate deduce din faptul că ea singură a dat cinstirea funebră cuvenită asasinului, care fusese crucificat din ordinul lui Alexandru. Toată lumea rămăsese convinsă că numai Olympia aţîţase pe Pausanias să săvîrşească această crimă şi că Alexandru nu avusese nici un amestec. Justinus (IX, 7) relatează că regina pregătise caii pentru fuga lui Pausanias, că pe capul mortului pusese apoi o coroană şi s-a îngrijit de incinerarea acestui ucigaş.

După dispariția lui Filip, Olympia sosi ca o furtună din Epir la Pella, setoasă de răzbunări și vărsări de sînge. Primele ei victime au fost Cleopatra-Euridice și fiica sa, Europa, născută cu cîteva luni înainte de asasinarea lui Filip. „Cleopatra — povestește Justinus (IX, 7) — pe care Filip o luase în căsătorie (punînd-o) în locul ei (al Olympiei), își văzu fiica sugrumată în brațele ei, ea însăși fu silită apoi să se spînzure și rivala sa, contemplîndu-i corpul neînsuflețit, își satisfăcu privirea printr-o răzbunare plătită cu cele mai înspăimîntătoare crime. În sfîrșit, ea consacră lui Apollo, sub numele de Myrtale, pe care-l purtase în copilărie, pumnalul cu care fusese lovit Filip și părea că dorește să arate la toată lumea prin asemenea acte că asasinarea soțului său fusese pusă la cale de ea". Metodele sîngeroase folosite pentru uciderea acestora au stîrnit oroarea lui Alexandru. El își iubea foarte mult mama, dar avea nevoie de multă stăpînire de sine ca să îndure cu resemnare faptele ei nesăbuite.

Atunci cînd a fost asasinat Filip, Alexandru, găsindu-se în capitala Macedoniei, a pus imediat mîinile pe frînele guvernării și nimeni n-a mai îndrăznit să-i conteste dreptul de succesiune la tron. Armata îl recunoscu prin glasurile celor mai de seamă generali ai ei, Parmenion și Antipater. Eventualii pretendenți la tron, frați vitregi, veri, unchi și alte rude apropiate au fost masacrate fără milă. Prima victimă a fost insolentul Attalos. S-a făcut o excepție numai pentru fratele său vitreg, Filip Ahrhidaios, considerat inofensiv din cauza debilității sale mintale.

Campania din Orient se deschise oficial în primăvara anului 334 î.e.n., după ce Alexandru, prin trei expediții fulger, adusese Grecia la ascultare și potolise neamurile „barbare", pînă la Istru. Plecînd pentru un război îndelungat, el hotărî să lase locțiitor regent, în Macedonia, pe bătrînul general Antipater, un excelent comandant și om de stat cu experiență. Numirea o supără pe Olympia care se socotea îndreptățită să ocupe ea acest important post. Apărea ca ceva straniu, pentru acele vremuri, ca o femeie să guverneze o țară și să comande oștile. Alexandru cunoștea destul de bine apucăturile despotice ale reginei, gata oricînd să-i producă greutăți în Macedonia. Dragostea purtată mamei l-a silit mereu pe fiu să o menajeze și să o domolească cu valoroase cadouri însoțite de scrisori pline de afecțiune. Dar, în ceea

ce privește problemele de guvernare și cele politice, a ținut-o mereu departe de ele. Din prăzile persane au beneficiat, în afară de Olympia, Cleopatra, Leonida și mulți prieteni din Macedonia. Încă înainte de a trece Alexandru în Asia, certurile dintre Olympia și Antipater au izbucnit violent și au continuat pînă la moartea cuceritorului Orientului. În timp ce Alexandru obținea victorii după victorii în Orient, lupta se desfășura dîrz între Olympia și Antipater. În drumul său de la Hellespont pînă la Indus, regele a fost continuu hărțuit de scrisorile Olympiei și ale lui Antipater care se acuzau reciproc. Regentul era învinuit că urzește răsturnarea puterii lui Alexandru în Europa, că abuzează de puterile ce i s-au încredințat, că nu arată nici un fel de respect față de mama-regină. La rîndul său, Antipater îi comunica lui Alexandru toate încercările puse la cale de către ambițioasa mamă, ca să împartă guvernarea în două. Cuceritorul Imperiului persan, la început, nu a pus la îndoială fidelitatea bătrînului general, fiindcă știa prea bine ce fel de mamă are. Pentru siguranța persoanei lui Antipater, l-a autorizat pe acesta să-și angajeze o gardă personală. Prin cuvinte pline de respect, îi arăta mamei sale că nu are dreptul să se amestece în exercitarea mandatului de guvernator și comandant de oști încredințate aceluia.

Raporturile dușmănoase dintre Olympia și Antipater sînt astfel prezentate de istoricul Arrianus (VII, 12) :

„Drept este că Alexandru primea necontenit scrisori de la cei doi. Antipater se plîngea de atitudinea arogantă a Olympiei, de temperamentul ei arțăgos, oricînd gata să țească o intrigă, foarte nepotrivită pentru o femeie care era mama lui Alexandru (O dată, ascultînd ultimele vești privitoare la ea, Alexandru exclamase chiar : «Cumplit preț trebuie să mai plătesc pentru cele nouă luni de zile...»). Pe de altă parte, Olympia îi scria că poziția lui în societate și onorurile făcuseră din Antipater un încrezut, care uita cui datorează această situație și care găsea că i se cade preeminența, atît în Macedonia cît și în Elada. În ce-l privește pe Alexandru, acesta înclina acum să dea mai multă crezare învinuirilor îndreptate împotriva lui Antipater, învinuiri al căror conținut constituia, de altfel, un mai mare pericol pentru tronul său. Cu toate acestea, nimic în atitudinea ori în cuvintele lui Alexandru n-a lăsat vreodată

să se întrevadă vreo schimbare de sentimente față de persoana lui Antipater".

Plutarh (*Alexandru*, 39) ne-a transmis și el destule detalii referitoare la acest conflict. Într-o scrisoare, mama îi recomanda fiului: „Îndeobște, fă bine prietenilor și cată să ai prieteni încărcați de glorie. Dar acum tu prea îi faci pe toți deopotrivă cu regele lor, le pregătești multe prietenii, iar pe tine te lipsești". Aluziile vizau pe Antipater și pe fiii săi, care se găseau în armata lui Alexandru. Regele primea multe asemenea scrisori de la mamă, dar nu le arăta prietenilor. Numai o dată, după ce îi sosise de la Olympia o scrisoare plină de acuzații împotriva lui Antipater, chemă pe Hephaistion, cel mai intim dintre amicii săi și o citiră împreună. După lectura depeșei, Alexandru își scoase din deget inelul-pecete și-l puse pe gura lui Hephaistion, ceea ce însemna că tăcerea și discreția lui fuseseră sigilate pentru totdeauna. Se mai spune că altă dată, primind o scrisoare similară de la Antipater, ar fi exclamat după citirea ei: — „Antipater uită că o singură lacrimă a mamei mele șterge zece mii de scrisori".

Veninul din scrisorile Olympiei împotriva regentului a avut ecou și la cartierul lui Alexandru, pe cînd acesta se întorcea victorios, de la Indus la Babilon. Doi copii ai lui Antipater se găseau pe lîngă rege, Iolas, în calitate de paharnic, și Cassandros, ca ofițer de gardă. Ultimul a luat în derîdere pe perșii ce îngenunchiau în fața regelui, obicei neuzitat în Grecia și Macedonia. Alexandru s-a înfuriat, l-a apucat de gît pe insolent și l-a trîntit cu capul de perete. Mulți ani mai tîrziu, Cassandros, domnind ca rege peste macedoneni și greci, va dovedi că nu a uitat lecția primită de la Alexandru, căci ori de cîte ori vedea statui ale cuceritorului începea să tremure. Se crede de asemenea că executarea lui Lyncestis, ginerele lui Antipater, din ordinul lui Alexandru, s-a produs tot din cauza acuzațiilor epistolare ale Olympiei. La șase ani după moartea lui Alexandru, din ordinul Olympiei au fost deshumate oasele lui Iolas și aruncate, deoarece ea credea că acesta, ca paharnic, îi dăduse otravă fiului său.

Învrăjbirile de la Pella o determinară pe certăreața regină ca în anul 331/330 să părăsească Macedonia și să se retragă lîngă fratele său, în Epir, acum și ginere al său, prin căsătoria cu fiica sa, Cleopatra. Spera ca acolo să ducă o politică mai liberă și să fie respectată ca mamă a unui mare erou, dar

în același timp să poată continua liber urzirea intrigilor împotriva lui Antipater, rămas deplin stăpîn la Pella.

În acel moment, regele Alexandru al Epirului se găsea plecat cu oastea în Italia sudică, chemat de orașul Tarent, atacat de către lucani și bruti, populații din interiorul peninsulei (334 î.e.n.). Campania purtată de epirot se termină cu un mare dezastru în iarna anului 330. Regele a fost asasinat de către un lucan, iar armata sa fu total distrusă la Pandosia. În timpul acestei nenorociri, Olympia se găsea în Epir. În absența soțului plecat în Italia, treburile Epirului fură suplinite de către Cleopatra, care deveni apoi regentă pentru fiul său minor. Față de sora sa Cleopatra, Alexandru Macedon arăta aceeași afecțiune, ca și pentru mamă, îi trimitea și ei daruri din Orient, de aceea aprobă regența ei. Cleopatra se bucura de mare stimă, atît în Epir cît și în Macedonia și Grecia. La moartea soțului său, o solie ateniană îi prezentase condoleanțe sincere.

Raporturile dintre casa regală a Macedoniei și a Epirului ajunseseră excelente și ar fi continuat să se dezvolte în chip fericit, dacă, și de astă dată, nu ar fi intervenit nesăbuitele ambiții ale Olympiei. Mama lui Alexandru credea că are drepturi mai mari asupra tronului Epirului și nu se împăca cu regența fiicei sale. În mod cu totul abuziv se amestecă în treburile politice, interne și externe ale țării. Într-o scrisoare adresată orașului Atena tuna și fulgera împotriva faptului că acesta restaurase și înfrumusețase sanctuarul oracolului de la Dodona, fără consimțămîntul ei. După spusele sale, ea era singura ce deținea calitatea de stăpînă legală peste țara molossilor, în care se afla templul.

La un moment dat, relațiile deveniră atît de încordate, încît Cleopatra părăsi Epirul și căută protecție lîngă Antipater, în Macedonia. Alexandru nu reuși să le împace pe cele două văduve — mamă și fiică — întărîtate una împotriva alteia. Deplin satisfăcută rămase Olympia. Acum domnea în Epir de una singură și de acolo ticluia cu mai multă libertate intrigile împotriva lui Antipater. Autoritatea ei se simți imediat în Epir și Macedonia. Rechemă pe lîngă ea pe Aiakides, fiul fostului său unchi și tutore, Arybbas, cu intenția de a-l face rege. Cînd află că Harpalos, vistiernicul lui Alexandru Macedon, se refugiase de la Babilon la Atena cu o parte din tezaur, scrise imediat atenienilor să i-l predea ei pe fugar, împreună cu banii furați. Or, Atena intra în domeniul de control po-

litico-militar al lui Antipater, ceea ce dovedea din partea mamei lui Alexandru un amestec fățiș și abuziv în treburile Macedoniei.

Cu toate că Arrian și Plutarh subliniază ca atitudinea binevoitoare a lui Alexandru față de Antipater a rămas neschimbată pînă la moartea sa, există unele dovezi contrarii, în legătură cu tulburarea relațiilor dintre guvernator și rege, ca rezultat al scrisorilor Olympiei. Înainte de moartea sa, Alexandru lăsase la vatră zece mii de veterani care reveneau din Orient în Macedonia, sub comanda lui Crateros și Polyperchon, doi valoroși generali ai săi. Crateros aducea cu el și un ordin al regelui pentru înlocuirea lui Antipater care, odată demis, trebuia să plece în Orient cu noi întăriri pentru armată. Olympia nu putu gusta bucuria destituirii și îndepărtării marelui său dușman, deoarece Alexandru muri pe neașteptate, la Babilon în iulie 323 î.e.n. Roxana, soția celui dispărut, era gravidă, foștii generali ai lui Alexandru Macedon își împărțiră guvernarea statului. Moartea fiului, marele său protector, a provocat adevărata tragedie a vieții Olympiei. Atinsese vîrsta de cincizeci de ani și, în pragul bătrîneței, rămînea la discreția hrăpăreților generali ai lui Alexandru, ajunși prin împărțirea teritorială stăpînii giganticului imperiu cucerit de sabia fiului său. Alexandru fusese mîndria întregii sale existențe ; nu putea plînge cel puțin la capul lui, deoarece Ptolemeu, satrapul Egiptului, îi dusese resturile pămîntești la Alexandria Egiptului. Peste tot întîlnea numai dușmani, iar Antipater, scăpat de primejdia de a fi înlocuit, triumfase asupra ei. Plină de durere, îndoliata mamă gemea spunînd : — „Nefericit copil ! Tu crezi că vei merge între zei, dar tu nu te bucuri cel puțin de ceea ce-i hărăzit fiecărui mort : puțin pămînt și un mormînt“.

Dar setea ei de răzbunare și dorința de a domni nu o părăseau, cu toate nenorocirile ce se abătuseră asupra ei și multele primejdii ce o asaltau de pretutindeni. Deoarece se răspîndise zvonul că moartea lui Alexandru s-ar fi produs din cauza otrăvii dată lui de fiii lui Antipater, toată furia ei se abătu timp de șase ani asupra acestei familii. Nicanor, fiul cel mare al regentului a fost executat ; oasele celui de-al doilea fiu, Iolas, au fost profanate. Scăpă din masacrul provocat de Olympia numai Cassandros, după ce o sută dintre prietenii acestuia căzură sub sabia călăului Olympiei.

Antipater continua însă să păstreze postul său de guvernator al Greciei și Macedoniei. Pînă să nască Roxana, rămasă gravidă la moartea soțului său Alexandru, imbecilul Filip Arrhidaios, despre care se spunea că otrăvurile Olympiei îi tulburaseră mintea în copilărie, ocupă postul de regent, sub tutela lui Perdiccas, ales cancelar al imperiului de către generalii lui Alexandru. În învălmășeala atîtor evenimente ce au urmat după moartea lui Alexandru, Olympia nu a putut să-și mențină decît stăpînirea asupra Epirului. Dar și acolo, autoritatea ei începea să se clatine. La Atena trăia încă unchiul său Arybbas care dorea să ajungă el rege al Epirului. Cînd grecii se răsculară împotriva lui Antipater, Arybbas obținu ajutorul Atenei și încercă să o alunge pe nepoată din țara sa natală.

Într-o situație atît de disperată, izolata Olympie luptă să se pună sub protecția unuia dintre puternicii diadohi — guvernatorii satrapi ce-și împărțiseră imperiul. Spre această soluție nu se putea merge decît prin căsătorii „dinastice". Se împăcă repede cu fiica sa Cleopatra, disponibilă pentru căsătorie după moartea soțului său Alexandru din Epir. Mama încercă mai întîi să-și recăsătorească fiica cu puternicul general Leonnatos, proaspăt întors din Orient. Acest prim proiect a eșuat, deoarece acela căzu ucis de grecii răsculați, în lupta de la Lamia. Atunci Olympia își oferi fiica regentului Perdiccas, dar într-un moment destul de delicat pentru regent. Din motive politice, Perdiccas ducea deja tratative de căsătorie cu Nicaia, fiica lui Antipater. Fu pus în mare încurcătură, deoarece o uniune cu sora lui Alexandru Macedon îi surîdea mult mai mult. El căută să dea o dublă lovitură : scrise Olympiei să o trimită pe fiică la Sardes pentru căsătorie, dar, în același timp, deveni ginerele lui Antipater și cumnatul puternicului Cassandros. Nu mult după aceasta, bunele relații dintre Antipater și Perdiccas se destrămară, deci se ivise un moment favorabil de a o repudia pe Nicaia. Expedie imediat, cu daruri bogate, la Sardes, pe Eumene — fostul secretar al cancelariei lui Alexandru Macedon —, ca să-i comunice Cleopatrei apropiatul său divorț de fiica lui Antipater și hotărîrea de a o lua în căsătorie pe ea. Însă fiica Olympiei, jignită de comportarea nesinceră a lui Perdiccas, ezită, apoi renunță la căsătorie. Al doilea plan matrimonial al Olympiei eșuă definitiv, în anul 321, cînd Perdiccas fu asasinat. Mama-regină se găsea acum și mai izolată.

După dispariția lui Perdiccas, șefii militari din fosta armată a lui Alexandru se întruniră la Triparadeisos, în Syria. Ca regent în locul lui Perdiccas a fost ales Antipater, deci cel mai înverșunat dușman al Olympiei. El aduse în Macedonia pe Filip Arrhidaios cu soția sa Euridice și pe Roxana însoțită de micul Alexandru. Pentru mama lui Alexandru Macedon nu mai era loc la Pella. Stătu liniștită în Epir, timp de doi ani (321—319), pînă ce află satisfăcută vestea morții lui Antipater (ajuns la vîrsta de 80 de ani). Era o mare bucurie pentru ea, dar și o nenorocire pentru liniștea Macedoniei (319). Testamentul lăsat de Antipater era redactat împotriva ambițiilor de domnie ale Olympiei. Bătrînul numea ca succesor-regent pe generalul Polyperchon, om popular în Macedonia, iar cancelar, pe fiul său Cassandros, personaj autoritar, răzbunător și crud. Acela nu putea uita instigațiile făcute cîndva împotriva lui, prin scrisorile Olympiei, trimise la Babilon, cînd Alexandru Macedon îl lovise cu capul de perete.

Între generalii lui Alexandru Macedon care își împărțiseră imperiul în calitate de satrapi guvernatori, așteptînd majoratul fiului Roxanei, se formaseră două tabere. Unii doreau menținerea unității imperiului și a dinastiei (Polyperchon, Eumene etc.), dar cei mai mulți (Ptolemeu, Seleucos, Antigon, Lysimah etc.) se gîndeau la împărțirea definitivă a statului și la înlăturarea urmașilor lui Alexandru. Perdiccas și Antipater luptaseră pentru păstrarea moștenirii lui Alexandru, iar acum Polyperchon trebuia să continue această idee. Noul regent nu avea însă calitățile necesare pentru îndeplinirea unei atare sarcini. Trebuia ca cineva, cu un prestigiu mai mare, să-l tuteleze și pe el. Se gîndi la mama aceluia ce cucerise lumea și-i scrise, rugînd-o să vină în Macedonia, ca tutore al fiului lui Alexandru Macedon. Pentru Olympia invitația apărea extrem de atrăgătoare, dar și periculoasă ; ambițioasa regină urma să reintre în viesparul din Macedonia, unde lăsase triste amintiri. Mai înainte de a lua o hotărîre, ea scrise lui Eumene, în Asia, om de încredere al ei și atașat sincer față de interesele urmașilor lui Alexandru Macedon. Pe acest grec inteligent îl întrebă dacă în acele momente de mare nestabilitate politică este bine sau nu să meargă în Macedonia, pentru a se ocupa de educația unui nepot expus multor pericole. Eumene reflectă serios și-i răspunsese sincer, sfătuind-o să rămînă

deocamdată în Epir, deoarece lupta dintre diadohi, pentru stăpînirea imperiului fiului său, se arăta din ce în ce mai înverşunată. În cazul cînd se va hotărî să nu-i asculte părerea, el o îndemna pe Olympia ca, odată ajunsă în Macedonia, să fie atentă la primejdiile ce o aşteaptă acolo şi pe care le poate evita, dacă va înceta cu răzbunările personale. Concomitent, credinciosul Eumene scria lui Polyperchon, cerîndu-i să o apere pe ilustra mamă a lui Alexandru. În tratatul încheiat la Nora de către Eumene cu alţi rivali (320), el a cerut ca, alături de numele celor doi regi ai Macedoniei, unul debil mintal (Arrhidaios) şi altul minor (Alexandru), să figureze şi numele Olympiei, deoarece „ea reprezintă pentru armată ideia de dinastie şi de imperiu unitar".

Deocamdată, Olympia ascultă sfaturile lui Eumene şi rămase în Epir. Chemă însă acolo pe Roxana şi pe micul Alexandru, ca să-şi poată îndeplini sarcina de tutore şi educator pentru nepot. Dar prin această chemare se scindase dinastia, deoarece un rege se găsea în Macedonia iar altul în Epir, fiecare supus unor influenţe politice divergente, pe timpul luptelor dintre diadohi. Avînd lîngă ea pe urmaşul legitim al lui Alexandru Macedon, fără a dispune de învestitură, Olympia se considera îndreptăţită să se amestece în treburile politice din Europa şi Asia. Atunci cînd se iscă lupta dintre Eumene şi Antigon, ea „dădu ordin" ca toţi generalii să-l susţină pe grec, căci, în Orient, acesta era reprezentantul legal al regentului Polyperchon. Scrise de asemenea generalului Nicanor ce comanda în Attica armatele lui Cassandros, ajuns între timp stăpîn al Macedoniei şi în conflict cu Polyperchon, să lase pe seama atenienilor portul Pireu şi cetăţuia Munichia. Cum, Nicanor tărăgăna îndeplinirea ordinului, Olympia veni ea însăşi la Atena şi eliberă Pireul, cîştigîndu-şi astfel simpatia atenienilor.

Divizarea dinastiei mări discordia dintre generalii ce-şi disputau posesiunile din jurul Mării Egee. Lupta se ducea acum între Polyperchon, aliat cu Eumene, pe de o parte, şi Cassandros, aliat cu Antigon Monoftalmul (Chiorul), stăpînul Asiei, pe de altă parte. A doua partidă găsise sprijin în Macedonia, din partea lui Filip Arrhidaios, condus de soţia sa Euridice. Polyperchon şi Eumene primeau îndemnuri din partea Epirului, unde se găsea Olympia cu nepotul şi nora. Cele două părţi ale dinastiei macedonene intrară indirect într-un

conflict acut. În Atena și Pelopones, Cassandros avu succes deplin împotriva armatei lui Polyperchon, iar în Asia, Antigon era de asemenea victorios. Ca să slăbească poziția Euridicei și a lui Cassandros în Macedonia, Polyperchon îi ceru Olympiei să părăsească Epirul. Aflînd despre apropiata reîntoarcere a mamei lui Alexandru în Macedonia „de îndată, Euridice, geloasă pe puterea ce i se oferea rivalei sale și profitînd de sănătatea precară a soțului său, a cărui putere o uzurpase, scrise lui Polyperchon, în numele lui Arrhidaios, ca să predea lui Cassandros armata, deoarece acesta fusese ales regent. Încurajat de Euridice, Cassandros deveni sclavul acestei femei îndrăznețe" (Justinus, XIV, 5).

În timp ce Cassandros se găsea prins în luptele din Pelopones, cu spartanii, Polyperchon, de comun acord cu Aiakidas, regele Epirului, aduse pe neașteptate în Macedonia pe Olympia (anul 317). Euridice și Arrhidaios avizară pe Cassandros și încercară să se opună reîntoarcerii moștenitorilor direcți ai lui Alexandru Macedon în patrie, ceea ce produse indignare printre macedonenii ce se alăturară Olympiei din respect pentru Alexandru Macedon, și-l reconfirmară ca regent pe Polyperchon. După șase ani de domnie, Arrhidaios și Euridice aveau și ei destui dușmani la Pella.

Se spune că Euridice pornise cu armata sa spre granițele Epirului, ca să bareze drumul Olympiei. Cele două femei s-ar fi întîlnit călare, față în față, pe cîmpul de luptă de la Euia, localitate situată la sud de lacul Ohrida. Olympia îmbrăcase un costum de bacantă și înainta în mijlocul unui taraf de țimbale care făceau un zgomot asurzitor, pe cînd Euridice se prezenta în armură de luptă macedoneană. Cuvintele șirete ale epirotei ar fi determinat soldații dușmanei sale să o părăsească. Arrhidaios a fost prins pe loc, iar Euridice, însoțită de Polycles, consilierul său, în fuga sa grăbită spre orașul Amphipolis, ca să se salveze, a fost ajunsă din urmă. Deocamdată, cei doi prizonieri fură închiși sub pază severă, în așteptarea unor suplicii pe care numai o Olympie, care nu cunoștea nici un fel de clemență, se pricepea să le pregătească cu mare cruzime.

Olympia își ajunsese visul. Capturase doi mari rivali, iar acum era stăpîna Macedoniei și regentă în numele nepotului său Alexandru. Polyperchon îi cedă întreaga putere. Dar și de data aceasta lipsa de măsură puse stăpînire pe firea ei violentă. Se deslănțui pătimaș ca și atunci cînd se reîntorsese în

Hacedonia după moartea lui Filip al II-lea. Eumene nu mai era în viață ca să-i trimită noi sfaturi de clemență. Căzuse și el în lupta cu Antigon Monoftalmul și, o dată cu acesta, dispărea ultimul sprijin al ideii unității fostului imperiu al lui Alexandru.

Nefericiții Arrhidaios și Euridice se găseau închiși în mizere celule strîmte, unde primeau hrană prin cîte o ferestruică și aveau o groapă într-un colț, pentru nevoile zilnice. Nenorocirea lor înduplecă populația care pretinse Olympiei să le acorde un tratament mai uman. Aceste proteste grăbiră însă sfîrșitul captivilor. Din ordinul Olympiei, mai mulți mercenari traci din garda sa îl străpunseră cu lancea prin ferestruică pe inocentul Arrhidaios, după ce domnise șase ani și patru luni. Euridice se trăgea din sîngele lui Amyntas, minorul rege, căruia Filip al II-lea îi uzurpase tronul *. Ea rămase demnă pînă în ultimul moment. Pe ferestruică căuta să-și strige drepturile asupra tronului și să o insulte pe epirotă. În cele din urmă, Olympia o sili să se sinucidă. Îi trimise pentru acest act un pumnal, o sfoară și o cupă cu otravă, ca să-și aleagă singură felul de a muri. Înainte de a se stinge, Euridice în fața gardienilor o blestemă pe tirana regină, dorindu-i ca zeii să-i trimită și ei aceleași instrumente pentru moarte. Apoi, ea se spînzură, cu cordonul de la rochie, fără să verse o lacrimă. Bătrîna regină nu se mulțumi numai cu aceste jertfe. Cruzimea ei se abătu apoi asupra rudelor, partizanilor și prietenilor lui Cassandros. Sute de oameni, unii nevinovați, căzură sub sabia călăilor Olympiei, din cauza pornirilor criminale ale unei femei, aproape dementă. „Femeie răzbunătoare și nu regină, ea a vărsat sîngele nobililor fără milă, ceea ce făcu ca dragostea supușilor săi să se transforme în ură“ (Justinus, XIV, 6). Mulți își aduceau aminte de avertismentele date de Antipater pe patul de moarte, cînd spusese : — „Fiți atenți ca nici o femeie să nu se urce pe tron“ (Diodor, XIX, 11).

Cassandros nu putuse opri răzbunările Olympiei, fiind ocupat cu războiul din Pelopones. Acolo primi știrile despre atrocitățile Olympiei. Chemat de ai săi cu disperare, în Macedonia, plecă imediat spre nord, găsi strîmtoarea Termopile închisă de etolieni, aliații Olympiei, și trecu pe mare în Tessalia. Ocupă apoi cea de-a doua strîmtoare, Tempe, mai

* Vezi, mai sus, p. 86.

înainte de a lua contact cu forțele Olympiei, comandate de Aristonous. Mulți partizani ai reginei, înspăimîntați de atrocitățile ei și de apropiata răzbunare a lui Cassandros, o părăsiră.

Mama lui Alexandru împreună cu nora sa, Roxana, și cu minorul Alexandru, se retraseră între zidurile puternice ale orașului macedonean Pydna, însoțite de Deidamia, fiica regelui Aiakidas și sora lui Pyrrhus, de Thessalonike, o fiică vitregă a Olympiei, care a adus numai cinste numelui tatălui său Filip, și de multe alte femei de înalt rang, „un cortegiu mai mult strălucit decît util" (Justinus, XIV, 6).

Orașul-cetate fu blocat pe mare și pe uscat de forțele lui Cassandros și astfel începu un lung asediu. La apelul Olympiei, regele Aiakidas al Epirului porni cu trupele sale, ca să despresoare Pydna. Dar soldații săi se revoltară și pactizară cu Cassandros, sub influența căruia se instală în Epir o altă guvernare, susținută acolo de trupele lui Cassandros. În Macedonia oștile lui Polyperchon, ce se pregăteau și ele să-i sprijine pe asediați, au fost de asemenea corupte de promisiunile și banii lui Cassandros. Toate ajutoarele sperate de dîrza regină se spulberaseră. Mica sa garnizoană de apărare ducea lipsă de alimente alături de întreaga populație, deoarece orașul nu avea depozite de hrană. Voința de fier a Olympiei îi sili pe toți să reziste pînă în primăvara anului 316. O încercare de a evada pe mare nu-i reuși. Foametea era așa de mare în orașul asediat, încît se ajunsese la canibalism. Ea capitulă numai după ce primi asigurări din partea lui Cassandros că va fi lăsată în viață. Protestă împotriva arestării sale și pretinse să apară în fața unui tribunal special de judecată, demn de rangul ei, unde să se poată disculpa. Dar Cassandros nu-i acordă această favoare, temîndu-se de puterea ei de convingere față de judecători. Ce a urmat, ne povestește Justinus (XIV, 6) :

„Însă Cassandros convocă o adunare a poporului pentru a-l consulta în ceea ce privește soarta reginei captive. În secret, el determină familiile victimelor ei să apară în haine de doliu la adunare și să o acuze pe Olympia de cruzime. Atîțați de acest spectacol, macedonenii nu mai ținură seamă de măreția rangului său de odinioară : ei o condamnară la moarte. Uitară că prin vitejia soțului și a fiului său trăiseră fără frică în mijlocul atîtor dușmani puternici, că au putut strînge pen-

tru ei atîtea bogăţii şi că au cucerit un imperiu mondial. Văzîndu-i pe aceşti oameni înarmaţi că înaintează ameninţători spre ea, Olympia îi întîmpină sprijinită de două sclave ale sale, acoperită de podoabele regale. Impresionaţi de aspectul reginei şi frămîntaţi de amintirile unui strălucit trecut legat de atîţia regi pe care ea îi reprezenta acum, asasinii se opriră în faţa ei. Însă alţi călăi împinşi de Cassandros, o loviră în sfîrşit ; ea nu se dădu înapoi înaintea săbiilor ridicate să o străpungă, nu scoase nici un strigăt care să-i arate slăbiciunea feminină. Primi moartea cu un curaj demn de ilustrul său neam şi, în ultima suflare a mamei, fu recunoscut Alexandru. Se spune că în momentul prăbuşirii la pămînt şi-a acoperit picioarele cu rochia şi cu părul, ca nimic să nu ofere privirilor un spectacol impudic".

Diodor (XIX, 50) ne informează că, după condamnare, spionii lui Cassandros i-ar fi propus reginei să fugă cu o corabie, astfel pregătită de ei încît să se scufunde în largul mării. Regina a refuzat această ofertă, bazîndu-se pe respectul ce-l mai deţinea printre unii macedoneni.

Felul cum a murit Olympia apare, de asemenea, controversat. După Justinus ar fi fost omorîtă cu sabia (vezi mai sus), după Diodor (XIX, 51), ea ar fi fost sugrumată, iar Pausanias (IX, 7) vorbeşte de o ucidere a ei cu lovituri de pietre. Se pare că versiunea lui Pausanias este cea mai apropiată de adevăr.

După capitularea oraşului, Roxana cu fiul său deveniră ostaticii lui Cassandros. El le fixă domiciliu forţat în cetăţuia Amphipolis.

Mama celui mai mare căpitan al lumii antice murise cu curaj, în urma unor acte de cruzime pe care le practicase ea însăşi, fără remuşcare. Fire demoniacă şi sălbatică, Olympia nu a fost condusă de raţiune, ci de pasiuni violente.

Nu posedăm un portret realist şi bine identificat al acestei faimoase regine. Bustul ei apare numai pe unele medalioane macedonene, bătut într-o formă cu totul idealizată şi tinerească. Se crede însă că Olympia era cu adevărat una dintre cele mai frumoase principese ale timpului său. O dată cu unele aspecte bune sau rele ale caracterului său, ea a transmis fiului şi trăsăturile nobile ale feţei sale.

Alexandru Macedon fusese ataşat sufleteşte mai mult de mama decît de tatăl său, care era o fire mai ponderată. De la mama sa moştenise neliniştea care îl mîna să realizeze noi cu-

ceriri. Avea în el, după cum spuneau ofițerii din suita sa, „demonul ce-l ațîța“, atunci cînd pornea la luptă. Istoricii vechi vorbesc adesea despre corespondența afectuoasă ce se schimba între mama, rămasă în Europa, și fiul ce pătrunsese adînc în Orient. Pe măsură ce gloria lui creștea se deștepta și mai puternic în el orgoliul mamei. După ce consultase oracolul lui Amon-Râ din Egipt, Alexandru ajunsese să creadă că tatăl lui nu fusese Filip al II-lea, ci Zeus — Amon-Râ. Într-o scrisoare către mama sa folosi titulatura : „Regele Alexandru, fiul lui Zeus — Ammon, către mama sa Olympia, sănătate !“ Mama i-ar fi răspuns sub o formă ironică : — „Fii bun, fiul meu și taci, nu mă denunța Herei ; se va răzbuna crunt pe mine, dacă tu mărturisești prin scrisoarea ta că eu i-am fost rivală“. Această blîndețe a unei femei culte și înțelepte față de fiul ei orgolios îi atrăgea lui Alexandru în chip fin și delicat atenția să părăsească încrederea deșartă — pe care i-o cultivaseră marile victorii, complimentele lingușitorilor și succesele nesperate, — că el este fiul lui Zeus. (Aulus Gellius, *Nopțile attice*, XIII, 4).

Atît pe Olympia, cît și pe Alexandru, firea și cursul vieții i-au dus spre prăpastia unor mari tragedii. Mama se profilează pe ecranul istoriei ca o femeie stăpînită de cele mai bizare pasiuni, zguduită de ambiții fără limite și gata oricînd să înfigă pumnalul sau să ofere cupa cu otravă dușmanilor săi. A săvîrșit crime înfiorătoare în timpul vieții sale conjugale nefericite, iar după moartea fiului său, mîinile ei nu se mai puteau curăți de atîta sînge vărsat. Simpatia ce i s-a păstrat de-a lungul veacurilor se datorește numai faptului că a fost mama lui Alexandru Macedon.

ROXANA

Nefericita soție a „Cuceritorului lumii"

În anul 327 î.e.n., după ce murise Darius al III-lea Codomanul, regele perșilor, Alexandru Macedon înaintase adînc în inima fostului imperiu persan. Oștile sale duceau lupte grele în provincia Sogdiana din Bactria, situată între fluviile Oxos (Amu-Daria) și Iaxartes (Sîr-Daria), la sud-est de lacul Oxianos (Aral), într-o regiune muntoasă și greu accesibilă. Acolo, în Munții Paraitaceni (azi Hissar), satrapul Oxyartes organizase o dîrză rezistență în cetăți ridicate pe culmi prăpăstioase. Cea mai inexpugnabilă dintre aceste fortificații se găsea pe Stînca Sogdienilor (lîngă actualul oraș Derbent), unde așezase o garnizoană puternică, pentru a-i păzi familia și tezaurele. În cetatea de pe stînca înzăpezită și îndestulată cu mari cantități de provizii, Ariamazes, comandantul garnizoanei, refuză capitularea pretinsă de Alexandru, strigîndu-le macedonenilor că vor ajunge la el, numai dacă au aripi.

Regele Macedoniei institui un premiu de 12 talanți pentru ostașii săi care vor reuși, primii, să se cațăre pînă la cuibul de vulturi al lui Ariamazes. Se oferiră 300 de îndrăzneți, înarmați cu funii și crampoane de fier. Pe timp de noapte și neobservați de dușmani, pierzînd în prăpastie pe 30 dintre ei, acești voluntari reușiră să se cațere pe stînci și să ajungă pe crestele zidurilor cetății unde înfipseră un mare steag. Un crainic al regelui le strigă atunci barbarilor, surprinși, că macedonenii au într-adevăr aripi și că sînt de acum stăpîni pe cetatea lor. Înspăimîntată, garnizoana lui Ariamazes se predă fără luptă, împreună cu tezaurul și toți refugiații de acolo. De îndată ce a aflat Oxyartes despre căderea în captivitate alor săi, s-a predat lui Alexandru, care-l primi cu toată cinstea, deoarece Roxana, fiica satrapului învins, începuse să exercite o mare

atracţie asupra regelui, asupra armatei macedonene şi asupra „barbarilor“ (Arrianus).

— „Cu acest prilej — scrie Arrianus (IV, 19) — au mai căzut captive femeile multor „barbari“, copiii lor, ca şi femeia şi copiii lui Oxyartes. Oxyartes avea o fată de vîrsta măritişului, pe numele ei Roxana ; tovarăşii de arme ai lui Alexandru pretind că, dintre toate femeile văzute de ei în Asia, Roxana era cea mai frumoasă, dacă nu punem la socoteală pe a lui Darius. De îndată ce o văzu, Alexandru se îndrăgosti de ea ; deşi Roxana era prizoniera lui, Alexandru nu se gîndi să profite de ea ca de o captivă, ci o găsi demnă de a-i fi soţie. În ce mă priveşte — observă Arrianus — eu unul sînt mai degrabă de acord cu Alexandru în această privinţă, decît în dezacord cu el. Oricum, nu poate fi trecut sub tăcere că Alexandru, care era aşa de tînăr şi în culmea gloriei nu s-a atins de femeia lui Darius — cea mai frumoasă femeie din Asia, după cît se pare — fie că nu s-a simţit atras către ea, fie că şi-a impus singur acest lucru (alt bărbat n-ar fi rezistat, desigur, în locul lui). Probabil însă că i se făcuse milă de soarta ei, aşa că, făcînd uz de multă stăpînire de sine, izbutise să aleagă calea ce avea să-i crească, pe bună dreptate, renumele“.

Quintus Curtius Rufus (VIII, 4) ne mai informează că Oxyartes „pregăti după capitulare un ospăţ cu un fast asiatic, la care îl invită pe rege. Pe cînd petreceau cu multă veselie, intrară treizeci de fecioare de familie bună, între care se găsea şi propria sa fiică, cu numele de Roxana. Era de o deosebită distincţie, lucru rar întîlnit la „barbari“. Deşi era înconjurată de atîtea fete frumoase, ochii tuturor se îndreptau în primul rînd asupra ei şi mai ales ai regelui, care nu-şi mai putu înfrîna dorinţele, mai cu seamă cînd era copleşit de norocul său fără seamăn din pricina căruia îndeobşte omul îşi pierde cumpătul“.

Îndrăgostit peste măsură de această fecioară, el îi spuse gazdei că nu are de gînd să săvîrşească o faptă josnică, ci că doreşte să se căsătorească cu ea în mod legitim. Oxyartes a acceptat cu bucurie cererea, şi Alexandru, pe dată, porunci să se aducă pîine. „Aceasta era la macedoneni dovada cea mai sfîntă a căsătoriei ; pîinea se tăia cu sabia în două şi fiecare dintre soţi mînca din pîinea ce i se dădea“ (Curtius Rufus, *loc. cit.*).

Socrul a avut numai foloase de pe urma căsătoriei fiicei sale cu stăpînul Europei şi al Asiei. Trei fii ai săi au intrat în rîn-

dul ofițerilor macedoneni, iar satrapia sa fu dublată ca teritoriu, în dauna altor vecini supuși de Alexandru.

Căsătoria lui Alexandru cu Roxana arăta și o nouă concepție a sa, în ceea ce privește raporturile dintre cuceritori și cuceriți, ca sistem de guvernămînt. Marele cuceritor dorea o contopire a greco-macedonenilor cu perșii și o reconciliere a lor cu populațiile supuse din Orient. În tendința sa de a transforma regalitatea macedoneană într-o monarhie de tip oriental, practicarea căsătoriilor mixte înlesnea mărețul său plan de apropiere între neamuri și ducea la contopirea dintre popoare. Inamorarea și unirea sa cu Roxana nu trebuie deci privită numai ca un capriciu „romantic", de dragoste, al unui tînăr rege, ci și ca o inițiativă politică ce se anunța. Se știe însă că aceste tentative de împăciuire și orientalizare au produs mari nemulțumiri în armata cuceritorului, care înțelegea să comande „barbarilor" nu să se încuscrească cu ei. Animozitatea s-a văzut chiar la ospățul de nuntă, cînd amicilor lui Alexandru Macedon „le era rușine să vadă că la un banchet cu vin și cu mîncare din belșug și-a ales un socru din rîndurile supușilor" (Curtius Rufus, *loc. cit.*).

Din Sogdiana, Roxana îl va urma pe soț în campania sa anevoioasă din India. Pe aceste drumuri ea a născut un prim copil, în anul 326 î.e.n., mort încă din leagăn.

Pînă în momentul cînd Alexandru s-a reîntors victorios din India la Babilon nu mai posedăm nici o știre despre Roxana, care, desigur, urmase convoiul retragerii, împreună cu alte soții ale generalilor macedoneni.

În primăvara anului 324 se desfășoară faimoasele nunți de la Susa, actul cel mai categoric al dorinței regelui de a contopi pe greco-macedoneni cu iranienii. Era o veche idee a lui Alexandru, de la care pornind își construia el acum noi fundamente în colaborare cu orientalii. Întemeierea de colonii în Orient, formate din populație civilă macedoneană și elenă, trebuia întărită de o căsătorie în masă a elementelor militare cu femei asiatice. Toți cei ce acceptau această inițiativă regală, de apropiere cu cei cuceriți, erau răsplătiți împărătește și deveneau dragi inimii lui Alexandru. Generalul său Peucestas, numit satrap al Persiei, primi de la rege, drept recompensă, o cunună de aur, fiindcă adoptase costumul și obiceiurile iraniene.

„La Susa — ne spune Arrianus (VII, 4), — Alexandru se ocupă de nunta sa proprie și de a intimilor săi. Într-adevăr, Alexandru s-a căsătorit acolo cu Barsine (Stateira), fiica mai vîrstnică a lui Darius (așa, cel puțin scrie Aristobul), și cu Parysatis, fiica cea mai tînără a lui Ochos. Alexandru mai avea o soție, pe Roxana, fata bactrianului Oxyartes".

Optzeci de mari comandanți de armată, între care : Hephaistion, Crateros, Perdiccas, Ptolemeu, Meleagru, Eumene, Leonnatos, Nearh, Leostenes, Seleucos etc. au urmat și ei exemplul regelui și au luat de soții femei din aristocrația Persiei. Alături de ei, zece mii de soldați macedoneni s-au căsătorit, de asemenea, cu asiatice, pentru care faptă li s-a distribuit o gratificație de douăzeci de mii de talanți ca dotă și o cupă de aur, ca dar de nuntă.

Atunci cînd Alexandru își sărbătorise nunta sa cu Roxana, în țara lui Oxyartes, ceremonialul nupțial se desfășurase după ritul macedonean. Acum însă, ritualul matrimonial s-a făcut după obiceiul persan : „Mirii s-au așezat mai întîi pe cîte un scaun — scaunele fuseseră înșirate în ordine — iar după ce au băut, au apărut și miresele, care s-au așezat fiecare lîngă mirele ei. Aceștia le-au luat în brațe și le-au sărutat, după exemplul regelui, întrucît toate căsătoriile s-au oficiat laolaltă. A fost, de altfel, una dintre ideile datorită căreia Alexandru a reușit să pară, poate mai mult ca oricînd, popular și apropiat camarazilor săi. Odată împreună, perechile s-au retras fiecare la casa ei. Alexandru le-a înzestrat pe toate, apoi a dat ordin să se întocmească o listă a tuturor macedonenilor care se căsătoriseră cu femei din Asia ; și cu toate că numărul lor s-a ridicat la mai mult de zece mii, toți au primit de la el zestre" (Arrianus, VII, 4).

Sub un chioșc imens s-a organizat un mare banchet al nunților. La fiecare fel de mîncare servit sunau trompetele. Au urmat jocuri, concursuri atletice și reprezentări dramatice. Nunțile de la Susa anunțau că va veni o zi cînd perșii și macedonenii vor constitui o singură familie, așa cum dorea Alexandru Macedon.

Aceste uniuni consfințeau în același timp și adoptarea oficială a poligamiei la greco-macedonenii din armata lui Alexandru. Exemplul îl dăduse însuși Alexandru, care avea acum trei soții. Dar aceste planuri „revoluționare" ale politicii lui

Alexandru Macedon, de fuzionare a europenilor cu asiaticii, au produs multe nemulțumiri, chiar și revolte militare, toate înăbușite prin marea sa autoritate.

Este de presupus că la nunțile de la Susa fusese de față și Roxana, singura soție legitimă de pînă atunci a lui Alexandru. Pentru ea, nu apărea ca ceva anormal tripla căsătorie a soțului său, deoarece cunoștea asemenea obiceiuri practicate în Orient. Ceea ce o alarma, acum, apărea teama de a nu-și pierde situația de primă regină, deoarece se găsea în fața a două serioase rivale. Stateira era fiică de rege ahemenid, mai tînără decît ea. Prin căsătoria cu aceea, Alexandru căuta să dovedească că este moștenitorul legal al tronului persan. Se anunța deci primejdia, ca Stateira-Barsine să ocupe cîndva locul ei oficial, alături de soț. Cea de-a doua, Parysatis, era și ea fiică de rege ; tatăl său, Artarxerses al III-lea Ochos, domnise înaintea lui Darius al III-lea Codomanul. Deci și rangul aristocratic al acesteia apărea superior față de al Roxanei, fiica unui satrap, norocos ca socru, de la marginea imperiului. Principesa din Sogdiana se putea bizui însă pe faptul că era mult mai frumoasă decît cele două rivale ale sale de sînge regal. Apoi, spre norocul ei, Stateira și Parysatis au rămas sterile în anul ce a urmat după nunțile din Susa, și tot așa pînă la moartea lui Alexandru. Cele două fiice de regi străluceau la curtea regală, ca „soții de paradă", ajunse regine numai din calcule politice. Prin ele, Alexandru se legase de dinastia Ahemenizilor ce domnise două veacuri în Persia, așa încît regele-soț avea să nu apară un uzurpator. Este de asemenea sigur că gelozia dintre cele trei regine a izbucnit încă din timpul faimoaselor nunți de la Susa. Urmările acestor dușmănii au avut un final tragic, imediat după dispariția lui Alexandru Macedon.

În ajunul plecării în marea sa expediție pentru cucerirea Asiei, tînărul rege fusese sfătuit de către bătrînii săi generali, Parmenion și Antipater, să se căsătorească pentru a asigura cel puțin domnia la tronul Macedoniei. Regele, numai la așa ceva nu se gîndea, cînd visul lui zbura vertiginos la cucerirea Orientului.

Pînă la căsătoria cu Roxana, fiul lui Filip al II-lea avusese și el destule concubine, între care și pe Barsine, fiica satrapului Artabazos. Din legăturile cu această orientală se născuse (327 î.e.n.) un fiu, numit Heracles, care, mai tîrziu,

a avut şi el pretenţie la tron, pînă ce a fost suprimat de Cassandros. O căsătorie Barsine-Alexandru şi o recunoaştere a copilului ei nu au fost realizate niciodată. Barsine fusese capturată cu multe alte femei nobile în bătălia de la Issos (331 î.e.n.) şi, pînă la acea dată, mai fusese căsătorită de două ori. Primul său soţ fusese Mentor, iar al doilea Memnon din Rhodos, celebru comandant grec intrat în slujba lui Darius al III-lea Codomanul, dar mort de boală, în timp ce Alexandru cucerea coastele feniciene. Heracles şi mama sa au fost ucişi în anul 309 î.e.n. de către Cassandros, cel care a înlăturat pe toţi urmaşii lui Alexandru Macedon. După căsătoria cu Roxana, Alexandru părăsi această metresă.

În luna iunie 323 î.e.n., Alexandru căzu grav bolnav la Babilon, în toiul febrilelor pregătiri pentru cucerirea Arabiei. Suferinţa sa s-a manifestat printr-o febră acută, dar boala a ţinut puţină vreme, regele s-a stins în seara zilei de 13 iunie.

Dintr-o informaţie transmisă de către Arrianus (VII, 27) deducem că pe timpul bolii Roxana se găsea lîngă patul soţului său.

„Cineva a avut chiar îndrăzneala de a scrie că în clipa în care şi-a dat seama că i se apropie sfîrşitul, Alexandru s-a dus pe malul Eufratului şi s-a aruncat în apa fluviului, pentru ca dispariţia lui neaşteptată să facă mai verosimilă pe viitor tradiţia despre originea lui divină şi despre înălţarea lui la cer. Acelaşi autor mai scrie că Roxana, soţia lui, încercase să-i aţină calea, dîndu-şi seama ce avea de gînd să facă, dar că Alexandru îi strigase, gemînd, să-şi stăpînească invidia pe care i-o provoca gloria ce-l aştepta de aici încolo, ca viitor şi adevărat zeu".

Deşi Arrian se îndoieşte de realitatea istorică a acestei întîmplări, ea nu poate fi totuşi omisă în întregime. Febra puternică îl putuse îndemna pe bolnav să caute apele răcoroase ale fluviului, dorinţă răstălmăcită altfel de către martori. Intervenţia Roxanei de a-l opri de la o asemenea baie cu apă rece dovedeşte că ea stătea zi şi noapte în preajma bolnavului, deşi se găsea însărcinată în ultima lună.

Pe patul de suferinţă, Alexandru nu indicase nici un nume, în ceea ce priveşte succesiunea la tron. În asemenea situaţie, în conformitate cu dreptul eredităţii la tron practicat în Macedonia, succesorul se alegea de către armată. Aceasta se găsea strînsă la Babilon, împreună cu cei şapte mari comandanţi

ai săi (*somatophylakes*). Odată regele mort, cei şapte fură convocaţi imediat de către Perdiccas, comandantul cavaleriei şi cel ce deţinuse primul loc ierarhic după Alexandru. Discordia şi tendinţele divergente apărură de la acest prim consiliu, ţinut la palat, lîngă cadavrul regelui. Marii generali au venit înarmaţi, ca să hotărască soarta conducerii marelui imperiu. „Procesul-verbal" al acestor discuţii se păstrează prescurtat într-un capitol din *Istoria Universală* a lui Trogus Pompeius, rezumată de către Justinus (XIII, 2) :

„Perdiccas era de părere să se aştepte pînă ce va naşte Roxana, deja într-a noua lună de sarcină şi dacă va aduce pe lume un băiat, acesta să fie ales moştenitor al tatălui său. Meleagru avea însă cu totul altă opinie ; că nu trebuie să se amîne o hotărîre legată de soarta lor pînă la o naştere nesigură ; că nu trebuie să se aştepte naşterea unui rege, cînd deja există atîţia regi, că dacă ei vor un copil, îl vor putea găsi la Pergam, în persoana tînărului Heracles, fiul lui Alexandru şi al Barsinei, iar dacă ei preferă un bărbat, în tabără se găseşte Arrhidaios, fratele lui Alexandru, tot aşa de drag soldaţilor, prin bunătatea şi numele său, ca şi tatăl său, Filip. Roxana este de altfel născută din sînge persan — argumenta Meleagru — şi Macedonia nu poate să aleagă pe regii săi dintr-o naţiune pe care a supus-o. Alexandru însuşi nu a dorit aşa ceva, deoarece în ultimele sale clipe n-a vorbit nimic despre acest copil — încheia Meleagru.

Ptolemeu s-a declarat împotriva alegerii lui Arrhidaios, nu numai din cauza proastei reputaţii a mamei sale, o curtezană din Larisa, dar şi din cauza gravei boli de care suferea. Arrhidaios, spunea Ptolemeu, va fi un rege numai cu numele şi va lăsa puterea în mîinile altora, de aceea este mai potrivit să fie urcat pe tron unul dintre generalii ale cărui merite îl apropiase cel mai mult de Alexandru, deci pe unul dintre aceşti oameni, capabili de a guverna şi de a lupta, decît să se supună toţi unei fantome de rege şi unor favoriţi nedemni".

Cu unele variante, Curtius Rufus (X, 6) ne-a lăsat şi el ştiri asupra primei conferinţe a generalilor lui Alexandru. Nearh pledase şi el zadarnic ca diadema regală să fie atribuită lui Heracles, fiul Barsinei. După acelaşi istoric, Ptolemeu ar fi rostit cuvinte grave în legătură cu candidatura fiilor Roxanei şi Barsinei, pe care îi califica : „...pe trei sferturi sclavi şi al căror nume, Europei îi va fi ruşine să-l rostească".

Odată terminate aceste dezbateri furtunoase, se adoptă cu majoritate propunerea lui Perdiccas și se hotărî să se aștepte pînă va naște Roxana. În cazul că se va naște un băiat — spuneau ei — acesta urma să aibă ca tutori pe Leonnatos, Crateros, Antipater și Perdiccas, deci o conducere militară colectivă, formă dorită de către Ptolemeu.

Singur Meleagru nu se resemnă și agită infanteria macedoneană, ca să proclame rege pe Arrhidaios, care își luă numele de Filip. Se ajunse în pragul unei lupte între cavaleria, care acceptase planul lui Perdiccas, și falanga, atîțată de Meleagru. Eumene, apreciat de ambele tabere pentru judecata lui sănătoasă, reuși în cele din urmă să joace rolul de conciliator ; cavaleria recunoscu și ea ca rege pe Filip Arrhidaios.

Roxana născu un băiat, numit tot Alexandru (al IV-lea), căruia i se recunoscu titlul regal. De la această naștere, soarta ei va fi legată de a copilului său, de care nu se va despărți pînă la moarte. După ultima recunoaștere se găseau în fruntea imperiului un rege care nu-și putea exercita puterea, din cauza debilității mintale, și un minor în leagăn. Treptat, în loc de patru tutori (Leonnatos, Antipater, Meleagru și Perdiccas) votați de conferința generalilor, efectiv, rămăsese numai unul : Perdiccas, în calitatea lui de conducător al întregii administrații a imperiului. Leonnatos a murit în luptele din Grecia ; Meleagru a fost executat de către Perdiccas pentru vină de înaltă trădare, iar bătrînul Antipater se găsea departe, în Europa. Același Perdiccas îndepărtă apoi legal și elegant din Babilon pe ceilalți mari generali, numiți satrapi-guvernatori în diferite sectoare întinse ale imperiului, rămas deocamdată unitar. Perdiccas urmărea să-și asigure o regență unică și îndelungată, pînă în momentul cînd fiul Roxanei va putea să conducă direct. Cu excepția Olympiei, ce se afla în Epir, toți membrii familiei regale stăteau acum cu el, la Babilon, capitala oficială a marelui imperiu și sediul regenței. Ca să-și asigure alianța cu Antipater, în dorința de a realiza o diarhie a conducerii imperiului, Perdiccas luă în căsătorie pe Nicaea, fiica aceluia.

Ca mamă a moștenitorului lui Alexandru Macedon, Roxana, după naștere, își întări poziția la Babilon și în întregul imperiu, deoarece „macedonenii au început să o țină la mare cinste". Pentru ea sosise momentul potrivit să scape

de acele rivale, care, prin naşterea lor ilustră şi cinstirea de care se bucuraseră la curtea lui Alexandru, puteau, în viitor, să-i provoace complicaţii.

„Purtînd însă duşmănie Stateirei (Barsine) — scrie Plutarh (Alexandru, 77) — Roxana a amăgit-o printr-o scrisoare plăsmuită, să fie acolo la Babilon cu sora ei şi, atrăgîndu-le într-o cursă le-a omorît, iar leşurile lor le-a aruncat într-un puţ pe care l-a astupat cu pămînt. Perdiccas ştia şi îi dădea ajutor".

Nu cunoaştem care a fost soarta celei de-a treia soţii a lui Alexandru, Parysatis, despre care nu s-a mai amintit nimic, după nunţile de la Susa. Este foarte probabil că a avut aceeaşi soartă ca şi Stateira, fiind ucisă tot de către Roxana, cu asentimentul lui Perdiccas. Lichidarea celor două fiice de regi s-a făcut deci de către Roxana, în deplină înţelegere cu regentul, şi după o anumită chibzuială politică, fără să fie la mijloc numai intrigi femeieşti. Căsătoria uneia dintre acestea cu un general, îi putea acorda aceluia pretenţia de a ocupa tronul persan, uzurpat de Alexandru.

Dar generalii lui Alexandru, oameni cu voinţă puternică, formaţi la şcoala războiului, au ajuns stăpîni deplini în satrapiile lor. Aceşti diadohi (succesori) au început a se război între ei pentru întîietate şi, treptat, n-au mai ascultat de autoritatea centrală din Babilon. Perdiccas s-a străduit să-i aducă la ascultare pentru a menţine unitatea imperiului şi angajamentul luat de el faţă de monarhie în ceea ce priveşte respectarea succesiunii, dar a căzut în luptă cu Ptolemeu. Regenţa fiind vacantă, diadohii s-au întrunit la Triparadeisos în Siria, unde l-au numit regent pe Antipater, în locul lui Perdiccas. Capitala imperiului a fost mutată acum acolo, unde se afla şi regentul (321). Cei doi regi, Arrhidaios, condus de soţia sa Euridice şi copilul Alexandru, tutelat de mama sa Roxana, au schimbat atunci palatul din Babilon cu cel de la Pella, din Macedonia. Acolo n-au putut întîlni pe Olympia, mama lui Alexandru Macedon, deoarece aceasta se retrăsese în Epir.

Doi ani, cît a mai trăit regentul Antipater (321—319), cele două perechi regale, transferate în Macedonia, au asistat la spectacolul dîrzei lupte dintre acesta şi Olympia. Regentul mai intrase în conflict şi cu Euridice, soţia neputinciosului Filip Arrhidaios, care dorea şi ea să guverneze în

numele celor doi regi. Antipater lăsase succesor al său, ca regent, pe bătrînul Polyperchon, cunoscut și acesta prin ataşamentul său faţă de cauza casei regale a Macedoniei. Adjunct al noului regent fusese numit Cassandros, fiul lui Antipater, una dintre cele mai sinistre figuri din perioada diadohilor, detestat pentru crimele sale odioase. Cassandros considera drept injurie decizia testamentară a tatălui său, ca el să deţină locul al doilea, după Polyperchon şi credea că este un drept firesc al lui de a ajunge rege al Macedoniei şi al Greciei. Era deci de aşteptat ca pretenţiile de domnie ale lui Cassandros să ducă la un conflict cu Olympia, cu Polyperchon şi cu cele două case regale. Pînă la urmă, fiorosul criminal va înlătura pe toţi cei care, putînd ridica pretenţii la tronul lui Alexandru, avuseseră nenorocul de a i se găsi în preajmă.

Din dorinţa Olympiei, după moartea lui Antipater, nora şi nepotul veniseră în Epir, sub protecţia ei. Acolo au stat în siguranţă pînă în anul 317 î.e.n., cînd, o dată cu readucerea Olympiei în Macedonia, au revenit şi ei, urmînd-o — de voie de nevoie — pe vijelioasa epirotă.

Într-o scrisoare pe care Olympia o trimitea din Epir în Asia, lui Eumene, credinciosul diadoh faţă de interesele dinastiei, bătrîna regină apela la sprijinul acestuia pentru protecţia nepotului şi nurorii împotriva periculosului Cassandros. Atunci cînd Antigon Monoftalmul se adresă lui Eumene să-i înlesnească o împăcare cu Olympia şi Roxana, acesta refuză o atare mediaţiune, fiindcă ştia că Antigon urmăreşte capturarea familiei lui Alexandru Macedon, printr-o atare şireată stratagemă (Diodor, XVIII, 57—58).

Roxana şi micuţul Alexandru au asistat la măcelărirea lui Filip Arrhidaios, a Euridicei şi a multor partizani ai lui Cassandros, atrocităţi organizate de răzbunătoarea mamă a lui Alexandru Macedon (vezi mai sus, p. 102). Tot Olympia a fost aceea care a tîrît pe Roxana şi pe copilul Alexandru, atunci în vîrstă de şase ani, în citadela de la Pydna, unde au fost asediaţi şi capturaţi de către Cassandros. Bătrîna regină şi-a încheiat viaţa printr-o tristă condamnare la moarte, dar Roxana şi fiul său, deocamdată, au fost cruţaţi de către Cassandros, urmînd ca soarta lor să fie decisă de comun acord cu aliatul său, Antigon Monoftalmul. În chip brutal, ultimii reprezentanţi ai casei lui Alexandru Macedon, Roxana şi

Alexandru-fiul, au fost închiși din ordinul lui Cassandros, în citadela din orașul Amphipolis.

Acolo vor rămîne, uitați, în detențiune șase ani. Cassandros dădu onoruri numai memoriei lui Filip Arrhidaios și Euridicei, acum niște morți inofensivi, ale căror rămășițe pămîntești, pîngărite de Olympia, au fost îngropate solemn în necropola de la Agai. Cassandros își legitimă stăpînirea asupra Macedoniei prin căsătoria sa forțată cu Thessalonike, o fiică a lui Filip al II-lea. În onoarea soției sale, va întemeia orașul cu același nume, azi Salonic.

Mai tîrziu, cînd relațiile dintre Cassandros și Antigonos Monoftalmul se încordară, ultimul împreună cu alți diadohi îl acuzară, între altele, pe Cassandros, ca fiind vinovat de uciderea Olympiei, de arestarea lui Alexandru și a Roxanei și de căsătoria forțată la care o silise pe Thessalonike. Adunarea generalilor, prezidată atunci de către Monoftalm, declara dușman public pe Cassandros și, între altele, îi cerea printr-un ultimatum : „să dea drumul din închisoare regelui și mamei sale Roxana, ca astfel ei să fie redați macedonenilor" (Diodor, XIX, 61).

În anul 311 î.e.n., cu ocazia păcii dintre aliații Cassandros, Ptolemeu și Lysimah, cu rivalul lor Antigon Monoftalmul, se spunea, între altele, în pactul lor, că în Europa, Cassandros va păstra în continuare comanda armatelor „pînă la majoratul fiului Roxanei". Dar nimeni nu putea ști precis — în afară de Cassandros — dacă la acea dată, soția și fiul lui Alexandru Macedon vor mai fi fost în viață.

Cu toate acestea, numele fiului marelui cuceritor nu fusese definitiv uitat și era invocat atunci cînd diadohii aveau nevoie de el, în probleme politice. Într-un nou acord încheiat tot în 311, pe țărmurile Hellespontului, între Antigon Monoftalmul și Cassandros, se spunea iarăși că ultimul : „era recunoscut strateg pentru Europa pînă la majoratul lui Alexandru, fiul Roxanei". Asemenea formule de natură pur „politică", în ceea ce privește drepturile succesorale ale copilului Alexandru, se mai întîlnesc și în alte tratate încheiate între diadohi, dar, în realitate, Alexandru rămînea mai departe prizonier, împreună cu mama sa, la Amphipolis.

Pe măsură însă ce copilul creștea, creștea și dorința diadohilor de a ajunge regi în satrapiile lor. Dintre aceștia cel mai zorit apărea Cassandros. Dar mai existau și partizani sinceri ai

monarhiei macedonene, care-şi manifestau deschis bucuria de a-l vedea pe copilul Alexandru reluîndu-şi tronul de la Babilon. Creşterea simpatiei populaţiei macedonene pentru cei doi copii rămaşi de pe urma lui Alexandru Macedon, Heracles, fiul Barsinei şi Alexandru, fiul Roxanei, îl determină pe Cassandros să rezolve această problemă printr-o împătrită crimă, după cum ne informează Justinus (XV, 2) :

„Respectul poporului faţă de memoria lui Alexandru Macedon putea să aducă coroana Macedoniei fiului său, Heracles, pe atunci în vîrstă de 14 ani. De aceea Cassandros ordonă în taină uciderea lui şi a mamei sale, Barsine, şi dispuse îngroparea cadavrelor, de teamă ca nu cumva eventualele ultime onoruri aduse resturilor lor pămînteşti să nu dea pe faţă nelegiuirea sa. Ca şi cum pentru el ar fi fost prea puţin că făcuse să piară mai întîi regele (Alexandru Macedon)* apoi mama sa Olympia, şi pe unul dintre fiii lui (Heracles), de îndată Cassandros ucise pe un al doilea fiu (Alexandru) împreună cu mama sa, Roxana. Şi se părea că numai aceste crime îi puteau asigura domnia în Macedonia, la care aspira".

Relativ la aceste evenimente încheiate cu odioase crime, Diodor (XIX, 105) notează şi el următoarele : „Văzînd că Alexandru, fiul Roxanei, înaintează în vîrstă şi spunîndu-i-se că în Macedonia se vorbeşte că acum este timpul ca tînărul principe să fie eliberat din închisoare pentru a fi aşezat pe tronul tatălui său, Cassandros gîndi că existenţa sa se află în pericol. El ordonă deci lui Glaucias, comandantul închisorii, să-i sugrume pe Roxana şi pe tînărul rege, să le ascundă corpurile şi să facă să dispară orice urmă a dublului asasinat. După executarea acestui ordin, Cassandros, Lysimah, Ptolemeu şi Antigon se văzură eliberaţi de teama de a-l vedea într-o bună zi pe fiu pretinzînd tronul tatălui său, Alexandru. Din acel moment încolţi în mintea lor speranţa de a domni ca regi peste popoarele şi oraşele ce se aflau sub guvernarea lor".

Lexicograful bizantin Suidas menţionează ca medic al Roxanei pe un Hippokrates din Cos, ucis şi el din ordinul lui Cassandros, o dată cu cei doi, la Amphipolis.

Asasinarea Roxanei şi a fiului său, cu sabia sau cu otrava, a avut loc prin anii 311/309 î.e.n. şi acest act odios a fost

* Vezi, mai sus, p. 97.

tăinuit mult timp de către Cassandros. Călăul a fost deci Glaucias, comandantul cetății din Amphipolis. Atunci cînd ceilalți diadohi au aflat de aceste atrocități, mult timp învăluite în misterele tăcerii, s-au indignat fățarnic și au protestat, numai de formă, față de actele criminale ale lui Cassandros. Pumnalele și otrava, folosite de Cassandros ca să facă să dispară definitiv pe toți cei ce se trăgeau din sîngele lui Filip al II-lea și al lui Alexandru Macedon, le-a deschis hrăpăreților diadohi mult visatul drum spre diadema regală.

În comparație cu alte figuri feminine ilustre ale lumii antice, Roxana nu s-a remarcat a fi fost o regină energică, stăpînită de mari ambiții politice, o regină care să pună mîna pe frînele guvernării în calitate de regentă a unui ilustru fiu. Originară din ținutul sălbatic, în care își petrecuse copilăria, ea nu putuse străluci nici în domeniul culturii sau al unor modeste activități intelectuale. Evenimentele politice la care a fost silită să asiste, după moartea prematură a soțului său, i-au închis drumul unor asemenea preocupări.

Roxana s-a făcut cunoscută lumii antice și moderne prin deosebita-i frumusețe, despre care s-a vorbit atîta, și prin căsătoria cu cel mai de seamă general din antichitate. În viața ei se pot distinge mai multe etape, scurte ca și vîrtejul politic în furtuna căruia ea nu s-a putut menține în picioare. Ca regină oficială a lui Alexandru Macedon, l-a urmat pe acesta în drumul lui, timp de patru ani (327—323), pînă în momentul cînd ea i-a închis ochii la Babilon. Șederea sa în prima capitală a imperiului (323—321), ca regină-mamă, nu a însemnat nimic altceva decît perioada în care Perdiccas, ale cărui gînduri zburau spre o conducere unică și personală, și-a exercitat tutela asupra ei și asupra fiului ei, Alexandru. Este foarte probabil că uciderea Stateirei, fiica lui Darius, să fi rămas un act politic pus la cale numai de ambițiosul diadoh, și nu o răzbunare femeiască urzită de Roxana. Etapa următoare din viața ei (321—319) se desfășoară la Pella, în Macedonia, pe lîngă Antipater, succesorul la regență al lui Perdiccas, cînd Roxana și fiul său s-au bucurat de atenție și protecție. Anii următori (319—316), întunecați prin violentul conflict dintre Cassandros și Olympia, au silit-o să plece cu fiul său în Epir, iar de acolo, alături de ambițioasa soacră, să fie tîrîtă în luptele de la Pydna, la încheierea cărora devine o captivă. Cea de-a cincea

(316—311/309), şi ultima etapă din viaţa nefericitei soţii a lui Alexandru Macedon, s-a scurs într-o lungă şi tristă captivitate, într-o cetate, unde avea să dispară tainic cu fiul său, ucişi ca să nu provoace complicaţii de domnie generalilor ce-şi împărţiseră imperiul lui Alexandru. Roxana nu a făcut mult zgomot în jurul ei, ca Olympia sau Arsinoe a II-a. Ticăloşiile politice ale furtunoasei perioade a diadohilor au transformat-o într-un instrument politic neputincios şi inconştient, folosit de acei oameni lipsiţi de scrupule, ca să-şi atingă ţelurile lor militare şi politice.

Din însemnările unor scriitori, aflăm că artiştii lumii antice au închinat numeroase portrete, sculptate sau pictate, frumoasei principese din Sogdiana. Între aceste opere ajunsese renumit în antichitate un tablou ce reprezenta nunta lui Alexandru Macedon cu Roxana, pictat de către Aetion, al cărui original pierdut s-a încercat a fi identificat în diferite copii romane. Faimoasa frescă intitulată „Nunţile Aldobrandine", descoperită la Roma şi datînd din primii ani ai Imperiului roman, ar fi, după părerea unora dintre specialişti, o copie după celebrul tablou al lui Aetion, Sînt însă mulţi arheologi care contestă această ipoteză şi identifică acolo, ca miri, nu pe Alexandru şi Roxana, ci pe zeul Dionysos cu Ariadna. Din păcate, pînă în momentul de faţă, descoperirile arheologice n-au reuşit să ne furnizeze nici un portret al prea frumoasei şi nefericitei Roxana.

ARSINOE a II-a FILADELFICA

O regină inteligentă, ambiţioasă şi lipsită de scrupule

Prin moartea prematură a lui Alexandru Macedon, întîmplată la Babilon, în 323 î.e.n., marele său imperiu, ce se extindea de la gurile Dunării pînă la fluviul Indus, a intrat în perioada dezmembrării teritoriale. Generalii marelui căpitan şi l-au atribuit, la început, în calitate de satrapi-guvernatori, pentru ca, după lichidarea urmaşilor marelui cuceritor, fiecare să se încoroneze ca rege în satrapia sa. La două decenii după dispariţia Macedoneanului, se formează trei state mai importante, cunoscute mai tîrziu sub denumirea de regatele elenistice : Egiptul, Macedonia, şi Imperiul Seleucizilor, conduse de aşa-zişii *diadohi*, primii urmaşi ai cuceritorului.

Între acestea, cel care a strălucit timp de trei secole, prin puterea sa politică, economică şi culturală, a fost Egiptul, cu baza sa geografică în Valea Nilului, apărat şi izolat din punct de vedere strategic, prin marile deşerturi ce-l înconjurau. Datorită graniţelor sale naturale, statul egiptean nu a suferit numeroase şi grave invazii din afară şi a fost ferit de procesul dezmembrării teritoriale.

Fondatorul şi marele organizator al Egiptului elenistic rămîne Ptolemeu I Soter („Mîntuitorul"), fiul lui Lagos, strălucit continuator al politicii lui Alexandru, creator al unui stat închis, numai în ceea ce priveşte apărarea lui, nu însă izolat de restul lumii elenistice din punct de vedere politic, economic şi cultural. În politica sa externă, fiul lui Lagos a dat dovadă de o remarcabilă înţelepciune şi prudenţă, ferindu-se de angajări primejdioase în luptele ce s-au dat între diadohi. În Valea Nilului, el a fundamentat o monarhie în

care milenarele tradiții locale orientale s-au contopit cu elemente macedonene și grecești, aduse din afară.

Ptolemeu I a deschis noi drumuri comerciale spre Orient, a stabilit capitala la Alexandria (311 î.e.n.), unde a fost amenajat un port internațional. A sprijinit cultura, el însuși fiind autorul unor *Memorii* ce povesteau campaniile lui Alexandru Macedon, la care participase activ. Ieșit din mica nobilime macedoneană, se bucura de prestanță și autoritate. Sub domnia sa s-au fundat la Alexandria Muzeionul și marea Bibliotecă.

În timpul său, rolul femeii, alături de conducătorul statului, cunoaște primele modeste afirmări. Începutul acestei ieșiri a femeii din gineceu pe arena politică îl făcuse deja o femeie epirotă, Olympia, sub Filip al II-lea și Alexandru, dar se încheiase tragic. Din dinastia lagizilor, creată de Ptolemeu I Soter, se vor desprinde însă destule femei de sînge regal, care se vor impune în politică prin calități „virile" ; vor dirija acțiunile de alianțe, vor provoca războaie și, în unele cazuri, toată conducerea va fi în mîna lor. Dintre femeile elenistice energice pot fi amintite, Apameea, soția lui Seleucos I (312—280), regele elenistic din Babilon, apoi Stratonice, pe care acesta, la bătrînețe fiind, a cedat-o ca soție fiului său Antiochus I ; Euridice și Berenice, soțiile lui Ptolemeu I Soter și Arsinoe a II-a Filadelfica.

Ptolemeu I Soter (323—283) a avut mai multe soții și concubine. Mai toate i-au dăruit numeroși copii, care trăiau cu toții la curtea din Alexandria. Se înțelege ușor cîte lupte și intrigi puteau să existe în palatul locuit de atîtea soții, concubine și moștenitori, în ceea ce privește problema succesiunii la tron. Din căsătoria sa cu Euridice, o uniune cu caracter politic, pentru a obține alianța lui Antipater, guvernatorul Macedoniei și al Greciei, s-au născut mai mulți copii, între care și Ptolemeu Keraunos („Fulgerul"). Ușuraticul rege se îndrăgostește însă de Berenice, damă de onoare a reginei, o femeie mult mai frumoasă, mai prevenitoare și mai cultivată decît stăpîna sa (317 î.e.n.). Favorita deveni în scurt timp metresa oficială a regelui și-i dărui doi copii : Arsinoe a II-a, născută în 316 și Ptolemeu al II-lea Filadelful, născut în 308, principi destinați a juca un însemnat rol pe timpul furtunoasei epoci elenistice. Treptat, Berenice capătă o mare influență asupra lui Ptolemeu I ; Euridice fu

înlăturată și metresa se încoronă regină. Noua poziție îi înlesni să obțină de la rege designarea lui Ptolemeu al II-lea, fiul lor, ca moștenitor al tronului și înlăturarea de la domnie a lui Ptolemeu Keraunos, fiul cel mai mare al regelui, născut din căsătoria cu Euridice. Deoarece noul aranjament dinastic a provocat protestul atenianului Demetrios din Phaleron, principalul consilier al lui Ptolemeu I, Berenice i-a cerut regelui ca recunoașterea moștenitorului, Ptolemeu al II-lea, să se facă în fața șefilor armatei. Ca o nouă măsură de siguranță, în viață fiind, Ptolomeu I l-a asociat la domnie pe fiul Berenicei (285).

Jignită și îndurerată, Euridice își adunase copiii și părăsise Egiptul în anul 287. Fiul său, Ptolemeu Keraunos, găsi azil la curtea regelui Lysimah al Traciei (mai apoi și al Macedoniei), unde sora sa, Lisandra, era căsătorită cu Agathocles, moștenitorul tronului. Lysimah își mărise treptat posesiunile sale europene, ajungînd stăpîn pînă pe coasta vestică a Pontului Euxin, iar dincolo de strîmtori, pînă în inima Asiei Mici. La vîrsta de 80 de ani se bucura încă de o remarcabilă vigoare fizică, arătîndu-se un om aspru, suspicios, tiranic față de supușii săi și lacom de bani. Certurile „domestice" de la curtea sa se țineau lanț ; neînțelegerile vor fi complicate și de Arsinoe a II-a, atunci cînd aceasta îi va fi devenit cea de-a treia soție. Căsătoriile dinastice se făceau și se desfăceau ușor în acea vreme și, dacă ele urmăreau și scopuri politice, de alianțe și prietenii, ele înmulțeau totodată numărul principilor de la curte.

La curtea lui Lysimah se mai găsea deci, în calitate de soție a acestui rege, și Arsinoe a II-a, sora vitregă a lui Keraunos (născută din uniunea cu Berenice), care, ca regină, deținea o poziție foarte puternică. Ca la toate curțile elenistice, și în Tracia se agitau multe dușmănii de care tînăra regină nu era străină. Arsinoe a II-a primise din copilărie o frumoasă educație și cultură, în mediul filozofilor, poeților și învățaților de la Museion. De așa ceva nu mai putea fi vorba în Tracia semibarbară. Acolo trebui să se deprindă cu aviditatea, intriga, ambiția, crima, lipsa de scrupule, dorința de a conduce și de a ordona, arme absolut necesare pentru cel ce dorea să se impună.

Din vremea copilăriei principesei Arsinoe, posedăm un singur document, de natură epigrafică, în limba greacă, descope-

rit la Halicarnas. Textul lui are următorul conținut : „Bunului noroc al lui Ptolemeu, mîntuitor și zeu, lui Serapis și Isidei, Arsinoe a ridicat acest sanctuar, pe cînd Chairemon era intendent al templelor". Documentul a fost datat între anii 308—306, cînd fetița dedicantă avea doar opt-zece ani. O atare importantă acțiune de caracter religios și public, din partea unei minore, se explică prin influența cea mare a mamei sale Berenice la curtea lagidă și în inima lui Ptolemeu I Soter.

Însăși căsătoria sa, la vîrsta de 16 ani (300—299 î.e.n.), cu un rege ce ajunsese la șase decenii de viață, s-a făcut tot cu un țel politic. În anul 301 î.e.n., alianța dintre Ptolemeu I Soter, Seleucos I, Cassandros (regele Macedoniei) și Lysimah reușise să-l lichideze pe puternicul diadoh al Asiei, Antigon Monoftalmul, în bătălia de la Ipsos, iar teritoriile învinsului reveniseră în mare parte regelui din Tracia. Rămînea însă periculos, pentru Egipt și Tracia, Demetrios Poliorcetul, fiul Monoftalmului, stăpîn în insula Cipru și pe drumurile maritime ale Egeii. Atare situație l-a determinat pe Ptolomeu I să caute alianța lui Lysimah, pe care o întări prin căsătoria principesei Arsinoe a II-a cu bătrînul rege al Traciei. Și astfel, o dublă legătură de familie unea Egiptul cu Tracia, soția (Arsinoe a II-a) și nora (Lisandra) lui Lysimah fiind surori vitrege.

Căsătoria tinerei Arsinoe a II-a cu bătrînul Lysimah a fost chibzuită, din punct de vedere politic, de regele Egiptului. Ptolemeu I Soter mai avea destule fiice, mai vîrstnice și mai frumoase decît Arsinoe, pe care le-ar fi putut oferi lui Lysimah. Dar nici una nu se bucura de calitățile intelectuale și de precocitate în treburile politice ca Arsinoe a II-a. Așa stînd lucrurile, ea era pentru tată, un foarte potrivit instrument de acțiune diplomatică la curtea din Tracia. Din puținele informații istorice rămase se constată că, o dată cu căsătoria tinerei principese, ritmul politicii din regatul tracic capătă o altă vigoare, de care Arsinoe a II-a nu putea fi străină.

Din căsătoria anterioară cu Nikaia, prima sa soție, diadohul din Tracia avea deja mai mulți copii, la care se vor adăuga Ptolemeu, Lysimah și Filip, născuți de Arsinoe. Situația se asemăna cu aceea din Alexandria, cu lupta ce se dăduse acolo, între fiii reginelor Euridice și Berenice. Amastris, cea de-a doua soție (rămasă sterilă) a lui Lysimah, fusese repudiată în aju-

nul căsătoriei cu Arsinoe a II-a, se pare chiar asasinată în anul 289, de către fiii regelui din prima sa căsătorie. Orașele Heracleea pontică, Tios și Amastris, care aparținuseră celei alungate, trecură imediat în stăpînirea reginei Arsinoe și ea introduse acolo o guvernare severă. Menon, un istoric din Heracleea, sublinia ingerința crescîndă a reginei în politica soțului său, impusă cu ambiție și voință de fier, cum a fost cazul acaparării de către ea a acestor orașe pontice. De îndată ce a devenit mamă, Arsinoe a II-a a luptat să îndepărteze de la domnie pe fiii rivalei sale, Nikaia.

Tot ea l-a determinat pe rege să inițieze o politică de influență activă în insulele din Marea Egee. La Delos, un favorit al casei regale, spartanul Demaratos, fusese onorat cu o inscripție, în care se arăta interesul și bunăvoința lui Lysimah și a soției sale Arsinoe față de sanctuarul lui Apollo din această insulă. Menționarea reginei în inscripția dedicatorie deliană, dovedește că ea nu era străină de proiectele politice ale soțului în Marea Egee. Arsinoe a II-a va păstra pînă la moarte o atitudine favorabilă față de acest important centru religios panelenic.

Un alt document care arată ingerința politicii lui Lysimah în insulele egeene, acțiune stimulată tot de Arsinoe a II-a, s-a aflat în insula Samothrake. Pe blocurile de marmură ale templului rotund din această insulă, templu denumit în onoarea ei „Arsinoeion", o inscripție dedicatorie gravată pentru „Marii Zei" din insulă menționează numele lui Lysimah și al reginei Arsinoe a II-a, în calitate de ctitori (anii 288—281). După tragica ucidere a fiilor săi de către Ptolemeu Keraunos și alungarea reginei din Cassandria, Arsinoe a II-a găsi refugiu în Samothrake, de unde va porni apoi spre țara sa natală, pe care nu avea s-o mai părăsească.

Influența însemnată pe care o exercitase asupra soțului său rezultă și din faptul că unele orașe supuse sau aliate lui Lysimah au căpătat numele reginei, ca o deosebită cinstire pentru ea.

Străvechiul Ephes ionian din Asia Mică, cu prilejul reconstruirii lui de către Lysimah pe un teren salubru, își atribui cu această ocazie numele de *Arsinoe* sau *Arsinoeia* și bătu apoi monede de argint sau de aramă, cu chipul și numele reginei, însoțite de cerb, arc și tolba cu săgeți, vechile embleme ale cetății (288 î.e.n.). Acest oraș-port nu era însă în bune

relații cu „patroana" sa. Se spune că în 281, cînd Lysimah căzu pe cîmpul de bătălie, Arsinoe căută adăpost la Ephes. De acolo trebui să fugă de teama unei răscoale a populației, în momentul cînd oștile lui Seleucos se apropiau de Marea Egee.

Un alt oraș cu numele Arsinoe ne este cunoscut în Etolia (Grecia), fundat concomitent alături de un altul, numit Lysimachia. În afară de atenția pe care regele o purta constant tinerei sale soții, deducem din aceste fundări de orașe și politica de expansiune a regatului Traciei și al Macedoniei în Grecia, acțiune sprijinită de aceeași regină.

Arsinoe avu din căsătoria cu Lysimah un prim fiu, denumit Ptolemeu. Din primul moment, grijulia mamă s-a gîndit să înlăture pe moștenitorul recunoscut al tronului, pe Agathocles, în favoarea acestui fiu al său. Avînd asemenea ambițioase proiecte, ea a căutat din timp să-și popularizeze odrasla, așa cum rezultă dintr-o inscripție descoperită la Teba (Grecia). Adolescentul Ptolemeu — se spune în textul documentului — a înălțat mamei sale, Arsinoe, soția regelui Lysimah, o statuie.

Agathocles, fiul cel mare al lui Lysimah, născut de prima sa soție, Nikaia, se umpluse de glorie și fusese desemnat moștenitor legitim al tronului. Deci nu era ușor a îndepărta pe acesta de la putere. Arsinoe, care în ultimii ani de viață ai soțului ocupa o poziție puternică la curtea din Tracia, își dădea seama că apropiatul sfîrșit al bătrînului rege va aduce disgrațierea ei și a fiilor săi, de către un nou stăpîn. Acesta fu mobilul uciderii lui Agathocles.

În legătură cu odioasa omorîre a moștenitorului tronului ne-au rămas din antichitate șase expuneri istorice, în unele părți contradictorii, dar toate de acord în ceea ce privește responsabilitatea, mai mică sau mai mare, pe care a avut-o Arsinoe, hotărîtă să asigure prin crimă succesiunea la tron fiilor săi. Ea a încercat, mai întîi, să-l suprime pe Agathocles prin otravă, dar, nereușind, a recurs la alte mijloace. Agathocles fu aruncat în mijlocul unor intrigi pregătite de regină, acuzat între altele că ar fi încercat să o siluiască. După alți autori antici, Arsinoe ar fi încercat ea să-l seducă pe moștenitor. Nu-i fu greu intrigantei lagide să ațîțe mînia tatălui asupra valorosului fiu, victorios în atîtea războaie. Acțiunea de denigrare avea loc în anii cînd bătrînul se lăsase cu totul condus de tînăra regină. Din ordinul lui Lysimah, Agathocles

a fost aruncat în închisoare şi, nu mult după aceasta, executat (284 î.e.n.). Se ştie că monstruoasa ucidere a moştenitorului tronului s-a îndeplinit de către violentul Ptolemeu Keraunos, aliat cu Arsinoe, inspiratoarea crimei. După omorîrea lui Agathocles, Lisandra, soţia sa, a fugit în Siria, la curtea diadohului Seleucos, urmată acolo de către Philetairos, paznicul tezaurului lui Lysimah, păstrat în cetăţuia Pergamului din Asia Mică. Şi acesta îşi părăsea postul, tot din cauza persecuţiilor reginei Arsinoe, pentru motive rămase necunoscute nouă. Mai înainte de a trece în imperiul seleucid, Philetairos încercase să provoace şi o răscoală în Pergam.

Poate tot din cauza ei au mai fugit la curtea seleucidă din Babilon fraţii săi vitregi, Ptolemeu Keraunos şi Meleagru, cei care o sprijiniseră la organizarea asasinării lui Agathocles. În acelaşi timp, partizanii lui Agathocles începură să se agite, ceea ce a determinat pe Lysimah să ordone alte execuţii. Răsculaţii, aliaţi cu refugiaţii din Siria, apelară la sprijinul regelui Seleucos. Astfel s-a ajuns la războiul dintre cei doi diadohi, conflict provocat de către imprudenta Arsinoe. Cum Seleucos avea de rezolvat vechi litigii de frontieră cu vecinul său, îndemnurile refugiaţilor îi oferiră prilejul să deschidă războiul cu Lysimah. Dorea în acelaşi timp ca, după victorie, să revadă Macedonia, de unde plecase cu 55 de ani mai înainte, în expediţia lui Alexandru.

Timp de 20 de ani, cît a fost soţia lui Lysimah, Arsinoe a desfăşurat o acţiune negativă în regatul acestuia, prin ambiţia sa fără margini şi aviditatea pentru putere. Plutarh credea că o voinţă de fier ca a Arsinoei nu se putuse întîlni decît la Penelope, răbdătoarea soţie a lui Ulise. În cele două decenii, nu a urmărit altceva decît să-şi consolideze influenţa asupra bătrînului soţ şi să pregătească venirea la tron a fiului său, Ptolemeu. Deşi a fost o femeie inteligentă şi plină de iniţiative îndrăzneţe, activitatea pe care a desfăşurat-o, la curtea primului său soţ, nu a găsit aprobarea autorilor antici, şi nici a celor moderni.

La sfîrşitului primăverii anului 381 î.e.n., bătrînul Seleucos îşi porni oştile împotriva lui Lysimah, într-un moment cînd, în jurul regelui din Tracia şi Macedonia, dezertările la duşman lăsau din ce în ce mai mult gol. În bătălia angajată la Cyrus (Curupedion), octogenarul Lysimah căzu pe cîmpul de luptă, şi armatele lui se înscriseră sub steagurile învingăto-

rului. Cînd vestea dezastrului ajunse la Ephes, unde se găsea Arsinoe a II-a, populația se răscură împotriva reginei. Deghizată într-un costum de împrumut, împreună cu cei trei copii ai săi, cu destulă greutate, regina reuși să fie transportată pe o corabie la Cassandreia, în Macedonia. Aștepta acolo o rază de speranță pentru a-l înscăuna, pe tronul vacant al Macedoniei, pe fiul său, Ptolemeu. Dar evenimentele luară alt curs decît cel scontat de fugara văduvă.

Moartea lui Lysimah încheia prima etapă din viața reginei Arsinoe a II-a, acum femeie matură, ajunsă la vîrsta de aproximativ 35 de ani. Fuga la Cassandreia nu însemna că ea căuta să intre în umbră și să renunțe la putere, ca o rătăcitoare descurajată și fugărită de dușmanii săi.

Seleucos, ultimul dintre diadohi, rămas în viață, după victoria de la Curupedion, se îndrepta cu marea sa armată spre Europa. Dorea să unească Macedonia cu întinsul său imperiu asiatic și să-și revadă locurile copilăriei. La cartierul său se găsea și crudul Ptolemeu Keraunos, cel ce asasinase pe Agathocles. Seleucos îi promisese repararea unei vechi nedreptăți, adică sprijin ca să ocupe tronul Egiptului, deținut la acea dată de fratele său vitreg, Ptolemeu al II-lea Filadelful. Sîngerosul asasin se răzgîndi în privința Egiptului și găsi că-i mai potrivit să ajungă rege al Macedoniei, tot cu ajutorul pumnalului. De îndată ce Seleucos trecu Hellespontul, în orașul Lysimachia de pe actuala peninsulă Gallipoli, Ptolemeu Keraunos îl asasină pe ultimul diadoh. În februarie 280 î.e.n., lîngă corpul cald încă al lui Seleucos, armata îl proclamă pe ucigaș rege al Macedoniei.

Deși aclamat ca rege de către oștire, Ptolemeu Keraunos avea în Macedonia numeroși contracandidați la tron și dușmani. Își dădu seama că numai o căsătorie cu regina văduvă și sora vitregă a sa, care se găsea în mijlocul acestei opoziții, îi putea consolida tronul. Tratativele pentru realizarea acestei căsătorii politice se desfășurau cu destule greutăți, deoarece Arsinoe a II-a îi purta multă ură lui Keraunos pentru fuga sa în lagărul lui Seleucos, unde ațîțase războiul împotriva lui Lysimah. Dar interesele celor doi convergeau spre aceleași țeluri : unul obținea întărirea domniei, cealaltă — ambițioasă și pătimașă — dorea să redevină regina autoritară de odinioară. Arsinoe a II-a acceptă mariajul numai atunci cînd fratele său vitreg îi promise că va adopta pe fiii ei din căsătoria cu Lysimah.

Noua căsătorie a Arsinoei s-a desfășurat cu mare fast și pompă. În fața armatei, gătită ca pentru paradă, Keraunos puse pe capul surorii sale vitrege diadema regală, o proclamă regină și soție, ceea ce însemna părtașă egală la domnie. Dar această uniune incestuoasă se sfîrși repede și avu consecințe cu totul nefaste.

Ptolemeu, fiul cel mai mare al Arsinoei, îl sfida pe tatăl său vitreg și, în dorința de a relua el tronul, se refugie la Monunios, regele ilirilor. Acolo încercă să obțină sprijin ca să-l alunge cu armele din Macedonia pe criminalul Keraunos. Atunci Keraunos își luă unele măsuri de siguranță. Plecă la Cassandreia, unde se găsea regina, apărată de propriile ei trupe. Prin viclenie puse mîna pe cei doi fii care se mai găseau lîngă mama lor, Arsinoe — Lysimah de 16 ani și Filip de 13 ani. Nefericiții principi au fost uciși fără milă de către fiorosul Keraunos. Prin spioni și bani, Keraunos asasină și pe fratele lor mai mare, transfug la iliri.

Pentru a doua oară, Arsinoe fugi deghizată, întovărășită numai de două sclave. Debarcă în insula Samothrake și se puse sub protecția „Marilor Zei", pentru care începuse construcția monumentalului templu rotund, Arsinoeionul, încă din timpul vieții primului său soț. Cu această fugă se încheia cea de-a doua căsătorie și etapă din viața ei, mai dezastruoasă decît prima. În afară de coroană și de posesiunile din Macedonia, își pierduse și pe cei trei copii. În Macedonia nu mai avea pentru cine să lupte ca să-și păstreze diadema de regină. Insula Samothrake se găsea prea aproape de Macedonia, stăpînită acum de un despot sîngeros. De teamă, se hotărî să revină — după o absență de 20 ani — în țara natală, unde domnea fratele său bun, Ptolemeu al II-lea Filadelful. În Valea Nilului s-a deschis a treia perioadă a vieții și activității sale, de astă dată mult mai constructivă, deși ca timp, ea nu a depășit nouă ani (279—270 î.e.n.) Reîntoarcerea la Alexandria, după o amară experiență în Tracia și Macedonia, nu însemna pentru această femeie neastîmpărată căutarea unei vieți liniștite. Pierduse de două ori coroana ; fusese în două rînduri la un pas de moarte ; asistase la tragicul sfîrșit al celor trei fii ai săi, dar orgoliul său și dorința de a domni nu secase totuși, după atîtea nenorociri. Egiptul îi oferea deocamdată slabe speranțe către o nouă ascensiune spre puterea supremă. Acolo își consolidase domnia fratele său, Ptolemeu al II-lea Filadel-

ful, regent încă din anul 285, căsătorit cu Arsinoe I (ieşită din uniunea lui Lysimah cu Nikaia) ; Arsinoe I se dovedise femeie fecundă şi îi adusese pe lume trei copii sănătoşi. Ptolemeu (mai tîrziu numit al III-lea Everghetul), Lysimah şi Berenice. Familia regală convieţuia în deplină armonie, numai că Arsinoe a II-a se pricepea acum de minune să ţeasă intrigi pentru a o destrăma.

Din versurile lui Teocrit, pe atunci poet al curţii din Alexandria, deducem că venetica, într-o bună zi, îi atrase atenţia fratelui său că regina Arsinoe I, aliată cu Hrisippos, medicul curţii şi cu un intrigant, Amintas, pregătiseră un complot împotriva tronului. Intriga a fost atît de bine aranjată, încît regele o crezu, ucise imediat pe cei doi presupuşi complici, iar regina Arsinoe I luă drumul exilului, la Coptos în Thebaida. Apoi cei doi fraţi plecară să se odihnească, undeva în Egipt. Nu mult după aceasta, Arsinoe a II-a, acum în vîrstă de 40 de ani, se căsători cu fratele său consanguin, cu opt ani mai mic decît ea (277 î.e.n.). Pentru a treia oară, fiica lui Ptolemeu I Soter îmbrăca mantia regală.

Dar o asemenea căsătorie, între doi fraţi născuţi din aceiaşi părinţi, produse mare nedumerire între greci şi macedoneni, ea nefiind obişnuită în Europa, ci doar în casa faraonilor. Greco-macedonenii admiteau căsătoria numai între fraţii vitregi, dar pentru cei consanguini, o astfel de uniune apărea ca o formă incestuoasă şi barbară. Atare căsătorii se practicaseră cîndva, numai la curţile persane şi faraonice.

Încă din antichitate, istoricii s-au străduit să lămurească mobilul acestei căsătorii. Dată fiind marea diferenţă de vîrstă între cei doi şi faptul că Filadelful avea şi el numeroase concubine, putem exclude ipoteza unei legături sentimentale puternice ce i-ar fi unit. Ceea ce i-a apropiat în primul rînd au fost interesele personale reciproce şi diversitatea de caractere. Aceea care a pus la cale căsătoria nu putea fi decît Arsinoe a II-a, lipsită de scrupule şi fără un suflet curat. Beneficiarul uniunii apare tot ea, o femeie dotată cu o mare putere de convingere, impusă unui frate lipsit de voinţă şi bolnăvicios. Acela îşi repudiase cu atîta uşurinţă prima soţie, de îndată ce sora îi şoptise la ureche cîteva calomnii ! Ptolemeu se bucura şi de faptul că o soţie energică ca Arsinoe a II-a îl va scuti de sarcina multor treburi de stat, lăsîndu-i timp liber pentru ocu-

pațiile sale predilecte, intelectuale și artistice. Era ceea ce dorea și Arsinoe a II-a, femeie vîrstnică de la care fratele nu mai spera să aibă o nouă serie de copii. Regina-soră adoptă deci pe copiii fratelui din prima căsătorie cu fosta sa rivală și se arătă față de ei ca o mamă destul de grijulie.

Se găseau printre greco-macedonenii stabiliți în Egipt destui nemulțumiți de această căsătorie incestuoasă ; uniunea lor a fost criticată ca ceva monstruos și de către unii poeți ai timpului. Coloniștii veniți din Europa civilizată înțelegeau să păstreze pe pămîntul egiptean obiceiurile strămoșești de acasă, respectul față de zei și familie. Pentru a preîntîmpina această opoziție, s-a apelat tot la poeții de curte, universal recunoscuți pentru talentul lor. Teocrit (XVII, 128—134) a scris imediat un imn cu titlul *Elogiul lui Ptolemeu*, în care se proslăvea căsătoria celor doi frați, comparați (deci și motivat !) cu perechea consanguină Zeus-Hera... „El și puternica sa soție : căci nu există o femeie mai bună pe pămînt ca Arsinoe, iubind un om care-i totodată și frate și soț. Odinioară și zeii și-au sărbătorit la fel sfintele lor căsătorii ; un singur pat avea Zeus și Hera“ etc.

Pe aceeași linie a elogiilor a mers și Callimah, alt mare poet al curții lagide și bibliotecar-șef la Museion. Din panegiricul său versificat nu ni s-a păstrat însă decît primul vers : „Străinule, vreau să-ți cînt căsătoria Arsinoei“.

Pe de altă parte, satira alexandrină îndrăzni să atace căsătoria fraternă insolită. Poetul Sotades comise imprudența de a lansa cîteva epigrame caustice, adresate mai ales Arsinoei, autorul „diplomatic“ a uniunii care ofensa morala greacă și macedoneană. Dar „femeia celor trei bărbați“ și „amanta fratelui său“, cum o ironiza poetul, devenise stăpîna unei țări bogate și strînsese puternic în mîinile sale frînele guvernării. Mîndria ei nu putea fi jignită de flecărerile poetice și Sotades plăti cu viața grava sa necugetare.

Femeia cu voința de fier stătea pe tron alături de un rege-frate, om cu o fire pasivă și visătoare. Acum, Arsinoe a II-a își putea realiza pe deplin aspirațiile politice, neîmplinite la curtea traco-macedoneană. Timp de opt ani, pînă la moartea sa prematură, ea va fi rege și regină în politica internă și externă. Rolul conducător al reginei în treburile Egiptului va fi recunoscut și după moartea sa. Un decret al lui Ptolemeu al

II-lea Filadelful, dat în favoarea recunoașterii libertăților grecilor, după trecerea Arsinoei în lumea zeilor, menționează că a fost emis în conformitate cu politica de odinioară a Lagizilor și cu aceea a defunctei sale surori.

Aprecierile istoricilor moderni asupra personalității lui Ptolemeu al II-lea Filadelful sînt diferite. Unii îi atribuie diferite calități politice și intelectuale ; alții îl acuză de un dezinteres total față de treburile statului egiptean. Cu toții sînt însă de acord că în anii cînd Arsinoe a II-a a fost regină a Egiptului, voința, personalitatea și capacitatea de conducător ale Filadelfului au rămas cu totul în umbră. Regina-soră s-a amestecat mai ales în politica internă a statului, de unde a alungat pe toți cei ce-i stăteau în cale. Demetrios din Phaler, vechi „consilier regal", a fost înlăturat de la curtea din Alexandria, considerat acolo ca un „cenzor" al regelui. Argeus și Magas, doi frați vitregi ai lui Ptolemeu al II-lea Filadelful, nemulțumiți de funesta faimă ce o purtase peste tot regina Arsinoe, puseseră la cale chiar o revoltă împotriva ei, dar plătiră cu viața fapta lor îndrăzneață.

Un rol de seamă l-a avut regina și în războiul cu Siria, purtat pentru stăpînirea regiunii denumită Coele-Siria, mărul discordiei cu imperiul seleucid în ceea ce privește controlul unei importante ferestre asiatice spre Marea Mediterană. O inscripție descoperită la Pithom ne spune că în anul 274/3 î.e.n., împreună cu fratele său, Arsinoe a II-a venise în această localitate siriană, „ca să apere regatul de atacul țărilor dușmane". Războiul fusese provocat de ea în dorința consolidării teritoriale a Egiptului. Armata egipteană obținu o victorie completă împotriva lui Antiochus I, regele seleucid al Siriei, astfel că, în anul 270/69, stăpînirea lagidă, grație energiei Arsinoei, se putea considera deplin stabilită în Coele-Siria. Succesul militar găsi ecou și în *Idilele* lui Teocrit, care-și lăuda patronul pentru stăpînirea unor părți însemnate din Fenicia, Arabia, Siria și Libia ; apoi arată că navele lui brăzdează mările ; pămîntul și fluviile îi sînt supuse. Dacă n-ar fi intervenit în acest război energia reginei, asemenea elogii poetice ar fi sunat numai ca niște simple adulări. Rolul reginei în conflict rezultă apoi din onorurile ce i s-au acordat, din numele unor orașe denumite Arsinoe și din venerarea sa religioasă.

Între elogiile epigrafice ce i s-au adus, un loc de seamă, ca documente istorice, îl dețin două inscripții gravate în onoarea

perechii regale de către navarcul Callicrates, cel ce condusese operațiile navale împotriva lui Antiochus I. Textele lor fuseseră scrise pe bazele a două statui ale regilor, așezate pe frumoase coloane de marmură.

Din inițiativa reginei, în anul 273 î.e.n. fusese trimisă la Roma o ambasadă a cărei vizită avu drept răspuns sosirea la Alexandria a unei solii de senatori romani. Cele două mari puteri din Mediterana legau alianțe politice și economice în ajunul conflictelor, atît de bogate în consecințe, ale Romei cu Cartagina. Arsinoe a II-a poate fi considerată ca promotor al relațiilor politice romano-egiptene.

Mare importanță se atribuie acestei femei, dăruită cu un nesecat spirit de inițiativă, și în ceea ce privește progresul realizat de viața intelectuală la Alexandria. Acolo se fundase în anul 308 î.e.n., la propunerea filozofului Demetrios din Phaleron, celebrul Museion, ca centru al culturii elenistice. Meritul cel mare pe care l-a avut regina a constat în faptul că a făcut din Muzeu o adevărată grădină a muzelor. Ajutată și de soțul său, Arsinoe a atras la Alexandria cele mai proeminente figuri intelectuale ale lumii grecești. Avîntul economic și cultural al capitalei reiese și din însemnarea orgolioasă transmisă nouă de un papyrus egiptean contemporan : „Celelalte orașe ale lumii nu sînt decît simple sate în comparație cu Alexandria, care este capitala acestei regiuni a lumii". Se dădu mare atenție bibliotecii Muzeului, pusă sub conducerea savantului multilateral Callimach, autorul unui catalog al ei. Posteritatea va putea găsi acolo prețioase opere clasice produse de spiritul elenic. Poeții, filozofii și toți savanții primeau la Museion întreținere gratuită și infinite înlesniri în munca intelectuală, oferite de perechea regală cu multă generozitate. Se vorbește chiar de o „cultură feminină" rafinată, introdusă de Arsinoe a II-a la curtea lagidă. În contrast cu vechile obiceiuri elenice, femeile capătă acum libertatea și deprinderea de a se dedica tuturor muzelor.

În frunte cu Teocrit, la curte trăiau mulți poeți, autori a numeroase poeme apologetice, adesea de caracter servil, prin care erau lăudați exagerat cei doi amfitrioni regali. Lingușirea poetică prezenta adesea aspecte comice, atunci cînd Arsinoe a II-a era comparată cu zeițele olimpice : Hera, Afrodita, Elena, Jo, Isis etc. Egipteana Isis fusese și ea promovată în soborul zeilor

olimpici, unde figura, după concepţia acestor poeţi, ca o replică a reginei Arsinoe a II-a. Un sculptor mediocru avu inspiraţia fericită, pentru el, să o reprezinte pe regină aşezată pe spinarea unui struţ, ceea ce îi aduse mulţi bani şi laude.

Din dorinţa reginei, Ptolemeu al II-lea Filadelful a introdus la Alexandria fastuoasele sărbători ale „zeilor Mîntuitori" (Theoi Soteres) create în onoarea părinţilor lor, Ptolemeu I Soter şi Berenice I. Din patru în patru ani, ele se desfăşurau după un program şi cu o pompă pe care le fixa însăşi regina. Se proslăveau, cu această ocazie, cele nouă Muze, se desfăşurau întreceri atletice, iar învingătorii obţineau aceleaşi premii, (cununi, vase cu untdelemn sfînt etc.) ca la străvechile jocuri olimpice. Figura în programul lor şi un cortegiu de caracter dionisiac, mult apreciat de mulţimea dornică de spectacole amuzante.

Încă din timpul cînd cei doi fraţi domneau împreună, soţul-rege o onoră pe colaboratoarea sa cu titlul de *Philadelphos*, adică „Iubitoare de Frate". O inscripţie redactată cu hieroglife menţionează o călătorie a perechii regale pe Nil în sus, cînd se spunea că regele a fost însoţit de „...principesa coroanei, generoasa, foarte plăcuta şi nobila regină, stăpîna a două regate, Arsinoe, sora regelui, regina lui Ptolemeu, sfînta ce poartă coroana albă, Filadelfica". În multe alte inscripţii omagiale, ea se împăunează cu epitete ca : plina de graţie, fermecătoarea, dornica de a fi iubită, preafrumoasa etc. — după cum se vede, date toate în formă superlativă.

Într-un anumit fel, Arsinoe era o coregentă, recunoscută în acest post de către soţ, de aceea ea folosea două peceţi, ca şi regele.

În domeniul religios, Arsinoe a II-a a mai avut şi alte iniţiative. Se reanimară cu mare fast religios sărbătorile dedicate frumosului Adonis, act ce nu a scăpat nici de astă dată, unui atent poet de curte, Teocrit. Dintr-o poemă a sa, scrisă ca un obişnuit omagiu pentru regină, aflăm că Afrodita, zeiţa frumuseţii, rugată de Arsinoe, primise între zeiţe pe mama sa Berenice. Teocrit cîntă în acelaşi poem şi pe Arsinoe a II-a, despre care ne arată „...că Helena, fiica lui Zeus, care s-a măritat de trei ori, a fost cea mai frumoasă femeie din lume".

Arsinoe nu a uitat nici pe zeii Egiptului faraonic, pentru care a reparat şi construit noi temple. La Samothrake, unde

regina trăise zilele restriştei celui de-al doilea refugiu, s-a mărit şi terminat Arsinoeionul, devenit cu timpul templul zeilor Cabiri-Dioscuri, protectori ai navigaţiei. Ptolemeu al II-lea Filadelful a mai ridicat, alături de acesta, un al doilea sanctuar.

Neobişnuitele onoruri acordate reginei Arsinoe a II-a, mai ales după succesul din războiul sirian, nu mai fuseseră atribuite pînă atunci reginelor de la alte curţi elenistice. Explicaţia trebuie căutată în personalitatea excepţională a reginei şi în faptul că fusese zeificată în timpul vieţii. În toate unghiurile ţării Nilului i s-au ridicat statui, inscripţii şi sanctuare. Într-o inscripţie hieroglifică, descoperită pe unul dintre malurile Nilului, Arsinoe tronează alături de zeii egipteni şi de soţul său ; Amon declară în inscripţie că va veghea asupra corpului fratelui său ca acesta să nu fie vătămat, ca în onoarea lui a creat o sărbătoare în Egipt, şi de atunci se poartă în procesiune insignele lui etc. Amon se adresează apoi şi reginei, spunîndu-i că o va transforma într-o fiinţă divină pe pămînt, că-i va insufla viaţa cu respiraţia sa, ca regina să capete tinereţe eternă, în suflet şi corp.

De altfel, ştim sigur că în anul morţii reginei, Arsinoe a II-a şi Ptolemeu al II-lea erau divinizaţi sub numele de „Zeii Fraţi" şi că, în tot secolul III î.e.n., ei au constituit obiectul unui adevărat cult.

Cu puţine zile înainte de a muri (9 iulie 270 î.e.n.) soţul i-a acordat Arsinoei titlul de „zeiţă care-şi iubeşte fratele" *(Thea Philadelphos)*. I-a ridicat concomitent un templu slujit de o preoteasă şi a declarat-o egală cu toţi zeii egipteni. În multe basoreliefuri sculptate pe pereţii templelor dedicate zeilor egipteni, figura divină a zeiţei Arsinoe, orînduită în cortegiul zeilor, are în faţă pe rege în costum de preot oferindu-i sacrificii. Din toate aceste omagii laice şi divine ce i se aduceau reginei în viaţă ne putem da seama ce loc important deţinea ea la curte şi în viaţa de stat. Chiar şi oamenii de jos se obişnuiseră s-o venereze.

Pe o peninsulă din vecinătatea portului Alexandriei, un comandant de navă îi ridicase un sanctuar rotund, denumit Zephyrion, botezat după numele vîntului ce mîngîia domol ţărmul egiptean. Aceasta l-a determinat şi pe poetul Callimah ca, într-o poemă a sa, să-şi numească protectoarea „Afrodita

Zephyrionului". Multele onoruri religioase ce i s-au adus Arsinoei au contribuit la venerarea în viață și a altor regine de mai tîrziu. Mai multe texte hieroglifice descoperite la Mendes, pe valea mijlocie a Nilului, amintesc fapte din viața lui Ptolemeu al II-lea și a Arsinoei. Imediat după înscăunarea sa, regele făcuse un pelerinaj la „berbecul sfînt" de la Mendes, unde a fost binecuvîntat de preoți. Căsătorindu-se cu Arsinoe, îi acordă acesteia calitatea de preoteasă supremă a cultului „berbecului sfînt" din Mendes, ca, după moartea ei, amintirea să-i fie cinstită în toate templele, alături de al „berbecilor vii".

Așa cum ne mărturisește o stelă funerară, descoperită în același orășel Mendes, Egiptul suferi o mare pierdere: „În luna Pachos, în al XV-lea an de domnie al lui Ptolemeu, cînd zeița (Arsinoe) se înălță la ceruri și acolo se uni cu membrele lui Râ". Se pare că moartea reginei provocase o durere sinceră în întreaga țară, așa cum ar rezulta și din versurile ocazionale lăsate de Callimah. Amintirea ei se va perpetua și după moarte în producțiile poetice, în artă, în tradițiile populare și chiar în ceea ce privește orientarea vieții politice externe, stimulată de ea. Ani de-a rîndul, firea nehotărîtă și gata de concesii a lui Ptolemeu se orientase după directivele politice fixate de defunctă.

Perioada de după războiul sirian a fost epoca de aur pentru Arsinoe. În Alexandria, multe străzi au primit numele ei, iar zece orașe căpătară numele de Arsinoe Philadelphia sau Theadelphia. Între aceste cetăți sînt de menționat două din Siria. Damascul însuși, străvechiul și marele oraș sirian, căpătase denumirea Arsinoe.

După moartea reginei, onorurile ce i s-au atribuit au fost mai numeroase decît cele primite în viață. Cultul „Zeilor Frați" (*„Theoi Adelphoi"*) se răspîndi și reintroduse ideea divinizării faraonului egiptean de odinioară. În același sanctuar se venerau statuile lui Ptolemeu al II-lea și Arsinoe, o pereche pămînteană asimilată acum cu zeii. Astfel, concepția cea nouă, elenistică, trebuie să accepte și ea teocrația pornită din practica zeificării reginei Arsinoe a II-a. Cultul ei și al lui Ptolemeu se atașă apoi celui practicat pentru Alexandru Macedon, devenind astfel o religie de stat. Adorarea în viață a suveranilor, o inițiativă originală a reginei Arsinoe, s-a răs-

pîndit din Egipt în toate statele elenistice și a rămas în vigoare timp de aproape trei secole.

Cultul reginei nu ocupa un loc periferic în panteonul greco-egiptean, ci se situa în centrul practicii religioase de stat. Un document ne spune că în al douăzeci și patrulea an al domniei sale, Ptolemeu al II-lea Filadelful dispunea ca vechiul impozit de caracter religios, denumit *apomoira*, să constituie în viitor venitul principal pentru templul zeiței Arsinoe, adorată acolo ca divinitate principală. Pînă atunci, acest important impozit revenise statului și consta dintr-o șesime din produsul viilor și al grădinilor. Prin noua dispoziție a regelui, impozitul trebuia folosit pentru nevoile festive ale cultului defunctei sale soții și soră, ca acesta să fie ținut cu mare fast. La zece ani după moartea sa, zeița Arsinoe se încetățenise în toate nomele Egiptului, chiar și acolo unde era citadela unor vechi zei refractari, ca în Fayum. Coloniștii militari („cleruchii") au asociat la Fayum cultul crocodilului zeu (Sobek-Suchos) cu acela al zeiței Arsinoe și i-au statornicit o sărbătoare comună, denumită Arsinoetes, după numele reginei.

La Alexandria se înălțase construcția unui măreț templu-mausoleu, pentru Ptolemeu și Arsinoe, denumit Arsinoeion, clădire executată după planurile arhitectului Timocrate. Pliniu cel Bătrîn ne informează că monumentala construcție fusese decorată cu obeliscuri, statui de fier și din roci eruptive cu frumoase jocuri de culori, aduse de pe țărmurile Mării Roșii. Temple ale celor doi regi comune cu cele ale zeilor egiptului se mai menționează la Memphis, Sais, Pito, Teba etc.

Numeroasele onoruri *post mortem* aduse zeiței Arsinoe suscită și azi, pentru cercetători, diferite probleme mult controversate, de caracter istorico-politic, economic, religios, numismatic, juridic, arheologic etc.

Îndată după moartea Arsinoei, au fost emise diferite tipuri de monede cu portretul ei și cornul belșugului. Seriile emisiunilor au continuat cu octodrahme de aur, decadrahme și tetradrahme de argint, pe care chipul ei apare sub aspect divin, asimilat cu al Afroditei. Din Egipt, emisiunea acestor piese se răspîndi în Cipru, Palestina, Fenicia, Ionia și Cirenaica. Pentru prima dată o regină elenistică apărea pe monede, singură sau asociată cu soțul său.

Continuînd politica sa orgolioasă din vremea cînd era soția lui Lysimah, regina a introdus și în statul Lagizilor obiceiul cinstirii persoanei sale prin acordarea numelui său unor orașe. Cu denumirea de *Arsinoe*, se cunosc trei orașe pe coasta Mării Roșii ; unul în oaza Fayum, iar alte șapte în Cirenaica, Cilicia, Licia, Cipru, Creta, Ceos și Argolida, la care trebuie să le adăugăm și pe cele deja menționate în Siria. Cît privește statuile și monumentele epigrafice ce i s-au ridicat, acestea sînt foarte numeroase.

Reconstituirea înfățișării fizice a reginei Arsinoe se realizează azi mai mult pe bază de efigii monetare, deoarece este greu a o identifica în sculpturile în piatră sau în cele turnate în bronz. În multe cazuri, portretul său a fost idealizat printr-o înfrumusețare folosită și de mama sa, Berenice. După unele sculpturi și monede se pot reconstitui caracterele portretului său fizic : frunte joasă, ochii puțin măriți, un frumos nas subțire și prelung cu vîrful grațios ridicat, o gură mică cu buze mici, dar proeminente, un oval al feței puțin asimetric cu umerii obrajilor dezvoltați și prelungiți spre bărbie. Capul său semeț, puțin adus spre spate, se rezema pe un gît alungit, de tip aristocratic.

Împreună cu fratele său, Arsinoe apare și pe camee. Pe marea gemă săpată în sardonix (115×113 mm), păstrată la Muzeul din Viena, suveranii au o înfățișare idealizată. Deși aceste producții gliptice se remarcă prin iscusință artistică și tehnica de lucru, capetele de profil ale celor doi regi sînt prezentate într-o manieră cu totul idealizată, încît nu ne pot servi ca documente realiste de portretistică, ci numai ca modele de artă.

Fiica lui Ptolemeu I Soter și a Berenicei a fost cea mai de seamă regină a epocii elenistice, femeie excepțională prin iscusința sa politică și prin impulsul dat culturii alexandrine. În cele trei etape ale vieții sale (ca soție a lui Lysimah, a lui Ptolemeu Keraunos și a lui Ptolemeu al II-lea Filadelful), ea a cunoscut momente de mare prestigiu, dar și zile de prăbușire, ca rezultat al unor erori grave, pricinuite de marea sa ambiție de a fi mereu în frunte. Personalitatea sa politică s-a maturizat în cei 20 de ani, cît a stat la curtea din Tracia, ca spectatoare — de loc pasivă — în fața instabilității rela-

ţiilor politice şi a luptelor dintre diadohi. Tot acolo a învăţat să se folosească de intrigă şi de crimă, să observe şi să înveţe cum se poate atinge ţelul propus, prin prudenţă şi şiretenie. La cîţiva ani după căsătoria cu un rege care putea să-i fie bunic, a început a cunoaşte aviditatea fără margini pentru cuceriri şi puteri, aviditate ce i-a devenit şi ei trăsătură dominantă. Lysimah s-a arătat recunoscător faţă de o soţie tînără, inteligentă şi cu mari capacităţi de guvernare. A dăruit-o cu stăpînirea directă a unor oraşe ce au adoptat numele reginei. În ultimii ani ai domniei s-a lăsat mult influenţat de ea. Ambiţia şi inteligenţa, componentele de bază ale acestei personalităţi feminine, au căpătat cea mai pregnantă formă la curtea din Tracia, între anii 288—281 î.e.n. Avidă de a guverna, în acelaşi timp, temută, iubită şi urîtă, Arsinoe a II-a s-a zbătut să deschidă drumul fiilor săi către domnie chiar şi prin crimă ; dar, prin cumplita ei violenţă, a provocat singură dezastrul lui Lysimah la Curupedion.

Cea de a doua etapă a vieţii sale (281—279), prin căsătoria cu fratele vitreg, Ptolemeu Keraunos, om mult mai şiret decît ea, s-a încheiat cu mari nenorociri pentru ambiţioasa lagidă. Orgoliul de a figura mereu între reginele elenistice, groaza de a-şi pierde coroana, i-au întunecat judecata. A acceptat mîna unui criminal care, după ce şi-a consolidat domnia, i-a acaparat posesiunile, i-a ucis copiii şi a alungat-o din Macedonia ca pe o sclavă.

Vederile sale politice, actele de guvernare, prudenţa sau îndrăzneala, ştiinţa de a folosi momentul oportun pentru atingerea scopului, calităţi pe care le avusese tatăl său, s-au maturizat în gîndirea reginei Arsinoe a II-a, atunci cînd a revenit pe pămîntul natal. Nu-i fu deci de loc greu să înlăture la Alexandria o regină legitimă, să se căsătorească cu un frate consanguin şi să conducă ea, în locul unui bărbat nevolnic. Între anii 277—270 se poate vorbi de o domnie efectivă a Arsinoei a II-a în Egipt. Războiul sirian, urmat de răsunătoare victorii navale şi de fructuoase cuceriri, au fost — după cum am mai amintit — opera ei. Introducerea Egiptului pe întreaga piaţă a Mediteranei şi primul contact politic cu Roma s-au realizat tot de ea, pe cale diplomatică.

În viaţa internă a Egiptului, Arsinoe a introdus unele reforme care au zdruncinat moravuri consacrate de secole.

Este autoarea răsturnării legii tradiționale a căsătoriei, așa cum se practicase pînă atunci în lumea greacă și macedoneană, introducînd în Egiptul greco-macedonean căsătoria dintre frații consanguini. Alături de Alexandru Macedon, ea a fost prima muritoare adorată după moda egipteană faraonică. Divinizarea suveranilor în viață a impus relații noi între demnitarii greco-macedoneni și tron, în felul celor ce se practicaseră de către supușii egipteni față de faraoni.

Poziția de frunte pe care și-a asigurat-o regina a avut darul de a ridica rolul femeii la curtea regală și în societate. Avînd ca model inițiativa ei, și alte regine lagide de mai tîrziu s-au căsătorit cu frații lor și au participat cu aceștia pe picior de egalitate la conducerea statului.

Zeificarea perechii regale în viață a fost introdusă tot de ea și a fost marcată prin ceremonii de cult și prin acordarea unor titluri suveranilor, ca : „Zei mîntuitori" *(Theoi Soteres)* ; *„Zeii frați"* *(Theoi Adelphoi)* ; „Zei binefăcători" *(Theoi Euergetai)*, „Zei scoborîți pe pămînt" *(Theoi Epiphanes)* etc.

În anul morții, Arsinoe a II-a pregătea alte planuri politice, vizînd cucerirea Macedoniei și a Greciei, proiecte a căror realizare Ptolemeu al II-lea nu a mai avut curajul să o urmărească după dispariția ei.

În etapa egipteană a vieții sale, cînd firea ei se înăsprise, după suferințele din Tracia și Macedonia, caracterul și profilul moral al reginei Arsinoe a II-a au căpătat cele mai pregnante trăsături. Cel mai mare defect al ei, ambiția nemăsurată, și-a pus pecetea asupra vieții reginei din copilărie pînă la moarte, alimentat fiind de un singur ideal : gloria numelui său. Lipsa de scrupule, pornită tot din ambiția ce o stăpînea, a lăsat pete negre în viața sa, cum au fost asasinarea lui Agathocles, îndepărtarea reginei legale a Egiptului și subjugarea totală a personalității unui rege lipsit de voință, cum era fratele său. A fost înfrîntă numai de un om mult mai viclean decît ea, violent, dur și sîngeros : Ptolemeu Keraunos.

Se pare că Arsinoe a II-a nu a făcut notă discordantă în acea vreme zbuciumată, plină de intrigi, lipsită de adevărata prietenie și pătată de crime. Ca să învingă toate aceste tare, trebuia să se folosească de arme diabolice. Tot felul de intrigi puse la cale de regine și curtezane, actele abuzive ale

înalţilor funcţionari, violenţele şi crimele suveranilor s-au succedat timp de trei secole în istoria Egiptului elenistic. Dinastia lagidă a pierdut treptat poziţia dominantă la a cărei consolidare contribuise şi Arsinoe a II-a ; independenţa statului a rămas la discreţia Romei, pentru ca, în cele din urmă, după o scurtă etapă de splendoare adusă tot de o femeie, Cleopatra a VII-a, Egiptul elenistic, ultimul vestigiu din marele imperiu al lui Alexandru cel Mare, să sucombe şi el sub picioarele legiunilor romane (30 î.e.n.).

FULVIA

„O femeie care niciodată nu putea sta liniştită"

(APPIAN)

Marea criză provocată în sînul societăţii romane republicane de războaiele civile s-a răsfrînt şi asupra situaţiei femeii nobile romane care, pînă atunci, trăise mai mult în umbra căminului conjugal. Dezagregarea familiei, provocată de proscripţiile lui Sulla şi ale triumviratelor, de confiscările averilor şi de nesiguranţa vieţii, a creat pentru femeia din înalta societate momente favorabile pentru a aspira la o oarecare „independenţă feminină". Căsătoriile cu caracter politic, divorţurile frecvente, aventurile amoroase şi chiar depravarea tineretului au adus pe arena politică a Romei o serie de figuri feminine energice, egoiste şi cu veleităţi de emancipare. Unele dintre acestea s-au amestecat în certurile politice ale soţilor şi partizanilor lor.

În galeria matroanelor de seamă ale secolului I î.e.n., cel mai important loc l-a deţinut celebra Fulvia, care între anii 58—40 î.e.n. a fost părtaşă la multe evenimente politice zgomotoase. Era fiica unui Marcus Fulvius Bambaius („Bîlbăitul") şi despre copilăria ei nu se ştie nimic. Din spusele lui Suetonius (*De rhetor.*, 5) rezultă că poseda, încă de copilă, o mare putere de atracţie, deşi „avea un obraz puţin mai umflat decît celălalt". Toţi istoricii antici îi atribuie o inteligenţă limitată, un caracter excesiv de orgolios, impetuos şi violent.

Pe scena istoriei a intrat o dată cu prima sa căsătorie, încheiată cu tribunul Publius Clodius Pulcher („Frumosul"), în anul 58 î.e.n. Nu-i cunoaştem anul naşterii, care trebuie fixat prin 76—74 î.e.n. Căsnicia sa cu acest faimos depravat, numit de către Plutarh (Antonius, 2) : „cel mai îndrăzneţ şi mai netrebnic dintre demagogi", a contribuit la creşterea vi-

ciilor ei, pe care le avea de la natură. Clodius se afişase în societatea romană ca o creatură afemeiată, cu apucături imorale, venal şi gata oricînd a provoca scandaluri publice. Necinstise casa lui Cezar, patronul său politic, batjocorise pe Pompei, alungase pe Cicero din Roma şi teroriza viaţa politică a forului cu bandele sale de bătăuşi. În cîrdăşia lui Clodius puteau fi văzuţi Caius Scribonius Curio şi Marcus Antonius, doi tineri imorali, participanţi atît la maşinaţiile politice, cît şi la dezmăţurile demagogului. Dacă ar fi să dăm crezare invectivelor răutăcioase ale lui Cicero, aceşti doi viitori soţi ai Fulviei îi deveniseră amanţi încă de pe timpul căsniciei ei cu Clodius, de la care avea doi copii.

Istoricul Valerius Maximus (III, 5, 3,) ne informează despre influenţa ce o avea Fulvia asupra primului său soţ: „Clodius Pulcher, bucurîndu-se de popularitate printre plebei şi lăsîndu-şi sabia sa atîrnată totdeauna de rochia Fulviei, şi-a subordonat onoarea sa de soldat voinţelor unei femei". Fiul lor cel mare apărea ca o creatură degenerată a părinţilor, prin lenevie, lăcomie şi depravare în tovărăşia curtezanelor.

În anul 52 î.e.n., Clodius a fost asasinat pe Via Appia de către „ciomăgaşii" rivalului său electoral Milo. Uciderea demagogului a provocat serioase tulburări în sînul plebei romane, pe care neastîmpărata Fulvie a ştiut să le aţîţe şi mai mult prin plînsetele ei la funeraliile soţului, apoi la faimosul proces intentat lui Milo, apărat de Cicero.

Dar în scurt timp, Fulvia se căsători cu Curio, ales tribun al poporului în anul 50 î.e.n. şi apărător al intereselor politice ale lui Cezar în locul defunctului Clodius, cu care se potrivea *eiusdem farinae!* Fulvia, femeie ambiţioasă, dură şi turbulentă, se amesteca acum direct în treburile politice ale soţului. Dar şi de astă dată, cea de-a doua căsătorie a ei, din care a rezultat un alt copil, a fost scurtă şi s-a încheiat în mod tragic. Trimis cu trupe de către Cezar, în Africa, ca să alunge de acolo pe Cato cel Tînăr, Curio şi-a pierdut armata şi viaţa (49 î.e.n.). Acest dezastru l-a determinat pe Cicero să spună mai tîrziu că Fulvia a fost „femeia fatală" pentru căsniciile lui Clodius şi Curio.

Dar o fiinţă orgolioasă şi în continuă agitaţie ca Fulvia, nu putea rămîne mult timp departe de frămîntările politice ale Romei. Ea puse ochii pe Marcus Antonius, mîna dreaptă a lui Cezar. În anul 46—45 î.e.n. realiză cu acesta cea de-a

treia căsătorie, ceea ce îi oferă lui Plutarh (*Antonius*, 10) ocazia de a nota următoarele considerente :

„În adevăr, Antonius renunţînd la viaţa de petreceri, s-a căsătorit cu Fulvia..., femeie care nu se gîndea la torsul lînii, nici la grija gospodăriei şi care nu era mulţumită să domine un soţ oarecare, ci voia să conducă pe un conducător şi să comande un comandant. În acest fel, Cleopatra îi datoreşte Fulviei docilitatea cu care Antonius se învăţase să suporte dominaţia femeilor, căci îl acaparase după ce fusese obişnuit şi supus să asculte de poruncile lor. Totuşi, Antonius încercase să-i intre în voie şi Fulviei glumind şi spunînd vorbe de duh".

Perechea se instalase în somptuoasa casă a lui Pompei din Roma, unde o femeie de 30 de ani şi un bărbat de 37 ani, după acuzaţiile avocăţeşti ale lui Cicero, risipeau o mare avere, se lăfăiau în încăperi luxos mobilate şi la mese strălucind de veselă scumpă. Nimeni ca Fulvia nu cunoştea mai bine firea lui Cezar, în serviciul căruia acţionaseră primii săi soţi, Clodius şi Curio. Ea ştia că arareori dictatorul refuza cererile femeilor insistente, de aceea căuta să cîştige cît mai mult loc pe lîngă stăpîn, pentru cel de-al treilea soţ al său.

După victoria de la Ilerda din Spania (45 î.e.n.), Cezar se îndrepta victorios spre Italia. Calculata Fulvia căută să profite de acest moment favorabil şi degrabă îşi expedie soţul înaintea dictatorului, ca să-i prezinte felicitări pentru izbîndă. Întîlnirea dintre cei doi a avut loc la Narbo (Narbonne) în sudul Galiei, unde Antonius a fost primit cu braţele deschise de către dictator. Spre deosebire de alţi comandanţi de seamă, pînă în apropiere de Roma, Antonius a călătorit în car alături de Cezar. Antonius era mîndru de iniţiativa fericită a Fulviei, femeie mult stimată de dictator. Atît de bucuros a fost Antonius de această primire, încît îi ceru îngăduinţa să plece mai înainte la Roma, împins de dorinţa firească de a comunica soţiei succesul avut pe lîngă Cezar.

— „Îmbrăcîndu-se cu hainele unui sclav — povesteşte Plutarh (*Antonius*, 10) — Antonius s-a dus noaptea acasă şi, zicînd că aduce Fulviei o scrisoare de la soţul ei, a fost introdus în camera ei cu capul acoperit. Fulvia plină de spaimă, mai înainte de a citi scrisoarea, l-a întrebat dacă Antonius

trăiește, iar el i-a întins scrisoarea în liniște ; cînd ea începuse s-o citească, după ce o deschisese, a îmbrățișat-o și a sărutat-o". Scrisoarea fusese compusă de Antonius, într-o tavernă, și el îi declara că o iubește mult pe Fulvia și că niciodată nu-i va fi necredincios. Pînă unde mergea fidelitatea conjugală a lui Antonius se vede dintr-o epigramă a poetului Marțial (XI, 20, 3—8), în care se arată cum acela își împărțea amorurile între metresa Glaphyra și Fulvia, neuitînd nici războiul.

Fericirea celor doi se mări în urma nașterii unui copil care primi numele de Antonillus („micul Antonius"). Singura lor nemulțumire venea din partea Calpurniei, soția legitimă a lui Cezar. În calitatea sa de consul, Antonius, împreună cu Fulvia, vizita des pe Cleopatra, găzduită oficial în grădinile lui Cezar din Roma, vizite ce supărau pe virtuoasa Calpurnie.

Au urmat idele lunii martie (44 î.e.n.), cînd Cezar s-a prăbușit asasinat. Acum, pe capul lui Antonius, în calitatea sa de consul, s-au abătut numeroase necazuri. În senat, Cicero deschidea seria celor patrusprezece *Filipice*, discursuri violente și denigratoare, îndreptate împotriva lui Antonius. Bineînțeles, nici Fulvia nu era cruțată de limba veninoasă a temutului orator. Cicero acuza pe această femeie de venalitate : și anume că vindea — datorită influenței sale — posturile de guvernatori ai provinciilor, că, în schimbul unor mari sume de bani, asigurase tronul regelui Dejotarus în Galatia, că rechema condamnații din exil după bunul ei plac ș.a. Nori din ce în ce mai întunecoși se adunau deasupra lui Antonius și Fulviei. Tînărul Octavian, în calitate de moștenitor legal al lui Cezar, strîngea în jurul său pe veteranii fostului dictator. La instigațiile lui Cicero, senatul recrută și el o armată. Cu toții erau pornițí împotriva lui Antonius, retras în Campania, apoi la Brundisium, ca să-și adune și el forțele militare.

În octombrie 44 î.e.n., Antonius și Fulvia se găseau în portul Brundisium, cartierul general al legiunilor lor, proaspăt aduse din Macedonia. Acolo doreau să se încredințeze de fidelitatea soldaților, căci mulți căutau să dezerteze în lagărul lui Octavian. În tabără, ei fură primiți cu manifestări de nemulțumire : banii și promisiunile rivalului lor cîștigaseră simpatia unei legiuni. Dar alături de Antonius stătea o femeie energică, care vocifera și blestema pe ofițerii trădători,

într-o stare apropiată de demenţă. Ea îl sili pe soţ să treacă la acte de cruzime. Din ordinul ei, centurionii infideli au fost executaţi, ceea ce a intimidat pe soldaţi.

Călătorind alături de Fulvia, Antonius îşi duse legiunile la Tibur (Tivoli), în vecinătatea Romei, şi sili senatul să-i acorde mandatul de guvernator al Galiei Cisalpine (nordul Italiei). Dar ocuparea acestui post trebuia făcută *manu militari*, căci i se împotriveau armatele fostului guvernator al provinciei, aliate cu ale lui Octavian şi cu cele ale noilor consuli Hirtius şi Pansa. Astfel s-a ajuns la bătălia de la Mutina (Modena); Antonius pierde lupta şi este silit să fugă la prietenul său, Lepidus, care conducea Galia Narbonensis (43 î.e.n.).

În acest timp, Fulvia trăia zile amare la Roma împreună cu cei cinci copii ai săi, moşteniţi de la cei trei soţi (Clodius, Clodia, Antonia, Antonillus şi Iulius Antonius). Spre norocul familiei, ea a găsit un adăpost tainic în casa bogătaşului Atticus, prieten cu toţi oamenii politici de seamă ai timpului. Ne putem închipui prin ce griji a trecut prolifica matroană, ştiind că peste tot, în Roma, agenţii lui Cicero căutau să-i descopere cuibul.

Dar în curînd veniră şi zilele senine pentru impetuoasa fugară. Şătui de atîtea vărsări de sînge, soldaţii şi veteranii din diferitele tabere siliră pe Octavian, Antonius şi Lepidus să încheie, la sfîrşitul lunii octombrie 43 î.e.n., cel de-al doilea triumvirat — o cîrdăşie poltică pactizată atît în detrimentul senatului, cît şi al ideologului său, Cicero. „Monstrul cu trei capete", cum numea Varro triumviratul, îşi împărţi conducerea provinciilor şi a armatelor, în scopul de a porni împotriva lui Brutus şi Cassius, asasinii lui Cezar care se întăriseră în Orient, dispunînd acolo de numeroase legiuni.

Fulvia părăsea casa ospitalieră a bunului Atticus şi, împreună cu odraslele sale, se reinstală în confortabila casă care aparţinuse marelui Pompei. O dată cu aceasta, avea satisfacţia să devină şi soacră... La cererea soldaţilor din ambele partide, împăcarea Antonius-Octavianus se cimentă prin căsătoria celui din urmă cu micuţa Clodia, în vîrstă de 12 ani, fiică a Fulviei din căsătoria sa anterioară cu demagogul Clodius. Se realiza o legătură de rudenie de caracter politic. Peste doi ani, scrie Suetonius (*Augustus*, 62), „certîndu-se cu soacra sa Fulvia, Octavianus îi trimise fata acasă, fecioară, aşa cum o luase" (41 î.e.n.).

Firea ticăloasă a Fulviei s-a arătat mai ales pe timpul sîngeroaselor proscripții, ordonate de triumviri împotriva rivalilor politici. Dezlănțuindu-și dușmăniile personale și în goană avidă după bani, ea a pricinuit moartea a mulțime de cetățeni; unii dintre cei vînați nu erau inamici politici — își atrăseseră trăsnetele Fulviei numai din pricina bogățiilor lor, care stîrniseră poftele primejdioasei femei. Un nevinovat ca senatorul independent Cesetius Rufus a fost una dintre victimele Fulviei, numai pentru că poseda o casă magnifică, dorită de nesățioasa matroană. Multe femei romane căutau zadarnic sprijinul ei, ca să-și salveze soții și averile. Istoricul Appian (IV, 32) ne spune despre 1 400 de femei bogate că fuseseră obligate, de cei trei stăpîni ai republicii, să contribuie, din averile lor, cu mari sume de bani pentru susținerea războiului împotriva lui Brutus și Cassius. Dacă ele au găsit înțelegere pe lîngă Octavia, sora lui Octavian și pe lîngă mama lui Antonius, „în schimb, Fulvia... le goni de la ușile ei". Femeile se simțiră adînc jignite, se adunară în for și acolo Hortensia, conducătoarea grupului, ținu un discurs, spunînd: „Fiindcă am fost respinse în mod nedemn de Fulvia, ne-am adunat aici în for spre a cere dreptate". În adevăr, multe dintre ele au beneficiat de dreptate, dar nu Fulvia a fost aceea care le-a protejat, ci Octavia și mama lui Antonius.

Setea de răzbunare a Fulviei n-a cunoscut nici o limită în cazul nefericitului Cicero, la cererea ei, trecut în fruntea listei proscrișilor. Neîmpăcatul dușman al lui Antonius a căutat să fugă în Orient, la republicani, dar a fost prins și decapitat de un centurion. Cînd i-au fost aduse lui Antonius capul și mîna dreaptă a oratorului, le-a privit cu satisfacție și dispreț, apoi a ordonat să fie expuse în punctul cel mai înalt de pe Rostra (tribuna oratorilor), chiar în acel loc, de unde poporul îl ascultase vorbind împotriva lui. Istoricul Dio Cassius (XLVIII, 8) ne relatează însă fapte înfiorătoare în ceea ce privește comportarea soției lui Antonius:

„Fulvia apucă capul (lui Cicero) în mîinile sale, mai înainte de a fi transportat (pe Rostra), și după ce l-a insultat prin cuvinte triviale și l-a scuipat pe frunte, l-a așezat pe genunchii ei. Apoi, deschizîndu-i gura, i-a tras limba afară și a înțepat-o cu acele pe care le purta ca podoabe în păr, continuînd a-l batjocori".

Nu putem şti dacă lugubra povestire a lui Dio Cassius corespunde întru totul adevărului. Mulţi istorici moderni păstrează unele rezerve asupra ei, dar dacă ţinem seamă de caracterul sîngeros al acestei femei, faptele pot fi reale cel puţin în parte.

În anul 42 î.e.n., Antonius şi Octavianus şi-au îndreptat armatele lor împotriva lui Brutus şi Cassius, fortificaţi în Macedonia. La Roma, interesele politice ale soţului urmau a fi asigurate de Fulvia, „femeie neastîmpărată şi violentă, care avea feminin în ea doar corpul şi care aducea peste tot numai război şi dezordine" (Velleius Paterculus, II, 74, 3). Într-adevăr, în absenţa lui Antonius, ea nu a stat inactivă. Trecînd peste indolentul Lepidus, triumvirul lăsat să asigure liniştea Italiei, în calitate de soţie şi soacră a doi triumviri, ea conducea treburile, în aşa fel, încît nici poporul, nici senatul nu îndrăzneau să facă nimic împotriva dorinţei sale.

În anul 42 î.e.n. s-a ales consul, numai cu concursul ei, Lucius Antonius, fratele lui Marcus Antonius. Cumnatul ei, om mediocru, obţinuse cîteva succese asupra unor neînsemnate populaţii alpine şi pretindea pentru aceasta onorurile triumfului. Atît timp cît Fulvia s-a opus acordării acestor distincţii, nimeni nu a îndrăznit să se împotrivească voinţei ei de fier. Numai în urma unor îndelungate insistenţe ale lui Lucius, Fulvia consimţi să i se acorde triumful cumnatului său. „În realitate — notează Dio Cassius (XLVIII, 4) — Fulvia a fost aceea care a primit onorurile triumfului". Festivităţile s-au programat pentru prima zi a anului 41 î.e.n., au fost prezidate de ea şi organizate în aşa fel, încît toate atenţiile erau îndreptate spre ea. Lucius, îmbrăcat în toga albă cerută de ceremonial, a trecut aproape neobservat în carul său de triumf, în timp ce Fulvia aşezată pe scaunul prezidenţial primea defilarea cortegiului şi toate onorurile din partea poporului şi a senatului.

La Philippi, în Macedonia, oştile celor doi triumviri au înfrînt pe ale republicanilor, Brutus şi Cassius. După victorie, s-a hotărît ca Octavianus să revină în Italia, pentru a împroprietări pe veterani, iar Antonius să plece în Orient, ca să strîngă banii necesari plăţii armatei cu care obţinuseră victoria. În răsărit, scăpînd de sub controlul Fulviei, Antonius a alunecat în braţele Cleopatrei, pe cînd în Italia, Octavianus, căutînd să-şi exercite autoritatea sa de triumvir, s-a ciocnit

de pretenţiile soacrei şi ale unchiului, consulul Lucius Antonius. La început conlucraseră în armonie, dar, cînd Fulvia şi-a dat seama de popularitatea pe care, în detrimentul lui Antonius, şi-o cîştigase ginerele printre ostaşi, datorită împroprietăririi veteranilor, ei s-au certat. La îndemnul lui Manius, care comanda oştile lui M. Antonius din Italia, Fulvia încercase să amîne împroprietăririle pînă la înapoierea celui din Orient. De aceea, cîţiva soldaţi plătiţi: „aducînd pe Fulvia şi pe copiii lui Antonius în faţa armatei implorau, într-un chip respingător, să nu îngăduie ca Antonius să fie lipsit de gloria şi recunoştinţa pe care o merită, în urma serviciilor aduse de el armatei" (Appian, V, 14). Veteranii care serviseră în armatele celor doi triumviri erau însă alături de Octavianus, ca viitori beneficiari ai împroprietăririlor. Ei detestau pe Lucius şi pe Fulvia, fiindcă se opuneau intereselor lor. Cei doi căutau să facă şi ei colonii militare, dar fără succes.

Pe de altă parte, Octavianus era şi el supărat: triumvirul nu primise de la soacră şi unchi legiunile italice promise lui de către colegul său, Antonius.

În urma acestor diferende, Octavian hotărî să nu mai aibă legături de rudenie cu o soacră atît de trufaşă, mai ales că, deocamdată, el nu era în dezacord cu Marcus Antonius, socrul său vitreg.

Micuţa Clodia îi fu expediată mamei. Octavianus „întări prin jurămînt că ea era încă fecioară, deşi nu-i păsa cîtuşi de puţin, dacă repudiata, după ce stătuse atît timp în casa sa, mai era sau nu virgină" (Dio Cassius, XLVIII, 5). După această umilinţă, sub pretext că apără interesele lui Antonius, Lucius şi Fulvia încercară să pună mîna pe frînele guvernării. Cu multă abilitate, Octavianus, ca să nu-şi ridice şi pe Antonius împotrivă-i, acuză pe cei doi că acţionează contrar dorinţei celui plecat în Orient şi că tulbură pacea.

Pentru a găsi pămînt, Octavianus expropiase multe teritorii urbane şi particulare şi-şi crease antipatia a numeroşi foşti proprietari care se agitau. Fulvia şi Lucius îşi schimbară tactica de luptă împotriva lui Octavianus, căutînd să se folosească de această masă de nemulţumiţi. Îi luară pe expropriaţi sub protecţia lor, alcătuiră un fel de „ligă" şi îi amăgeau că vor fi sprijiniţi de Antonius. Populaţia Romei mai era nemulţumită şi din cauza foametei. Transporturile de cereale erau interceptate de flota lui Sextus Pompeius, fiul lui Pom-

peius Magnus, ajuns stăpînul Siciliei şi al mărilor. Foametea sili pe soldaţii lui Octavian din Placentia să se revolte. Aceasta îi încurajă pe Lucius Antonius, pe Fulvia şi pe Manius să cheme la arme pe expropriaţi şi pe soldaţii din garnizoanele italice rămase credincioase lui Marcus Antonius. Şi astfel s-a ajuns la „războiul perugin", denumit aşa după localitatea Perusia (Peruggia), teatrul principal al acestor lupte.

Appian (V, 20) arată că Fulvia îl acuza, la început, pe Lucius Antonius „de a fi provocat un război într-un moment cu totul nepotrivit. Manius însă i-a schimbat într-un mod abil părerile în această privinţă, arătîndu-i că atît timp cît Italia va fi liniştită, Antonius va rămîne lîngă Cleopatra, iar dacă ţara va fi tulburată de război, el se va întoarce în grabă. Atunci Fulvia a început să-l încurajeze pe Lucius în neînţelegerea cu Octavianus. Plecînd acesta din urmă pentru a stabili alte colonii, ea trimite pe urmele lui pe fiii lui Antonius însoţiţi de Lucius, ca nu cumva Octavianus, prin apariţia sa în faţa armatei, să cîştige mai multă simpatie decît Antonius".

Ostilităţile le-a deschis chiar Fulvia, prin ocuparea oraşului Praeneste (Palestrina), sub motiv că aici îşi poate pune copiii în siguranţă. Acolo delibera cu grupul de senatori şi cavaleri din suita sa, punînd la cale toate treburile publice şi trimiţînd ordine peste tot, Lucius fiind doar auxiliarul ei. Despre marile ei veleităţi de comandant, la Praeneste, ne vorbesc mulţi istorici antici. „Să nu ne mirăm de aceasta — notează Dio Cassius (XLVIII, 10) — căci atunci ea se încinsese cu sabia, dădea cuvîntul de ordine soldaţilor şi adesea le ţinea discursuri, în aşa fel, încît în această privinţă se lua la întrecere cu Octavianus". Comportarea de comandant a Fulviei l-a determinat pe cumnatul său, Lucius, să afirme : „am ştiut că Fulvia nutreşte sentimente monarhice" (Appian, V, 54).

Dar majoritatea veteranilor italici, interesaţi în realizarea şi consolidarea împroprietăririlor, nu au urmat-o pe Fulvia, care împreună cu Lucius, s-a întărit în cetatea Perusia.

Asediul Perusiei s-a încheiat în februarie 40 î.e.n., cînd răzvrătiţii au capitulat. Ura asediatorilor conduşi de Octavianus se constată şi din insultele scrise pe proiectilele lor de plumb aruncate în cetate, prin care Fulvia este batjocorită într-un mod trivial. Căderea cetăţii a micşorat marile ambiţii ale Fulviei. Octavianus s-a arătat mărinimos numai faţă

de ea și de Lucius, lăsîndu-i să plece nestingheriți spre Orient, la Marcus Antonius. Comportarea triumvirului se explică prin dorința sa de a nu ajunge la un conflict direct cu colegul său din răsărit. Învingătorul a lăsat-o să plece împreună cu suita sa din Perusia, pentru ca, de la Puteoli, Fulvia și copiii săi să ajungă la Brundisium, matroana fiind condusă de o gardă de onoare formată din 3 000 de călăreți. Din port ea porni cu cinci corăbii pentru a-și întîlni soțul în Asia Mică. Pe cînd se afla în Fenicia, Antonius a primit o scrisoare de la Fulvia, „plină de jale", ceea ce l-a determinat să plece spre Italia cu 200 de corăbii. Voia astfel „să se trezească din somnul plăcerilor și al inactivității și să-și alunge din cap aburii vinului" (Plutarh).

De la fugarii întîlniți în Grecia, el a aflat că pricina războiului perugin fusese Fulvia, „care din fire, neastîmpărată și îndrăzneață, nădăjduia să-l smulgă pe Antonius de la Cleopatra, dacă se va produce o schimbare în Italia" (Plutarh, *Antonius*, 30). El își mai dădu seama că autorul moral al războiului fusese intrigantul Manius și că în Italia îi scăzuse prestigiul de care se bucura printre veterani și în mijlocul populației de jos. (Mai tîrziu, Antonius îl va pedepsi cu moartea pe Manius pentru faptul de a o fi întărîtat pe Fulvia). Dimpotrivă, Octavianus se arătase mărinimos și conciliant.

În loc să pornească un război împotriva colegului său, Antonius trimise scrisori pline de reproșuri celor trei vinovați apoi sosi și el la Atena pentru a-i întîlni.

Revederea dintre cei doi soți nu a fost de loc plăcută. Ea s-a încheiat repede cu învinuiri reciproce și certuri violente, din cauza Cleopatrei și a războiului perugin. Mînioasă, Fulvia s-a retras la Sicyone, unde, „supărată din pricina urii pe care i-o arătase Antonius, s-a îmbolnăvit și și-a agravat boala din cauza relei dispoziții, căci Antonius n-a vizitat-o de loc în timpul bolii, așa încît el este cauza morții sale" (Appian, V, 52).

În timp ce Fulvia își dădea obștescul sfîrșit pe țărmurile golfului Corint (la mijlocul anului 40 î.e.n.), în Italia se profila un nou război între Octavianus și Antonius, pe care, de fapt, nimeni nu-l dorea. „Orice s-ar spune — afirmă Dio Cassius (XLVIII, 28) — la vestea morții ei, armele au fost depuse de ambele părți, fie că realmente Fulvia fusese cauza

principală a războiului dintre ei, fie că aceştia au găsit în moartea ei un pretext de a-şi ascunde teama ce şi-o inspirau reciproc, în ceea ce priveşte egalitatea forţelor şi speranţelor lor".

Se ajunse astfel la acordul de la Brundisium, înlesnit de faptul că, pentru triumviri, Fulvia murise la timpul potrivit. „Această moarte părea că va avea în alte privinţe urmări avantajoase pentru ambele părţi, căci scăpau de o femeie care niciodată nu putea sta liniştită şi care din gelozie faţă de Cleopatra provocase un război atît de greu. Cu toate acestea, Antonius a suportat cu greu întîmplarea, pentru că se socotea şi el vinovat într-o oarecare măsură" (Appian, V, 59).

Dispariţia „femeii fatale" l-a determinat pe Cocceius Nerva, în timpul tratativelor de la Brundisium, să găsească ţapul ispăşitor al tuturor relelor în defuncta Fulvia. „Acum cînd Fulvia nu mai există — spunea el — nu vă mai rămîne vouă (triumvirilor), nimic altceva, decît să vă comunicaţi în mod deschis chestiunile asupra cărora vă bănuiţi unul pe altul" (Appian, V, 52).

Toţi condamnau amestecul nefericit al Fulviei în viaţa politică a republicii şi, în scurt timp, fu detestată, apoi dată uitării. Doar Shakespeare, în vremurile mai noi, în marea sa tragedie *Antonius* şi *Cleopatra*, i-a acordat Fulviei mai multă simpatie decît paginile istoricilor moderni. Doliul lui Antonius pentru o soţie ce ştiuse „să-i bată din picior" n-a ţinut mai mult de trei luni. Din motive politice, el se căsători cu Octavia, sora lui Octavianus, uitînd provizoriu pe Cleopatra, dar definitiv pe Fulvia.

Portretul fizic al Fulviei ne este imperfect cunoscut din monedele vremii. Imediat după căsătoria sa cu Marcus Antonius, autoritara matroană dispunea ca monetăriile din Roma şi din provincii să-i reproducă portretul pe reversul pieselor de argint, de aur şi de bronz. Pe baza acestor modeste efigii monetare, specialiştii au încercat să-i identifice chipul în unele capete de marmură rămase anonime şi păstrate la Roma sau Copenhaga.

Pe monede, Fulvia prezintă o faţă plină, frunte joasă şi bombată, nas acvilin, maxilare dezvoltate, o pieptănătură spe-

cifică epocii sale : cu cărare și cosiță, moț pe creștet și cu un coc la ceafă.

Numele Fulviei este cunoscut azi doar prin nesăbuita sa faptă de a fi înțepat limba lui Cicero. Amestecul în viața politică și energia ei tiranică față de cei trei soți și față de alți comandanți de seamă ai vremii sale sînt lăsate în umbră. De la moartea ei vor trece două secole și jumătate, pînă ce Roma va mai vedea femei aidoma Fulviei : acestea au fost împărătesele siriene.

CLEOPATRA a VII-a

Dramatica luptă a unei regine pentru a-și salva coroana

După aproape trei veacuri de stăpînire în milenarul stat egiptean, dinastia elenistică a Lagizilor arăta vădite semne de degenerare : nesfîrșit lanț de crime, viață destrăbălată, lupte meschine pentru tron. Epuizarea fizică și morală a urmașilor lui Ptolemeu I, fondatorul dinastiei, era o urmare și a căsătoriilor dintre frați. Egiptul lagid intrase, treptat, sub tutela economică și militară a Romei, bucuroasă a exploata Valea Nilului, de unde lungi coloane de corăbii duceau grîu înfometatei plebe de pe malurile Tibrului. Statul era condus de o pătură despotică, alcătuită din vechi elemente macedonene și grecești, sprijinite de o armată mercenară — instrument de opresiune a milioanelor de felahi, cultivatorii milenari ai fertilului pămînt egiptean. Monopolul asupra vînzării produselor meșteșugărești și asupra comerțului exterior făcea să crească anual veniturile vistieriei regale. De la Coloanele lui Hercule (Gibraltarul) și pînă la gurile Indului, prin Marea Roșie, corăbiile egiptene dispuneau de comptoare pentru depozitarea și încărcarea diferitelor mărfuri. Sub domnia lui Ptolemeu al XII-lea Auletes, tatăl Cleopatrei, venitul tezaurului regal se ridica anual la 12 500 de talanți. Centrul acestei intense vieți economice rămăsese tot orașul Alexandria, dotat cu un minunat port și luminat de renumitul far. După ce fusese ctitorită ca plan în formă de hlamidă macedoneană de către însuși Alexandru Macedon, marea capitală crescuse treptat sub Ptolemei și fusese împodobită cu multe construcții publice de tip grecesc.

Multiplele funcții economice făcuseră din Alexandria și delta Nilului o regiune cosmopolită, dominată de cultura grecească.

Caracterul străvechi al culturii egiptene se păstrase aproape intact în Egiptul de Sus, unde legile și decretele erau redactate în cele două limbi : greaca și egipteana. Orașul capitală cuprindea mari cartiere locuite separat de indigeni, greci, evrei, sirieni etc., o populație eterogenă ce atinsese cifra de o jumătate milion locuitori. Numeroasa sărăcime din aceste cartiere, apăsată de impozite și lipsită de drepturi, aștepta totdeauna, cu interes „răsturnările" de la palat, sperînd în libertățile oferite de noii suverani.

Ultimul reprezentant al secularei dinastii lagide, Cleopatra a VII-a, s-a născut la Alexandria, în anul 69 î.e.n., ca fiică a regelui Ptolomeu al XII-lea, poreclit Auletes („Flautistul") și *Nothos* („Bastardul"), dar purtînd ca nume oficial pe acela de *Neos Dionysos* („Noul Dionysos"). El a avut o domnie nestabilă între anii 80—51 î.e.n. Nu știm precis cine a fost mama Cleopatrei ; se bănuiește a fi Cleopatra a V-a Tryphaina a II-a, sora și soția lui Auletes, decedată în anul nașterii Cleopatrei. În asemenea caz, faimoasa regină s-ar fi născut și ea dintr-o uniune consanguină. Este știut de asemenea că amintitul rege avusese mai multe regine și numeroase concubine, lăsînd la moartea sa cinci-șase fete și băieți.

În atmosfera desfrînată a palatului din Alexandria a crescut și Cleopatra. Copilăria și tinerețea ei au fost destul de furtunoase, din cauza nepopularității tatălui său, alungat în anul 58 î.e.n. și reînscăunat peste trei ani de către romani. Această fetiță precoce a avut totuși răgazul, în acești ani furtunoși, să-și însușească o temeinică cultură, între care și învățarea a cel puțin opt limbi importante, ca greaca, latina, vechea egipteană, ebraica, araba, siriana, persana etc. Cunoașterea perfectă a limbii supușilor săi — egipteana — îi mărea popularitatea printre felahi. În absența lui Auletes, tronul fusese ocupat, rînd pe rînd, de fiicele sale mai vîrstnice, Cleopatra a VI-a Tryphaina a III-a și Berenice a IV-a. Ele au reținut la Alexandria pe sora lor mai mică, Cleopatra a VII-a. Primind o mare sumă de bani de la cel detronat, Aulus Gabinius, guvernatorul provinciei Siria, trimisese trupele sale în Valea Nilului, sub comanda ofițerului Marcus Antonius. Cu această ocazie, tînărul comandant roman văzu în palatul Lagizilor, pentru prima dată, pe Cleopatra, pe atunci o fetiță atrăgătoare, în vîrstă de 14 ani. Distincția și frumusețea acestei copile lăsară o puternică impresie asupra

lui Marcus Antonius, omul care iubea atît de mult vinul și femeile.

Ptolemeu al XII-let Auletes a murit în mai-iunie 51 î.e.n. Prin testament hotărîse ca să-i urmeze la tron fiica sa, Cleopatra a VII-a, acum în vîrstă de 18 ani, asociată cu fratele ei, Ptolemeu al XIII-lea, în vîrstă de 10 ani. După obiceiul egiptean, cei doi se căsătoriră și primiră fiecare denumirea de *Philopator* („iubitor de tată"). Deoarece, noul rege era minor, se institui o regență din trei persoane : ambițiosul eunuc Potheinos, Theodotos din Chios (dascălul de retorică al regelui) și egipteanul Ahillas. De fapt, conducerea regenței se afla numai în mîna lui Potheinos. Acesta a fost omul cu care tînăra regină a intrat de îndată în conflict, în ceea ce privește conducerea treburilor. Inteligenta și abila Cleopatra nu înțelegea să aibă un tutore la o vîrstă cînd se credea capabilă să guverneze de una singură, purtînd pe cap ca și Hatșepsut cele două coroane ale faraonilor. Domnia sa va dura 22 de ani, desfășurată într-o perioadă de decadență a statului egiptean, ce se izbea de pretențiile Romei. Cetatea celor șapte coline se hotărîse să anexeze Egiptul, urmărind ca, prin inelul de cuceriri din jurul Mediteranei, să realizeze faimoasa *mare nostrum*.

Primul act politic al reginei față de Roma, a fost arestarea și predarea ucigașilor celor doi fii ai lui Bibulus, proconsulul Siriei, refugiați în Egipt.

Pentru Egipt și Cleopatra, războiul civil dintre Cezar și Pompei a constituit o grea dilemă în ceea ce privește orientarea politicii de neutralitate sau de atașare, la o partidă sau alta. Era firesc ca Valea Nilului să cadă în orbita lui Pompeius Magnus, ajuns stăpîn al Orientului, după fuga sa pripită din fața lui Cezar. Tocmai în acești ani (49—48 î.e.n.), mîndra regină urmărea să-și consolideze suveranitatea față de copilul-rege și față de regență. De aceea ea a căutat să-i piardă pe toți spre a evita o diarhie, dar un intrigant ca Potheinos nu era ușor de înlăturat. Tutorele se străduia și el să o îndepărteze pe regină. Apărură astfel două partide rivale, partizanii reginei, pe de o parte, și ai lui Ptolemeu al XIII-lea cu Potheinos, pe de altă parte, care se foloseau de rivalitățile dintre miniștri și înalții ofițeri de la palat. Cleopatra era acuzată că intenționează să introducă o guvernare personală și tiranică, pentru care apela în ascuns și la spri-

jinul romanilor. Regele şi Potheinos reuşiră chiar să răscoale poporul din Alexandria împotriva reginei. Dar tocmai în acel moment, debarca în port o misiune militară pompeiană, condusă de către Cn. Pompeius, fiul cel mare al lui Pompeius Magnus (anul 49 î.e.n.). Alexandrinii se cumineţiră pe dată de teama săbiilor romane. Tînărul Pompei obţinu imediat de la Cleopatra o încărcătură de 60 de corăbii cu cereale, trimisă în portul Dyrrachium (Durazzo) pentru asigurarea subsistenţei armatei părintelui său. În scurta lui şedere la Alexandria Cn. Pompeius-fiul a fost şi primul amant al Cleopatrei, dintre ofiţerii romani.

Prevăzătoarea regină şi-a dat seama, după plecarea romanilor, că situaţia ei în capitală devenea iarăşi nesigură. Camarila alcătuită de Potheinos, cu sprijinul aristocraţiei capitalei, o acuza, în continuare, de tendinţa spre o putere despotică. Alături de monedele bătute cu efigia comună a celor doi fraţi-regi, Cleopatra scoase şi o serie de piese personale, pe care era reprezentat numai bustul şi numele ei. Pentru toţi, această emisiune monetară apărea ca o mare îndrăzneală : pînă aci, nici una dintre reginele lagide nu se bucurase, în timpul vieţii, de aşa ceva. Era un motiv şi mai puternic ca duşmanii săi să provoace o nouă insurecţie, pe care regina o evită prin fuga sa din Alexandria.

Fugara nu înţelegea totuşi să renunţe la cele două coroane ale Egiptului, pe care le purtase deja trei ani. În curînd Alexandria alarmată avea să afle că regina se apropia pe la Pelusium de capitală, cu o armată mercenară recrutată din Arabia şi Peninsula Sinai. Războiul civil dintre ea şi fratele său părea iminent, cînd înfrîngerea lui Pompeius la Pharsalos şi fuga acestuia în Egipt aveau să dea un alt curs evenimentelor din Delta Nilului.

Despre o frumuseţe excepţională a Cleopatrei nu poate fi vorba. Apărea însă ca o femeie foarte agreabilă, spirituală, inteligentă, seducătoare şi isteaţă ca o bună artistă, care, plină de sine, ştia să subjuge bărbaţii. Relativ la fizicul ei, Plutarh (Antonius 27) scria : „Frumuseţea ei, în sine, nu era dintre cele mai ispititoare, aşa încît să înmărmurească pe cei care o priveau, dar, în relaţiile cu oamenii, ea dispunea de un laţ care nu dădea greş, iar elocvenţa ei, îmbinată cu frumuseţea şi cu spiritul de înţelegere de care dădea dovadă în convorbire, şi felul ei de a se comporta cu oamenii lăsau

un fior în sufletul celui pe care îl avea în față. Avea și un farmec cu totul deosebit în glas. Iar limbile, ca o lură cu multe coarde, le folosea cu ușurință, trecînd de la o vorbire la alta și numai cu puțini străini se înțelegea prin interpret; celor mai mulți le dădea ea însăși direct răspunsurile: etiopienilor, troglodiților, evreilor, arabilor, sirienilor, mezilor, parților! Se zice că mai știa și alte limbi, deși regii de dinaintea ei nu cunoșteau nici egipteana și unii uitaseră chiar macedoneana". Afirmația lui Dio Cassius, cum că această „sirenă a Nilului" ar fi fost „cea mai frumoasă dintre toate reginele" este deci exagerată. În antichitate și în timpurile moderne s-a vorbit mult despre nasul Cleopatrei — lung, proeminent și puțin acvilin, aspect ce o dezavantaja. Astfel ne apare acest nas voluminos și pe unele monede emise de Cleopatra, nu însă și în sculptura litică, unde portretul reginei a fost idealizat. Mărimea nasului Cleopatrei arată o moștenire a numeroaselor căsătorii ale Lagizilor cu Seleucizii. Pascal spunea că dacă nasul Cleopatrei ar fi fost mai mare, alta ar fi fost soarta lumii!

De mică, ea și-a asimilat o vastă și variată cultură în domeniul literaturii, artei, științelor și filologiei, folosindu-se pentru aceasta de tezaurul livresc acumulat în faimoasa bibliotecă a Museionului. Dragostea pentru cultură, inteligența, energia sa și dorința de a domina le moștenise de la înaintașele sale din dinastia lagidă, în special de la străbuna sa Arsinoe a II-a Filadelfica. De la aceleași înaintașe păstrase și natura senzuală, abilă armă feminină, completată cu strălucitoarele sale toalete, toate — mijloace rafinate de a-i seduce pe bărbați. Cleopatra nu se îndrăgostea ușor de primul venit, așa cum este prezentată de producțiile literar-artistice ale vremurilor noastre, impresionate probabil de mediul profund pervers al curții de la Alexandria, unde, după Plutarh și alți istorici vechi, nu puteai întîlni femei virtuoase. În numeroase cazuri, „sirena Nilului" simula dezlănțuirea sentimentelor sale de dragoste, acordîndu-le deliberat, cînd socotea că era necesar, totdeauna cu măsura și chibzuiala unei femei raționale care urmărea, în același timp, și un anumit țel. Plinius cel Bătrîn a denumit-o cu prea multă ușurință „regina curtezanelor", pe cînd unii contemporani ai ei, ca de pildă numeroși poeți, arată mai multă înțelegere față de Cleopatra. De-a lungul veacurilor i s-a creat, în chip fals,

faima de femeie ce şi-ar fi vîndut graţiile sale feminine în schimbul unor avantaje politice. Nu s-a avut în vedere nici faptul că în faţa ei au stat doi dintre cei mai uşuratici bărbaţi cunoscuţi în lumea antică : Cezar şi Marcus Antonius. Idila sa cu tînărul Pompei se petrecuse într-o vreme cînd ea era o tînără fără experienţă. Întîlnirea sa cu Cezar şi Antonius avea loc însă la vîrsta cînd femeile sînt în floarea frumuseţei, inteligenţei şi a unei îndelungate experienţe cu vicistudinile vieţii ; cînd ştiu, după cum spunea Plato „să împartă linguşirea nu în patru, ci în mai multe părţi" (Plutarh, *Antonius*, 28).

În ajunul încleştării oştilor Cleopatrei cu ale fratelui său, la Pelusium, sosi în acel loc, cu o corabie, nefericitul înfrînt de la Pharsalos. Vasul ancoră în zona ocupată de trupele tînărului rege. Pe plaja de la Pelusium, Pompeius Magnus fu asasinat în urma sfatului dat copilului-rege de către Potheinos, Achillas şi Theodotos, cei ce formau triumviratul camarilei. La trei zile după odiosul asasinat a debarcat şi Cezar la Alexandria, unde ocupă, cu puţinii săi soldaţi, punctele strategice importante ale oraşului. Se instală apoi în palatul Ptolemeilor, pretinse o mare sumă de bani şi invită pe cei doi rivali în faţa arbitrajului său. Fratele şi sora trebuiau să-şi licenţieze trupele şi apoi să vină în capitală. Prin asemenea măsuri, Cezar aplica vechea politică romană de a interveni în viesparul certurilor interne ale statelor din Orient, în folosul Romei, acum, şi în folosul său personal. În acelaşi timp, dictatorul se considera executor al testamentului lui Ptolemeu Auletes, care cerea ca poporul roman să-i asigure îndeplinirea dispoziţiilor sale, în primul rînd, domnia comună a lui Ptolemeu al XIII-lea şi a Cleopatrei. Motivul principal ce-l determina pe Cezar să restabilească *statu-quo*-ul politic în Egipt, era însă altul. El pretindea plata imediată a sumei de şaptesprezece milioane cinci sute mii sesterţi, datorie pe care trebuiau să o onoreze moştenitorii lui Auletes pentru tatăl lor. Erau banii promişi lui Cezar şi Pompei de către defunctul rege, în anul 58 î.e.n., preţul de atunci al recăpătării coroanei, cu ajutorul celor doi generali romani. Pretenţiile lui Cezar nu fură de loc domolite de către vicleanul Potheinos ce-i prezentă capul lui Pompei. Eunucul căuta să tergiverseze lucrurile, arătînd că tezaurul lagid era gol. Spera că Cezar va pleca în curînd din Alexandria chemat de numeroasele

evenimente grave ce se desfăşurau la Roma şi în Asia Mică. Apoi îndrăzneţul regent a început a-i obiecta lui Cezar că arbitrajul propus înseamnă o imixtiune ilegală a unui străin în treburile politice egiptene, că prezenţa fasciilor romane în palatul Ptolemeilor jignea demnitatea regală egipteană, că poporul alexandrin este gata să se răscoale, nemulţumit de insolenţa celor patru mii de soldaţi romani cantonaţi în oraş etc.

Dictatorul ştia însă să bată din picior şi eunucul trebui să-i îndeplinească ordinele, dar acela le transmisese deformat. Comunică Cleopatrei dispoziţia lui Cezar de a-şi licenţia armata şi de a se prezenta la Alexandria. Concomitent sfătui pe rege să nu-şi dizolve tabăra, ci numai să vină în capitală pentru a trata cu proconsulul roman. Înaltele dispoziţii date de Cezar se îndeplniră în defavoarea Cleopatrei, rămasă fără apărare şi în imposibilitate de a pătrunde în capitală ; acum o simplă fugară, regina era urmărită peste tot de oamenii lui Potheinos. La Alexandria, Ptolemeu cu miniştrii săi căutau să-l convingă pe Cezar asupra inutilităţii convocării Cleopatrei, maşinaţii ce nu-l induseră în eroare pe proconsul. Ei întrezăreau puterea de seducţie a Cleopatrei asupra marelui căpitan, pe care Roma îl numea şi „bărbatul tuturor femeilor". De aceea căutau să folosească toate mijloacele de a împiedica o întrevedere între cei doi. Prin oamenii săi, Cezar invită direct şi în două rînduri pe regină să vină la Alexandria. Dar cum putea să pătrundă ea pînă la palat ? Gărzile lui Potheinos controlau toate intrările în oraş ; navele regale supravegheau toate împrejurimile portului ; în capitală, spionii regenţilor mişunau pe toate străzile, iar în jurul palatului, unde acum Cezar se găsea ca „oaspete al regelui" se instalase o straşnică pază. La Cezar, ea nu putea ajunge întovărăşită de ceremonialul demn pentru o mare regină, ci numai deghizată, spre a nu fi recunoscută şi ucisă pe loc. Poetul Lucanus, istoricul Dio Cassius şi Plutarh ne relatează cu lux de amănunte stratagema folosită de ingenioasa femeie, ca să ajungă sănătoasă la picioarele dictatorului, fără a fi văzută de cineva :

„Cleopatra, luîndu-şi însoţitor numai pe Apollodor din Sicilia — scrie Plutarh (*Cezar*, 49) — şi îmbarcîndu-se pe o mică corabie, la căderea nopţii a început să se apropie de palatul regal. Neputînd să treacă nevăzută, în acest chip, s-a

învăluit într-o piele de acoperit lectica, căutînd să țină trupul cît mai alungit, iar Apollodor, legînd-o ca pe un balot cu o curea, a dus-o chiar la ușa lui Cezar".

Misteriosul balot strîns puternic în curele conținea, în realitate, un mare și frumos covor oriental, pe care negustorul Apollodor se grăbea să-l ofere ca dar proconsulului roman, fapt ce a indus în eroare gărzile lui Potheinos. În fața lui Cezar, covorul fu desfăcut spre a se arăta măiestria prețiosului obiect. Dar, din mijlocul lui, întocmai ca Venus din spuma mării, apăru trupul mlădios al Cleopatrei, spre uimirea întregii asistențe. Cel mai încîntat rămase afemeiatul beneficiar al darului. Știrea apariției Cleopatrei la palat, ajunsă acum sub protecția lui Cezar, se răspîndi cu repeziciune printre demnitarii egipteni, în armata lui Ptolemeu și în mijlocul populației alexandrine, incitată la răscoală de către Potheinos.

Prima întrevedere dintre Cezar și Cleopatra se prelungi pînă în zorii zilei, cînd Ptolemeu fu invitat în sala tronului, ca să se împace cu sora-regină. „Într-o noapte — scrie Dio Cassius (XLII, 35) — Cezar se transformă în avocatul aceleia despre care se crezuse pînă atunci că-și va găsi în persoana proconsulului un judecător". Marele comandant roman, în vîrstă de 52 de ani, fusese captivat, într-o noapte, de glasul fermecător al unei tinere de 21 de ani.

Cel mai indignat rămase Ptolemeu, cînd, a doua zi, la palat se trezi față în față cu marea sa rivală. Nebun de mînie, aruncă diadema regală la picioarele lui Cezar și, strigînd „trădare, trădare, toată lumea la arme", ieși vijelios din palat. Regele reuși să împingă mulțimea asupra palatului, unde Cezar și Cleopatra se găseau izolați de grosul gărzilor romane. Proconsulul se urcă pe o terasă a clădirii și de acolo vorbi alexandrinilor, pe care-i calmă, promițîndu-le că va îndeplini toate cererile lor. În același timp, el își concentră la palat toate gărzile împrăștiate în oraș și reuși a-l reține ca ostatic, lîngă el, pe Ptolemeu. Ștafetele lui Cezar porneau de asemenea, în grabă, spre Asia Mică, ca să aducă în Egipt întărituri de acolo, deoarece... „cunoștea bine acest popor perfid, care întotdeauna gîndea într-un fel și se manifesta într-altul" (Cezar, *Răzb. alexandr.*, 24).

A doua zi, poporul alexandrin fu convocat la o mare adunare, într-o piață, unde, escortat de lictori și de o puternică

gardă, proconsulul roman apăru însoţit de Ptolemeu şi de Cleopatra. Dictatorul citi cu voce puternică testamentul lui Ptolemeu Auletes, apoi declară solemn că, în numele poporului roman, respectă hotărîrea defunctului rege, ca cei doi să domnească împreună, iar fraţii lor mai mici să devină suverani în insula Cipru, o insulă oferită lor, ca dar, din partea sa. Argumentarea lui Cezar convinse şi linişti pe locuitori. Reconcilierea şi domnia comună a fiilor lui Auletes nu putea fi însă durabilă din cauza camarilei.

Din umbră, Potheinos acţiona pentru a destrăma aceste aranjamente ale lui Cezar şi pentru a ridica împotriva romanilor populaţia veşnic agitată a marelui oraş. El răspîndi printre alexandrini ştiri false : că cei doi regi se găseau prizonieri la palat, că Egiptul devenise o provincie romană, că regina-amantă va ajunge singurul conducător al ţării, că Cezar a trimis după noi forţe de sprijin etc. etc. Mai înainte ca legiunile lui Cezar să sosească la Alexandria, din ordinul lui Potheinos, armata lui Ptolemeu, cartiruită la Pelusium şi comandată acolo de către Ahillas, încercui capitala şi blocă pe romani.

Cea mai grea lovitură pentru Cezar a fost evadarea de la palat a surorei Cleopatrei, Arsinoe a IV-a, care, cu ajutorul eunucului Ganymedes, se proclamă regină, în locul fraţilor ţinuţi ostatici. Noua schimbare de domnie fu aclamată de popor şi de armata lui Ahillas, în număr de peste douăzeci de mii de luptători. În curînd, comandamentul fu preluat de Ganymedes, înlocuind pe Ahillas. Astfel s-a deschis faimosul *război alexandrin,* denumit şi *războiul Cleopatrei.* Un puternic comandant roman — se spunea —, îndrăgostit prosteşte de o vicleană şi tînără regină, s-a trezit angajat într-o bătălie periculoasă, care-l putea costa chiar viaţa.

Blocat în cartierul palatelor de pe peninsula Bruchium, cu cei patru mii de soldaţi romani, Cezar fu asediat continuu de ostaşii lui Ganymedes şi de populaţia alexandrină. Ca flota romană să nu cadă în mîna duşmanilor, ce dominau întregul port, se dădu ordin a fi incendiată. Focul se extinse însă asupra caselor şi edificiilor publice de pe chei, distrugînd arsenalul, depozitele de cereale şi faimoasa bibliotecă a Museionului, fundată de primii Ptolemei. Fortificaţi după baricade, legionarii respinseră peste douăzeci de asalturi egiptene, apoi se înstăpîniră în insula Faros, cheia de control a marelui port.

Este sigur că în aceste momente grele, Cleopatra l-a încurajat pe Cezar cu mîngîieri şi cu îndemnul glasului său zeiesc.

Dîndu-şi seama că poziţiile deţinute de Cezar nu erau uşor de cucerit, alexandrinii îi făcură propuneri de încetare a ostilităţilor, în cazul că tînărul Ptolemeu va fi pus în libertate. Deşi cunoştea necredinţa acestor orăşeni, comandantul roman acceptă oferta. Dar abia scăpat din captivitate, regele se aşeză în fruntea armatelor (înlăturînd pe Arsinoe şi Ganymedes) şi reorganiză asediul cu mai multă vigoare. Norocul lui Cezar a fost sosirea legiunii a 37-a, apoi a unui ajutor din Siria, comandat de Mithridate, regele Pergamului. Atunci Cezar luă iniţiativa, rupse blocada şi făcu joncţiunea cu trupele lui Mithridate. Acuzat de trădare, Potheinos fu executat, după ce căzuse în mîinile lui Cezar. Cleopatra respiră uşurată după dispariţia celui mai înverşunat inamic al său, inspiratorul tuturor relelor pe lîngă minorul rege şi în sînul camarilei.

În primăvara anului 47 î.e.n., comandînd toate forţele, Cezar dădu o mare bătălie cu egiptenii ; îi înfrînse şi fugări pe rege, care se înecă în Nil. După această victorie, Cezar reintră triumfător în Alexandria, a cărei turbulentă populaţie, de teama sabiei romane, îl primi cu aclamaţii. Astfel luă sfîrşit războiul pentru Cleopatra, în urma căruia Cezar ar fi putut transforma cu uşurinţă Egiptul în provincie romană, dacă la mijloc nu ar fi fost pasiunea sa pentru regină. Fidel testamentului lui Ptolemeu Auletes, proconsulul proclamă şi acum, solemn, pe Cleopatra ca regină a Egiptului şi o căsători cu cel de-al doilea frate al său, Ptolemeu al XIV-lea Neoteros, în vîrstă de numai 11 ani ! Noua uniune consanguină rămînea tot iluzorie, dată fiind vîrsta acestui copil ce nu putea fi nici soţ şi nici rege adevărat. În realitate, Cleopatra domnea în calitate de „metresă" a lui Cezar.

Cele 18 luni cît ţinuse războiul alexandrin, închis în palat, Cezar stătuse zi şi noapte alături de regină, într-o captivitate plăcută, şi fusese înlănţuit sufleteşte de egipteană. Deşi la Roma şi peste tot era solicitat de numeroase probleme de stat, inima sa nu se putea hotărî atît de uşor să părăsească Egiptul. Proconsulul îşi prelungi şederea cu încă două luni, fiind mereu alături de Cleopatra. La Roma (unde nu scrisese de un an) se produseseră mişcări cu caracter politic ; în Asia Mică, Farnace, fiul lui Mithridate se răsculase contra Republicii ; în Africa pompeianii alcătuiseră o nouă armată ; în

Spania se grupaseră noi forțe anticezariene. Dar toate aceste pericole erau uitate de Cezar, fericit în brațele Cleopatrei.

Cei doi îndrăgostiți își petrecură „luna de miere" într-o călătorie de plăcere, organizată pe Nil, în sus, și prelungită pînă la granița etiopiană. Din ordinul Cleopatrei fusese pregătită o corabie specială pentru plutire și odihnă, aleasă dintre cele mai mari și cu fundul plat. Nava, construită din cedru și chiparos, avea aspectul unui palat plutitor, cu o suprafață de o jumătate de stadiu (aprox. 3 000 m²), fiind înaltă de 40 de coți, de la linia de plutire în sus, și dotată cu cîteva etaje înconjurate de portice, prevăzută cu chioșcuri și avînd pînze vopsite cu purpură. În interior cuprindea numeroase încăperi luxos mobilate și împodobite cu colonade, cu sculpturi în pietre prețioase sau în ivoriu, cu plafoanele și pereții pictați în culori aurii. Pe punte se găseau pregătite trupe de mimi, de acrobați, de cîntăreți și dansatori, aduse pentru distracția celor doi amanți. Deliciosul voiaj pe lîngă cetățile și monumentele milenare ale faraonilor, răspîndite pe malurile Nilului, fu întrerupt de murmurul gărzii legionare, care-i aminti lui Cezar că este roman și că a sosit timpul să iasă din brațele ispititoarei regine. Interesele Romei nu trebuiau sacrificate pentru iubirea față de o regină nesățioasă.

Părăsind Egiptul, Cezar îi lăsă Cleopatrei o impunătoare gardă, alcătuită din patru legiuni romane, necesară pentru a ține în frîu pe nedisciplinații alexandrini, veșnic ostili reginei. Permanența acestei garnizoane neobișnuit de numeroasă mai avea și misiunea de a asigura transportul normal al grînelor egiptene spre Roma. De fapt, cantonarea ei la gurile Nilului inaugura o adevărată stăpînire romană, — era, prin urmare, vorba de un succes politico-militar — și nu reprezenta deci un simplu corp de gardă destinat pazei unei amante. Criza politică egipteană se încheiase pentru totdeauna, regalitatea lagidă rămînînd doar o păpușă romană în Valea Nilului, unde fusese introdusă o cvasianexiune romană. Afectiv, Cleopatra rămăsese atașată de Cezar, în timp ce iubirea acestuia față de ea s-a estompat treptat, dictatorul fiind absorbit, în ultimii trei ani ai vieții, de rezolvarea unor importante probleme de stat.

La cîteva săptămîni după plecarea dictatorului, Cleopatra dădu naștere unui băiat, prilej de mare bucurie pentru Cezar, care pierduse pe Iulia, unicul său copil. Nou-născutul căpătă

numele de Ptolemeu al XV-lea Cesarion, expresie a legăturii puternice dintre Cleopatra şi Cezar. Alexandrinii erau la curent cu aceste relaţii, precum cu intenţia pe care o avusese dictatorul de a o transporta pe regină la Roma, în timpul sarcinii. Unii istorici antici şi moderni au căutat să conteste paternitatea ce se atribuia lui Cezar. Obiecţiunile lor nu pot fi reale, deoarece Cezar recunoscuse a fi tatăl copilului prin numele ce i s-a dat, preoţii egipteni îi atribuiseră o naştere miraculoasă, ca tuturor faraonilor, iar peste 17 ani, Octavian Augustul s-a grăbit să-l ucidă, socotindu-l un serios rival la domnie.

Părăsind Egiptul şi pe Cleopatra, Cezar se repezi vijelios asupra oştilor lui Farnace pe care-l învinse aşa de repede, încît, putea comunica la Roma cunoscuta frază formată din trei verbe : *veni, vidi, vici* („am venit, am văzut, am învins"). Trecu apoi cu oştile în nordul Africii şi zdrobi la Thapsus armata strînsă de Cato cel Tînăr şi de Juba regele Numidiei.

Mai înainte de a părăsi Africa, el scrise Cleopatrei, invitînd-o oficial să vină la Roma. Regina sosi la mijlocul verii anului 46 î.e.n., în momentul cînd Cezar îşi celebra cele patru mari triumfuri ale sale : împotriva galilor, a egiptenilor, a lui Farnace şi a lui Juba. La toate aceste strălucite festivităţi, egipteanca a asistat ca invitată de onoare. Nu ştim cu ce fel de sentimente a privit Cleopatra cortegiul captivilor egipteni tîrîţi în cel de-al doilea triumf, în fruntea cărora mergea sora sa Arsinoe, aceea care în timpul războiului alexandrin se aliase cu duşmanii săi.

Venirea la Roma a tinerei regine era motivată diplomatic, ca fiind necesară pentru semnarea unui tratat de alianţă. Dar nimeni nu credea în adevărul acestei explicaţii. Pe străzile capitalei italice, soldaţii nu se sfiau să cînte, în gura mare, amorurile lui Cezar cu Cleopatra. La Roma, regina venise cu o strălucită suită de funcţionari, curtezani şi ofiţeri. Mai adusese cu ea pe minorul frate-soţ şi pe Cezarion, copilul ce trebuia prezentat tatălui său nelegitim. Întregul alai egiptean a fost găzduit, timp de doi ani, în magnifica vilă a dictatorului, situată dincolo de Tibru, de fapt un splendid palat înconjurat de vaste grădini. În orele lui de răgaz, Cezar venea acolo să vadă pe egipteană şi pe fiul lor, şi astfel se reluară legăturile lor sentimentale din vremea cînd se plimbau cu corabia-palat, pe undele Nilului. Mulţi bărbaţi şi femei de

seamă din Roma alcătuiau un fel de suită în jurul Cleopatrei. Adulatorii erau încîntați să stea de vorbă pe aleile minunatei vile cu femeia preferată inimii dictatorului.

Din inițiativa lui Cezar, senatul acordă cuplului regal titlul de „aliat și prieten al poporului roman". În forul lui Cezar, marele templu al zeiței Venus Genetrix primi o enormă statuie de marmură a zînei frumuseții, care purta în brațe fructul dragostei, pe Eros, după părerea — se pare greșită — a lui Appian (II, 102), monument sculptat după chipul și asemănarea Cleopatrei și a lui Cezarion. Dar toate aceste onoruri acordate reginei aliate și oaspete treziră multă ură la Roma. Populația credea că a fost jignită demnitatea poporului roman și că zeii au fost și ei profanați prin multele atenții acordate de Cezar, Cleopatrei. Deși războaiele civile, împreună cu dezmățul politic, transformaseră mult austerele moravuri ale strămoșilor romani, mai existau totuși oameni virtuoși în orașul minat de adultere și prostituție ; orgoliul roman condamna amorurile oficiale ale lui Cezar cu „hetaira" Cleopatra. Dictatorul era un om căsătorit, cu o femeie castă, primise puterea suverană, se încununase cu un fel de apoteoză, deținea demnitatea de mare preot *(pontifex maximus)* și, cu toate acestea, devenise sclavul înamorat al Cleopatrei. Dictatorul nu se sfia să vorbească cu entuziasm despre regină, iar vizitele sale dincolo de Tibru erau din ce în ce mai dese. Opinia publică se aștepta ca Egiptul să fie transformat în provincie romană, în schimb, Țara Nilului devenise aliatul Romei. Templul unei străvechi divinități naționale oferea acum poporului roman, ca obiect de cult, statuia unei regine barbare, a unei prostituate din Alexandria — se spunea la Roma. În vila de pe malul drept al Tibrului, această regină din Orient huzurea înconjurată de magicieni, taumaturgi, eunuci și mulți servitori insolenți. Lumea se întreba, pînă unde va ajunge nebunia amoroasă a lui Cezar.

Zvonuri peste zvonuri frămîntau Cetatea celor șapte coline : care erau viitoarele proiecte ale lui Cezar în legătură cu Cleopatra ? Se spunea că, din ordinul dictatorului, tribunul plebei, Helvius Cinna pregătea un proiect de lege pentru introducerea poligamiei la romani și aceasta, numai ca Cezar să se poată căsători oficial și cu Cleopatra. Mulți credeau într-o apropiată legitimare civilă a fiului Cleopatrei, care ar fi fost recunoscut astfel ca moștenitor și urmaș al lui Cezar.

Întreaga Romă tremura de teama unui transfer al capitalei din Italia la Alexandria, unde el urma să domnească alături de Cleopatra.

Teama crescu de îndată ce „cărțile sybiline“ preziseră că parții, marii dușmani ai Romei, vor fi învinși numai de un om ce va purta coroana.

Aceste multiple zvonuri, unele întemeiate, altele simple scorneli, după cum remarca Dio Cassius, măreau numărul acelora ce purtau pumnale ca viitori asasini ai dictatorului. Cleopatra apărea deci femeia fatală pentru Cezar, așa cum, mai tîrziu, va fi și pentru Marcus Antonius.

Liniștită în vila sa, regina nu se sinchisea de ostilitatea Romei, știindu-se protejată de „divinul Cezar“. La ea veneau acum, cu lingușeli, toți colaboratorii amantului său, ca Marcus Antonius, Lepidus, Dolabella, Curio, Balbus, Cinna, Venditius, Trebonius ș.a. O vizitau și cei ce-i purtau destulă antipatie, ca bogătașul Atticus, cămătar interesat în economia egipteană. Cicero era adus acolo de cunoscuta sa pasiune pentru cărțile pe care le colecționa în marea bibliotecă de la Tusculum.

Într-o zi, Cicero prezentă reginei o lungă listă de manuscrise grecești și de antichități egiptene, de care avea nevoie pentru studiile sale. Cleopatra îi promise marea cu sarea, ordonă ofițerului său, Ammonius, ambasador la Roma al Egiptului și vechi amic al lui Cicero, să le procure din Alexandria. Din neglijență sau din pricina evenimentelor grave ce avură loc nu peste mult timp la Roma, o dată cu asasinarea lui Cezar, făgăduiala făcută de regină marelui orator n-a putut fi îndeplinită. Ura lui Cicero, alimentată și de promisiunile neîndeplinite, crescu și mai mult o dată cu insolența față de el a lui Serapion, unul dintre slujbașii reginei. Amărăciunea și antipatia lui Cicero pentru Cleopatra și oamenii săi au găsit ecou în scrisorile adresate de el lui Atticus.

Dar „frumoasele zile de la Aranjuez“ ale Cleopatrei se încheiau cu o lovitură de trăsnet : asasinarea lui Cezar, la 15 martie 44 î.e.n. Pentru tînăra regină, acum în vîrstă de 25 de ani, odioasa crimă a însemnat prăbușirea multor iluzii și a amorului ei cu Cezar, nu însă și a unor speranțe noi. Nimic nu o mai putea reține la Roma, în acest oraș ostil. La o lună de la idele lui Marte, părăsi pentru totdeauna vila de pe malul Tibrului, cu minunatele ei grădini, destinate *post mor-*

tem de către dictator ca loc de odihnă și trîndăvie pentru plebea romană. Cleopatra și-ar fi făcut bagajele și mai în grabă, dacă la un moment dat, consulul Marcus Antonius n-ar fi încercat să declare pe Cezarion ca moștenitor al fostului dictator. Consulul se izbi însă de testamentul lui Cezar, în care numele fiului Cleopatrei nici nu era menționat. Ca moștenitor era indicat, nepotul și fiul său adoptiv, Octavian, viitorul împărat.

După o absență de doi ani, Cleopatra reintra în străvechiul palat al Lagizilor din Alexandria, într-un moment cînd se dezlănțuia, sîngeros, războiul dintre cezarieni și republicani. În vacarmul acestor frămîntări, grija Cleopatrei se îndrepta numai spre asigurarea tronului său. Se găsea acum în aceeași cumpănă ca în anii războiului civil dintre Cezar și Pompei. Ca aliată a poporului roman nu putea păstra neutralitatea. Trebuia să intre într-una dintre cele două tabere, spre a feri Egiptul de posibilitatea transformării în provincie romană. Cleopatra înclina spre cezarienii conduși de triumviratul format din Antonius, Lepidus și Octavianus, stăpîni în Occident. Dar Egiptul se găsea în Orient, unde ajunseseră acum stăpîni republicanii, în frunte cu Brutus și Cassius, ucigașii lui Cezar.

La începutul ostilităților ce avură loc în Siria, între Cassius și Dolabella, guvernatorul acestei provincii și omul triumvirilor, Cleopatra a fost solicitată de ambele părți să trimită ajutoare. Prudența o îndemnă să ia partea celui dintîi, dar în chip tacit să păstreze alianța cu cezarienii, căutînd să-l ajute și pe Dolabella, locotenentul lui Marcus Antonius. Deocamdată, ea dădu ordin celor patru legiuni ce stationau la Alexandria să plece în Siria și să-l sprijine pe Dolabella, asediat în cetatea Laodiceea. Incapabilul Dolabella fu înfrînt mai înainte de a primi acest ajutor. Cele patru legiuni se înregimentară în armata lui Cassius. Oarecum compromisă față de Cassius, regina căută să se mențină într-un fel de atitudine defensivă față de republicani.

De îndată ce legiunile evacuară Alexandria, tînărul regesoț, Ptolemeu al XIV-lea muri subit. Bănuiala de a-l fi otrăvit căzu asupra Cleopatrei. Nemaiavînd scutul roman alături, ea se putea aștepta la o nouă răscoală a alexandrinilor în favoarea regelui, așa cum se întîmplase pe timpul domniei ei comune cu primul frate-soț. După unii, acesta ar fi fost mo-

bilul lichidării regelui. Locul celui dispărut în chip misterios a fost luat imediat de Cezarion, în vîrstă de patru ani, proclamat rege sub numele de Ptolemeu al XV-lea Caesar-Theos-Philopator-Philometor („Ptolemeu al XV-lea, Cezar, zeu iubitor de tată și de mamă"). Epitetele *Caesar* și *Philopator* exprimau ideea că acest copil ocupase tronul alături de mamă din voința tatălui său, dictatorul, cu dreptul de a primi întreaga moștenire a celui răpus la idele lui Marte. La Roma, în fața senatului, consulul Marcus Antonius, apără pretențiile lui Cezarion, în ceea ce privea domnia asupra Egiptului.

Primejdia pierderii tronului nu dispăru pentru Cleopatra. Flota egipteană, care staționa în Cipru sub comanda lui Serapion, se uni cu a lui Cassius, fără a o întreba pe regină. Apoi, pretențiile lui Cassius se înmulțiră prin noi cereri de oameni, corăbii, alimente și bani. Vicleana regină căuta să temporizeze acordarea acestor ajutoare, motivîndu-și întîrzierile prin seceta și ciuma ce bîntuiau de cîțiva ani în Egipt. Dar Cassius nu se lăsă convins de răspunsurile diplomatice ale reginei, ci echipă o flotă și pregăti invazia Egiptului. Salvarea Cleopatrei fu adusă de marșul vertiginos al trupelor triumvirilor spre tabăra lui Brutus din Macedonia, care-l rechema pe Cassius, silit astfel să anuleze expediția spre Alexandria. Încurajată de acest neașteptat noroc, egipteanca dădu ordin flotei să se unească cu cea a cezarienilor, dar, în drum, o furtună i-o distruse aproape în întregime. Cu toată dorința sa de a-i ajuta pe triumviri, nenorocul îi stătea mereu în cale și întăririle destinate lor ajungeau în tabăra adversă sau erau înghițite de furtunile mării. Cu aceasta se încheia a doua mare dramă a domniei Cleopatrei.

După ce republicanii fură distruși la Filipi (42 î.e.n.), se profilară noi primejdii pentru regina ce se menținuse într-un fel de echivoc și involuntar sprijinise pe Brutus și Cassius. Marcus Antonius, eroul de la Filipi, primi mandatul de a-i pedepsi în Orient pe toți cei care îi ajutaseră pe republicani. Triumvirul aplica amenzi, destituia și jefuia ca un satrap pe vinovații ce nu știau să-și răscumpere greșeala. Ca să-și păstreze tronul, micii suverani vasali din Asia Mică se grăbeau să obțină, prin daruri regești, bunăvoința puternicului triumvir. Numai orgolioasa Cleopatra, femeia dotată cu un fin calcul diplomatic, nu se grăbi să se umilească în fața noului stăpîn al Orientului. Ea îl cunoscuse bine pe Antonius, încă

de la vîrsta de paisprezece ani, iar în grădinile de la Roma avusese prilejul să cunoască slăbiciunea acestuia pentru femei. Își reaminti de impresia puternică ce o făcuse, în ambele împrejurări, asupra lui Antonius. Era de așteptat deci ca el să vină să stea de vorbă cu „sirena de la Nil", al cărei cuvînt îl putea face să asculte, nu să poruncească.

Antonius o invită pe Cleopatra, în cursul anului 41 î.e.n., să vină în orașul Tarsus, de pe coasta Asiei Mici, pentru ca, în fața tribunalului său, să-și justifice poziția ambiguă pe care o avusese în timpul războiului. Triumvirul se gîndea la marea satisfacție ce o va simți, atunci cînd în fața lui se va prezenta, rugătoare, femeia la ale cărei picioare stătuse supus divinul Cezar. Se deschidea acum, pentru Cleopatra, în vîrstă de 28 de ani, al treilea act al dramaticei sale vieți. El trebuia jucat în fața unui om de 40 de ani, comandant cu mari calități militare, iubitor de fast și de petreceri zgomotoase. Era de așteptat ca întîlnirea celor două firi pasionate să aducă în viitor numai nenorociri. Marele Shakespeare le va dramatiza zguduitor în tragedia ce poartă numele celor doi protagoniști.

Antonius a înaintat însă cu stîngul de la primul pas, cînd a ales pe Quintus Dellius să ducă invitația Cleopatrei. Purtătorul mesajului, un intrigant fără pereche, depravat și venal, îi înșelase pe toți cei ce apelaseră la serviciile lui. Mai tîrziu, ajuns amic al lui Augustus, apoi prieten de pahar a lui Horațiu, a murit bogat și lăudat în odele poetului din Venusia. Dellius întrezări și de astă dată un fericit moment ca să obțină foloase și protecție, devenind curtezan și omul de încredere (după unii și amant) al egiptencei. El a fost acela care a pus în scenă mascarada apariției reginei la Tarsus, sfătuind-o să nu se teamă de omul cu aspect de gladiator, de sălbaticul comandant de la Pharsalos și Filipi, căci poate fi ușor transformat într-o păpușă, în mîinile ei.

— „Niciodată — îi spunea Dellius — Antonius nu va lăsa să plîngă niște ochi atît de frumoși și nu va fi în stare să-ți facă cel mai mic rău, dimpotrivă, te va încărca cu toate onorurile" (Plutarh, *Antonius*, 25). Îndemnul sincer al lui Dellius o încurajă pe Cleopatra să pregătească daruri și bani mulți, să se gătească cu multe podoabe, dar mai ales să-și pună „nădejdea în farmecele și grațiile ei".

Comedia apariției la Tarsus a rafinatei regine a fost amănunțit colorată de Plutarh, de unde Shakespeare a transpus-o

în curgătoare versuri scenice. Se spune că, într-o zi, în timp ce Antonius împărțea dreptatea de pe estrada instalată în mijlocul pieței din orașul Tarsus, observă pe malurile rîului Cydnus, ce se varsă acolo în mare, o neobișnuită mișcare de oameni .

„Cleopatra... pornise pe rîul Cydnus, într-o corabie cu prora de aur, cu pînzele de purpură întinse, iar echipajul vîslea cu vîsle de argint în ritm de flaute și chitare. Ea însăși ședea sub o umbrelă aurită, împodobită așa cum este pictată Afrodita, iar de o parte și de alta, copii în chipul amoraților pictați, stăteau și-i făceau vînt. De asemenea, sclave dintre cele mai frumoase, îmbrăcate ca *Nereidele* și *Gratiile* ședeau unele la cîrmă, iar altele în spatele corăbiei. Mirodenii minunate împrăștiau pe țărm mirosuri de tot felul. O mulțime de oameni o însoțeau pe ambele țărmuri ale rîului, iar alții coborau din cetate ca să vadă spectacolul. Cînd mulțimea de oameni din piață s-a revărsat ca puhoiul la acest spectacol, Antonius a rămas singur pe tribună. Mergea printre toți o vorbă că Afrodita vine să petreacă cu Dionysos, spre binele Asiei“ (Plutarh, *Antonius*, 26).

Antonius, ca „noul Dionysos“, fu invitat pe puntea corăbiei ce purta pe Cleopatra în postură de Afrodită, zeiță a frumuseții. Luminile, luxul și comportarea gingașă a reginei au înfrînt, „asprimea soldățească și bădărănia“ triumvirului. Romanul fu zăpăcit de viziunea divină a corabiei, de cîntecele lirelor și de farmecul reginei, ca și Cezar odinioară, cînd o văzuse ieșind din covorul misterios, la Alexandria. Nu-i mai ceru Cleopatrei nici o explicație asupa comportării ei în timpul războiului cu republicanii și îi îndeplini toate pretențiile. Banchetele se țineau lanț, onorate cu cele mai prețioase vinuri, turnate în cratere de aur masiv și însoțite de cele mai alese bucate, mult apreciate de lacomul Antonius. Amfitrionul nu mai putea lupta și tîrî acum pe regină la judecată, în fața tribunalului său, deoarece ea îi comanda ca unui „sclav egiptean“, după expresia plină de indignare a istoricului Dio Cassius.

Profitînd de subjugarea erotică a marelui comandant roman, Cleopatra își puse la punct o serie de probleme politice. La cererea Cleopatrei, Antonius emise un decret, ratificat mai apoi și de colegii săi triumviri, prin care Cezarion era recunoscut de Roma ca moștenitor legitim al coroanei lagide. Se

justifica această favoare drept răsplată pentru ajutorul dat de Egipt cezarienilor, pe timpul războiului cu Brutus și Cassius !

Ca toate înaintașele sale din palatul de la Alexandria, Cleopatra nu uită să se răzbune pe rivalii săi, prin crime odioase. Prima mare victimă fu sora sa, Arsinoe a IV-a, evadată de la Roma, după triumful lui Cezar. Fugara găsise azil în templul zeiței Artemis de la Ephes. La cererea Cleopatrei, sicarii lui Antonius o gîtuiră chiar în sanctuarul zeiței. Cleopatra elimina astfel pe o rivală ce putea provoca în viitor tulburări la Alexandria. Tot la Ephes au mai fost uciși un anonim pretendent la tronul egiptean, apoi Sarapion, comandantul escadrei egiptene de odinioară, care, fără să fi primit ordinul Cleopatrei, trecuse cu flota în lagărul lui Cassius.

Atunci cînd Cleopatra a debarcat la Tarsus, însoțită de mascarada cortegiului său bahic, Antonius se pregătea cu mari forțe militare să plece împotriva parților. Dar de îndată ce fu prins în mrejile reginei, pasiunea îl făcu să uite de campanie și o contramandă ca să răspundă invitației de a petrece iarna anilor 41/40 la Alexandria. Acolo și-a irosit timpul în beția plăcerilor, în petreceri și orgii, despre care s-a vorbit foarte mult în antichitate ca despre întîmplări ce nu se mai puteau repeta. Plutarh și Dio Cassius știau că serbările se succedau una după alta ; banchetele veneau unul după altul, partidele de vînătoare și plimbările pe Nil se țineau lanț. Bucătăria regală frigea cîte opt mistreți deodată pentru ospătarea cu carne veșnic proaspătă numai a 12 comeseni ; medicii aveau de furcă cu stomacurile prea încărcate, iar amforele cu vin se goleau repede.

Appian (V, 11) îl acuză pe Antonius de înstrăinare față de demnitatea romană : „Antonius petrecu iarna în Egipt fără să poarte semnele exterioare ale unui comandant suprem, ci îmbrăcîndu-se și trăind ca un simplu particular, fie pentru că se socotea că se găsește într-un stat străin și într-o reședință regală, fie că lua încartiruirea de iarnă drept timp de sărbătoare. Lăsînd la o parte grijile și îndatoririle unui comandant suprem, în loc de togă romană purta stola grecească, iar ca încălțăminte — sandala albă atică...“

Animatorul acestor petreceri și divertismente era Cleopatra. Ea îl conducea pe Antonius ca pe un copil, nu-l părăsea pe roman zi și noapte, bea cu el, jucau zaruri, vînau, pescuiau me-

reu împreună, rătăceau, deghizați în costume de sclavi, prin cartierele orașului și făceau glume josnice pe la ferestrele locuitorilor, de unde adesea se întorceau acasă cu urme de lovituri. „Sirena Nilului“ nu lipsea de lîngă Antonius, nici cînd amantul său își aducea aminte că este comandant roman și că trebuia să organizeze manevre cu legiunile aduse de el în Egipt.

Nebuniile celor doi îndrăgostiți nu-i supărau pe alexandrini. Triumvirul le deveni în curînd o persoană simpatică. Ei spuneau că Antonius purta pentru romani o mască tragică, pe care Alexandria i-a înlocuit-o cu una comică. Cam la fel gîndeau și romanii din suita militară a lui Antonius, părtași și ei la o viață voluptoasă, lipsită de scrupule și îmbuibată cu de toate. Cleopatra devenise idolul lor, o iubeau și o admirau pentru extravaganțele sale. Toți se întreceau în adulații și prosternări în fața reginei, iar simplul surîs al egiptenei le mergea drept la inimă. În fruntea acestor marionete se găsea L. Plancus, un fost consul, care, se prostise în așa măsură, încît absolut gol, cu pielea pictată în albastru, purtînd o cunună de trestie și o coadă de pește atașată la spate, dansa frenetic în fața Cleopatrei.

Multe dintre „copilăriile“ celor doi, caracteristice oamenilor care și-au pierdut capul din cauza unei dragoste nechibzuite, au fost colectate de Plutarh și Pliniu cel Bătrîn. Biograful din Cheroneea ne istorisește și următoarea întîmplare :

„Odată (Antonius) pescuia în prezența Cleopatrei și, cum nu prindea nimic, era tare supărat. Atunci porunci pescarilor să se afunde pe furiș în apă și să lege de undiță pești prinși mai dinainte. Făcînd el de două sau de trei ori acest lucru, n-a scăpat neobservat de egipteană. Prefăcîndu-se că se minunează de succesul lui Antonius, le-a spus prietenilor ca a doua zi să fie de față la pescuit. Îmbarcîndu-se mulți în bărci, iar Antonius lăsînd funia în apă, Cleopatra a poruncit unuia dintre oamenii săi să-i înfigă pe ascuns în undiță o sărătură de Pont. Antonius fiind convins că prinsese un pește viu, a tras de trestie ; în mijlocul unor cascade de rîs, cum era firesc, Cleopatra a zis : «Dă-ne nouă regilor de la Pharos și Canopos trestia de pescuit, comandantule, iar datoria ta este să pescuiești regi și regate»“ (Plutarh, *Antonius*, 29).

Ceea ce i-a uimit pe mulți istorici romani a fost luxul și cheltuielile nebunești făcute pentru ospețe, pe care nici Nero

sau alți împărați risipitori nu le-au putut întrece. Ne spune Plinius (*Nat. hist.*, IX, 35) că, odată, Antonius a rămas extaziat în fața unui atare somptuos banchet, declarînd că nici un altul nu-l va putea depăși. Dar Cleopatra a pariat cu oaspetele său că, a doua zi, va organiza un altul, pentru care se vor cheltui zece milioane de sesterți. Amicul lor comun, L. Plancus, fu ales ca arbitru al rămășagului. Dar ospățul cel nou nu avu nimic în plus față de cel precedent și Antonius luă în rîs pe Cleopatra. Gazda îi răspunse, pe loc, că ceea ce vede pe masă nu-i decît un accesoriu, deoarece numai ea va bea cele zece milioane de sesterți. De îndată, regina desfăcu din montura unuia dintre cerceii ce purta o perlă de o mare valoare și o aruncă într-o cupă de aur plină cu oțet, unde prețioasa piatră se topi în acid. Apoi bău pînă la fund această soluție și se pregăti să sacrifice și a doua perlă. Arbitrul o opri, declarînd că a cîștigat pariul. Macrobius (*Saturnalele*, II, 13) povestește că cea de-a doua perlă salvată de Plancus a fost capturată de către Octavian din tezaurul Cleopatrei și, tăind-o în două, a împodobit cu ea cerceii statuii zeiței Venus din Pantheonul lui Agrippa, ridicat la Roma.

Ceea ce dorise Cleopatra să obțină de la Cezar primea acum de la noul său amant, deoarece ea ocupa primul loc alături de stăpînul Orientului. Pe Antonius îl considera viitor împărat al Romei, căsătorit cu ea, iar Egiptul, ca cea mai importantă provincie a imperiului. Dragostea ei căpătase deja... un caracter pronunțat politic.

Față de Cezar, Cleopatra fusese o Aspasie discretă și o curtezană ce se ascunsese sub demnitatea de regină. Cu dictatorul putuse discuta despre artă, despre literatură, despre politică, și acela admirase din plin facultățile ei intelectuale. Dar cu ignorantul Antonius nu se puteau încerca atare delectări intelectuale. Relațiile lor degeneraseră în brutalități triviale, în orgii senzuale și în nesfîrșite petreceri cu băutură. Cinica regină îi cînta la ureche cîntece de tavernă, îi recita versuri priapice și, cîteodată, îl lua la bătaie în glumă, acoperindu-l cu cele mai josnice înjurături. Aceasta era o existență pe măsura lui Antonius și cu care se acomodase înțeleapta regină.

Două vești îngrijorătoare, una de la Eufrat și alta de la Roma, ajungînd la Antonius, au pus capăt petrecerilor de la Alexandria. În răsărit, Labienus, locotenentul lui Antonius, nu reușise să stăvilească atacul parților, care amenințau Lidia,

Ionia, Siria şi Fenicia. „Trezindu-se din somn ca după o beţie", triumvirul porni spre Fenicia, unde află de retragerea parţilor şi unde primi o scrisoare de la Fulvia, soţia sa. Aceasta iscase un război la Perugia împotriva lui Octavian, sperînd că-l va sili pe Antonius s-o părăsească pe nimfa din deltă şi să vină în Italia pentru a lupta. Dar răscoala organizată de furtunoasa Fulvie s-a încheiat cu o dezastruoasă capitulare, şi ea, fără a fi pedepsită, a fost expediată spre Orient ca să-şi smulgă soţul din braţele Cleopatrei. Neastîmpărata femeie muri însă în Grecia, fără să-l mai poată recîştiga pe Antonius.

Războiul perugin, provocat de ambiţiile Fulviei, adusese oarecare răceală între triumviri, ceea ce-l hotărî pe Antonius să pornească spre Italia cu 200 de corăbii. Nu se iscă însă un nou război civil, deoarece prietenii comuni ai triumvirilor, Cocceius Nerva, Pollio şi Mecena îi reconciliară în timpul întrevederii din portul Brundisium (40 e.n.), unde se făcu o nouă împărţire a imperiului. Octavian lua Occidentul pînă la Adriatica, Antonius păstra Orientul, iar Lepidus se mulţumi cu posesiunile africane.

Tratatul de la Brundisium (Brindisi) fu parafat şi cu o căsătorie „dinastică". „Luptînd cu raţiunea, împotriva dragostei pentru Cleopatra", văduvul Antonius se căsători cu Octavia, frumoasa şi virtuoasa soră a lui Octavian, în acel moment şi ea văduvă.

Seriozitatea, inteligenţa, sensibilitatea feminină şi afecţiunea sinceră a acestei soţii reuşiră, timp de trei ani, să-l ţină departe pe Antonius de Cleopatra. Totodată, noua uniune politică menţinu o dorită armonie între cei doi cumnaţi, spre binele republicii. Legea interzicea văduvilor să se recăsătorească mai înainte de zece luni, dar o dispensă a senatului le îngădui urgentarea matrimoniului. „După aceste rînduieli, Antonius petrecu iarna la Atena, împreună cu Octavia, întocmai ca şi mai înainte, în Alexandria, cu Cleopatra" (Appian, V, 76).

În tot cursul anului 39 î.e.n., Antonius trăi la Roma într-o perfectă înţelegere cu Octavia, ocupîndu-se serios cu treburile de stat ce-i reveneau. Dar îşi dădu seama că la Roma se găsea pe planul al doilea, la remorca tînărului său cumnat. La ospeţe se puteau auzi adesea glume pe seama lui şi a Cleopatrei. Un renumit ghicitor egiptean, trimis pe ascuns la Roma

de regina Egiptului, întocmi horoscopul lui Antonius, spunîndu-i, cu mult curaj, că el își va pierde total puterea, stînd mereu în umbra lui Octavian și că numai în Orient își poate regăsi strălucirea. În acest timp fu încheiat la Puteoli acordul dintre triumviri și Sextus Pompeius, stăpînul Siciliei (39 î.e.n.), dar peste trei ani, Octavian reuși să-l alunge din sudul Italiei pe fiul lui Pompeius Magnus.

O nouă agresiune partică îi oferi lui Antonius pretextul să părăsească Roma. Plecă împreună cu Octavia și se opri mult timp la Atena, unde îl reținu puternica afecțiune ce o avea pentru soția sa. Către finele iernii făcu o mică expediție în Siria împotriva regelui Antiochus din Commagena, dar reveni repede la Atena.

În anul 36 se produse un alt diferend între Octavian și Antonius, dar o nouă vărsare de sînge fu oprită prin intervenția Octaviei. Rugîndu-și fratele să ajungă la o înțelegere, îi spunea să nu o facă „din cea mai fericită dintre femei — cea mai nenorocită". Octavian cedă lacrimilor surorii sale și încheie la Tarent o nouă înțelegere cu Antonius. De la Tarent, Octavia plecă la Roma cu cei doi copii pe care îi avea cu Antonius. Soțul ei se îmbarcă apoi pentru Orient, chemat de războiul cu parții.

Din iarna anului 39 î.e.n. și pînă în vara anului 36, Cleopatra nu-l mai văzuse pe Antonius. Triumvirul îi asigurase ei, lui Cezarion și altor doi fii născuți din legăturile cu Antonius deplina stăpînire în Egipt și Cipru. Ea îl iubea totuși pe triumvir, cu o pasiune puternică ; orgoliul său o împingea să-l recucerească pe acest bărbat frumos și puternic ca un Hercule, înconjurat de glorie. Puțini autori antici ne spun clar dacă frumoasa regină l-a iubit cu adevărat pe marele comandant de oști. Se știe însă că prima sa soție, Fulvia, l-a adorat, și că cea de-a doua, Octavia, nu se arătase mai prejos. Evenimentele ulterioare au dovedit că și semeața Cleopatra fusese puternic atașată de acest om. Numai Shakespeare, marele pictor al sufletului omenesc, a reușit, printr-o analiză profundă a textelor antice, să pună în lumină puternicele sentimente care au legat pe Cleopatra de Antonius, vibrații pe care literatura istorică romană le-a lăsat în umbră.

În cei trei ani de la despărțire, fără să geamă ca Didona părăsită de către Enea, regina și-a continuat viața fastuoasă de pînă atunci, întreruptă de ceremonii oficiale, de consilii de stat,

de audiențe și de alte probleme de guvernămînt. Tezaurul lagid se îmbogățea mereu și ea nu uita că este urmașa unor regi, mari constructori. Ajutată de aceste inepuizabile mijloace materiale și de o bună echipă de arhitecți-constructori, Cleopatra edifică numeroase temple, la Denderah, Edfu, Hermonthis, Coptos, Theba, Alexandria etc., unde inscripțiile hieroglifice și grecești îi amintesc opera de ctitor. Pe pereții acestor edificii întîlnim adesea portretul ei, redat după înfățișarea zeiței Isis și în stil egiptizant.

Plutarh ne vorbește de unele mesaje și apeluri dezolate trimise în secret de regină lui Antonius, în cei trei ani de izolare. Istoricul Flavius Josephus afirmă însă că voluptosul temperament al „Nimfei Nilului" a împins-o spre numeroși alți amanți pe lîngă cei cinci „oficiali", cunoscuți din alte texte antice (Cn. Pompeius, Cezar, Dellius, Antonius și Herodes, rege al evreilor).

Se pare însă că Antonius, sub influența unei soții ca virtuoasa Octavia, uitase pe Cleopatra. În anii despărțirii, triumvirul navigase în trei rînduri spre Orient, dar nu se abătuse din drum spre Alexandria, ci se reîntorsese cuminte la Atena sau Roma, unde îl aștepta Octavia cu copiii. De îndată însă ce puse piciorul pe pămîntul sirian, ca să pregătească războiul cu parții, în cartierul său militar de la Laodiceea (bineînțeles, lăsînd-o pe Octavia în Occident), Antonius simți reînvierea unor vechi pasiuni pentru Cleopatra.

„Dar crunta nenorocire, ce dormise multă vreme, anume dragostea lui pentru Cleopatra, care părea aproape stinsă și învinsă de gînduri mai bune, iar s-a trezit și a prins putere, pe măsură ce el se apropia de Siria. Și, în cele din urmă — cum zice Plato —, ca un animal neascultător și neînfrînat, călcînd în picioare toate lucrurile frumoase și căile salvatoare, a trimis pe Fonteius Capito s-o aducă pe Cleopatra în Siria" (Plutarh, *Antonius*, 36).

Cleopatra răspunse imediat invitației și plecă spre Laodiceea, de astă dată fără mitologicul alai de odinioară, de la Tarsus.

Vechiul amant o primi cu brațele larg deschise. Scrise imediat Octaviei, care se afla în insula Corcira (Corfu), să se înapoieze la locuința sa din Roma. Cei doi își mutară viața de plăcere la Antiochia, unde Antonius „nu i-a făcut Cleopa-

trei un dar mic și neînsemnat, ci i-a dăruit Fenicia, Coelesiria, Ciprul, Cilicia, apoi parte din Iudeea care produce balsamul și din Arabia nabateilor, acea parte care este spre Marea Mediterană" (Plutarh, *Antonius*, 36).

Antonius nu avea dreptul să dispună de aceste teritorii, aparținînd, în virtutea cuceririi, poporului roman. Zestrea acordată Cleopatrei a provocat o mare indignare la Roma împotriva generalului roman, orgolios și turmentat de iubirea unei regine profitoare. Îndrăgostitul declară, fără nici un fel de scrupul, că măreția Romei nu o formau aceste posesiuni dăruite, ci faptele sale de arme.

Rușinea onorurilor pe care le acorda Cleopatrei a continuat în cartierul de la Antiochia. El a recunoscut ca fii ai săi doi gemeni pe care îi avusese cu Cleopatra, pe băiat numindu-l Alexandros-Helios (Soarele") iar pe copilă, Cleopatra-Selene („Luna"). În anul 35 î.e.n. se născu un al treilea fiu, Ptolemeu Philadelful, recunoscut de asemenea de către Antonius. Din biblioteca Pergamului luau drumul Alexandrei trei sute de mii de manuscrise, ca să înlocuiască o parte dintre operele arse în timpul incendiului bibliotecii Museionului, cînd Cezar era asediat acolo.

Se crede că, mai înainte de a pleca în expediția partică, între Antonius și Cleopatra se realizase un fel de „căsătorie", după modelul suveranilor orientali și elenistici, la care se admitea poligamia. „Căsătoria" cu Cleopatra a fost pusă în legătură cu năzuința celor doi de a crea un mare stat elenistic în Orient. S-au emis chiar monede ale lui Antonius prin care se indica suveranitatea lui deplină în Asia Mică, toate aceste manevre fiind puse la cale de Cleopatra.

În sfîrșit, Antonius plecă în expediția mereu amînată, împotriva imperiului parților, promițîndu-i Cleopatrei (care-l însoți pînă la Eufrat) că în primăvara anului viitor se va găsi victorios lîngă ea, la Alexandria. Regina se întoarse în Egipt, prin Apameea, Damasc și Petra, unde regii evrei și arabi deveniseră, prin darul lui Antonius, supușii ei. Noua stăpînă le stabili tributul ce trebuiau să-l verse în tezaurul Lagizilor. Flavius Josephus afirmă că Herodes I, șiretul și frumosul dinast din Ierusalim, întîlnind-o la Damasc pe noua sa stăpînă, i-ar fi respins reginei ofertele amoroase, ba chiar plănuia să o ucidă ca să-l scape pe Antonius de o femeie fatală. Consilierii săi îi demonstrară însă că o atare crimă nu-i va aduce decît teri-

bila răzbunare a triumvirului. Nu știm ce poate fi adevărat din toată această istorioară diplomatică și sentimentală. La Damasc, s-au întîlnit de fapt două vulpi șirete și intrigante, cea mai iscusită fiind însă Herodes, care reuși să obțină de la regină unele avantaje teritoriale. El a condus-o pe Cleopatra pînă la Pelusium ; i-a dat fastuoase onoruri regale, de teamă ca nu cumva aceasta să-și schimbe gîndurile, folosindu-se de calitatea sa de „soție" a celui mai puternic om din Orient.

Abia se reinstalase Cleopatra la Alexandria, cînd primi de la Antonius un mesaj disperat, prin care i se cereau bani, alimente și haine pentru soldații săi. Graba lui de a-și ține promisiunea reîntoarcerii în primăvară, lîngă Cleopatra, compromisese total expediția organizată contra parților. Legiunile fuseseră supuse unor marșuri forțate prin pustiul Armeniei spre Media superioară. În același timp, în spatele romanilor cavaleria partică le distruse convoaiele cu alimente și mașinile de război. Antonius a fost silit la o retragere dezastruoasă, pe timp de iarnă, fără hrană și mereu hărțuit de parți. Atunci cînd reveni pe teritoriul roman, triumvirul pierduse mai mult de jumătate din efectivele de șaptezeci de mii de oameni, cu care plecase. Plutarh (*Antonius*, 37) arată că expediția a eșuat din pricina Cleopatrei, deoarece „...Antonius grăbindu-se să petreacă iarna cu ea a amînat războiul, pierzînd momentul prielnic, și toate le-a făcut la învălmășeală, căci nu mai era în mințile lui, ci se părea că era cuprins de farmece și de magie, încît se uita mereu la ea și era grăbit mai curînd să se întoarcă la ea, decît să-i învingă pe dușmani".

Numai grație vitejiei excepționale a lui Antonius, armata romană a scăpat de la un dezastru total, asemănător cu acela suferit de Crassus (53 î.e.n.). S-a mai adăugat la această nenorocire și trădarea regelui Armeniei, Artavasdes, pe care Antonius îl va prinde mai tîrziu și-l va purta legat de carul său triumfal, la Alexandria, ca apoi să-l dăruiască Cleopatrei, spre indignarea ofițerilor romani.

Dar Cleopatra nu s-a grăbit să-l ajute pe Antonius cu cele solicitate și s-a mișcat cu mare întîrziere. Învinsul din Partia își închipui că regina are acum alte gînduri, ceea ce l-a împins „...să fie cuprins de tristețe și repede s-a dat băuturii și beției, dar nu putea ședea liniștit întins la masă, ci din mijlocul comesenilor care beau cu el, se ridica și sărea să vadă dacă vine ; pînă cînd, în sfîrșit, a venit și ea, aducînd multe haine și bani

pentru soldați“ (Plutarh, *Antonius*, 51). După dezastrul partic, steaua lui Antonius începuse să pălească, în timp ce a lui Octavian străluci puternic în acel an, prin înfrîngerea lui Sextus Pompeius. După ce fusese alungat din Sicilia, fiul lui Pompei apăru pe coastele Asiei Mici, unde fu capturat de Antonius. Cleopatra încercă zadarnic să salveze viața nefericitului „pirat“, ucis din ordinul triumvirului.

Femeia cea mult așteptată și dorită adusese cu ea 240 talanți de argint, bani folosiți acum pentru reorganizarea armatei și plata soldelor. Cei doi amanți regăsiți petrecură mai mult timp la Leuke Kome („Satul Alb“) din Siria (între Beirut și Sidon), unde fericirea lor fu tulburată de o veste neplăcută.

În timp ce Antonius, cu ajutorul bănesc al Cleopatrei făcea noi pregătiri pentru un război cu parții, sosi o scrisoare de la Octavia. Știrea dezastrului lui Antonius ajunsese pînă la Roma. Devotata soție se hotărî să plece în Orient, ca să-i aducă bărbatului său ajutoare bănești, haine și materiale de război, obținute cu multă greutate de la fratele său. Octavia aflase desigur și de reluarea legăturilor lui cu Cleopatra, ceea ce o determina să se grăbească, îndemnată și de Octavian. Bigamul Antonius se găsea acum în situația de a alege între soția sa romană și „soția“ sa egipteană. Ca să evite o întîlnire între cele două rivale, îi răspunse Octaviei, „poruncindu-i să rămînă pe loc la Atena“, pînă ce va primi noi dispoziții de la el. De teamă ca nu cumva să-l piardă pe triumvir, stîlpul ei politic de nădejde în Orient, frumoasa regină adoptă o nouă tactică feminină, dezvăluită de Plutarh (*Antonius*, 53) :

„Aflînd Cleopatra că Octavia merge direct împotriva ei și temîndu-se ca nu cumva, prin distincția caracterului și prin puterea lui Octavian, adăugînd și felul de a vorbi grațios cu Antonius și de a-l îngriji, să fie de neînfrînt și să-și cîștige cu totul bărbatul, se prefăcu că-l iubește pe Antonius, își subția corpul cu un regim alimentar redus, apoi cînd venea Antonius se arăta pătrunsă de o mare iubire, iar cînd pleca, se făcea că este mistuită și distrusă. De multe ori cînd se ducea la el, era văzută cu lacrimi în ochi, apoi le ștergea repede și se ascundea, ca și cînd n-ar fi voit să fie văzută așa“.

Lingușitorii și intriganții căutau să complice această situație de duplicitate ; ei țeseau fel de fel de calomnii împotriva omului dur, lipsit de simțire, care ucide femeia ce-i este atît de devotată. „În cele din urmă — continuă Plutarh — așa

de tare l-au zăpăcit și l-au sleit pe Antonius, încît, temîndu-se ca Cleopatra să nu-și ridice viața, s-a întors cu ea la Alexandria, iar expediția împotriva mezilor a amînat-o pentru primăvară".

Cînd era gata pregătit să se îmbarce pentru Egipt, Antonius primi din Atena o a doua scrisoare de la Octavia. Fără a se arăta ofensată de domiciliul ce i se stabilise în acest oraș, nobila femeie îl întreba, pur și simplu, ce destinație urmează să dea ajutoarelor de război, materiale și umane, pe care le adusese din Italia, pentru strîngerea cărora sacrificase și o parte din averea sa personală. Emisarul Octaviei, Niger, bărbat mult stimat și de Antonius, avu mai multe întîlniri amicale cu triumvirul. Îi arătă deschis primejdia la care se expune părăsind-o pe Octavia și atașîndu-se de Cleopatra. Argumentele sănătoase ale lui Niger îl puseră pe gînduri pe Antonius. Căuta acum un compromis ; se gîndea să plece imediat împotriva parților, expediind pe Cleopatra la Alexandria și prelungindu-i Octaviei șederea la Atena.

Dar Cleopatra, grație perspicacității sale binecunoscute, prinse firul cel nou al gîndurilor lui Antonius și de aceea, trecu la o nouă „ofensivă feminină", profitînd de împrejurarea că se afla alături de omul iubit. Își dublă zîmbetele, mîngîierile și dezlănțuirile fizice față de triumvir, iar atunci cînd el îi expuse noul proiect, Cleopatra simulă, pe dată, o durere disperată. Nu mai mînca, nu mai dormea ; plîngea zi și noapte și slăbea văzînd cu ochii. Anturajul, fidel reginei, îi reproșa comandantului roman atenția nemeritată acordată Octaviei, o soție acceptată cîndva din interese politice. Modesta Cleopatra — spuneau ei —, regină peste atîtea popoare, trecea numai ca „amantă a lui Antonius", titlu, pe care totuși ea nu se simțea dezonorată a-l purta. Cleopatra cîștigă partida și cuplul îndrăgostiților plecă la Alexandria, ca să reînceapă viața de huzur.

Revenirea lor în capitala Egiptului coincise cu unele frămîntări în Palestina, provocate tot de Cleopatra. Alexandra, soacra lui Herodes, se plîngea mereu reginei Egiptului că ginerele său nu se ocupă cum trebuie de educația propriului fiu, Aristobulos. Tînărul prinț fu asasinat într-o bună zi și atunci, bunica îl acuză pe Herodes de asasinat. Cleopatra, protectoarea Alexandrei, ar fi dorit să intervină cu armata împotriva lui Herodes, dar fu oprită de Antonius, dornic de liniște la

Alexandria. Evenimentul arată, în același timp, că nu totdeauna Cleopatra îl putea domina pe „soț".

Umilită, Octavia părăsi Atena și reveni la Roma. Fratele său considera că ea fusese batjocorită și îi ceru să nu mai locuiască în casa lui Antonius. Octavia nu ascultă de acest sfat și continuă să rămînă în casa bărbatului său, ca și cînd el ar fi fost prezent acolo. Mai mult, înțeleapta femeie îngrijea cu aceeași dragoste și pe copiii Fulviei, care conviețuiau alături de ai săi. Comportarea demnă a Octaviei scădea însă prestigiul lui Antonius.

Orgoliul Cleopatrei răscoli și mai mult ambiția lui Antonius de a ajunge stăpîn și în Occident. În timp ce Octavian din prudență amîna ciocnirea finală, Antonius, îndemnat de Cleopatra — cea plină de răzbunare împotriva Romei —, căuta să precipite reizbucnirea războiului civil, deoarece dispunea de forțe mai puternice și se încredea în calitățile sale de mare strateg. Încrezătoare în succesul săbiei lui Antonius, Cleopatra „jura pe sfînta dreptate că în curînd, va urca pe Capitol" (Dio Cassius, L, 5). Cu o vădită indignare de mîndru roman, istoricul Florus (IV, 11) ne spune, că acum „femeia din Egipt pretindea ca un împărat bețiv să-i dea Imperiul roman, în schimbul mîngîierilor sale".

În loc să ducă o campanie de răzbunare împotriva parților, Antonius organiză o incursiune în Armenia. Pe Artavasdes îl făcu prizonier cu întreaga familie regală și îl aduse în captivitate, la Alexandria. Acolo își organiză triumful, intrînd în oraș pe un car strălucit, primit cu orgoliu de către Cleopatra, pe care și-o asocie la aceste onoruri. Pentru prima dată, un roman triumfa în afara capitalei Republicii, într-un oraș străin, fără consimțămîntul senatului și al poporului roman, singurii îndreptățiți a acorda generalilor victorioși această cinstire. Fapta lui Antonius adusese Romei o gravă jignire a tradițiilor, religiei și legilor ei de fier.

Serapis înlocuise pe Jupiter, Antonius devenise un rege elenistic. Ruptura cu Roma apăru definitivă, deoarece pătimașul îndrăgostit servea de acum numai interesele meschine ale Cleopatrei.

Scandalosul triumf fusese organizat cu o pompă neobișnuit de fastuoasă, așa cum știa să o facă numai un regizor cu o mare imaginație, ca regina egipteană. Principalele străzi pe care defila cortegiul gemeau, încărcate cu ghirlande de flori

proaspete. În sunete stridente de trompetă se scurgea lungul cortegiu alcătuit din legionari, călăreți, din soliile unor orașe ce aduseseră coroane de aur, din care pline cu pradă, preoți, din mii de captivi etc. Înaintea carului lui Antonius, tras de patru cai albi, pășea familia lui Artavasdes legată la mîini și picioare cu lanțuri de aur. Așezată pe un tron chrisoelefantin, ridicat în fața templului zeului Serapis, Cleopatra prezida triumful și cerea ca toată lumea ce-i trecea prin față să i se prosterneze *(proskynesis)*. Sărbătoritul își opri carul triumfal în fața ei, ca să-i prezinte captivii regali. Regele Armeniei refuză însă a se prosterna în fața unei metrese.

După încheierea defilării, s-au organizat mari sacrificii publice, urmate de banchete vesele oferite poporului din Alexandria. În grădini, în piețe și chiar pe străzi se vedeau mese imense încărcate cu mîncăruri și băuturi. O mare festivitate se organiză în Gimnaziul din Alexandria, unde fură văzuți stînd pe tronuri chrisoelefantine, așezate pe o mare tribună din argint, Antonius și Cleopatra, unul purtînd insignele zeului Osiris, alta pe ale zeiței Isis. La picioarele lor, pe tronuri mai mici, luaseră loc Cezarion și frații săi, toți gătiți pompos în veșminte de regi orientali. La un sunet de trompete, armata și poporul se apropiară de tronurile celor doi amanți. Cu voce puternică, Antonius decretă că, de acum încolo, Cleopatra se va numi „Regina regilor", iar fiul ei, Cezarion, ca moștenitor al divinului Cezar, va purta titlul de „Rege al regilor" cît și pe cel de coregent al mamei. Cleopatra mai beneficia și de calitatea de a fi numită „Noua Isis", încuviințîndu-i-se astfel să apară în public cu atributele și haina cea sfîntă a zeiței.

O ură și mai mare și-a creat Antonius la Roma, de îndată ce s-a aflat de noua împărțire a Orientului, nebunească și dușmană, reglementată de el pentru familia Cleopatrei (34 î.e.n.). Declarase pe Cleopatra regină a Egiptului, Ciprului și Coelesiriei, avînd drept coregent pe Cezarion. Alexandru Helios, primi Armenia și Media, Cleopatra Selene, Cyrenaica, iar Ptolemeu Filadelful, Fenicia, Cilicia și nordul Siriei. Acești trei copii ai săi, făcuți cu Cleopatra, îmbrăcară costumele regale purtate în țările ce li se atribuiseră și beneficiau de gărzi îmbrăcate și înarmate după moda regiunilor unde li se repartizase domnia. Urmînd eticheta acestor mascarade, capricioasa Cleopatra, în calitatea ei de „Noua Isis", apărea la festivități

în rochia strîmtă a zeiței, purtînd pe cap coroana ornată cu capul de uliu, alături de coarnele de vacă, și ținînd în mînă sceptrul sculptat în forma florii de lotus.

Docil în fața extravaganțelor Cleopatrei, Antonius acceptă și el ca pictorii și sculptorii din Valea Nilului să-l reprezinte sub forma alegorică a zeilor Osiris și Bacchus, însoțit de Cleopatra-Isis și de Cleopatra Selene.

Se părea că acest om ajunsese a fi total vrăjit de o femeie diabolică. Pentru ea își renegase patria, sperînd să creeze în Orient hegemonia unui stat nou, total independent față de Roma, capitală ce trebuia înlocuită cu Alexandria. Făcuse în așa fel încît steaua reginei ajunse la apogeul înălțimii cerești de unde arunca raze puternice ce ardeau mîndria colinelor Romei. Neastîmpărata femeie îl determina să accepte sarcina, ca mare gimnaziarh al orașului Alexandria, de a bate monede comune pentru ea și el, de a ordona gravarea numelui reginei pe scuturile legionarilor ș.a. În mijlocul unei trupe abjecte de eunuci și sclavi, luați de la palat, se puteau vedea, pe străzile marelui port, Cleopatra așezată pe un scaun de tip roman și Antonius mergînd pe jos, tîrîndu-se după ea, într-o îmbrăcăminte purpurie decorată cu pietre prețioase și aplice de aur, toate de modă orientală. Se mai puse în construcție și un templu, ce urma a fi închinat celor zeificați, în frunte cu Antonius. Precipitarea evenimentelor a dus la stagnarea lucrărilor, iar după dispariția celor doi suverani-amanți, sanctuarul a fost dedicat lui Octavian Augustul. O inscripție alexandrină, gravată pe baza unui bust al lui Antonius, îl numește pe triumvir : „marele și incomparabilul Antonius, zeul și binefăcătorul".

Octavian înlăturase pe Lepidus, devenind astfel și stăpîn al Africii. Triumviratul ajunsese acum a fi duumvirat. Rămăseseră față în față Occidentul roman, condus de Octavian, și Orientul greco-oriental condus de Antonius și Cleopatra. Înaintea senatului și a poporului roman, stăpînul Apusului denunța sistematic pe cel ce ajunsese marioneta Cleopatrei, un roman total înstrăinat de spiritul și interesele Romei. Între cei doi s-a iscat un adevărat „război epistolar". Antonius era susținut la Roma de prietenii ce-i mai avea acolo. Triumvirul din Orient îl învinuia pe Octavian că nu-i făcuse și lui parte din posesiunile lui Sextus Pompeius și ale lui Lepidus, că nu-i înapoiase cele 123 de corăbii de război pe care i le împrumu-

tase, că în Italia, stoarsă de impozite, își împroprietărise numai veteranii săi ș.a.m.d. Scrisorile lui Antonius îi aminteau adesea lui Octavian că nu el este adevăratul moștenitor al lui Cezar, ci Cezarion fiul Cleopatrei, după cum ar rezulta dintr-un al doilea testament al fostului dictator, aflat în posesiunea sa. După mărturia lui Dio Cassius, această insinuare îl umpluse de mînie, dar și de îngrijorare pe Octavian.

Un alt mare necaz i-l producea sora sa, Octavia, în jurul căreia se adunase clientela lui Antonius. Deși mereu ofensată după înapoierea din Grecia, devotata Octavia nu părăsea casa soțului legitim, locuință care fusese odinioară proprietatea lui Pompeius Magnus. Căuta de asemenea să-i ia apărarea în fața fratelui rătăcitului acela de la Alexandria, declarînd că ar fi odios pentru lumea romană să se ajungă la un război civil, în care unul să răzbune niște ofense personale, iar altul să se bată din cauza dragostei pentru o străină.

Octavian se comporta prudent, după deviza „Ceea ce se face bine se face destul de repede" (Suetonius, *Augustus*, 25). El cedase aparent rugăminților surorii, dar se pregătea de război pe încetul și populariza la Roma viața nedemnă a celui aservit Cleopatrei. În discursurile sale declara că Antonius este de acum sclavul Cleopatrei, incestuoasa fiică a Lagizilor, că zeii ei sînt monstruoasele divinități faraonice cu capete de dobitoace și că înstrăinatul pregătește Alexandria ca să devină capitală în locul cetății lui Romulus, iar miniștri vor fi eunucii Cleopatrei, Mardio și Charmion, alături de coafeza ei, numită Iras.

Propaganda organizată de Octavian stîrni oroare în sufletul romanilor și avu răsunet puternic în poezia latină. „Printre vulturii noștri — scria poetul din Venusia — soarele arăta murdarul drapel al unei egiptene. Unii romani vînduți acestei femei nu roșesc atunci cînd poartă armele pentru ea. În beția norocului său și în nebunia unor speranțe, acest monstru visează căderea Capitoliului și pregătește funeraliile Imperiului cu o nerușinată gloată de sclavi și eunuci" (Horatius, *Carm.*, 37 și *Epod.*, 9). Aceeași indignare o arată și Propertius (III, 11) : „Astfel, această regină prostituată, o rușine eternă a sîngelui lui Filip, dorește să constrîngă Tibrul ca să sufere amenințările Nilului și vrea ca trompetele romane să se dea la o

parte din fața sistrei * cu vîrf ascuțit". După un veac, poetul Lucanus vorbea și el de „rușinea Egiptului" ce amenințase Capitoliul cu sistra.

În anul 33 î.e.n., Antonius organiză o a doua campanie în Armenia, cu scopul de a-și crea alianțe în Media. Acolo a mai negociat și căsătoria copilului său Alexandru, cu Iotape, fiică a regelui mezilor. Dar el părăsi repede podișul armean, cu cele zece legiuni ale sale, nerăbdător să o întîmpine pe Cleopatra, care îl aștepta în Asia Mică, la Ephes. Regina îi adusese două sute de corăbii de război, provizii pentru toată armata și 20 de mii de talanți în vederea luptei cu Octavian, război ce părea iminent.

Sfătuit de statul său major, Antonius a dispus ca Cleopatra să plutească înapoi spre Egipt și să aștepte acolo rezultatul războiului. „Dar Cleopatra, temîndu-se ca nu cumva Antonius să se împace iarăși cu Octavia, a cumpărat cu bani anturajul comandantului. Cei mituiți i-au arătat acum comandantului că «nu este drept să îndepărteze de la război pe femeia care adusese atît de mari contribuții pentru luptă și nici nu este de folos să descurajeze pe egiptenii care constituiau o mare parte din forța sa navală, că, de altfel, nici nu se vede cărui rege aliat îi este inferioară în inteligență, ea, Cleopatra, care guvernase singură multă vreme un regat atît de mare și care conviețuise multă vreme cu el, arătîndu-i cum să pună la cale lucruri mari»" (Plutarh, *Antonius*, 56).

Și Cleopatra iarăși a învins!

La Roma se aleseseră consuli pentru anul 32 î.e.n. Cneius Domitius Ahenobarbus și Caius Sossius, ambii partizani ai lui Antonius. Deoarece majoritatea senatului, în frunte cu Octavian, li se arăta ostilă, cei doi, împreună cu senatorii favorabili lui Antonius, se expatriară în Orient. Aceștia îi destăinuiră căpitanului de la Ephes marile pregătiri de război ale lui Octavian. La Ephes se strînseseră, în afară de navele lui Antonius, și cele zece legiuni venite din Armenia, apoi flota Cleopatrei și contingentele trimise de regii aliați ai Asiei Mici.

Cei proaspăt sosiți de la Roma constatară, stupefiați, aroganța Cleopatrei, locul ce-l deținea la cartierul general al lui Antonius, pe care-l întovărășea la serbări, la tribunalul de

* Instrument de cult pentru produs sunete metalice.

judecată și chiar la consiliile de război. Regina se plimba călare prin tabără pe un cal alb sau în litieră aurită și împărțea adesea critici în dreapta și în stînga, ceea ce irita pe ostași. Apoi, de dragul ei, Antonius ridica abuziv operele de artă din orașele Asiei Mici și le trimitea la Alexandria.

N-a fost de mirare deci că demnitarii romani s-au arătat pe față ostili Cleopatrei, văzîndu-l pe șeful lor cu totul îngenuncheat de ea. Dar și de astă dată, corupția pusă la cale de egipteană își avu efectul scontat.

Din inițiativa ei, cartierul general (selectat de ea) al lui Antonius se mută de la Ephes în pitoreasca insulă Samos, unde adorabila, dar fatala creatură, reorganiză petrecerile nebunești de la Alexandria, fastuoase, dezordonate, dezmățate și murdărite de senzualitate (aprilie 32 î.e.n.). Goana după plăcerile artei lui Dionysos și a Afroditei se înteța atunci cînd soseau acolo regi, guvernatori și solii ale orașelor asiatice, ca să-i aducă lui Antonius ajutoarele cerute. „Cînd aproape tot pămîntul, de jur împrejur, era în gemete și jale, o singură insulă, timp de mai multe zile, răsuna de cîntecul din flaute și din chitare, iar teatrele erau pline, ca și corurile, de concurenți. Fiecare cetate participa la sacrificii, trimițînd cîte un bou, iar ei se întreceau între ei în ospețe și daruri, astfel că lumea se întreba ce vor mai face cînd vor serba victoria, ei care făcuseră atîtea pregătiri pentru sărbătorirea începutului războiului“ (Plutarh, *Antonius*, 56).

Singurul oaspete neagreat și ținut la distanță de către Cleopatra a fost Herodes. De la Samos, el fu expediat repede să poarte război cu Malchos, regele arabilor nabateeni, și acela dușman al Cleopatrei. Perfida regină urmărea ca cei doi rivali ai ei să-și uzeze reciproc forțele militare. Herodes fu victorios și își mări posesiunile prin anexarea orașului Gaza, ceea ce nu-i conveni Cleopatrei.

Amicii și căpitanii de seamă din jurul lui Antonius, ca Dellius, Silanus, Titius și Plancus, renunțaseră de mult timp să mai facă opoziție Cleopatrei, cîștigați de extravagențele și banii ei. Dar acum, ei fură treziți din somn de către consulul Ahenobarbus, singurul roman ce nu o saluta pe Cleopatra cu titlul de regină. Cu toții se prezentară la Antonius și-i cerură să o expedieze pe această femeie în Egipt, pînă la încheierea ostilităților cu Octavian. Cleopatra află de îndată de acest demers, favorabil grupului lui Ahenobarbus, și își luă imediat

măsurile de rigoare. Nimeni ca ea nu cunoștea mai bine firea nestabilă a lui Antonius, gata oricînd să ajungă la un compromis cu Octavian, dacă ar fi fost îndemnat de Octavia.

Și iarăși învinse Cleopatra! Ea nu-l părăsea un minut pe Antonius.

Lupta pentru alungarea în Egipt a geniului rău al lui Antonius a continuat și după aceasta. Alarmați de ceea ce se petrecea în „cartierul-cabaret" de la Samos, puținii prieteni pe care îi mai avea Antonius la Roma au expediat de urgență pe un oarecare Geminus, ca să-i atragă atenția lui Antonius, că dacă nu se desparte de Cleopatra, va fi depus din magistratura ce deținea și va fi declarat dușman al poporului roman. Inteligenta regină a intuit repede misiunea lui Geminus și a mai bănuit că el „...unelteşte în favoarea Octaviei și, deși batjocorit la cină mereu și insultat prin faptul că era așezat la masă pe paturi care nu-i făceau cinste, a îndurat totul, așteptînd momentul să vorbească cu Antonius. În fine, poruncindu-i-se să vorbească la masă, a spus că restul conversației cere ca ei să fie treji, dar un singur lucru îl știe, și la trezie, și la băutură, anume, că Cleopatra trebuie să plece în Egipt și totul va fi bine. Antonius s-a mîniat auzind aceste vorbe, dar Cleopatra a zis «Frumos ai făcut, Geminus, că ai mărturisit adevărul fără să fi fost pus la tortură». După cîteva zile, Geminus a fugit și a pornit spre Roma. Lingușitorii Cleopatrei au alungat și pe alți mulți prieteni, care nu sufereau chefurile și insultele, printre care erau: Marcus Silanus și Dellius istoricul" (Plutarh, *Antonius*, 59).

Supravegherea, suspiciunea, ofensele, sarcasmele și jignirile organizate de Cleopatra și de curtea sa asupra anturajului comandantului suprem au determinat și pe alți oameni de seamă (cum au fost consularii Munatius Plancus și Titius) să-l părăsească pe triumvir. Toți se întorceau umiliți la Roma, unde divulgau lui Octavian secrete militare și politice de la cartierul rivalului său. Prin aceștia se putură afla unele clauze secrete ale testamentului lui Antonius, depus în casa vestalelor din for.

Octavian pretinse vestalelor să-i dea testamentul, dar acestea motivară că, de bunăvoie, nu pot comite un sacrilegiu, dar că el, personal, poate să-l ridice cu forța. Fără nici un scrupul sau teamă de pedeapsa zeilor, Octavian ridică testamentul, îl deschise și îl citi în senat. Uluiți, senatorii aflară că

Antonius recunoștea pe Cezarion ca moștenitor, că împărțea Orientul între fiii Cleopatrei și dispunea ca, după moarte, corpul lui să fie predat Cleopatrei la Alexandria, unde să li se ridice un mausoleu comun. Fugarii de la cartierul lui Antonius confirmară autenticitatea acestor dispoziții testamentare, deoarece citiseră și ei o copie a lui, pe cînd se aflau lîngă Antonius.

Senatorii nu se indignară de sacrilegiul violării testamentului, ci de conținutul lui. Octavian dăduse o mare lovitură politică, cîștigînd de partea sa opinia publică. Obținu imediat un senatus-consult, prin care Antonius era destituit din funcția de consul și, în aceeași zi, la 1 ianuarie anul 31 î.e.n., se declară război Cleopatrei. Războiul nu fusese declarat și lui Antonius, ca poporul roman să aibă impresia că nu poate fi vorba de lupte între cetățenii romani ; dar cum Antonius a menținut în slujba Cleopatrei legiunile romane, responsabilitatea războiului civil a căzut asupra lui.

În luna mai, anul 32 î.e.n., cartierul general de la Samos fusese transferat la Atena, împreună cu petrecerile și dezmățul. În străvechea cetate a lui Pericle, Cleopatra și Antonius au rămas pînă în iarna anului 32/31 î.e.n. Regina se arăta autoritară față de strălucita Atenă. Pretinse atenienilor să-i acorde aceleași omagii cu care întîmpinaseră cu trei ani mai înainte, pe Octavia. Pe Acropole a fost așezată o statuie a lui Antonius, alături de a Cleopatrei, îmbrăcată în costum de zeiță. Un decret special al poporului atenian acorda cetățenia atică Cleopatrei și vota ridicarea monumentului ei pe Acropole. Actul fu adus de Antonius și citit în public, lectură urmată apoi de discursuri ale magistraților orășenești pline de laude pentru virtuțile reginei. Egipteana era geloasă pe amintirea plăcută ce o lăsase Octavia la Atena și, cu daruri, serbări sau lingușiri, urmărea să o scoată din memoria locuitorilor. Regina continuă, cu aceeași energie, epurarea grupului ostil ei, ce înconjura pe Antonius.

Ultima mare ispravă a Cleopatrei a fost determinarea lui Antonius să o alunge pe Octavia din casa lor de la Roma. „Tot el a trimis la Roma oameni — scrie Plutarh (*Antonius*, 57) — ca să alunge pe Octavia din casa sa. Se zice că Octavia a plecat luînd pe toți copiii lui Antonius cu ea, în afară de copilul cel mai vîrstnic, pe care-l avea de la Fulvia (căci acela se afla la tatăl său), plîngînd și jeluindu-și soarta, pentru că

se părea că una dintre cauzele războiului fusese și ea. Dar romanii nu o plîngeau pe ea, ci pe Antonius, și mai ales cei care o văzuseră pe Cleopatra, care nu întrecea pe Octavia nici prin frumusețe și nici prin tinerețe".

Scrisoarea de despărțire a fost smulsă lui Antonius de către Cleopatra și ea însemna dezlănțuirea războiului. În Grecia și Orient, soldații lui Antonius făceau rechiziții forțate, la Roma popularitatea lui scăzuse catastrofal. Puținii prieteni pe care mai conta renunțară la sforțările depuse pînă atunci, în ceea ce privește rezolvarea conflictului printr-o rezoluție de împăciuire ; ca urmare, îl părăsiră pe Antonius și se înregimentaseră în tabăra lui Octavian. Incapabil general, dar abil politician, Octavian convinse opinia publică că rivalul său este un miop trădător în serviciul unei curtezane destrăbălate, pe cînd el apăra demnitatea romană. Manevră în așa fel încît Antonius să nu apară ca dușman pe primul plan, ci Cleopatra, vinovată de toate greșelile celui rătăcit dintre romani, prostit și vrăjit de ea, așa cum la un moment dat ajunsese și Cezar în brațele Nimfei Nilului.

Planul de război conceput de Antonius apărea ca unul dintre cele mai îndrăznețe și mărețe. El voia să-și concentreze toate forțele rapid și de pe coastele apusene ale Greciei să atace pe neașteptate Italia, mai înainte ca Octavian să-și fi putut concentra flota și legiunile. S-a mișcat însă cu prea multă încetineală și planul său strategic a fost dat peste cap, permițînd astfel lui Agrippa, comandantul șef al trupelor lui Octavian să așeze teatrul de război pe coasta estică a Mării Adriatice.

Într-un capitol, Plutarh (*Antonius*, 61) ne-a prezentat statistic forțele celor doi rivali în ajunul marii bătălii de la Actium. Antonius și Cleopatra dispuneau de 500 de vase de luptă, împodobite ca de sărbătoare, unele fiind cu opt sau zece rînduri de vîsle, vase construite la șantierele Cleopatrei. Flota era sprijinită de 19 legiuni, de zece mii de călăreți și de forțele aduse lui de către regii din Libia, Cilicia, Cappadocia, Paphlagonia, Commagona, Tracia, Pont, Arabia, Palestina, Galitia etc., dintre care mulți veniseră pe cîmpul de luptă. Octavian le opunea numai 250 de corăbii (în cea mai mare parte împrumutate cîndva de la Antonius !), 13 legiuni și foarte puțină cavalerie.

Deci superioritatea numerică se găsea de partea lui Antonius, mai ales în ceea ce privește flota de vase mari, adevărate cetăți plutitoare, înarmate cu turnuri de luptă și puternice mașini de război. În schimb, deși inferioare ca număr, corăbiile de război de dimensiuni reduse, comandate de Agrippa, erau mult mai rapide și posedau echipaje excelent instruite. Istoricul Florus (IV, 11) avea dreptate cînd spunea hiperbolic că : „Marea gemea sub greutatea vaselor lui Antonius, iar vîntul obosea cînd le punea în mișcare". Lăsau mult de dorit însă echipajele flotei lui Antonius, mai ales că, din lipsă de mateloți pricepuți, fuseseră recrutați, în mod forțat, ca marinari, conducători de măgari, secerători, efebi ș.a.

În sfîrșit, o altă greșeală : „Antonius într-atîta era captivat de Cleopatra, încît, deși superior lui Octavian în forțe terestre, a voit totuși ca victoria să fie obținută de flotă, în cinstea reginei" (Plutarh, *Antonius,* 62).

Vasele și pedestrimea lui Octavian fuseseră concentrate mai întîi la Brundisium și Tarent, unde grijuliul Agrippa făcu un amănunțit control al flotei și echipajelor. În acest timp, Antonius ocupă mai multe puncte strategice pe coasta occidentală a Greciei, între Corfu și Cirenaica, de unde putea bara un atac dușman spre Egipt. Pregăti, totodată, viitoarele baze de pornire către Italia. Antonius și Cleopatra își mutară cartierul de la Atena la Patras, în mijlocul forțelor lor. Agrippa s-a arătat însă un strateg mai dibaci, deoarece a ocupat insula Corfu, a debarcat apoi forțele terestre (conduse de Octavian) lîngă Munții Acroceraunieni, iar de acolo le-a împins pe o peninsulă de la intrarea golfului Ambracia. Aceste inteligente manevre de forțe infiltrate pe peninsulă au izolat armata terestră a lui Antonius, de flotă. Aprovizionarea infanteriei deveni foarte dificilă și nemulțumirile se îndreptară, ca de obicei, împotriva Cleopatrei, găsită vinovată de a se fi amestecat, cu sfaturile ei muierești, în consiliile statului major al lui Antonius. Cînd legiunile italice ocupaseră peninsula amintită, fapt care tulburase adînc pe consilierii militari din jurul lui Antonius, Cleopatra ar fi spus în bătaie de joc : „Ce lucru înfricoșător s-a produs, dacă Octavian s-a așezat pe o lingură ?" (Plutarh, *Antonius,* 62). Nu lipsiră nici acum defecțiunile unor oameni de seamă, ca aceea a lui Domitius Ahenobarbus (străbunicul lui Nero) și a lui Dellius (confidentul Cleopatrei). Ei dezertară în tabăra lui Octavian, sătui de amestecul im-

pertinent al Cleopatrei în treburi de război și îngrijorați de neghiobiile unui comandant îmbrobodit de ea. Exemplul celor doi a fost urmat și de regii barbari, Amyntas și Deiotarus.

Prin alte manevre tactice, forțele navale s-au apropiat treptat de golful Ambracia. Trupele lui Antonius ocupaseră partea nordică a Acarnaniei și o zonă din coastele Epirului. Ele săpaseră puternice fortificații în strîmtoarea ce ducea spre golful Ambracia, unde ancorase flota lor. Octavian își împinse trupele tot în Epir, la o foarte mică distanță de ale lui Antonius și blocase, cu legiunile și flota sa, drumul aprovizionării lui Antonius care nu se putea face decît pe mare, prin golf.

Mai multe zile, oștile stătură față în față, cu toate provocările încercate de Octavian, nerăbdător de a exploata situația precară a lui Antonius, printr-o luptă generală, fie pe mare, fie pe uscat. Dar rivalul rămase nedecis, fiindcă nu știa cum să înceapă. Ca și cînd și-ar fi pierdut mințile, Antonius își deplasă mai toate forțele pe coasta epirotă, apoi le trecu, fără de nici un rost, în Acarnania, obosindu-și ostașii. Ofițerii săi nu aveau de loc încredere în puterea unei flote compuse din vase greoaie, cu corăbii monstruoase și cereau ca lupta să se dea pe uscat, unde hotăra puterea săbiilor lor.

Se povestește că un tribun militar, acoperit de cicatricele rănilor și de glorie în luptele ce le dăduse sub comanda lui Antonius, i-ar fi spus : — „Comandante, de ce nu te încrezi în rănile și în sabia asta și-ți pui nădejdea în niște lemne blestemate ? Egiptenii și fenicienii să se bată pe mare, dar nouă dă-ne pămîntul pe care ne-am obișnuit să stăm și să murim sau să învingem pe dușmani“ (Plutarh, *Antonius*, 64). Din răspunsul lui Antonius se văzu că nici el nu mai avea vreo nădejde în victorie. Disperarea pusese stăpînire pe el și din cauza unor prevestiri sinistre, vehiculate ca totdeauna de către „alarmiști“ în ajunul unor mari nenorociri. Comandantul suprem suspecta acum pe toți cei din jur : pe ofițeri, pe prieteni și chiar pe Cleopatra. Își imagina chiar că regina urmărește să-l otrăvească, în speranța că ea va putea obține, prin această crimă, iertarea din partea lui Octavian.

Antonius căzuse în aceeași apatie, ca și Pompeius Magnus, după primele insuccese în bătălia de la Pharsalos. Cîteva zile refuză orice mîncare și băutură. I se păreau zadarnice toate atențiile și drăgălășeniile Cleopatrei, care era hotărîtă să-l

scoată dintr-o atare disperată inerţie şi să-i arate fidelitatea ce i-o păstra.

Plinius (XXI, 3) ne spune că, în cele din urmă, îndrăcita femeie reuşi să-i redea energia de soldat şi deplina încredere faţă de ea, printr-un şiretlic. Într-o seară, după cină, Cleopatra rupse un trandafir din coroniţa de flori ce purta pe cap şi-l aruncă într-o cupă cu vin, pe care o oferi apoi surîzătoare lui Antonius, ca să o bea. Pe cînd acesta ducea vasul la buze ca să soarbă vin în cinstea reginei, ea i-l smulse din mînă şi obligă pe loc o sclavă să bea. Nenorocita roabă se prăbuşi pe covor, fiind răpusă fulgerător de un vin îmbibat cu otravă scursă din floare. Apoi, regina se adresă comandantului : — „O Antonius, de ce suspectezi o asemenea femeie ca mine ? Iată că nici mijloacele şi nici ocaziile nu-mi lipsesc ca să te omor dacă aş putea trăi fără tine".

Nemulţumirile zguduiau însă puternic tabăra lui Antonius, fixată într-un loc nesănătos şi lipsită de hrană. Canidius, comandantul pedestrimii, îl mai sfătui, pentru ultima dată, pe Antonius, să o expedieze pe Cleopatra, să se retragă în Tracia şi Macedonia şi acolo să dea o bătălie terestră hotărîtoare, în care el era mare meşter. Acolo, spunea el, vom fi ajutaţi şi de Dicomes, regele geţilor, cel ce dispunea de multă armată. Ca de obicei a intervenit Cleopatra, declarînd că ar fi ruşinoasă o atare retragere între barbari. În locul acestei replieri este preferabil să se decidă soarta războiului printr-o luptă navală de amploare. În cel mai rău caz, este preferabil să se retragă cu flota în Egipt, lăsînd în Grecia numai pedestrimea. Ea se gîndea de pe acum la fugă ; se interesa ca propria-i soartă să nu fie pierdută, iar victoria o privea pe planul al doilea.

În cele din urmă, aşa cum ceruse Cleopatra, Antonius se hotărî pentru o luptă navală de mare amploare, prin care să distrugă pe adversari şi să rupă blocada din golf. Sconta că o victorie pe mare va demoraliza şi armata terestră a lui Octavian. În caz de eşec naval, gîndea că superioritatea flotei sale îi va permite totuşi să se retragă în Egipt, ca de acolo să reorganizeze lupta, ideie ce pornise tot de la Cleopatra. Ca să împlinească lipsurile de marinari de pe unele vase, lipsuri provocate de molime şi dezertări, el incendie 140 de corăbii dintre cele mai vechi şi trecu echipajele disponibile ale acestora pe altele. Apoi mai îmbarcă pe vasele de război 20 000 de pedestraşi şi 2 000 de arcaşi, luaţi din trupele terestre, ca forţa

de luptă pe mare să fie sporită. În ipoteza unei înfrîngeri, el nu dădu, în prealabil, nici o dispoziţie căpitanilor de vase despre felul cum va trebui organizată retragerea. De aceea, ordonă ca pînzele să fie date jos şi manevrarea corăbiilor să se execute numai cu ajutorul vîslelor.

Marea încleştare de la Actium avu loc la 2 septembrie 31 î.e.n., dată, ce va prefaţa istoria Imperiului roman. Operaţiile s-au limitat numai la o bătălie navală în golf, privită ca un spectacol dat în amfiteatru, de către pedestrimea lui Antonius, aşezată pe mal, sub comanda lui Canidius, şi de legiunile lui Octavian, dispuse pe malul opus, sub ordinele lui Taurus. Marea se liniştise, vîntul încetase a mai sufla şi nici valuri nu se produceau.

Linia vaselor de luptă ale lui Antonius trecu canalul Actium şi se pregăti pentru luptă, făcînd front în faţa flotei adverse ce se afla la opt pînă la zece stadii faţă de ţărm. Aripa dreaptă o comanda Antonius ajutat de Publicola ; la centru fuseseră plasaţi Marcus Justeius şi Marcus Octavius, iar pe aripa stîngă se afla Coelius. Vicleana Cleopatra obţinu avantajul de a rămîne în rezervă cu cele 60 de corăbii egiptene. Din această poziţie îşi putea aranja fuga, aşa cum s-a şi petrecut.

În linia de luptă a occidentalilor, vasele de pe aripa dreaptă se orînduiseră sub ordinele lui Octavian ; la centru, luase loc Arruntius, iar pe aripa dreaptă, lupta aprigul Agrippa, adevăratul şef al întregii flote.

Deşi manevrele flotelor începuseră dis-de-dimineaţă, încleştarea s-a produs numai către amiază, cînd corăbiile se repeziră unele asupra altora, spre a se izbi în pîntece cu ciocurile de metal fixate la proră. Antonius alerga peste tot, sfătuind soldaţii care vîsleau să se încreadă în masivitatea corăbiilor şi să caute a da lupta ca pe uscat. Marinarii lui Antonius fură cuprinşi de nerăbdare, şi atacară cu flancul stîng, unde erau corăbiile cele mai mari şi greoaie, puse sub comanda lui Coelius. „Cînd Octavian a văzut (acest atac) s-a bucurat şi a început să se retragă cu flancul drept, vrînd să atragă cît mai în afară din golf şi din strîmtoare pe duşmani, apoi, plutind în jurul corăbiilor duşmane cu corăbiile sale sprintene, au început să atace corăbiile duşmane care erau greoaie şi încete, din cauza mărimii şi lipsei de echipaje“ (Plutarh, *Antonius*, 65).

Cum navele lui Antonius nu beneficiau de viteză şi de echipaje experimentate, vasele se treziră oarecum imobilizate. De pe puntea lor se trimitea numai o ploaie de pietre, suliţe sau săgeţi, aruncate de maşinile balistice ; dar nu totdeauna proiectilele îşi atingeau ţinta propusă. În schimb, cîte trei-patru corăbii ale lui Octavian se asociau şi atacau deodată cîte o corabie din cele mari ale adversarilor, pe care o izbeau concomitent în flancul pîntecelui. În consecinţă, ori se produceau spărturi prin care năvălea apa, ori corabia rămînea imobilizată, ca apoi, cu suliţe, lănci şi făclii aprinse, atacanţii să sară pe puntea duşmană şi să dea o luptă terestră. O atare tactică fusese aplicată cu succes de către greci împotriva greoaiei flote persane, la Salamina, în anul 480 î.e.n.

La aripa opusă, Agrippa simulă o mişcare de învăluire asupra lui Antonius şi Publicola, silindu-i pe aceştia să se desfacă din lanţul liniei frontului de nave şi să lase un periculos spaţiu gol. Prin această breşă pătrunseră vasele rapide denumite liburne şi atacară din spate flota lui Antonius.

Lupta continua îndîrjită şi indecisă, cu succese sau eşecuri de ambele părţi. Chiar şi în a doua fază a bătăliei, cînd Agrippa cîştigase superioritatea tactică, victoria era încă nehotărîtă. Dar nervozitatea şi nesocotinţa Cleopatrei aveau să aducă dezastrul. De mai multe ore, stînd pe puntea vasului său amiral, „Antoniada“, privea cu tremur şi groază ciocnirea vaselor şi auzea răcnetele celor ce mureau pentru viitorul reginei sau al statului roman. Cînd observă infiltrarea corăbiilor lui Agrippa, nerăbdarea şi frica o determinară să fugă.

„Cînd lupta era încă generală şi nedecisă — notează Plutarh (*Antonius*, 66) —, deodată cele şaizeci de corăbii ale Cleopatrei au fost văzute ridicîndu-şi pînzele pentru retragere şi fugind prin mijlocul ostaşilor care luptau. Aceste corăbii fuseseră în spatele marilor corăbii şi, trecînd prin mijlocul celor care luptau, produceau o mare dezordine. Duşmanii se uitau şi priveau cu mirare cum, folosindu-se de un vînt prielnic, se retrag spre Pelopones“.

Plecarea ruşinoasă a vaselor egiptene nu putea să influenţeze în rău mersul şi aşa defavorabil al operaţiilor, deoarece ele nu participaseră nici pînă atunci la luptă. Nenorocirea triumvirului a fost că a recunoscut pînzele purpurii ale vasului „Antoniada“ (nume ce i-l dăduse regina în cinstea lui !) cum se înde-

părtează, ducînd pe aceea ce-i stăpînea inima și-i potolea simțurile de atîția ani.

„În acest moment, Antonius s-a dovedit că nu mai este condus nici de judecata conducătorului de altă dată, nici de cea a bărbatului, nici de propria-i judecată, ci a arătat ceea ce a spus cîndva, cineva, în glumă, anume, că sufletul celui care iubește și-a părăsit propriul corp, fiind tîrît de femeie, în corpul acesteia, ca și cum amîndoi ar fi crescut într-unul singur. Atunci cînd a văzut corabia ei că se retrage, n-a mai zăbovit, ci, uitînd de toți, trădînd și părăsind pe cei care luptau și mureau pentru el, s-a îmbarcat pe o corabie cu cinci rînduri de vîsle, luînd cu el numai pe Alexa sirianul și pe Scellius, și a urmat pe aceea care acum se pierdea și pe sine, și pe el“ (Plutarh, *Antonius*, 66).

Așadar, pentru o femeie, Antonius a dat un imperiu a cărui soartă s-a hotărît prin victoria lui Octavian de la Actium. Văzîndu-l că vine pe urma ei, întocmai ca un cîine credincios, Cleopatra a ridicat pavilionul de pe „Antoniada“ și l-a primit pe punte. Fugarul reflectase asupra lașității și trădării reginei, dar o forță tainică îl atrăgea, ca un magnet puternic, către această femeie fatală. S-a așezat la proră, cu capul între mîini, unde, într-o tăcere funebră, a stat nemișcat timp de trei zile, refuzînd chiar să o vadă pe Cleopatra, purtătoarea nenorocirilor sale. Numai în dreptul Capului Tainaron, sclavele de pe corabie au reușit să-l facă să vorbească și să îmbuce cîte ceva. După numeroase îndemnuri, aceleași femei înfrînseră și slăbiciunea umană a lui Antonius, îl împăcară cu Cleopatra și, după un prînz copios, cei doi amanți petrecură iarăși o noapte fericită.

În acest timp, la Actium, Agrippa nimicea grosul flotei dușmane, iar legiunile de pe coastă, rămase și ele fără comandant, stăteau la discreția lui Octavian. Multe corăbii evadate din lupta de la Actium îl ajungeau din urmă pe Antonius, în drum spre Egipt, și-i comunicau știri adesea optimiste, ceea ce mărea durerea generalului ce-și trădase ostașii. Aflînd că legiunile lui Canidius, încă nu se predaseră, trimise la ele o ștafetă, poruncindu-le să se retragă în Macedonia sau Asia. Dar era prea tîrziu, deoarece la Actium, Apollo, zeul protector al lui Octavian, învinsese total pe „Noul Dionysos“ din Orient. Flotele s-au mai bătut cîtăva vreme, iar ostașii legiunilor au rămas pe loc șapte zile, aștep-

tîndu-şi zadarnic comandantul, în a cărui stea şi vitejie aveau mare încredere. Cînd şi Canidius a fugit, ei s-au predat învingătorului, fără luptă.

Mai înainte de a părăsi Capul Tainaron, Antonius şi-a adunat prietenii în jurul corăbiei ce fusese încărcată cu tezaurul de război, cu multe obiecte regeşti de aur şi de argint, toate de mare preţ. El le-a împărţit aceste comori, poruncindu-le să se salveze cu ele, răscumpărîndu-şi greşelile de la învingători. Apoi, cu lacrimi în ochi se depărtă de ei, îndreptîndu-se spre Libia, unde lăsase patru legiuni ce se luptau acum cu Cornelius Gallus, generalul lui Octavian. Dar abia debarcat pe ţărmul african află, dezolat, că Pinarius Scarpus, care comanda trupele sale, se şi predase. A mai rătăcit cîteva zile cu doi prieteni pe malul libian, pescuind în tăcere, după care învinsul de la Actium a încercat să se sinucidă. A fost împiedicat de aceşti prieteni şi dus la Alexandria, unde revăzînd-o pe Cleopatra, gîndul morţii l-a mai părăsit.

Trădătoarea de la Actium părăsise Grecia la cîteva zile după împăcarea cu Antonius. Se grăbea să reintre în Egipt, unde vestea dezastrului de la Actium putea produce o răscoală generală a alexandrinilor împotriva unei regine nepopulare şi pe care nu o mai văzuseră de doi ani. În scopul inducerii lumii în eroare, ca să aibă timp să ia măsuri de siguranţă şi să-şi asigure o atmosferă favorabilă, neîntrecuta „artistă“ îşi organiză o intrare triumfală în port. Vasele sale fuseseră împodobite cu mari ghirlande de flori, iar în acorduri de flaute şi de chitare, pe punţi, răsunau numai cîntece de victorie ! Reinstalată în palat, dispuse uciderea tuturor suspecţilor, bănuiţi a pregăti mişcări împotriva ei. Averile acestora măriră veniturile tezaurului regal.

Atunci cînd Antonius regăsi şi el Alexandria, după eşecul din Libia, o află pe Cleopatra punînd la cale, cu o îndrăzneală nemaipomenită, numeroase planuri himerice, croite sub impresia scenelor de război de la Actium. În momente de grave depresiuni sufleteşti, ea se gîndea şi la sinucidere, dar voia o moarte fastuoasă, aşa cum fusese şi viaţa ei. Mînată de acest gînd, construise deja pe ţărmul mării, în vîrful Peninsulei Lochias, un impozant mausoleu, şi acolo regina dorea să fie arsă împreună cu tezaurele sale. Dar a doua zi, gîndea altfel, cu mintea chinuită de noi planuri de viitor.

Acum intenţiona să organizeze o apărare în Egipt sau în Asia, concentrînd toate forţele Orientului împotriva Romei. În zilele următoare, noi planuri contradictorii dezvăluiau marea tulburare din sufletul ei. Voia să fugă în Spania, ca de acolo să atace Roma, pe drumul străbătut de Hannibal... În sfîrşit, ultima himeră ce o mai frămînta ca să scape de sclavie, şi de război, o îndemna la o fugă spre misterioasele Indii, cu toate tezaurele sale, astfel cum se petrecuse pe timpul legendarei Didone cartagineze. Antonius urma să o însoţească. Şi în ţara paradiziacă a Puntului, ea putea continua existenţa măreaţă şi voluptuoasă de la Alexandria.

Din ordinele sale, un număr destul de însemnat de corăbii fuseseră deja transferate peste istmul ce separa Marea Mediterană de Marea Roşie. În curînd i se nărui şi acest plan : arabii din jurul cetăţii Petra îi incendiaseră corăbiile, iar din Libia, Antonius nu i-a putut aduce nici un soldat.

La porţile oraşului, Antonius află că Herodes, acolitul său din regatul evreilor, se supusese învingătorului de la Actium. De altfel, de peste tot, se anunţau defecţiuni. O revăzu, în treacăt, pe Cleopatra, de a cărei credinţă începu iarăşi a se teme. De aceea, părăsi palatul şi îşi pregăti o locuinţă de ţară, pe insula Faros, cu o mare terasă în faţă. Scîrbit de perfidia oamenilor şi de ingratitudinea multor prieteni, anunţă că doreşte să trăiască în singurătate puţinele zile triste ce-i mai rămîneau din mila învingătorului. În acest mod simplu de existenţă căuta să imite pe mizantropul atenian Timon, de la sfîrşitul secolului V î.e.n., care, după o viaţă fericită urmată de prăbuşire, la fel se retrăsese pe ţărmul mării. Dar un Antonius nu fusese croit pentru a duce mult timp o viaţă de pustnic, cînd la cîteva stadii de bordeiul său se găsea vesela Alexandria şi optimista Cleopatra. Demonul l-a dus repede din locuinţa sa „timoniacă“ în palatul de aur al Lagizilor, reanimat acum de cei doi amanţi, cu ospeţe, chefuri şi serbări nebuneşti.

Cleopatra nu fusese făcută să se plece cu uşurinţă destinului implacabil. Spre deosebire de Antonius, imaginaţia şi energia cu care se înarmase din copilărie, o ajutau să nu cunoască disperarea. În timp ce acesta din urmă se retrăsese ca Achile în cort, pe insula Faros, regina recruta noi trupe, pregătea alte vase de război ; înnoda diferite alianţe în afară, arsenalele ei fabricau mulţime de arme, repara zidurile de

apărare de la Pelusium și Alexandria și căuta să-i însufleţească pe locuitori pentru a face faţă unei invazii apropiate. Egiptul trebuia pus în stare de apărare, fiindcă dușmanii, după succesul de la Actium, nu îndrăzniseră să vină imediat pe urma fugarilor, așa cum făcuse Cezar, după victoria asupra lui Pompeius Magnus de la Pharsalos. Dacă în luptă ar fi dispărut cei doi mari actori ai dramei ce se juca la Alexandria, ar fi rămas copiii, la a căror soartă Cleopatra se gîndea de asemenea. Din iniţiativa ei, Cezarion fu declarat major, apoi se dădu toga virilă (de „bărbat") și lui Antyllos, băiatul cel mare al lui Antonius cu Fulvia.

Antonius nu putea fi decît încîntat de curajul și acţiunile energice ale Cleopatrei. La palat fusese reprimit de ea ca în zilele cînd se întorcea victorios din Armenia. Vechea asociaţie dionisiacă a „celor de neimitat", se transformă în grupul „Fraţilor și surorilor nedespărţiţi pînă la moarte", care nu era cu nimic mai prejos decît aceea, prin înclinarea spre plăceri, lux și desfrîu (Plutarh, *Antonius*, 71). În ceata „celor care mor împreună", o confrerie sumbră, se înscriau mereu prietenii ce organizau pe rînd ospeţe vesele, consolîndu-se astfel în faţa morţii !

Adesea, Cleopatra cobora în criptele umede ale palatului, unde se găseau celulele condamnaţilor la moarte. Acolo, ea încerca otrăvurile mortale și lipsite de durere, pregătite de vrăjitori. S-a constatat, pe baza experimentării asupra unor condamnaţi și a unor animale, că „otrăvurile care provocau iuţeala morţii aduceau și cele mai mari dureri, pe cînd cele mai blînde și întîrziate ca efect, provocau o moarte fără chinuri. În cele din urmă s-a convins că numai mușcătura viperei produce fără spasme și gemete un somn adînc, ca un fel de letargie. Cei care erau mușcaţi de viperă aveau o sudoare pe faţă și cădeau în lîncezeală prin slăbirea simţurilor cu încetul. Ei nu mai puteau fi treziţi sau mișcaţi, întocmai ca aceia care dorm adînc" (Plutarh, *Antonius*, 71). Cu asemenea înfiorătoare experienţă, ea ajunse la convingerea că numai mușcătura viperei egiptene, denumită *aspis*, îi va asigura moartea pe care o dorea.

În mijlocul acestor pregătiri de apărare și de aranjare fastuoasă a morţii, învinșii de la Actium se gîndiră și la negocieri cu Octavian. Situaţia se agravase prin faptul că la Rhodos, Herodes se întîlnise cu Octavian și debarcaseră îm-

preună în Siria, ca apoi să plece împotriva Văii Nilului. Scrisoarea comună către Octavian a lui Antonius şi Cleopatra îi solicita domnia pentru fiii lor în Egipt şi îngăduinţa să trăiască ca simpli particulari la Alexandria sau Atena. Primul reamintea lui Octavian vechea lor prietenie ; îşi recunoştea rătăcirea şi se angaja a depune armele. Mai fu trimis ca sol de împăciuire la Herodes şi Alexas din Laodiceea, instrumentul Cleopatrei pentru subjugarea lui Antonius şi cel ce ponegrise pe Octavia. Ticălosul a fost însă arestat pe loc şi executat. Răspunsul lui Octavian a fost adresat numai Cleopatrei, asigurînd-o că „nu va fi lipsită de nimic dintre cele de cuviinţă, dacă va ucide sau va îndepărta pe Antonius". Curierul lui Octavian vorbise aşa cum trebuie unei „mîndre regine care se bizuia pe nemaivăzuta ei frumuseţe". Unele intimităţi cu regina au trezit suspiciunea lui Antonius, care l-a biciuit şi l-a alungat. Ca să-l împace acum pe Antonius, vicleana nimfă a Nilului a organizat o fastuoasă aniversare pentru ziua de naştere a iubitului ei.

Octavian nu a răspuns nici la a doua scrisoare trimisă de Antonius, prin care se oferea să-şi ridice zilele, numai domnia Cleopatrei să fie asigurată în Egipt. Fără ştirea lui Antonius, Cleopatra expedie şi ea, în acelaşi timp, lui Octavian, o solie, cu daruri bogate. Lipsită de generozitatea amantului care-şi oferise viaţa pentru binele ei, perfida regină îl anunţa pe Octavian că se detaşează de cauza lui Antonius, omul vinovat de toate relele şi care profitase de inocenţa politică a unei femei. Acum cînd Antonius este zdrobit — argumenta solul egiptean — nu mai are nici un sens ca Roma să silească pe regină la o luptă disperată, ci mai bine să-i asigure tronul sau o retragere onorabilă, prin depunerea coroanei. Darurile aduse de solie au fost acceptate, dar Cleopatrei nu i se dădu nici un răspuns.

Acum, regina îşi dădu seama că toate speranţele de împăciuire sînt pierdute. Se pregăti să distrugă toate operele de artă, cît şi lucrurile preţioase strînse în mausoleul ce-l construia pe ţărmul mării. Ea mai intui, de asemenea, intenţia lui Octavian de a o captura vie, ca cel mai preţios trofeu de purtat în viitorul său triumf. Invazia Egiptului s-a amînat totuşi, deoarece situaţia politică complicată din Italia, îl sili pe Octavian să plece la Roma.

După trecerea iernii anului 31/30 î.e.n., Octavian a revenit în Siria şi, împreună cu generalii săi din Libia, a organizat atacul asupra Egiptului din două părţi. Tînărul împărat nu se temea cîtuşi de puţin de ciotul de sabie pe care-l mai purta Antonius în mînă şi nici de epavele flotei egiptene. Îl preocupa numai smulgerea unor prăzi importante. În primul rînd, urmărea capturarea intactă a fabulosului tezaur al Lagizilor, cu care să-şi poată plăti armata şi alte cheltuieli militare. Dorea apoi, cu ardoare, să o prindă vie pe Cleopatra, femeie pe care Roma ţinea să o vadă tîrîtă după carul de triumf al învingătorului. În ambele cazuri se impunea o acţiune prudentă. Tezaurul putea fi mistuit de flăcări, iar Cleopatra avea destule otrăvuri la îndemînă. Pe neaşteptate, el adoptă o atitudine binevoitoare faţă de Cleopatra, trimiţîndu-i asigurări prin curieri secreţi. Atunci, în capul reginei apărură alte iluzii. Ea îşi aduse aminte de teribila armă pe care o mînuia în a seduce pe bărbaţi, armă cu care doborîse pe Cezar şi pe Antonius. Spera că o întîlnire directă cu Octavian îi va oferi ocazia să arunce şi asupra acestuia iscusita plasă a lui Eros. La vîrsta de 39 ani, frumuseţea şi farmecul ei se păstrau încă nealterate, puterea sa de seducţie fiind încă foarte mare. Pe Antonius îl iubise cu pasiune, atît timp cît gloria, fizicul şi demnitatea acestui om îi încălziseră inima. Dar acum, ajunsese un om ridicol prin retragerea sa în căsuţa de pe insula Faros, un descurajat şi un laş — faţă de o situaţie politică gravă, pe care ea, o femeie, căuta singură s-o înfrunte. Numai din oarecare milă, ea nu-l ucisese şi nici nu-l predase spionilor lui Octavian, veniţi tainic la Alexandria.

La începutul primăverii anului 30 î.e.n., oraşul Pelusium fu predat de Seleucos, generalul Cleopatrei, lui Octavian ale cărui armate pătrunseră apoi în deltă şi se apropiau de capitală. Se zvonise imediat că Seleucos se predase din ordinul reginei şi Antonius se înfurie. Ca să înlăture aceste bănuieli ale amantului său, ea îi predă familia generalului trădător ca să fie ucisă. Antonius se potoli în faţa acestor probe de inocenţă, însoţite de obişnuitele lacrimi sincere sau false, pe care le vărsa artista Cleopatra. Îngrijorată în faţa înaintării romane, egipteana transportă lîngă templul zeiţei Isis, cele mai de preţ lucruri ale vistieriei regale, aur, argint, smaragde, mărgăritare, abanos, fildeş, ş.a., apoi multe torţi şi cîlţi, ca să le dea foc.

Ca nu cumva regina să distrugă aceste comori, Octavian îi oferi prin curieri și mai multe nădejdi de salvare.

Antonius avu atunci o neașteptată revenire de energie. Cu puțina cavalerie de care dispunea, el puse pe fugă avangarda lui Octavian, ce ajunsese pînă la hipodromul cel mare de la marginea Alexandriei și o urmări pînă în tabără. Fălindu-se cu această ușoară victorie, el intră în armură la palat, o sărută pe Cleopatra și îi prezentă pe un soldat ce luptase vitejește alături de el. (Se spune că ajungînd lîngă tabăra lui Octavian Antonius mai încercase fără succes să momească cu bani pe soldați). Regina trecu ostașii în revistă, le vorbi și-l dărui pe cel viteaz cu un coif și o platoșă de aur, pe care luîndu-le, acela a fugit noaptea în tabăra dușmană.

A doua zi, un curier al lui Antonius îl invita pe Octavian să se măsoare într-o luptă corp la corp cu șeful său, în felul eroilor homerici, și astfel, în prezența celor două armate martore la spectacol, să se aleagă cel mai tare. Fu întrebat în batjocură : cum se face că Antonius nu mai găsește alt mijloc de a muri, decît pe acesta ?

Prevăzînd situația sumbră ce-l aștepta, înaintea unei mari bătălii, Antonius a mai organizat un strălucit și ultim ospăț, trist ca o cină funebră, cînd a spus : — „mîine, probabil va fi prea tîrziu". Comesenii, prieteni ce se mai găseau lîngă el, mîncau și plîngeau în liniște. În schimb îi îndemna pe sclavi să benchetuiască, fiindcă mîine vor sluji altui stăpîn, iar el va fi un schelet, deoarece preferă să caute o moarte glorioasă, decît salvarea sau victoria.

La revărsatul zorilor, în ziua de 1 august 30 î.e.n. toate forțele lui Antonius stăteau pe poziții, gata de atac la ordinul comandantului ce se așezase pe o înălțime. Flota sa porni în linie ordonată pentru bătălie, de lîngă Peninsula Lochias. Dar cînd fu aproape de cea dușmană, marinarii săi ridicară vîslele și se înfrățiră cu ai lui Octavian. Cavaleria urmă și ea exemplul flotei și trecu de partea lui Octavian. Cînd infanteria lui Antonius auzi sunetele trompetelor și cornurile legiunilor italice care porniseră la atac, n-a mai așteptat șocul și a rupt-o la fugă în debandadă, pe străzile orașului, tîrîndu-l și pe comandantul său, furios și strigînd că iarăși a fost trădat de Cleopatra.

Dar Cleopatra nu mai avea puterea de a-l trăda sau de a-l salva pe Antonius. Fusese și ea părăsită de supușii săi, ca și

Antonius de armata sa. Fantoma „zeiței Isis cea nouă“ și a „Reginei regilor“ se pierduse într-o dimineață de august, printre norii de praf pe care vînturile pustiurilor nubiene și libiene îi îngrămădeau deasupra văii binecuvîntatului Nil. Spionii lui Octavian activaseră o noapte întreagă printre soldații celor doi amanți, promițîndu-le bani, amnistie și salvarea vieții, dacă vor dezerta. Astfel a capitulat Alexandria în fața unui nou stăpîn al lumii.

Dezordinea de pe străzi, strigătele și amenințările de trădare ce le auzea de la Antonius o înspăimîntară pe regină. Nu credea însă că a sosit momentul să moară și ea, de aceea încercă noi manevre.

„Cleopatra temîndu-se de mînia și de nebunia lui, a dat fuga la mormînt și a dat drumul la uși care se lăsau întărite cu drugi și cu zăvoare grele, apoi a trimis la Antonius vestitori care să-i spună că a murit. Antonius a crezut și a zis către sine însuși : Ce mai șovăi, Antonius ? Soarta ți-a răpit unicul motiv de a trăi care-ți rămăsese. A intrat apoi în casă și dezlegîndu-și și depunîndu-și platoșa, a zis : „Cleopatra, nu sînt îndurerat că am fost lipsit de tine, ci pentru că eu, un astfel de comandant, m-am vădit în curaj mai prejos decît o femeie“ (Plutarh, *Antonius*, 76).

Ordonă apoi unui sclav credincios, Eros, ca să-l omoare, dar acesta s-a străpuns pe sine, căzînd la picioarele lui Antonius. „Bine, Eros, că m-ai învățat să fac eu ceea ce n-ai putut să faci tu însuți“, ar fi spus Antonius, după același Plutarh. Lovindu-se cu spada în pîntece, s-a lăsat pe un pat, dar n-a murit, deoarece scurgerea sîngelui a încetat. Prietenii i-au sărit în ajutor ca să-l salveze, el însă le striga să-l ucidă pe loc, ceea ce nimeni n-a îndrăznit să facă.

Pe cînd Antonius se zbătea în mari chinuri, Cleopatra a fost înștiințată că încă mai trăiește. Apucată de remușcări, zguduită și de durere, ea dori să-l revadă și porunci lui Diomedes să i-l aducă pe brațe în mormînt, viu sau mort. Trimisul alergă la palat și-i spuse muribundului că regina nu-i încă moartă și că dorește să-l vadă în clipa morții. Vestea îl reanimă pe sinucigaș, care, după cum remarcă Dio Cassius (LI,10) : „S-a ridicat, ca și cum ar fi avut încă mult de trăit“. Sclavii l-au purtat în agonie pe brațe pînă la ușa mausoleului Cleopatrei, unde au avut loc alte scene dramatice relatate amănunțit de Plutarh (*Antonius*, 77).

„Ușile, Cleopatra nu le-a deschis, dar arătîndu-se la o fereastră, a lăsat în jos frînghii și sfori, cu care legîndu-l pe Antonius, l-a tras în sus ea însăși și cu două sclave, singurele pe care le luase cu sine în mormînt. Cei care au fost de față spun că nu a existat un spectacol mai jalnic decît acela. Într-adevăr Antonius era tras, scăldat în sînge și pe jumătate mort, în timp ce el întindea mîinile spre Cleopatra și-și îndrepta implorările către ea. Dar lucrul acesta nu era ușor pentru o femeie ; Cleopatra, încordîndu-și toate puterile, cu fața congestionată, trăgea funia în sus, pe cînd cei care se aflau jos strigau, o îndemnau și luau parte sufletește la sforțările ei. Primindu-l ea astfel pe Antonius și așezîndu-l pe pat, și-a rupt îmbrăcămintea care o acoperea, bătîndu-se cu pumnii în piept și sfîrtecîndu-se cu unghiile, cu fața pătată de sînge, numindu-l stăpîn, soț și comandant. Aproape că uitase de nenorocirile ei, din cauza jalei pentru el. Antonius rugînd-o să înceteze cu jeluirea, a cerut să bea vin, fie că-i era sete, fie că socotea că-și va da suflarea mai repede ! După ce a băut, a îndemnat-o să se îngrijească de salvare, dacă acest lucru se poate face fără dezonoare, și să se încredințeze lui Proculeius, dintre toți prietenii lui Octavian, iar pe el să nu-l plîngă acum, în cele din urmă schimbări ale sorții, ci să-l fericească pentru lucrurile frumoase de care a avut parte...“

Antonius își dădu sufletul în brațele Cleopatrei, scăldat de lacrimile ei, murind, după cum zice Shakespeare, acolo unde voise să trăiască !

Aflînd de sinuciderea spectaculoasă a lui Antonius, Octavian expedie imediat pe Proculeius și pe Gallus să captureze pe Cleopatra, mai înainte ca aceasta să se omoare pe cadavrul iubitului ei. Regina refuză a primi în mausoleu pe cei doi și angajă cu ei discuții de după ușile zăvorîte. Surdă față de asigurările viclene ale ofițerilor romani, ea le declară că nu se va preda, dacă Octavian nu se angajează prin jurmînt solemn, că o va menține pe ea sau pe fiul ei pe tronul Egiptului. Altfel, Octavian va primi cadavrul ei. Proculeius zări însă deschisă fereastra de la etaj, prin care fusese tras cu sforile muribundul Antonius. Îl lăsă pe Gallus să parlamenteze în continuare cu Cleopatra, iar el căută o scară și pe furiș intră pe fereastră, în mausoleu, scoborîndu-se tiptil pe trepte în spatele reginei. O sclavă îl zări și strigă disperată : „Nenorocita de Cleopatra este luată captivă“. În grabă, regina scoase pum-

nalul pirateresc ce purta la brîu de cîteva zile şi voi să se sinucidă. Mai agil, Proculeius o apucă de ambele mîini, îi smulse arma şi îi controlă hainele, ca să nu aibă ascuns asupra ei vreun flacon cu otravă. Ca să o calmeze, îi spuse respectuos: „Îţi faci Cleopatra o nedreptate şi ţie şi lui Octavian, pentru că pe tine te lipseşti de putinţa de a vedea bunătatea lui, şi acuzi pe cel mai omenos comandant că este perfid şi neîndoplecat" (Plutarh, *Antonius*, 79).

Libertul Epaphroditus primi porunca de a o păzi zi şi noapte pe captivă şi să-i ofere cu largheţe şi eleganţă toate cele cerute de ea, conform rangului ei. După mărturisirea lui Dio Cassius (LI,11), atît de mult dorea Octavian să o ducă vie la Roma, încît spunea că : „O moarte prematură a Cleopatrei mi-ar răpi întreaga glorie". Clemenţa lui Octavian faţă de ea şi iertarea poporului de orice vină, acordată de dragul lui Alexandru Macedon, întemeietorul oraşului, îi dădură noi speranţe nefericitei regine. Ce importanţă mai avea faptul că tezaurul şi coroana sa intraseră în stăpînirea romană, cînd i se garantau demnitatea şi viaţa !

Mulţi regi şi comandanţi de oşti cereau corpul lui Antonius ca să-l îngroape ei, dar Octavian nu l-a răpit Cleopatrei. După obiceiul grecesc, cu propriile ei mîini spălă cadavrul, îl îmbrăcă, îl împodobi şi-i puse armura, ca unui viteaz gata pregătit pentru ultima luptă. Îl închise apoi într-un coşciug şi-l depuse în mausoleul ce-şi construise pentru ea, dar în care încă nu simţise fiorii morţii, aşa cum dorise. De atîta durere şi jale, în timpul funeraliilor lui Antonius, pieptul i se umflase de lovituri şi obrazul îi era plin de răni. Făcuse şi febră, nu mai mînca şi spera că va putea muri de inaniţie. Dar medicul său, Olympos, îl avertiză pe Octavian, care a început s-o ameninţe şi s-o înfricoşeze cu aluzii la soarta copiilor ei, ceea ce o determină să-şi îngrijească corpul şi să se hrănească.

Un şantaj odios îi prelungi iarăşi viaţa ! Din ordinul lui Octavian, regina îşi reluase domiciliul în palatul Lagizilor, izolată complet de fiii săi, despre a căror soartă nu ştia nimic.

Antyllus, fiul cel mare al lui Antonius cu Fulvia, a fost predat soldaţilor de către pedagogul său Theodoros şi ucis de îndată. Copiii cei mai mici ai Cleopatrei, avuţi cu Antonius, împreună cu pedagogii lor au fost puşi şi ei sub pază, dar se bucurau de o viaţă liberă. Cezarion fugise însă în Etiopia cu o parte din tezaur. Pedagogul acestuia, probabil tot un trădă-

tor, l-a convins pe tînărul prinț, în vîrstă de 17 ani, să se întoarcă la Rhodos, unde l-ar aștepta Octavian ca să-i dea domnia Egiptului. După moartea Cleopatrei, naivul s-a încrezut, a părăsit Etiopia, dar a fost ucis imediat, fără să mai vadă strălucirea celor două coroane pe care le purtau de milenii faraonii din Valea Nilului.

În cele din urmă, Octavian s-a hotărît și el să o întîlnească pe regină și să o consoleze. Nu o mai văzuse din momentul cînd, la Roma, unchiul său căzuse sub pumnalele lui Brutus și Cassius. Acum, om matur de 33 de ani, era împins de curiozitatea de a o vedea pe aceea care adusese atîtea necazuri romanilor și familiei sale. Cleopatra demoralizată aștepta și ea această vizită, cu speranța succeselor de odinioară, cînd ieșise din covor în fața lui Cezar și apăruse la Tarsus în chip de Veneră. În realitate, acum aveau să se întîlnească două vulpi, fiecare dornică să smulgă prin șiretenie prada celeilalte.

Scena întrevederii dintre Octavian și Cleopatra, descrisă patetic de Plutarh (*Antonius*, 83), merită a fi reprodusă cuvînt cu cuvînt :

„Cleopatra era culcată pe un pat așternut pe pămînt, cu multă umilință, și cînd a intrat Octavian, îmbrăcată numai cu o tunică, s-a ridicat și i-a căzut la picioare, neînchipuit de urîțită la corp și la față, cu vocea tremurîndă și cu ochii încercănați. Iar pe piept se vedeau multe urme de lovituri și, în general, se vedea că corpul nu se află mai bine decît sufletul. Însă farmecul acela și mîndria frumuseții nu se stinseseră cu totul. Deși ea se afla într-o atare stare, răspîndea o lumină din interior, care făcea să-i fie văzute mișcările feței. La îndemnul lui Octavian să se așeze, ea s-a așezat, iar el lîngă ea ; regina a început să se justifice într-un anumit fel, punînd toate cele întîmplate pe seama necesității și a fricii de Antonius, dar, cum Octavian o întrerupea la fiecare afirmație, dovedindu-se că nu are dreptate, a început să plîngă și să se roage, ca și cînd ar fi dorit cu ardoare să trăiască. În cele din urmă, avînd un inventar al lucrurilor, i l-a predat lui. Seleucos, unul dintre miniștrii ei, a început s-o denunțe că ea ascunsese și furase unele lucruri, iar Cleopatra sărind și luîndu-l de păr, i-a dat multe lovituri în față. Octavian a surîs și a oprit-o, iar Cleopatra a zis : Nu este grozav, Octavian, ca atunci cînd tu ai găsit cu cale să vii la

mine și să-mi vorbești, deși sînt în acest hal, sclavii mei să mă acuze că am pus la o parte unele lucruri femeiești, dar nu pentru mine, ci, nenorocita de mine, pentru Octavia și Livia, soția ta, pentru ca făcînd aceste mici daruri, prin mijlocirea lor, să obțin de la tine îndurare și blîndețe ? Aceste cuvinte l-au încîntat pe Octavian, socotind că ea dorește să trăiască. Octavian spunînd că îi acordă și aceste lucruri și că o va trata cum nu se așteaptă ea, a plecat de acolo, socotind că o păcălise, dar în realitate fiind păcălit el de ea".

De astă dată Cleopatra nu mai putea fi sirena ce încîntase odinioară pe Cezar și pe Marcus Antonius. S-a trezit alături de un om prudent, lipsit de pasiuni, rece și rezonabil, care pentru interesele sale și ale statului roman sacrifica pe Eros. Ca să-l înduplece pe Octavian pentru o mai largă clemență, ea scoase surîzînd din sîn scrisorile de dragoste ale lui Cezar și-i mărturisi nepotului, cît de mult o iubise dictatorul, care din nenorocire murise înaintea ei (Dio Cassius, LI, 11—13 și Florus, IV, 11). Cochetăria și zîmbetele împrăștiate pentru a-l zăpăci și pe Octavian se transformară însă într-o scenă lamentabilă pe care nenorocita captivă o juca și prost. Oaspetele dădea răspunsuri evazive, privea în pămînt, vorbea numai ca să o contrazică și imposibilitatea lui se cobora ca un sloi de gheață în inima Cleopatrei. Nefericita înțelese că nu se poate aștepta la nici un fel de milă din partea unui atare om dur și că pe ea numai moartea o mai poate scăpa de atîtea chinuri. Resemnată, își reluă atitudinea calmă, în momentul cînd Octavian ieșea pe ușă. Se spune că ar fi șoptit atunci cuvintele: „Nu-ți voi urma triumful tău".

Dacă Octavian rămăsese stană de piatră alături de Cleopatra, se găseau totuși în anturajul său destui tineri înamorați de faimoasa nimfă sau cuprinși de un puternic sentiment de milă pentru ea. Dintre aceștia, tînărul Cornelius Dolabella păstra cele mai vădite sentimente de atracție față de Cleopatra. El a fost acela care i-a comunicat captivei, în ascuns, că peste trei zile, împreună cu fiii săi, din porunca lui Octavian, va lua drumul Romei. Alfînd tainic de acest surghiun, ceru stăpînului să-i îngăduie a îndeplini cuvenitele libațiuni la mormîntul lui Antonius, ceea ce i se îngădui. Purtată de lectică pînă la mausoleu, vărsă vin pe mormînt, îl împodobi cu coroane de flori și pentru ultima oară îi îmbrățișă piatra

de la cap, căzînd leşinată pe ea, împreună cu femeile însoţitoare. Cuvintele de jale pe care le-ar fi rostit atunci ni s-au transmis în proza lui Plutarh (*Antonius*, 84), împodobită desigur cu multe ficţiuni şi floricele retorice, specifice acestui glorios biograf (după care Shakespeare a prelucrat o sfîşietoare, dar minunată, dramă funebră) :

„Iubite Antonius — scrie Plutarh — ieri te-am înmormîntat cu mîinile libere încă, iar acum fac libaţii la mormîntul tău cu mîini de captivă şi sînt păzită ca să nu urîţesc corpul acesta de sclavă cu lovituri şi plînsete, căci este păzit pentru triumful repurtat asupra ta. Alte cinstiri sau libaţii să nu aştepţi, căci acestea sînt ultimele pe care ţi le aduce Cleopatra. Cînd trăiam, nimic nu ne-a despărţit unul de altul, deci cu moartea sîntem în primejdie de a schimba locul. Tu roman, ai să zaci aici, iar eu nenorocita, în Italia, luînd din ţara ta numai atît pămînt. Dar dacă există puterea şi virtutea unui zeu de acolo —căci cei de aici ne-au trădat — nu mă lăsa pe mine, soţia ta, care sînt vie, şi nu îngădui ca să se triumfe cu mine asupra ta, ci ascunde-mă şi îngroapă-mă aici, împreună cu tine, pentru că din miile de nenorociri pe care le-am îndurat, nici una n-a fost mai mare şi mai grea decît timpul acesta scurt pe care l-am trăit fără tine“.

Reîntoarsă în palat, după acest pelerinaj funerar, a poruncit să i se pregătească baia şi, după îmbăiere s-a aşezat la un ospăţ aranjat cu deosebit fast. Purta cele mai frumoase veşminte şi bijuterii, iar pe cap îşi aşezase coroana regală. Lipseau numai Antonius şi cîntecele de chitare ca prînzul să ofere ochiului priveliştea completă a zilelor fericite de odinioară. De astă dată prînzea singură, într-o linişte de moarte, servită de Iras şi Charmion, credincioasele sale sclave de totdeauna. Reuşise pentru un moment să-l îndepărteze şi pe „cerberul“ Epaphroditus, expediat cu o scrisoare la Octavian. Era testamentul ei, pregătit în dimineaţa aceleiaşi zile, prin care cu rugăminţi şi implorări cerea să fie îngropată alături de Antonius.

Pe cînd Cleopatra mînca liniştită, sosi un ţăran cu un coş. Gărzile i-au cerut să le arate conţinutul panerului şi, dînd el frunzele la o parte, le-a arătat o frumoasă grămadă de smochine. A gustat din ele surîzînd, i-a servit şi pe paznici, pentru a înlătura bănuiala otrăvirii. Căpătînd încuviinţarea

gărzilor, țăranul a intrat la Cleopatra și i-a oferit fructele proaspete. Regina a luat coșul, s-a întins pe un pat, a închis ușile și a reținut lîngă ea numai pe cele două sclave devotate.

Cînd Octavian a citit testamentul adus în scrisoarea purtată de Epaphroditus și-a dat seama repede de cele ce se întîmplaseră. Călăreții săi au alergat în grabă spre palat, apoi a plecat și el în urma lor ca s-o mai poată apuca pe Cleopatra în viață.

„Deschizînd ușile, au găsit-o moartă, așezată pe un pat de aur, împodobită regește. Dintre femei, aceea numită Iras era muribundă la picioarele Cleopatrei, iar Charmion, care se clătina și-și agita capul, aranja diadema reginei pe cap. Unul dintre cei trimiși a strigat mîniat „Asta-i frumos Charmion ? Este frumos — a răspuns ea — și demn de vlăstarul atîtor regi. Mai mult n-a mai spus și a căzut lîngă patul Cleopatrei" (Plutarh, *Antonius,* 85).

Octavian a ordonat imediat o strașnică anchetă, spre a se stabili precis împrejurările morții prețiosului trofeu, acum definitiv pierdut pentru mult visatul triumf roman. Cercetările n-au putut reconstitui în amănunt desfășurarea dramei, incertitudine ce a creat multe versiuni în relatările istoricilor și poeților antici. Cei mai mulți sînt de părere că moartea fulgerătoare i-a fost provocată de mușcătura unei vipere.

Reptila fusese, probabil, introdusă de către țăranul purtător al coșului fatal, ascunsă sub frunze. Se zice că atunci cînd Cleopatra a îndepărtat smochinele, a zărit-o și ar fi spus : „«Aici era deci ea», și și-a întins brațul dezgolit la gura viperii". (Plutarh, *Antonius,* 86). După unele versiuni, șarpele era păstrat de mult timp într-un vas de aur ascuns în apartamentul ei, unde a fost întărîtat de ea cu un fus de aur, ca să o muște de braț. Se mai relata că moartea sa ar fi fost efectul unei otrăvi puternice păstrată într-o agrafă de aur ascunsă în păr.

Reptila nu a fost găsită în apartamentul reginei ; prezența ei s-ar fi determinat numai pe baza unor urme de tîrîturi către țărmul mării spre care priveau încăperea și ferestrele. Singurul indiciu concludent pentru Octavian ar fi fost două înțepături subțiri și negricioase, vizibile pe brațul Cleopatrei. Aceasta l-ar fi determinat, ca ulterior, în cortegiul său trium-

fal de la Roma (29 î.e.n.), în lipsa „originalului", Cleopatra să fie arătată de un uriaş tablou al reginei muşcată de viperă. Portretul ultimei regine lagide era urmat, în cortegiu, pe picioare de fiii Cleopatrei şi ai lui Antonius, cruţaţi de Octavian.

Cleopatra a murit la vîrsta de 39 ani, după o domnie de 22 de ani, dintre care aproape 14 ani îi petrecuse lîngă Antonius. Deşi fusese supărat de felul cum îl păcălise Cleopatra, Octavian a admirat curajul şi nobleţea ei. Ilustra regină, care făcuse să tremure Roma, a preferat să moară, decît să se tîrască legată cu lanţuri de aur la mîini, sfidînd prin moarte pe Octavian, senatul şi poporul roman. Din porunca lui a fost înmormîntată cu toată strălucirea, alături de Antonius, aşa cum dorise în testamentul ei, şi avînd la picioare pe nefericitele Iras şi Charmion. Un prieten comun al lui Octavian şi al Cleopatrei, bogătaşul alexandrin Archibios, a plătit împăratului două mii de talanţi, ca statuile Cleopatrei să nu fie distruse. Octavian a executat numai pe senatorul Q. Ovinius, cel care la Roma reprezenta interesele Cleopatrei. O parte din garda reginei trecu în serviciul lui Herodes, ca o răsplată din partea lui Octavian, pentru credinţa ce-i arătase regele iudeu în lupta lor cu o duşmană comună. În zece luni, imperiul utopic al Cleopatrei se prăbuşise.

Fiii lui Antonius cu Fulvia şi Cleopatra, rămaşi în viaţă, s-au bucurat de mare cinstire la Roma, crescuţi şi educaţi acolo de către buna Octavia. Mai toţi, prin căsătorii, au intrat în familia lui Octavianus Augustus, primind în acelaşi timp însemnate demnităţi de stat. Fiica cea mică, Cleopatra Selene, s-a căsătorit în anul 20 î.e.n. cu savantul rege al Mauretaniei, Juba al II-lea, cu care a fondat o dinastie. Copiii Cleopatrei, prin strămoşii lor, se născuseră dintr-un amestec de sînge macedonen, persan şi roman.

Ultimul vlăstar feminin şi regal al Egiptului liber a fost o femeie dotată cu o energie excepţională, încununată de o ambiţie de dominare rar întîlnită, înarmată cu superioare calităţi politice, pentru îndeplinirea cărora s-a folosit şi de o senzualitate adesea prea dezlănţuită. Planul său măreţ de a realiza un vast imperiu elenistic în Orient, după modelul lui Alexandru Macedon şi avînd ca unealtă pe Antonius, a fost năruit de un adversar ce-i era superior, de Octavianus Augustus. O prinţesă lagidă, considerată degenerată din cauza căsătoriilor consanguine ale dinastiei Ptolemeilor, printr-o

mare înțelepciune politică, dragoste și artificii feminine, subjugase pe Cezar și pe satelitul acestuia, afemeiatul Antonius, ca să opună Romei, mult visatul său imperiu oriental. Istoria a pus-o față în față cu alte figuri feminine, dotate și ele cu un fel de energie „virilă", galanterie, aplecare spre intrigă și sentimentalism, ca Semiramida, Zenobia, Maria Thereza, Caterina II ș.a.

Cleopatra a contat prea mult pe înlănțuirea erotică a unor amanți romani, ca să-și ajungă țelurile, devenind astfel „meteresă" și „femeie fatală". A trăit apoi prea mult stăpînită de orgoliu, fast, lux, risipă și dragoste. Odată amantul său mort, bogățiile pierdute, cu farmecul său în declin și coroana răpită, nu i-a mai rămas decît sinuciderea, ca mijloc de fugă din fața umilinței. Cea mai dramatică eroină a antichității nu ar fi putut produce atîta vîlvă, oglindită în paginile istoricilor, dacă viața ei nu s-ar fi împletit cu a lui Cezar și a lui Antonius.

Dotată cu deosebite calități intelectuale, Cleopatra se situează la limita dintre civilizațiile elenistică și romană. Nici una dintre relatările privind femeile celebre ale antichității nu a cunoscut o mai largă răspîndire în scrierile antice, așa cum a cunoscut aceea despre Cleopatra. Peste patruzeci și cinci de istorici romani, greci și bizantini ne-au lăsat, în producțiile lor literare, știri despre nefericita regină ; doisprezece poeți i-au închinat strofe bune sau rele, iar alți 57 de retori, filozofi, geografi, cronicari etc. au înscris-o în paginile lor. De la Renaștere pînă azi, viața romantică a Cleopatrei a intrat în romane, dramaturgie, artă și cinematografie, iar istoricii de meserie i-au rezervat numeroase monografii. Dar cea mai strălucită dramatizare a agitatei sale vieți, analizată pe planul unor mari profunzimi psihologice și într-o formă poetică genială, ne-a lăsat-o Shakespeare, în faimoasa tragedie *Antonius și Cleopatra.*

ROMA IMPERIALĂ

LIVIA AUGUSTA

Sau „Ulisse în rochie"

Ultimul veac din istoria republicii romane a fost teatrul unor nesfîrşite războaie civile, caracterizate prin brutalităţi militare, provocate de voinţa puternică a unor generali şi oameni politici, hotărîţi să pună mîna pe conducerea unică. Cartelurile politice ale celor două triumvirate, masacrele asupra rivalilor politici, oficializate prin listele de proscripţie, comploturi de tipul celui al lui Catilina pentru răsturnarea ordinii politice republicane, răscoale ale sclavilor, de genul celei conduse de Spartacus, confiscările de bunuri materiale, exproprierile agrare forţate etc. arătau destrămarea constituţiei tradiţionale. Se impunea cu necesitate ca în locul haosului şi anarhiei să se ajungă la o conducere unică, prin care să se pună capăt atîtor evenimente furtunoase. Cezar nu a putut-o realiza din cauza idelor lunii martie, dar nepotul său Octavian a ştiut să ofere cetăţenilor ceea ce aceştia aşteptau : pace generală, asigurarea vieţii şi a bunurilor lor materiale.

După reformele fraţilor Gracchi (133—123 î.e.n.), s-a produs o schimbare în ceea ce priveşte situaţia în societate a femeii romane. Descreşte natalitatea, cazurile de imoralitate se înmulţesc, căsătoriile se împuţinează, relaţiile extraconjugale cu sclavele se înmulţesc, iar divorţurile apar din ce în ce mai frecvent. Femeia iese acum pentru prima dată pe arena politică. Cornelia, mama celor doi fraţi Gracchi ; Clodia, sora tribunului Clodius ; Fulvia, prima soţie a lui Marcus Antonius ; Servillia, mama lui Marcus Brutus şi altele lasă urme în viaţa politică a vremii lor. Tot acum se fac şi căsătorii cu caracter politic. Grupuri de femei discută în apartamentele lor probleme politice. Printr-o serie de legi, Augustus va tinde mai tîrziu să frîneze moravurile decăzute ale

unor femei din aristocrația romană. Dar nu a reușit să le înlăture din viața politică. Fiica sa Iulia, soția sa Livia și strănepoata sa, Iulia Agrippina (mama lui Nero), vor deține frîne importante în mecanismul de guvernămînt al imperiului. Augustus însuși va folosi pe fiica sa, Iulia, ca instrument al unor căsătorii politice, avînd în vedere doar interesul de stat și sacrificîndu-i libertatea sentimentelor — ceea ce o va arunca, în cele din urmă, în brațele desfrîului.

Prudența observată de primul împărat al Romei în rezolvarea problemelor de stat se vădește și în ceea ce privește cele trei căsătorii ale sale, făcute cu scopuri politice. Prima lui soție se numea Clodia, fiică a demagogului și tribun al plebei, Clodius, avută de acela din căsătoria cu vijelioasa Fulvia, aceasta ultimă, devenită mai apoi soția lui Marcus Antonius. Deci Clodia era fiica vitregă a colegului său de triumvirat. Atunci cînd cursul politicii își va schimba direcția, el va concedia pe Clodia, ca să se căsătorească cu Scribonia, rudă a lui Sextus Pompeius, rivalul său politic. Matrimoniul avu loc în anul 42 î.e.n. și a fost pus la cale de către Mucia, mama lui Sextus Pompeius. Cu cea de-a doua soție a avut o singură fiică, pe Iulia Maior. După patru ani, Octavian desfăcea și căsătoria cu Scribonia, pentru a se uni cu Livia Drusilla. Se spune că și-a adus în casă pe a treia soție, chiar în ziua cînd venea pe lume Iulia, în anul 38 î.e.n. Scribonia fusese măritată mai înainte de două ori cu doi foști consuli. Octavian motiva despărțirea de ea ca fiind : „dezgustat de moravurile depravate ale acestei femei" (Suetonius, *Augustus*, 62). Numai pe Livia a iubit-o, a stimat-o și a păstrat-o ca soție pînă la moarte, ea fiindu-i un prețios și tainic auxiliar politic.

Căsătoria pripită cu Livia, în anul 38 î.e.n., a produs destulă nedumerire asupra felului în care s-a realizat. Livia Drusilla, pe atunci în vîrstă de 20 de ani, fusese căsătorită de la vîrsta de 15 ani cu un om mult mai vîrstnic, Tiberius Claudius Nero ; avea un băiat în vîrstă de patru ani, viitorul împărat Tiberius, și era gravidă în a șasea lună (cu viitorul său fiu, Drusus). Mama Liviei, de origine nobilă, fusese o femeie amabilă și modestă, calități sufletești pe care le-a transmis fetei. La 16 noiembrie 43, ea dăduse naștere lui Tiberius, al cărui tată a avut o viață politică foarte agitată. Deși om al lui Cezar, el devenise adversar al triumvirilor, iar atunci cînd

izbucnise conflictul între Octavian şi Antonius, în războiul de la Perugia, lupta împotriva moştenitorului direct al dictatorului. Trecuse apoi împreună cu Livia în lagărul din Sicilia al lui Sextus Pompeius, de unde fugi în Orient, ca să intre în serviciul lui Antonius. A fost deci mereu duşman al lui Octavian. Pe cînd traversa Grecia, Tiberius Claudius Nero a fost surprins de incendiul unei păduri, din care Livia abia s-a putut salva, dar cu părul şi hainele arse.

După reconcilierea intervenită între Octavian şi Antonius (tratatul de la Brindisi, anul 40 î.e.n.), fugarul se reîntoarse în casa sa de pe Palatinul Romei. Numai acum Octavian cunoscu pe Livia şi probabil se legă între ei o afecţiune puternică. Octavian se adresă colegiului pontificilor, suprema autoritate religioasă şi civilă a republicii, ca să-i răspundă de urgenţă dacă o femeie însărcinată poate divorţa şi recăsători mai înainte de a naşte. Colegiul preoţesc îi răspunse că aceasta este posibil numai în cazul cînd paternitatea nu lasă nici un fel de dubiu.

Foarte înţelegător, Tiberius Claudius Nero acceptă divorţul, oferi o dotă Liviei şi participă chiar la ceremonialul căsătoriei cu Octavian, care avu loc la 17 ianuarie 38 î.e.n. După trei luni, ea năştea al doilea fiu, pe Drusus Claudius Nero ; Octavian hotărî ca acesta să fie crescut în casa tatălui său legitim. Fostul soţ al Liviei a murit în anul 33 î.e.n. şi atunci cei doi fii, Tiberius şi Drusus, au trecut sub tutela lui Octavian, fiind aduşi spre a fi educaţi în casa acestuia, deci alături de mama lor. Cu toată puternica dorinţă a lui Octavian de a avea un moştenitor de la această femeie atît de iubită, căsătoria sa cu Livia a rămas sterilă.

Roma era obişnuită de un veac cu asemenea moravuri matrimoniale, fiind nedumerită numai asupra motivului care a dus la un acord unanim al celor trei. Abuz de putere din partea triumvirului Octavianus ? O pasiune erotică puternică a aceluia ? Răspunsul n-a putut fi dat niciodată.

Livia s-a născut la 30 ianuarie 58 î.e.n., ca fiică a lui Marcus Livius Drusus Claudianus, urmaş a două ilustre familii patriciene, Drusii şi Claudii, proscris de triumviri şi căzut în lupta de la Philippi (42 î.e.n.). Descindea direct din celebrul cenzor Appius Claudius Caecus, cel care ceruse senatului să nu stea de vorbă cu solii lui Pyrrhus, pînă ce acela nu-şi va retrage trupele din Italia (278 î.e.n.). După tată şi mamă, Livia număra în analele familiei sale multe nume de consuli, dic-

tatori, cenzori, pretori etc., toţi iluştri prin faptele lor. O soră a bunicului său fusese soţia lui Tiberius Gracchus, o vară a ei, soţie a lui Lucullus. Astfel, frumoasa Livia era o descendentă feminină din marea aristocraţie romană, renumită prin glorie şi prin păstrarea vechilor tradiţii republicane.

Dimpotrivă, nu se putea spune acelaşi lucru despre înaintaşii lui Octavian, nobili de dată recentă. Bunicul său, cunoscut cămătar la Veletri, reuşise cu bani să pătrundă în sînul nobilimii, căsătorindu-se cu o soră a lui Cezar, iar tatăl lui Octavian ajunsese doar pretor. Numai testamentul dictatorului îl adusese pe Octavian în sînul lumii patriciene, prin adopţiune. Dar originea obscură i se va reproşa mereu de către duşmani, ca şi faptul că era un general mediocru, un om perfid, violent şi intrigant.

După părerile multor istorici, căsătoria grăbită cu Livia s-ar explica prin dorinţa lui Octavian de a se lega cît mai puternic de vechea nobilime romană. Velleius Paterculus (2,94), istoric din timpul domniei lui Tiberius (14—37 e.n.), prieten şi confident al acestui împărat, pretindea că însuşi primul soţ al Liviei ar fi combinat această căsătorie, din pricina situaţiei sale politice, a vîrstei înaintate şi a unei boli. Se crede, de asemenea, că aristocraţia romană fusese şi ea interesată în realizarea acestei căsătorii, deoarece braţul unei femei inteligente şi frumoase, petrecut pe după gîtul lui Octavian, era de fapt lanţul cu care se lega de interesele acestei clase. O jumătate de secol, în mod discret, ea va sprijini interesele acestei aristocraţii, în casa soţului său. Femeie de viţă veche patriciană, echilibrată în judecăţile sale, demnă la palat şi virtuoasă în mijlocul unei societăţi în descompunere morală, Livia „va consimţi să sacrifice multe dintre veleităţile sale de primă doamnă a imperiului", pentru interesele politice ale soţului său. I s-au atribuit de către unii istorici păcatele obişnuite timpului : folosirea otrăvii în anumite împrejurări, intrigi sentimentale şi o ambiţie vicleană pentru asigurarea viitorului fiilor săi din prima căsătorie. Dar nimeni n-a putut arunca asupra ei nici cea mai mică bănuială de adulter şi desfrîu. Gloria, bogăţiile, adulaţiile şi puterea n-au corupt-o, ca pe alte împărătese de mai tîrziu. În casa neîncăpătoare de pe colina Palatin a văzut atîţia oameni de seamă, colaboratori ai împăratului şi a fost martoră la discuţii ce hotărau marile interese ale sta-

tului. În mijlocul acestora și-a păstrat simplicitatea și devotamentul față de soț.

Cu Octavian a locuit mai întîi lîngă for, într-o casă ce aparținuse oratorului Calvus, situată deasupra scării giuvaergiilor. „Apoi s-au mutat pe Palatin, într-o casă dintre cele mai bune ale lui Hortensius, dar care nu se remarca nici prin mărime, nici prin lux, avînd scurte portice cu coloane de piatră de Alba, iar camerele fiind fără marmură sau mozaic deosebit. Timp de peste patruzeci de ani, a rămas iarna și vara în aceeași cameră..." (Suetonius, *Augustus*, 72).

Aceasta este „casa Liviei", de pe Palatin, transformată în „muzeu", ca martor al unei vieți modeste, admirată secole de-a rîndul de populația Romei. După dorința lui Augustus, fiica și nepoatele sale au crescut în această casă unde, sub ochii Liviei, învățau să toarcă lînă și să vorbească cuviincios (Suetonius, *Augustus*, 64). Ajutată de fete și de sclave, patru decenii Livia a țesut hainele soțului său în locuința de pe Palatin, haine cu care el se mîndrea în public. În această privință, ea a meritat admirația contemporanilor : Livia readucea în viața societății aristocratice vechi tradiții uitate, la care adăuga devotamentul familial, modestia, fidelitatea conjugală și dragostea pentru muncă. Buna înțelegere cu soțul său a fost adesea sărbătorită prin mesele pe care le luau împreună în templul zeiței Concordia. Casa Liviei de pe Palatin a fost descoperită în 1869, fiind situată între palatele lui Augustus și Tiberius. Este o locuință romană elegantă din secolul I e. n. Se ajunge pînă la ea prin criptoporticul în care a fost asasinat Caligula. Parterul casei conține elemente obișnuite : un *atrium* în centru ; în fund — un *tablinium*, ca sală de recepție ; la dreapta, un *triclinium* sau sufrageria. *Atrium*-ul apare simplu, cu decorații în mozaic alb numai pe jos ; conținea și un altar domestic cu statui pe el, ale căror baze au rămas *in situ*. În schimb *tablinium*-ul de mărimea 4×7 m păstrează încă elegante picturi în stil pompeian, cu subiecte mitologice : Galateea navigînd pe un monstru marin, urmărită de privirea lui Polifem ; Mercurius eliberînd pe Jo ș.a. Găsim și o pictură realistă, reprezentînd o romană care se întoarce noaptea acasă însoțită de sclavii ce-i luminează drumul cu o lanternă, în timp ce vecinele îi aruncă priviri indiscrete de la balcon.

Tricliniul măsoară 4×8 m, este pavat cu același mozaic alb, iar picturile sale murale sînt peisaje campestre (vase cu flori, grădini, cîmpuri irigate etc.).

Etajul superior fusese destinat locuinței private cu camere foarte mici (3×3 m !), în contrast cu caracterul unei locuințe princiare. În fund se găsea *hortus*, o grădină interioară.

Octavianus Augustus iubea tot așa de mult și pe sora sa, Octavia, căsătorită între timp cu triumvirul Marcus Antonius. Ambele femei se văzură emancipate de tutela bărbaților și declarate sacrosancte, ca vestalele. Ofensarea lor aducea condamnarea la moarte pentru cel vinovat. Sora și soția, considerate ca genii fericite ale statului, s-au bucurat de mari cinstiri din partea lui. Ca un privilegiu cu totul excepțional pentru femeile acelor vremuri, el a permis să li se ridice statui.

Pînă la căsătoria cu Livia, Octavian dăduse destule exemple de cruzime și perfidie, pecetluite prin semnătura ce depusese pe lista de proscripții din anul 43 î.e.n., cînd triumvirii au trimis la moarte trei sute de senatori și trei mii de cavaleri, dușmani politici ai lor. Prezența acestei femei, grațioase și cumpătate, alături de el a determinat o schimbare a caracterului său intrigant, brutal și feroce. Livia i-a recomandat totdeauna indulgență, bunăvoință și chiar iertare față de supuși. Ajuns împărat, el va păstra această atitudine.

Istoricii au încercat a realiza o paralelă între Livia și regina Berenice, soția lui Ptolemeu I Soter (323—285), fondatorul dinastiei Lagizilor din Egiptul elenistic. Ambele au avut mare înrîurire în bine asupra soților lor, folosindu-se de frumusețea și inteligența cu care le dăruise natura. Dar, spre deosebire de Livia, Berenice se remarcase ca o femeie foarte cultă, pe cînd soția lui Augustus apărea ca incarnarea matroanei romane, preocupată de castitatea, austeritatea și reputația sa, lăudate de Seneca și Tacitus. Se spune că, o dată, a întîlnit pe stradă niște oameni beți și dezbrăcați. După lege, aceștia trebuiau executați, căci pîngăriseră privirea unei femei cu atribuții sacre de vestală. Dar Livia a intervenit pentru grațierea lor, spunînd că „o femeie consideră un om nud drept o statuie..."

Simplitatea Liviei în port și hrană se încadra perfect în planul de austeritate lansat de Augustus, dușman al risipei și luxului. La masă, împărăteasa obișnuia să bea vin adus din Dalmația, considerat ca un bun medicament pentru longevi-

tate. Era vegetariană, consumînd multe zarzavaturi şi fructe. Prefera salata de coacăze negre amestecate cu plante aromate, fructe, piper şi alte condimente. Credea că această salată, nelipsită de pe masa ei, este cea mai bună hrană pentru menţinerea sănătăţii stomacului.

Dispreţuitoare a ocupaţiilor uşuratice, iubea viaţa şi activitatea domestică, conducînd munca sclavelor sale, ca şi Penelopa homerică. În afară o interesa numai administrarea bunurilor sale personale. Ea şi soţul său îşi închipuiau că pot reînvia, prin exemplul casei lor, austera viaţă familială romană din vechile timpuri ale republicii, ceea ce era privit ca o naivitate în societatea timpului. Exemplul familial al lui Augustus şi legile date prin senat pentru stăvilirea luxului stîrneau doar zîmbetele unor oameni din sînul aristocraţiei decăzute, în perioada de trecere de la republică la imperiu.

Descoperirile arheologice infirmă însă viaţa modestă şi neluxoasă, de care fac atîta paradă istoricii antici şi moderni, atunci cînd reconstituie biografia Liviei şi îi descriu casa de pe Palatin.

În anul 1725 s-a descoperit lîngă Via Appia din afara Romei, nu departe de poarta „Sfîntul Sebastian", un imens cavou subteran de tipul *columbaria,* compus din numeroase încăperi şi nişe. Epitafurile mormintelor indicau un numeros personal domestic, în slujba împărătesei Livia, în număr de peste şase sute de sclavi şi liberţi. Cum ea a fost împărăteasă timp de peste 60 de ani, aceasta arată că circa zece persoane din personalul său decedau în fiecare an, ceea ce indică numărul mare de oameni de care dispunea în permanenţă.

Din conţinutul textelor funerare ne putem face o idee clară despre varietatea slujbelor ce îndepliniseră aceşti sclavi şi liberţi pe lîngă împărăteasă. Pentru grija hainelor Liviei se întîlnesc servicii, ca : *a purpura,* îngrijitorul veşmintelor de purpură, *a veste matutina,* sclavul ce-i prezenta hainele folosite dimineaţa ; *a veste regia,* supraveghetorul ţinutei imperiale ; *a veste magna,* adică îngrijitorul hainelor pentru marile ceremonii ; *capsarius,* păzitorul dulapurilor cu haine ; *lanipendius,* robul păstrător al rochiilor de lînă ; *vestiplicae,* slugile ce călcau stofele etc. O altă armată de sclave erau folosite pentru toaleta împărătesei : *ab ornamentis,* custodia bijuteriilor ; *a tutulo ornatrix,* coafeza specializată în aranjarea cocului ; *ad unguenta,* responsabile cu parfumurile ; *aurifices,*

pentru bijuteriile din aur ; *margaritarius*, sclavul ce-i prezenta perlele şi pietrele preţioase ; *ornatrix*, femeia şefă a toaletei ; *ornatrix auriculae*, sclava ce-i prezenta cerceii ; *untrix*, maseuza ; *aquarius*, sclavul ce-i pregătea baia ; *calciator*, cel ce-i pregătea încălţămintea ; *a sandalio*, cel ce-i prezenta numai sandalele etc. Se mai întîlnesc şi alte atribuţii, ca: *a sede Augustae*, omul ce se ocupa de scaunele împărătesei ; *a cura catellae*, servitorul ce-i ducea cîinele la plimbare ; *ad imagines*, întreţinerea portretelor stăpînei, *supra medicos*, adică medicul şef etc., etc. !

Şi tot acest personal se perinda prin casa Liviei de pe Palatin, a cărei suprafaţă nu depăşeşte 800 m ^{2} ! Mulţimea atribuţiilor acestui personal domestic aminteşte luxul din palatele bizantine de mai tîrziu ! Prezenţa lui vine în contradicţie cu mult trîmbiţata modestie a Liviei.

Concordia dintre Augustus şi Livia a crescut an de an. Atunci cînd cineva o întreba despre secretul de a fi obţinut atîta ascendenţă asupra bărbatului său, Livia răspundea că a fost totdeauna credincioasă şi virtuoasă. Totdeauna a îndeplinit cu plăcere ceea ce îi era lui agreabil, fără să se fi amestecat în treburile sale ; el nu-i cerea niciodată părerea. În ceea ce priveşte micile lui amoruri, în loc să facă pe ofensata, dînsa a căutat să le ignoreze. Păstrînd această indiferenţă, era de aşteptat ca în căsnicie să nu se fi produs conflicte. Astfel, a închis ochii şi atunci cînd intimităţile lui Augustus cu frumoasa Terenţia, soţia lui Mecena, se discutau la toate colţurile de stradă.

Ca intelect, Livia era mult superioară soţului. Suetonius (*Augustus*, 84) ne spune că Augustus : „Chiar şi în conversaţiile particulare cu soţia sa Livia, cînd subiectele erau serioase le scria şi le citea după carnetul său, ca să nu vorbească dus de împrejurare mai mult sau mai puţin".

Atunci cînd Augustus se îmbolnăvea sau i se părea că este bolnav, cel mai bun medic al său era prezenţa Liviei. De aceea, vrînd-nevrînd, ea trebuia să-l însoţească în toate călătoriile. Pe timpul îndelungatei lor vizite făcute în Orient, în anul 22, Livia purta pe corabie o capră ca să aibă lapte proaspăt pentru soţ. Copleşit de atîta solicitudine din partea împărătesei, el o lăuda peste tot mulţimilor.

În faţa acestui concert de virtuţi, apar însă şi defectele Liviei. Literatura istorică antică s-a străduit să o eticheteze pe

Livia ca femeie inteligentă, geloasă pe Iulia şi soţii săi, folosind chiar otrava — imputări ce nu corespund decît parţial realităţii istorice. Mult mai tîrziu, împăratul Caligula, care o cunoscuse bine în copilărie şi la maturitate pe această străbunică, a spus despre ea un mare adevăr, că era „Ulisse în rochie" (Suetonius, *Caligula,* 23). Modestia ei ascundea o mare şiretenie, o puternică dorinţă de a participa din culise la treburile de stat şi de a-şi spune părerea în problemele de guvernămînt — ceea ce public nu se putea face, femeile neavînd drepturi politice. Simplitatea domestică afişată de ea şi soţ este demascată de cohortele de sclavi folosite numai pentru garderobă şi podoabele feminine. Noua generaţie aristocrată ce s-a format după victoria de la Actium (31 î.e.n.), dornică de lux, avidă după plăceri, ostilă căsătoriilor şi naşterilor, putea fi informată şi ea despre unele făţărnicii de la palat, unde lîna se torcea de formă.

Ca să se pună stavilă vieţii voluptuoase şi deşănţate, practicată de această pătură parazitară, Augustus a intervenit cu legile sale severe de asanare morală în ceea ce priveşte obligativitatea căsătoriilor *(lex de maritandis ordinibus)*, în frînarea adulterelor *(lex de adulteriis)* în stăvilirea luxului *(lex sumptuaria)*. Dorea să ia ca model de virtute străveche romană pe Livia, pe care o şi aminti într-un discurs. Pentru a-i convinge pe sceptici despre traiul modest din casa Liviei, dădu dispoziţie să-i fie deschise porţile locuinţei, povesti cum îşi petrece timpul împărăteasa, cu muncă şi fără distracţii. Prea puţini au fost îndeajuns de curioşi ca să se convingă *de visu,* despre ceea ce se petrecea în casa şefului statului.

În orice caz, în ochii romanilor, Livia era considerată perfecţiunea virtuţii feminine şi conjugale, încoronată de frumuseţea sa fizică şi de gloria străbunilor. Poporul aprecia, de asemenea, educaţia ce dăduse fiilor săi, Tiberius şi Drusus, doi tineri serioşi, inteligenţi, muncitori şi studioşi. Şi cum Augustus avea o fiică, pe Iulia, din căsătoria cu Scribonia, Livia îşi făcuse de mult iluzia de a o avea ca noră. Deci indirect, unul dintre fiii săi putea deveni succesorul tronului. Poate că împăratul ar fi acceptat bucuros acest proiect matrimonial, dacă n-ar fi fost solicitat, pe de altă parte, de către sora sa mult iubită, Octavia care era şi ea mama unui fiu, Marcellus, pe care dorea să-l vadă moştenitor al tronului printr-o căsătorie cu vara sa primară, Iulia. Augustus nu putea ezita prea mult şi a în-

clinat spre nepotul său de soră. Iulia, în vîrstă de 14 ani, fu astfel căsătorită cu Marcellus, care se apropia de 18 ani. Pentru Livia a fost o înfrîngere serioasă această căsătorie, dar ea ştiu să-şi ascundă rănile şi să aştepte. După cum remarca Tacitus, ea se stăpînea, înarmată cu o virtute demnă de legendarele timpuri ale Romei ; păstra acelaşi spirit curtenitor în felul de a se comporta, ca o mamă mîndră şi o soţie afectuoasă, căutînd să nu producă răceală între membrii familiei. Atare prefăcătorie se poate citi şi pe statuile sale, prezentată în sculptură cu o frumuseţe glacială, cu un obraz inexpresiv şi cu o fizionomie liniştită, aşa cum dorea ea să fie.

Iulia aparţinea generaţiei de tineret care crescuse sub scutul păcii întronate de Augustus şi nu cunoscuse grozăvia războaielor civile. Frumoasă şi inteligentă, iubea, pe lîngă literatură şi artă, luxul şi fastul spre care se îndrepta cu elan, pasiune şi îndrăzneală. Lipsită astfel de rezerva şi prudenţa mamei sale vitrege, va ajunge în conflict cu *lex Iulia sumptuaria* a lui Augustus.

Adept al vechilor concepţii familiale, Augustus mai organiză şi alte căsătorii cu scopuri politice. Tiberius deveni soţul Agrippinei, fiica lui Agrippa, din prima căsătorie, deci a celui mai bun colaborator al său, iar Drusus lua ca soţie pe Antonia, fiica surorii sale Octavia şi a triumvirului Marcus Antonius. Dacă aceste ultime două căsătorii au fost reuşite, aceea dintre Marcellus şi Iulia, consideraţi ca viitori stăpîni ai imperiului, a dat repede naştere la disensiuni şi certuri. Împins de Iulia, Marcellus devenise insolent şi arogant, încît insultase chiar pe Agrippa, primul personaj de seamă al imperiului, după împărat. Iulia ţinea neapărat să obţină împreună cu Marcellus primul rang după Augustus, dînd la o parte pe Livia şi pe Agrippa. Dar Marcellus muri destul de tînăr, în anul 23 î.e.n.

Augustus se hotărî să o recăsătorească pe Iulia cu un om energic, care s-o ţină în frîu pe această răsfăţată, care-l jucase pe degete pe delicatul şi bolnăviciosul Marcellus. Noul soţ „politic" ales de către Augustus a fost însuşi Agrippa, mai mare cu 25 de ani decît Iulia. Astfel, în anul 18 î.e.n., acest om deveni colegul lui Augustus la conducerea imperiului, alături de Iulia, în vîrstă de 21 de ani. Nu a contat faptul că Agrippa era de mult timp căsătorit cu Marcella, sora lui Marcellus, deci ginere al Octaviei. Pentru sora lui Augustus era mai plăcut să-şi vadă fostul ginere împărat decît pe fiul cum-

natei sale Livia. Agrippa își iubea foarte mult prima soție, dar „interesele de stat“ i-au impus divorțul de Marcella.

Pentru a doua oară speranțele Liviei se prăbușeau. Și de astă dată s-a repliat sufletește, sperînd totuși că va veni și pentru ea un moment propice.

Cel de-al doilea soț al Iuliei era un bărbat simplu, serios, sever, dur ca un ostaș, „mai mult iubitor de simplitate decît de finețe“ ne asigură Plinius cel Bătrîn. Acest om de origine obscură îi adusese însă lui Augustus victoria cea mare de la Actium și lucrase numai pentru binele imperiului.

Iulia nu înțelegea să poarte haine de lînă țesute în casă, ca Augustus și Livia, ci iubea hainele scumpe de mătase, importate cu prețuri exorbitante din îndepărtatul Orient. Livia se arăta econoamă, Iulia, mînă spartă. La ceremonii și spectacole, împărăteasa lua loc în mijlocul oamenilor serioși, pe cînd Iulia zburda în cercul tinerilor eleganți și ușuratici. O dată, cînd Augustus îi dădu ca exemplu anturajul serios al Liviei, fiica îi răspunse rîzînd, că va avea și ea în jurul ei asemenea oameni gravi, atunci cînd va atinge vîrsta mamei sale vitrege!

În anul 16 î.e.n., împreună cu Agrippa, Iulia întreprinse o lungă călătorie în Orient unde făcu mare vîlvă. Fu întîmpinată de principese, de populația orașelor, denumită „divina“ în orașul Paphos, cinstită cu temple ca „Venus Genetrix“ și „Noua Afrodită“, la Mitylene și Ephes. Iulia începea să-și piardă capul, lîngă un soț aproape bătrîn. Reîntoarsă la Roma, fiind încă Agrippa în viață, fiica împăratului se îndrăgosti de elegantul aristocrat Sempronius Gracchus și pătă *lex Iulia de adulteriis*. Discreta Livie nu s-a amestecat în a corecta această alunecare a Iuliei; poate că se și bucura de atare greșeli. La palat apăruseră deja două grupări ostile; una în jurul tradiționalei Livia și alta susținînd pe Iulia, formată din tineret aristocrat.

Augustus se străduia să mențină un echilibru între acești doi poli ostili. Își iubea unica fiică, și pentru faptul că de astă dată ea fu prolifică, aducînd pe lume patru copii, pe băieții Gaius și Lucius și pe fetele Iulia și Agrippina. Al cincilea băiat, Agrippa Postumus, se născu după moartea tatălui. Bucuros, Augustus adoptă pe cei doi băieți, pentru a asigura succesiunea la tron, deci un mare triumf pentru Iulia și o altă înfrîngere pentru Livia.

Agrippa muri pe neaşteptate, în anul 12 î.e.n., la vîrsta de 52 ani şi, de astă dată, se schimbă direcţia vîntului. Pentru a doua oară Iulia rămînea disponibilă. *Lex Iulia de maritandis ordinibus* o obliga să se recăsătorească. Al treilea soţ ales de Augustus trebuia să fie selectat tot pe baza „intereselor de stat". Sorţii căzură de astă dată pe Tiberius, căsătorit de mult timp cu o femeie pe care o iubea sincer. Din ordin, şi el, ca şi Agrippa odinioară, trebui să divorţeze de virtuoasa şi frumoasa Vipsania Agrippina pentru a lua în căsătorie pe frivola Iulia. Prin această uniune, Augustus spera să curme discordia dintre familiile Iulia şi Claudia, apoi dintre Livia şi Iulia.

Pentru Livia, noul matrimoniu nu mai prezenta atîta importanţă, aşa că îşi dădu consimţămîntul cu indiferenţă. Dispăruse Agrippa, dar rămăseseră ca moştenitori ai purpurii imperiale Gaius şi Lucius. Cel mai nefericit se arăta Tiberius. El izbucnea în lacrimi, atunci cînd îşi întîlnea soţia repudiată oficial. Pentru evitarea acestor scene, Augustus le interzisese să se mai vadă.

Tiberius avea aceleaşi concepţii sănătoase ca şi mama sa, în privinţa vieţii de familie. Îşi sacrificase afecţiunea pentru interesele majore ale imperiului. Iulia se simţea bucuroasă să fie soţia unui om frumos, care, după moartea lui Agrippa şi a fratelui său Drusus, devenea mîna dreaptă a împăratului. Din întregul clan feminin al curţii, singură Iulia, frumoasă şi în apropierea vîrstei de 30 ani, se simţea frămîntată de pasiuni sentimentale. Din păcate, nu posedăm azi portrete fidele ale ei, iar pe monedele timpului, chipul îi apare schematizat şi deformat. Este posibil ca statuia din Muzeul Luvrului să ne-o înfăţişeze fidel, în chip de Ceres, cu coroana de spice pe frunte. Obrazul ei, cu trăsături fine şi delicate, respiră o distincţie de mare farmec, dar păstrează totodată şi o expresie diabolică. Această statuie mai arată uşurinţă, cochetărie, lipsă de energie şi dorinţa de „a-şi trăi viaţa". Corpul ei superb se ascundea sub faldurile unui *pallium* simplu.

O asemenea femeie frămîntată de puternice pasiuni se va lovi de glacialitatea lui Tiberius, aristocrat tradiţionalist, rigid şi dispreţuitor al uşurătăţii, soldat dur, croit aidoma după legile lui Augustus. În locul luxului şi prodigalităţii folosite de Iulia, el îşi dorea o soţie pioasă, cu moravuri simple, econoamă, neîncărcată de bijuterii şi supusă bărbatului său. Discordia se iscă între ei imediat ce le muri primul şi unicul năs-

cut. Tiberius regretă şi mai mult pe casta Agrippină, aflînd că Iulia reluase legăturile nepermise cu Sempronius Gracchus. Ar fi trebuit să se plîngă pretorului, folosindu-se de *lex Iulia de adulteriis*, dar se găsea în joc fiica împăratului, deci trebuia evitat scandalul public. Iulia vedea în cea de-a treia căsătorie a ei un mijloc de a se sustrage de la constrîngerile impuse de palat şi de a căuta un fel de emancipare în afară. Pentru ea nu era de loc plăcut să-şi ducă viaţa ca într-un gineceu, flancată de austerele Livia şi Octavia, torcînd şi ţesînd lînă pentru îmbrăcămintea familiei. Îi plăcea să fie o Nausicaa, nu o Penelope !

Tiberius refuză să mai convieţuiască cu Iulia în acelaşi apartament, de îndată ce luă cunoştinţă de adulterul ei. Livia şi Tiberius nu puteau accepta, fără să reacţioneze, o asemenea imoralitate a Iuliei, ostilă moravurilor austere ale familiei Claudia. Între cele două femei se săpase un mare abis : de o parte Livia, prin excelenţă matroană austeră şi virtuoasă, de altă parte o tînără femeie încîntătoare şi spirituală, dornică de a evada în afara căminului conjugal, spre o viaţă licenţioasă de care Augustus nu ştia încă. Tiberius absenta mult timp din Roma, plecat în campanii — răgaz fericit pentru Iulia de a petrece liberă. Revenit în Roma, Tiberius trebuia să suporte insolenţa Iuliei şi a fiilor vitregi, agreaţi de Augustus.

Tiberius nu se plînse lui Augustus şi nici nu o repudie pe fiica acestuia, temîndu-se de numeroşii tineri care formau alaiul decăzut al Iuliei. Reînviară cele două partide ostile. Caius Caesar, acum în vîrstă de 16 ani, ajuns pe primul plan, ca un rival al lui Tiberius şi candidat la primul loc, a devenit colaboratorul cel mai apropiat al împăratului. Prin intrigile Iuliei, tînărul principe fu propus pentru rangul de consul. Dezgustat, Tiberius cel orgolios renunţă la toate sarcinile publice pe care le deţinea şi se autorelegă în insula Rhodos, cu speranţa că Roma va avea în curînd nevoie de el (anul 6 î.e.n.). Se înşela însă ! Retragerea lui Tiberius supără pe Augustus şi indispuse opinia publică. Plecat din capitală, lăsa frîu liber acţiunii duşmanilor săi în frunte cu Iulia. La Roma îi rămînea credincioasă numai mama sa Livia, care, de astă dată pregătea o răzbunare teribilă. În orice caz, ea nu poate fi făcută responsabilă de toate nenorocirile ce s-au abătut după aceea asupra urmaşilor direcţi ai lui Augustus.

Cu toate înfrîngerile şi dezamăgirile pe care le suferea la palat, Livia continua să lucreze mînă în mînă cu soţul său. Colaboră la legea privitoare la obligativitatea căsătoriei şi ajută material copiii familiilor senatoriale sărăcite. Participă cu aceeaşi discreţie la treburile politice, exercitînd cîte o dată o influenţă sănătoasă asupra hotărîrilor lui Augustus. Datorită ei a fost graţiat Cn. Cornelius Cinna, participant la o conjuraţie. Nu putea însă avea o înrîurire decisivă asupra soţului nici în probleme politice şi nici în viaţa de familie. Toate căsătoriile şi divorţurile le hotăra împăratul. Întîmpina cu mare satisfacţie atitudinea favorabilă a lui Augustus faţă de fiii săi, Tiberius şi Drusus, cărora le încredinţa importante comandamente militare şi demnităţi în viaţa administrativă.

Începînd cu anul 11 î.e.n., viaţa Liviei fu întristată de evenimente nefericite. Pierdu pe fiul său Drusus, în vîrstă de 30 de ani, mort la Rin în urma unei căderi de pe cal. Împreună cu Augustus, a plecat în plină iarnă (9 î.e.n.) ca să întîmpine la Ticinum, în cîmpia Padului, cortegiul funerar al lui Drusus, înmormîntat cu mari onoruri la Roma. Durerea doliului nu o aruncă în singurătatea casei, cum se întîmplase odinioară cu Octavia. Ca să-şi stăpînească durerea de mamă, găsi consolare în filozofie, discutînd cu filozoful curţii, Areios, despre rostul vieţii şi al morţii. Primi în casa sa pe Antonia, văduva lui Drusus, şi se ocupă de educaţia nepoţilor săi, dintre care cel mai dificil se arăta Claudius, viitorul împărat. Augustus şi senatul se străduiră să o consoleze pe Livia prin diferite onoruri acordate defunctului său fiu sau chiar ei, în viaţă.

La Rhodos, Tiberius locuia într-o casă modestă de ţară, ca cel mai umil cetăţean, vizita gimnaziile oraşului, fără lictori şi portar la uşă. Zilnic discuta cu grecii pe picior de egalitate. În timp ce fiul său ducea această viaţă retrasă şi incompatibilă cu rangul său, mama sa, Livia şi cumnata sa Antonia vegheau şi pîndeau la Roma o ocazie favorabilă pentru a lovi în Iulia şi a-l readuce pe Tiberius din exilul disperat ce şi-l crease el însuşi.

Antonia, fiica Octaviei şi a triumvirului Marcus Antonius, a fost cea mai nobilă figură feminină din istoria tragică a primilor împăraţi. Virtuoasă, modestă, serioasă, frumoasă şi echilibrată, luptase pentru bună înţelegere şi securitate în familia lui Augustus. Căsătoria ei cu Drusus fusese un luminos model

de fidelitate şi dragoste, devenite proverbiale. Refuză să se remărite, preferînd să trăiască alături de soacra sa Livia, într-o văduvie austeră. În vilele din Roma sau din Bauli se preocupa numai de creşterea fiilor săi Germanicus, Livilla şi Claudius. Antonia avea mare simpatie pentru Tiberius. Era deci de aşteptat ca, acum, în alianţă cu Livia, să se îngrijească de soarta cumnatului său.

La Roma însă, timpul lucra în favoarea Iuliei şi a fiilor săi, care căutau să arunce diferite calomnii asupra celui din Rhodos, aflat acolo de patru ani. Dar o femeie abilă ca Livia nu se dădea uşor bătută. Pe seama Iuliei întocmise un adevărat „dosar". Într-o bună zi, Livia veni în faţa lui Augustus şi-i puse sub ochi o serie de acuzaţii teribile, întărite prin probe, în ceea ce priveşte adulterele Iuliei. Livia susţinea aceste acuzaţii, nu ca o intrigantă, ci pe baza legii din anul 18 î.e.n., denumită *lex Iulia de adulteriis*, care îngăduia oricărui cetăţean să denunţe o soţie infidelă, cînd bărbatul ei era absent. A fost o nemaipomenită durere pentru împărat — trist, umilit ca părinte şi pătat în ceea ce priveşte calitatea sa morală de şef al statului. Ancheta care fu ordonată imediat confirmă punct cu punct acuzaţiile aduse de soacră nurorii. Anchetatorii au mai aflat că printre cei ce „frecventau" pe Iulia figura şi Iulius Antonius, fiu al lui Marcus Antonius, şi că acesta pregătea un complot pentru răsturnarea lui Augustus.

N-a mai fost deschis un proces în faţa pretorului, pe baza legii *Iulia*. Pentru a se evita scandalul public, Augustus şi-a exilat fiica în insula vulcanică Pandataria (Pantelleria). La vîrsta de 37 de ani, purtată într-o lectică deschisă şi păzită de soldaţi, ea părăsea Roma pentru totdeauna. Trebuia să-şi trăiască restul zilelor într-o insulă pustie, începea un exil asemănător cu un mormînt. Numai mama sa, Scribonia, a întovărăşit-o voluntar, la locul de pedeapsă (2 î.e.n.) Odată Iulia condamnată pentru adulter şi imoralitate, din ordinul lui Augustus, divorţul se pronunţă în favoarea lui Tiberius.

După denunţ, Livia se retrase în umbră, lăsînd evenimentele să-şi urmeze cursul lor, fără a mai insista. Opinia publică a intervenit zadarnic pentru iertarea Iuliei.

Deşi catastrofa Iuliei îl eliberase pe Tiberius de o femeie compromisă, speranţa lui şi a mamei sale de a i se încheia exilul nu se îndeplini imediat. La Roma trăiau şi activau, acum ca oameni formaţi, Gaius şi Lucius, fiii exilatei şi moşte-

nitori ai tronului, deci încă nu era nevoie de el acolo. Prin mijlocirea Liviei i se dădu numai o misiune *(legatio)* în Orient.

Pe lîngă Gaius şi Lucius apăru un alt duşman feroce al lui Tiberius, Iulia cea Tînără, fiica celei din insula Pandataria, aidoma mamei sale ca moravuri. În cercul ei de tineret pierdevară se găsea şi poetul Ovidius. Dar, în cele din urmă, tot un duşman al lui Tiberius, Gaius Caesar, comandant şef al armatelor din Orient, obţinu de la Augustus revenirea tatălui său vitreg, Tiberius, în Roma, cu condiţia de a nu se amesteca în treburi politice (anul 2 e.n.). Tiberius revenea în Cetatea celor şapte coline după o absenţă de opt ani.

Pe Augustus însă evenimente teribile îl loviră din plin în acel an. Lucius Caesar, fiul Iuliei, în drum spre Spania se îmbolnăvi şi muri la Massilia (Marsilia). Fratele său, după doi ani, murea şi el în Lycia Asiei Mici, victimă a unui asasinat pe timpul campaniei din Armenia. Al treilea fiu al Iuliei, depravatul Agrippa Postumus, a fost şi el exilat în insula Planasia, fiindcă voise să-şi elibereze mama din exil (7 e.n.). În sfîrşit, Iulia Minor fusese şi ea trimisă în exil în anul următor, la Trimeri pentru fapte nedemne. O dată cu ea lua drumul Pontului Euxin, în surghiun, la Tomis (Constanţa), şi poetul Ovidius, cîntăreţul femeilor frivole, în poeme erotice şi uşuratice, citite cu nesaţ de tineretul indecent al Romei aristocrate. În jurul lui Augustus se găseau acum ca oameni maturi numai Livia şi Tiberius. Toate speranţele lui Augustus de a lăsa un succesor direct din sîngele său dispăruseră definitiv. Fusese o adevărată hecatombă de copii şi rude ale lui Augustus, morţi premature şi exiluri, datorită unei obscure fatalităţi şi nu intenţiilor criminale ale Liviei, cum credeau unii autori antici. Dispariţia timpurie a acestor principi se explică printr-un fel de degenerare a familiei lui Augustus, anemică şi bolnăvicioasă, din cauza căsătoriilor restrînse la cadrul unui îngust cerc aristocrat şi familial.

În calea lui Tiberius nu se mai ridica nici un obstacol ca să fie numit succesor. Augustus îmbătrînise, imperiul tremura, zguduit de răscoale interne şi era atacat de germani la Rin. Armata avea nevoie de un comandant încercat şi tînăr, care nu putea fi decît Tiberius. Se părea că un contracandidat al lui Tiberius putea fi tînărul Germanicus, fiul lui Drusus în vîrstă de 17 ani. Dar, de astădată, intervenţia directă a Liviei decise întîietatea pentru Tiberius.

La 26 iunie anul 4 e.n., Augustus adoptă oficial pe Tiberius ca fiu al său, îi acordă pe zece ani puterea tribuniciană, îl luă de coleg și-l obligă ca, la rîndu-i, să adopte pe nepotul său de frate, Germanicus, ginerele Iuliei. Alături de Germanicus a fost adoptat mai tîrziu și Drusus, fiul lui Tiberius.

Numai acum Livia se simțea deplin mulțumită. În tot imperiul i se ridicau statui și inscripții onorifice, iar cultul ei ajunsese pînă la Oceanul Atlantic. O umplea de bucurie viața fericită de familie a nepoților lor, Germanicus și Agrippina, de asemenea prolifici. Livia se găsea în foarte bune relații cu această familie ale cărei fiice Iulia Drussila și Iulia Livilla îi purtau numele, ca un omagiu. Mai avu loc de asemenea o căsătorie fericită (deocamdată la început), între Drusus, fiul lui Tiberius, și Livilla, sora lui Germanicus și văduvă a lui Gaius Caesar. Îngrijorare îi aducea numai cel mai tînăr frate al lui Germanicus, viitorul împărat Claudius I, considerat înapoiat mintal și netrebnic. La bătrînețe, Livia s-a ocupat insistent de viitorul numeroșilor săi nepoți și strănepoți.

Tiberius se strădui să pună ordine în administrație și finanțe, ceea ce a provocat nemulțumiri la Roma și răscoale în provincii (Pannonia, Germania). Principiul lui de guvernare era : „Un bun păstor își tunde oile, nu le jupoaie“ (Suetonius, *Tiberius*, 32). Concomitent se stăviliră și frămîntările din sînul familiei imperiale, ultima pedepsită fiind Iulia Minor. Înainte de moarte, bătrînul împărat mai fu tulburat de vestea dezastrului legiunilor lui Varus în pădurile Germaniei, de la răsărit de Rhin.

Uniunea lui Augustus cu Livia a luat sfîrșit la 19 august 14 e.n. la Nola, în Campania, cînd Augustus a murit în brațele ei, pronunțînd cuvintele devenite mai apoi celebre : — „Dacă totul a mers bine, aplaudați piesa și bateți din palme. Adio, Livia, fii fericită și adu-ți aminte de căsătoria noastră“ (Suetonius, *Augustus*, 99). Presimțindu-i sfîrșitul, Livia chemase urgent prin scrisori, pe Tiberius, din Illyricum la Nola, unde gărzile puse de ea în jurul vilei bolnavului nu permiteau nimănui să intre. Se comunicau zilnic buletine medicale, pînă ce s-au luat măsurile de rigoare pentru asigurarea succesiunii lui Tiberius. Paza strașnică pusă de Livia i-a făcut pe unii istorici (Tacitus, Dio Cassius) să bănuiască o otrăvire pusă la cale cu ajutorul fructelor servite împăratului de către împărătească — știre ce trebuie considerată ca falsă. Este însă sigur că

Livia şi fiul său se fac vinovaţi de moartea lui Agrippa Postumus : — „Nu anunţă moartea lui Augustus mai înainte de uciderea tînărului Agrippa, scrie Suetonius (*Tiberius*, 22). Pe acesta l-a ucis un tribun militar pus de pază, după ce i-a citit ordinul de execuţie pe care-l primise. Nu se ştie precis dacă acest ordin l-a emis Augustus pe moarte, ca să înlăture orice tulburare după dispariţia sa, sau l-a dictat Livia în numele lui Augustus, cu sau fără ştirea lui Tiberius". Aceeaşi opinie o exprimă şi Tacitus (*Anale*, I,6).

Noua domnie se deschidea şi ea cu o crimă. Testamentul lăsat de Augustus asigura Liviei o treime din moştenire, precum şi titlul de *Augusta* ; restul revenea lui Tiberius. Astfel, după 20 de ani de aşteptare şi de înfrîngere a unor mari dificultăţi, unele destul de tragice, Tiberius devenise împărat, iar Livia spera să fie o adevărată regentă.

Multe caractere comune asiguraseră convieţuirea armonioasă, de peste o jumătate de secol, între Augustus şi Livia. Raţiunea îi conducea pe amîndoi — o raţiune practică specific romană. Energia lor comună se realiza foarte uşor, atunci cînd doreau să-şi impună voinţa asupra supuşilor. Îi mai aduceau pe aceeaşi cale respectul tradiţiei şi al religiei romane, simplitatea în viaţa cotidiană şi oroarea — cel puţin cea afişată — faţă de lux. Bărbatul admira tactul calm şi aristocratic al acestei femei nobile, şi totuşi modeste, care nu făcea mult zgomot în societate. În jurul lor s-au creat multe legende. Se povesteşte că, dorind să afle sexul primului său copil, pe care-l purta în pîntece, Livia a clocit un ou sub braţ, din care a ieşit un cocoş, prevestire fericită pentru naşterea lui Tiberius. Pe unele monede, Livia poartă o ramură de laur, pe altele o coroană din aceeaşi plantă pe cap. Legenda pretindea că, pe cînd era logodită cu Augustus, o acvilă a scăpat în poala Liviei o găină albă, nevătămată şi purtînd o ramură de laur în cioc. Oracolele îi poruncîră să crească găina şi să planteze ramura. Pentru aceasta se construi pe via Flaminia o vilă denumită *Ad Gallinas* („la găini"), unde fu hrănită legendara pasăre şi unde a fost plantat laurul ale cărui ramuri au împodobit mai apoi triumfurile lui Augustus.

Livia a deţinut un loc important în festivităţile de la palat, unde primea omagiile supuşilor şi soliilor străine, alături de soţul său. Popularitatea ei se dovedeşte şi din unele denumiri de mărfuri, ca „vinul Livia", „smochinul Livia", „bronzuri

Livia", „papyrus Livia" etc. Poeţii au cîntat-o ; oraşe şi persoane particulare i-au consacrat inscripţii onorifice şi statui. Ambasadorii străini şi principii barbari apelau la protecţia şi la arbitrajul ei. În Palestina, prin autoritatea ei, se reuşi împăcarea lui Herodes cu sora sa Salomeea. După această reconciliere, Livia a convins pe Salomeea să renunţe la proiectul de căsătorie cu tînărul şi puternicul rege arab, Syllaios, care stăpînea în Obodas. Din punct de vedere politic, această căsătorie ar fi vătămat interesele lui Herodes. Recunoştinţa lui Herodes s-a arătat prin testamentul său, în care Augustus şi Livia figurau printre moştenitori. La rîndul său, Salomeea îi dărui Liviei unele teritorii fertile din Palestina. În Orient, Livia era considerată ca un fel de suverană de tip elenistic, ce guverna alături de soţ. Din punct de vedere religios, Augustus încurajă loialitatea arătată de supuşi faţă de Livia, prin statui, capele, ceremonii etc.

Livia dorea foarte mult ca, în timpul unor serbări, să fie înconjurată de elita femeilor din tagmele senatorială şi ecvestră. Ea cobora şi în rîndul oamenilor de jos, cum s-a întîmplat pe timpul unui incendiu la Roma, cînd încuraja pe pompieri, în stradă.

Testamentul lui Augustus îi aducea de asemenea importante beneficii, ca o preţuire ce-i arătase soţul în viaţă. Tacitus, (*Anale*, I, 3) credea că, la bătrîneţe, Augustus fusese îngenuncheat de Livia. În calitate de moştenitoare a unei treimi din averea lui Augustus, Livia intra în posesiunea a cinci milioane de sesterţi ; era adoptată în familia Iulia şi primea titlul de *Augusta*. Conform concepţiei lui Augustus şi a senatului, acest titlu însemna că, în viitor, Livia devenea părtaşa legală la împărţirea puterii în stat, situaţie ce nu-i convenea lui Tiberius, acum în vîrstă de 55 de ani : „Tiberius ţinea şi la renumele său, lăsînd dinadins să se creadă că a fost ales şi chemat de republică şi nu că s-a strecurat printre iţele urzite de o femeie şi în urma adoptării lui de către un bătrîn" (Tacitus, *Anale*, I, 7). Tiberius ajunse în curînd să vadă în Livia „o pacoste pentru republică ca mamă, o pacoste pentru familia cezarilor, ca maşteră" (Tacitus, *Anale*, I, 10). Pe noul împărat îl supăra şi fiindcă : „Grozav o linguşeau senatorii pe Augusta. Unii propuneau să fie numită simplu mamă, alţii «Mamă a patriei», cei mai mulţi erau de părere ca la numele cezarului să se adauge «fiul Iuliei». Tiberius spunea într-una că onorurile acordate

femeilor trebuie să aibă o margine și că, la rîndu-i, și el va păstra aceeași măsură în toate onorurile cu care va fi cinstit. În realitate, ros de invidie și socotind înălțarea unei femei drept scoborîrea sa, n-a îngăduit să se acorde acesteia nici măcar un lictor și s-a împotrivit să i se înalțe un altar al adorației și alte onoruri de același fel" (Tacitus, *Anale*, I, 14). Lingușirea acestor slugarnici merse mai departe, atunci cînd s-a propus în senat ca luna octombrie să se numească *Livius* iar septembrie, *Tiberius* (deci după numele mamei și al fiului). Cu totul alta era concepția lui Tiberius despre imperiu ; lingușirile de tip elenistic ce se aduceau mamei sale îl supărau și, de aceea, a pus frîu multor inițiative de adulație ce se proiectau în senat.

Tiberius era alarmat de faptul că senatorii, consulii și cavalerii se prosternau cu servilism în fața mamei sale, o reprezentau în sculptură ca pe zeițele Juno, Cybele, Ceres etc. Această avalanșă de omagii va fi începutul luptei dintre Livia și Tiberius. Mama îi reamintea fiului cît luptase în viață ca să-l vadă pe tron, iar el îi răspundea acum cu ingratitudine, dînd-o la o parte de la conducere. Tiberius aștepta cu sînge rece să treacă furtuna acestor reproșuri. Păstra și după aceea aceeași atitudine ostilă față de pretențiile despotice ale Liviei, aproape octogenară. El avea oroare de tutela unei femei și din cauza căsătoriilor sale nefericite. Încurajată de opinia publică care-i era favorabilă, Livia începuse a exercita un fel de coregență, pe față, ca un fel de regină elenistică. Aceste favoruri le avusese și pe timpul lui Augustus, dar nu public, cum le pretindea acum, sub domnia fiului său.

Vorbind despre Tiberius, Suetonius (*Tiberius*, 50) relatează că : — „Pe mama sa Livia de-abia o suporta, sub motiv că ea și-ar revendica dreptul egal cu el la conducere, de aceea o evita continuu și nu avea cu ea convorbiri lungi și secrete, ca să nu pară că este influențat de sfaturile ei, de care rar și cu neplăcere ținea seama... În schimb o sfătuia adesea să nu se amestece în chestiuni importante de stat, care nu sînt pentru femei..."

Devotamentul Liviei se arătase constant față de memoria lui Augustus. Cu ocazia funeraliilor și incinerării acestuia stătuse cinci zile îndoliată lîngă cadavru. Dărui apoi un milion de sesterți unui senator, ce pretindea că, atunci cînd corpul defunctului ardea pe rug, îi văzuse sufletul urcîndu-se către ceruri. Se îngriji de construcția templului dedicat pentru divus *Augustus*, unde avea să servească în calitate de preoteasă.

Organiză jocuri în memoria celui dispărut şi ridică multe statui pentru fondatorul imperiului. Este greu de închipuit că acest devotament *post mortem* faţă de Augustus ar fi fost numai expresia unei afecţiuni din timpul vieţii. Se urmăreau, desigur, anumite ţeluri politice scontate de împărăteasa văduvă, ca moştenitoare, cel puţin pe jumătate, a puterii politice ce deţinuse sub întemeietorul Imperiului roman.

Odată trecută perioada doliului, Livia îşi aduse brusc aminte că este *Augusta*, numită astfel de cel dispărut, titlu deci ce-i conferea dreptul de a guverna. Acordîndu-i acest titlu, Augustus nu prevăzuse ce va urma. Popularitatea Liviei creştea, iar a lui Tiberius scădea.

Dimineaţa, Livia dădea audienţe, ca şi fiul său, menţionate în dările de seamă oficiale ale statului *(acta diurna)*. Numele ei se înscria imediat după al împăratului în actele de stat ; inscripţiile oficiale de pe clădirile publice nou construite îl înregistrau de asemenea. Livia purta corespondenţă diplomatică cu principii din Orient, pe care-i sfătuia să vină la Roma pentru a aduce omagii ei şi fiului său. În Orient, mai ales, după moartea lui Augustus, omagiile pentru Livia se înmulţeau zi de zi.

Relaţiile dintre mamă şi fiu reies din răspunsul ce se dădu, în anul 15 e.n., locuitorilor oraşului Gytheion, port al Spartei. Grecii de acolo, în mesajul lor, comunicau la Roma că vor să onoreze, din punct de vedere religios, la acelaşi nivel pe Augustus, Tiberius şi Livia. Duşman faţă de asemenea onoruri linguşitoare, Tiberius le acceptă numai pentru Augustus, refuză pe cele care îl priveau direct şi comunică celor din Gytheion că cele propuse pentru mama sa o privesc direct pe ea, lăsîndu-se a se înţelege că nu-i de acord. Noul împărat nu era cîtuşi de puţin dispus că accepte o suveranitate împărţită pe din două. El nu acceptă zeificarea sa, în timp ce Livia se arăta bucuroasă să se vadă în cortegiile religioase alături de Augustus. Tiberius refuză, de asemenea, să se ridice un templu în Asia Mică, în care să se adore trinitatea : Tiberius, Livia, Senatul. Împăratul ţinu chiar un discurs aspru, în care condamna intenţiile supuşilor de a-l adora, el fiind doar un simplu muritor, care nu doreşte altceva decît să-şi facă datoria de împărat.

În cele din urmă, Livia s-a resemnat faţă de ingratitudinea fiului său. Părăsi curtea şi totodată dorinţa de a mai guverna

alături de fiul său, retrăgîndu-se în casa de pe Palatin, de unde făcea o opoziție surdă lui Tiberius. Veneau acolo vechi și noi conspiratori ; se compuneau epigrame împotriva împăratului și pamflete ce luau chiar calea orașelor provinciale. Dintre cele mai acerbe dușmance antitiberiene din cercul bătrînei Livia, cea mai înfocată apărea Urgulania (prima soție a viitorului împărat Claudius I), insolentă față de împărat și prea încrezătoare în protecția gazdei. Cuibul de femei de acolo devenea insuportabil pentru Tiberius. Nu se întrezăreau speranțe ca să se dizolve de la sine, printr-o apropiată moarte a Liviei, femeie cu sănătate de fier, datorită regimului vegetarian și vinului dalmat vîrtos ce i se serveau la masă. Amărît și de alte necazuri ale guvernării, Tiberius se hotărî atunci să părăsească Roma pentru o retragere solitară în insula Capri, de unde va reveni, ca să asiste la funeraliile mamei sale, care nu se hotărîse să moară decît nonagenară (anul 29 e.n.).

Tacitus (*Anale*, IV, 57), vorbind de retragerea împăratului la Capri, nota că : „Se mai spune că a fugit și ca să scape de apucăturile despotice ale mamei sale, pe care nici nu o voia alături de el tovarășă la domnie, nici de alungat nu putea să o alunge, de vreme ce puterea o primise ca un dar din partea ei".

Livia făcuse totul ca să-l aducă la tron, nu pentru amorul său matern, cît pentru dorința de a conduce ea. După ce se luptase cu tot anturajul lui Augustus, la bătrînețe se văzu silită să-și înfrunte pe propriul ei fiu. O ingratitudine similară va suferi mai tîrziu și Iulia Agrippina din partea lui Nero. Livia a murit departe de Tiberius, la aproape 90 de ani, liniștindu-l astfel pe fiul său septuagenar și mereu îngrijorat de tutela ei. Înainte de a-i muri mama și după aceea, Tiberius păstra aceeași nerecunoștință față de Livia. Nu se grăbi să vină la căpătîiul bolnavei mai înainte de a afla că murise. Opri senatul de a-i organiza funeralii somptuoase și de a-i expune corpul într-un templu. El nu rosti elogiul funebru pentru defunctă, așa cum cerea tradiția romană. Nu admise înhumarea ei în mausoleul lui Augustus cu cheltuiala statului și interzise doliul public. Zeificarea Liviei a avut loc abia în anul 42 e.n., prin grija nepotului său, împăratul Claudius I, care i-a ridicat și o mare statuie în templul lui Augustus de pe Palatin. Vestalele primiră dispoziții să nu se ocupe de cultul ei. Tiberius nu voi să țină seamă nici de do-

rinţele lăsate de Livia în testament. El refuză să plătească sumele lăsate de ea ca moştenire pentru diferite persoane, prietene ale sale.

Livia a fost „mare" numai pe timpul domniei lui Augustus, cînd a îndeplinit demnitatea vechei matroane romane şi a arătat cum trebuie să fie o împărătească. Sub Tiberius a fost îndepărtată din această mărire, în momentul cînd spera să introducă o dominaţie feminină de tip elenistic. Domnia femeilor va apare după aceea, sub Claudius I, apoi pe timpul Severilor.

Cele mai pregnante şi, se pare, mai adevărate cuvinte despre Livia le întîlnim la Tacitus (*Anale*, V. 1), care o caracteriza astfel : „Prin sfinţenia căminului său, ea aminteşte de sfinţenia străvechilor moravuri, depăşind prin purtarea sa îndatoritoare tot ce a fost lăudat la femeile din vremurile apuse. Autoritară ca mamă, plăcută ca soţie, potrivindu-se de minune cu soţul său în ce priveşte arta diplomatică şi cu fiul său în prefăcătorie".

AGRIPPINA SENIOR

Văduva ambiţioasă şi imprudentă

Sub domnia lui Tiberius (14—37 e.n.) au izbucnit numeroase frămîntări în sînul familiei imperiale, legate de problema succesiunii. De stima poporului se bucurase, pe deplin, numai Germanicus şi soţia sa Agrippina, a căror căsnicie solidară constituia un model demn de urmat pentru multe familii romane.

Germanicus era fiul lui Drusus, fratele lui Tiberius, deci nepot de fiu al împărătesei Livia. Vipsania Agrippina Senior („cea Bătrînă") se născuse din căsătoria lui Marcus Vipsanius Agrippa cu Iulia Maior, deci era nepoata de fiică a lui Augustus. Tiberius şi mama sa nu puteau iubi pe nepot, în care întrezăreau un periculos rival la tron. „La neliniştea lui Germanicus — scrie Tacitus (*Anale*, I, 33) — se adăugau şi duşmăniile muiereşti, zădărîte de jignirile aduse Agrippinei de Livia, mama ei vitregă. Dar şi Agrippina avea o fire cam prea pătimaşă, numai că, fiind o femeie cinstită şi iubindu-şi bărbatul, aceste însuşiri făceau ca sufletul ei, deşi nestăpînit, să fie totuşi bun".

Spre deosebire de sora sa, Iulia Minor, această soţie castă întruchipa virtutea matroanei romane, demnă şi prolifică. Pînă la vîrsta de 26 ani născuse deja nouă copii, dintre care muriseră şase. Din păcate, în acele vremuri atît de pătimaşe, exemplul Agrippinei avea să arate că, la curtea lui Tiberius, virtutea era tot atît de periculoasă ca şi viciile. Prea mîndră de credinţa sa conjugală, împăunată cu orgoliul de femeie virtuoasă, Agrippina va răscoli noroiul unei societăţi viciate, mocirlă care, în cele din urmă, se va revărsa şi asupra ei. Ambiţia o ţinea într-o continuă agitaţie nervoasă, mereu furioasă, stăpînită de pasiuni nechibzuite şi niciodată ponderată. Vio-

lenţa, intriga şi imprudenţa o mînau numai pe drumuri greşite. Nu-şi părăsea niciodată soţul, nici în Roma, nici în campanii, aceasta din dragoste pentru el, dar mai ales pentru a-l aţîţa să stea mereu în opoziţie faţă de Tiberius.

Dacă Germanicus, sfătuit de mama sa Antonia, n-ar fi temperat pornirile soţiei sale şi n-ar fi rezistat impulsurilor numeroşilor săi admiratori, ar fi provocat o gravă criză politică. Antonia, văduva lui Drusus, fiul Liviei, devenise cel mai bun sfătuitor al suspiciosului împărat Tiberius, cumnatul său. Influenţa Antoniei şi încrederea ce-i acorda Tiberius făceau să dispară multe dintre endemicele intrigi ce se însăilau la palat şi în for. Totuşi, disensiunile aveau să crească brusc, de îndată ce Livia a intrat în conflict cu Agrippina.

Germanicus primise un însemnat comandament pe Rhin, din partea lui Tiberius, cu misiunea de a stăvili agresiunile triburilor germanice, mereu ameninţătoare după dezastrul lui Varus din Pădurile Teutoburgice. Instigat de soţia sa, Germanicus depăşise instrucţiunile ce-i dase împăratul ; ducea o politică proprie acolo, devenise foarte popular printre soldaţi şi mulţi din anturajul său îl îndemnau să meargă cu legiunile asupra Romei. Din proprie iniţiativă, el trecuse Rhinul şi obţinuse victorii frumoase, ceea ce-i mărise la Roma prestigiul de mare general.

Agrippina se amesteca şi ea în treburile militare ale soţului, o dată oprindu-i, ea însăşi, pe soldaţii în panică să nu dărîme un pod peste fluviu. „Dar această femeie cu suflet mare luă asupră-şi, în zilele acelea, îndatoririle unui comandant şi împărţi soldaţilor îmbrăcăminte şi pansamente, după cum fiecare era în lipsă ori rănit“ (Tacitus, *Anale*, I, 69).

Independenţa de comandament ce şi-o aroga Germanicus, dragostea soldaţilor pentru el, acţiunile de „mamă a răniţilor“ practicate de Agrippina, care „ajunsese să aibă mai multă putere decît legaţii“, întărîtară gelozia şi teama lui Tiberius. Sub motivul unui grav pericol în Orient, el rechemă de la Rhin pe Germanicus, înlocuindu-l cu fiul său, Drusus. Acum curtea imperială se scindase şi se dezbinase, unii fiind pentru Germanicus, alţii pentru Drusus. Dar aceşti doi prinţi trăiau într-o desăvîrşită unire, nezdruncinată prin neînţelegerile dintre rude (Tacitus, *Anale*, II, 43).

Într-adevăr, în anul 18 e.n., Germanicus a plecat în Răsărit cu misiunea de a restabili ordinea romană în Armenia. Trecea la un comandament lipsit de importanța celui de la Rhin. Ca să contrabalanseze influența imprudentă a Agrippinei și pe a multor adulatori inconștienți, lui Germanicus îi fu pus în coastă un senator, Cn. Piso, om cu experiență și de încredere al împăratului. Livia își expedie și ea „agentul" ei, în Orient, pe Plancina, soția lui Piso „ca să facă zile amare Agrippinei cu intrigi femeiești" (Tacitus, *Anale*, II, 43).

Prezența lui Piso îl jignea pe tînărul general, acum în vîrstă de 33 de ani ; ei intrară repede în conflict, la fel Agrippina cu Plancina. Orientul se împărți în două tabere, care se acuzau reciproc de ilegalități. Piso îl supraveghea de aproape pe Germanicus. Informații imparțiale nu putem avea de la Tacitus, despre cele ce s-au întîmplat între cei doi, deoarece marele istoric arată o vădită ostilitate față de Piso și simpatie pentru Germanicus. Rămîne însă sigur faptul că, și aici, Germanicus a călcat instrucțiunile ce primise de la Roma. Astfel, la solicitarea Agrippinei, ei plecară să viziteze, ca „turiști", minunățiile văii Nilului. De teama unor răzvrătiri, o veche lege dată de Augustus, interzicea însă vizitele senatorilor și generalilor romani în Egipt, fără o autorizație specială dată de împărat *. La Roma se formase o puternică opoziție împotriva Liviei și a lui Tiberius, acuzați de persecuție împotriva lui Germanicus și a familiei sale.

Dar în anul 19 e.n., pe neașteptate, Germanicus se îmbolnăvi grav, la Antiochia. Pe patul de moarte, suferindul acuză pe Piso și pe Plancina ca vinovați de sfîrșitul său. „Apoi, întorcîndu-se către soție — relatează Tacitus (*Anale*, III, 72) —, o roagă, pentru amintirea ce-i păstrează lui, în numele copiilor lor, să-și lepede trufia ; să-și încovoaie sufletul în fața soartei îndîrjite ; și, întorcîndu-se la Roma, să nu-i întărîte, împotrivindu-se lor, pe cei care au putere mai mare".

Germanicus a murit la 34 de ani, în plină tinerețe, ca multe dintre rudele sale degenerate fizicește. Suspiciunea populară și anturajul tînărului prinț lansară imediat ipoteza otrăvirii, pusă la cale de Piso și Plancina, din ordinul Liviei și al lui Tiberius. Agrippina cea vijelioasă își însuși și răspîndi acest

* Grînarul Romei trebuia ferit de o eventuală lovitură de forță.

zvon, care pe toate drumurile ajunse la Roma. Acuzația apărea absurdă și nici Tacitus nu i-a dat crezare. Dar în capitala imperiului circulau zvonuri peste zvonuri, cum că Piso se găsea în posesiunea scrisorilor lui Tiberius, prin care i se ordonase monstruoasa crimă, zvonuri întărite și de faptul că senatorul se arăta indiferent și sigur pe sine.

„Agrippina însă, deși istovită de jale și bolnavă, totuși nemaiputînd răbda nici un fel de întîrziere a răzbunării, se îmbarcă pe vas, luînd cu sine cenușa lui Germanicus și copiii. Toți erau cuprinși de milă, văzînd că cea mai de seamă femeie prin noblețe, deprinsă pînă mai deunăzi să fie mereu înconjurată de oameni care o respectau și o fericeau pentru căsnicia ei atît de frumoasă, purta acum la sîn rămășițele pămîntești ale soțului, nesigură de răzbunare, îngrijorată cu privire la ea însăși și din pricina nefericiților ei copii, avînd să înfrunte și de aici înainte, de atîtea ori, loviturile soartei "(Tacitus, *Anale*, II, 75).

Corabia cernită a Agrippinei, îmbrăcată în mare doliu, s-a întîlnit pe mare cu aceea care transporta tot spre Roma, pe Piso, și puțin nu a lipsit ca cele două tabere să se încaiere. După o călătorie fără întrerupere pe o mare furtunoasă și în vreme de iarnă, nava îndoliată a ajuns în capitala imperiului, întîmpinată de două cohorte, de frații, surorile și verii lui Germanicus. Tiberius și Livia nu au ieșit însă să întîmpine cortegiul funerar, motivînd că nu este potrivit cu mărirea lor să se tînguie în fața mulțimii ; în realitate, ei erau niște prefăcuți. După părerea lui Tacitus (*Anale*, III, 3), ei ar fi oprit în casă și pe Antonia, mama lui Germanicus, „ca să pară că mîhnirea lor este la fel de mare și că bunica și unchiul sînt reținuți acasă de pilda mamei".

Ziua funeraliilor lui Germanicus, cînd urna cu rămășițele sale pămîntești a fost depusă în mausoleul lui Augustus, „fu cînd apăsătoare prin adînca ei tăcere, cînd zguduitoare de atîtea plînsete". Străzile Romei gemeau de lume și lacrimi ; poporul se amestecase cu înalții magistrați, cu armata, cu sclavii. „Totuși nimic nu l-a cutremurat mai mult pe Tiberius ca iubirea fierbinte pe care o arătau oamenii față de Agrippina, numind-o fala patriei și spunînd că numai ea este singura din sîngele lui Augustus și cea mai de seamă întruchipare a virtuții străbune..." (Tacitus, *loc. cit.*).

Unul dintre prietenii lui Germanicus acuză în fața pretorului pe Piso și pe Plancina de crimă prin otrăvire. Agrippina, un inconștient instrument în mîinile partidei ostile lui Tiberius, căuta să atîțe poporul, prin doliul său exagerat și prin lacrimile vărsate mereu în public. În senat se formase de asemenea o grupare ce o sprijinea.

Atunci cînd se deschise procesul, Piso se trezi complet izolat. Toată lumea credea că el va prezenta scrisorile compromițătoare ale lui Tiberius, dar acestea nu existau. Împăratul se declară imparțial și ceru ca procesul să fie judecat fără întîrziere. Împreună cu Livia, se gîndi să salveze numai pe Plancina, care-și părăsi soțul în timpul judecății. Dîndu-și seama de sentința ce-l aștepta, Piso se sinucise. Tiberius reuși să salveze familia și averea acestui senator, victimă, poate nevinovată, a nestăpînitei Agrippina.

Răzbunarea dîrzei văduve nu se opri însă aici. Dragostea poporului, dar mai ales propriul ei orgoliu o îndemnau să deschidă fățiș lupta cu Livia și Tiberius, după părerea ei, principalii vinovați ai morții soțului său. După cum rezultă din mărturiile istoricului Suetonius (*Tiberius*, 53), împăratul o prevenise de primejdia acestor acuzații : «Plîngîndu-se o dată nora sa Agrippina, mai cu îndrăzneală, lui Tiberius, după moartea soțului ei, el o luă de mînă și-i recită un vers grecesc : „Dacă nu domnești, fiica mea, crezi că ți se face nedreptate“». Curînd după aceea nu i-a mai vorbit. Într-o zi, la masă, Tiberius oferindu-i cîteva fructe și ea neîndrăznind să guste, el n-a mai insistat, sub pretext ca să nu fie bănuit că vrea s-o otrăvească. În realitate și una și alta erau aranjate mai dinainte : el îi oferise aceste fructe ca să o încerce și ca ea să se ferească de o moarte foarte sigură ! Tacitus arată că cel ce pusese la cale această încercare fusese însuși Seianus, marele dușman al Agrippinei.

După moartea lui Germanicus, se deschidea cea de-a doua parte a domniei lui Tiberius, cunoscută prin „tirania“ împăratului, prin crime, procese scandaloase, asasinate, denunțuri, calomnii, sinucideri și exilări. Împăratul făcu uz de faimoasa *lex maiestatis*, prin care trimitea la moarte pe toți cei ce îndrăzneau să se atingă de tronul său, prin faptă sau cuvînt. Această *dura lex* trebuia să mențină prestigiul principelui în mijlocul unei societăți aristocratice anarhice, pornită spre comploturi și denigrări. Senatul nu-i putea fi de mare ajutor

în sistemul complicat de guvernare, introdus de Augustus. Acest organ de stat, din servilism și teamă, condamna cu ușurință, prin *lex de maiestate*, pe toți dușmanii reali sau fictivi ai suveranului. Numai cu ajutorul acestei legi se putea face față războiului ce-i declarase Agrippina și acoliții ei. Văduva lui Germanicus urmărea acum să asigure venirea la tron a fiilor săi.

Dezgustat de atmosfera penibilă a capitalei, viciată mai ales de agresivitatea nebunească a prea virtuoasei văduve, Tiberius se va retrage în solitara sa reședință din insula Capri. Considera pe Agrippina ca pe femeia cea mai puțin inteligentă din familia sa și găsea un sprijin deosebit, pentru domolirea ei, în Livia și Antonia. Pentru a stăvili asaltul Agrippinei, el lăsa la Roma ca prefect al pretoriului pe sinistrul Seianus, senator de origine obscură. Noul comandant cîștigase pe deplin încrederea împăratului, prin ostilitatea ce arăta față de aristocrație și față de oamenii Agrippinei. Pe măsură ce împăratul îmbătrînea și era lovit de frecvente accese de melancolie, copleșit de bănuieli și de frică, provocate de băutură și de alte abuzuri în retragerea sa din fermecătoarea insulă, puterea și crimele lui Seianus se înmulțeau, el fiind adevăratul stăpîn al capitalei și al imperiului.

Tiberius avea acum deplină încredere numai în fiul său, Drusus, ajuns coîmpărat din anul 22 e.n. Dar moștenitorul stătea mereu pe granițele amenințate ale imperiului, pe cînd Seianus dispunea la Roma de mînă liberă. Între cei doi izbucnise o mare neînțelegere.

În anul 23 e.n., Drusus murea și el prematur, la vîrsta de 38 de ani. A fost pentru Tiberius o mare lovitură. Momentul devenise favorabil pentru o reconciliere cu partida Agrippinei, al cărui fiu, Caius Iulius Caesar (viitorul împărat Caligula) devenea moștenitor al tronului, alături de fratele său Nero.

Raza de lumină ce începea să cadă asupra palatului a fost repede acoperită de ticăloșia lui Seianus care, după spusele Agrippinei, urmărea să distrugă familia lui Germanicus. Nero, fiul cel mai mare al lui Germanicus, aliat cu mama sa, pornea o înfocată ofensivă împotriva lui Tiberius și a lui Seianus, însoțită de numeroase calomnii și intrigi.

Ceea ce urmărea prefectul pretoriului lui Tiberius s-a văzut clar în anul 25 e.n., cînd și-a repudiat soția și a cerut împă-

ratului să-i acorde mîna Livillei, văduva lui Drusus. Această căsătorie îl introducea în casa imperială. Luat prin surprindere, bătrînul de la Capri ceru un timp de gîndire, motivînd că o asemenea căsătorie ar îndîrji şi mai mult pe Agrippina. În cele din urmă, Seianus înţelese refuzul tacit al împăratului.

În anul următor s-a produs o altă surpriză de acelaşi gen. Agrippina, austera şi neconsolata văduvă, ceru şi ea împăratului permisiunea de a se recăsători ! „Sînt încă plină de tinereţe — zicea Agrippina despre sine — iar pentru o femeie cinstită altă mîngîiere în viaţă nu este decît căsătoria. Sînt în Roma — adăuga ea — bărbaţi... (care) vor socoti că este de demnitatea lor să primească pe soţia lui Germanicus şi pe copiii lui“ (Tacitus, *Anale*, IV, 53).

Nestăpînita Agrippina s-a dus direct la Capri pentru a prezenta această cerere, reproşîndu-i mai întîi împăratului că prigoneşte pe urmaşii lui Augustus. Păstra în suflet aceeaşi mînie, vărsa lacrimi şi un fel de boală a urii îi stăpînea tot corpul. Consultînd nişte memorii rămase de la Iulia Agrippina, fiica Agrippinei Senior şi mama împăratului Nero, Tacitus ne spune că Tiberius şi-a dat seama imediat de consecinţele politice ale unei atare cereri de căsătorie şi că n-ar fi dat nici un răspuns, întorcîndu-i spatele. Ce urmărea ea prin această căsătorie ? Probabil, dorea să găsească un şef energic al partidei sale, pentru a duce lupta împotriva lui Tiberius, sprijinit de Livia, Antonia şi Seianus. Opinia publică interpreta dorinţa Agrippinei ca o extravaganţă isterică. Seianus obţinea o primă importantă victorie.

Odată retras la Capri, Tiberius neglija treburile publice şi Seianus apărea la Roma ca veritabilul împărat. Prin mîinile prefectului pretoriului treceau acum toate deciziile care veneau sau plecau spre Capri. Senatorii şi adulatorii se ţineau cu toţii de pulpana lui Seianus, un cavaler ce stăpînea imperiul. Rînd pe rînd, cei mai apropiaţi confidenţi şi apărători ai familiei lui Germanicus au fost cîştigaţi cu bani sau şantaj de către puternicul locţiitor al împăratului.

Deşi Livia nu o iubea pe Agrippina, totuşi atît timp cît venerabila împărăteasă a fost în viaţă, Seianus nu a îndrăznit să o lichideze pe vijelioasa văduvă. Livia a murit însă la începutul anului 29 e.n. Numai la cîteva luni de la această dispariţie, vicleanul Seianus a deschis un răsunător proces de conspiraţie împotriva împăratului — complot ce ar fi fost

urzit de către Agrippina şi fiul ei Nero. Din păcate, maşinaţiile acestui proces, pus în mod sigur la cale de Seianus, nu ne sînt cunoscute în detaliu, din cauza textului lacunar rămas de la Tacitus. Procesul a fost deschis în urma unei scrisori adresată senatului, prin care Tiberius o învinuia pe Agrippina „de semeţie în vorbă şi de firea-i îndărătnică", iar pe Nero „pentru aventurile lui de dragoste cu tinerii şi dezmăţul său nerușinat" (Tacitus, *Anale*, V, 3). În timp ce senatorii discutau cele relatate în scrisoarea imperială, norodul, purtînd chipurile Agrippinei şi pe ale lui Nero, înconjurase clădirea senatului, strigînd că se urzeşte pieirea casei lui Germanicus.

Este puţin probabil ca Agrippina şi Nero să fi organizat un complot. Cei doi au fost condamnaţi la exil. Suetonius (*Tiberius*, 53) ne spune că Tiberius o mai acuza pe Agrippina „şi de rea-credinţă, că vrea să se refugieze ba la picioarele statuii lui Augustus, ba lîngă armată şi o exilă în insula Pandataria. Fiindcă ea îl insulta, puse pe centurion s-o bată ; prin lovituri de bici, acesta îi scoase un ochi".

Fiul său, Nero, nu a mai îndurat exilul şi umilinţa mamei sale, sinucigîndu-se.

În exil, nefericita soţie a marelui Germanicus, s-a hotărît să moară, făcînd greva foamei. Deşi din ordinul lui Tiberius i se deschidea gura cu forţa pentru a i se da hrană, ambiţioasa principesă îşi urmări cu cerbicie intenţia şi muri de inaniţie.

Se mai spune că ura lui Tiberius a urmărit-o şi după moarte. A acuzat-o şi după aceea de multe crime, iar ziua ei de naştere a fost trecută în calendarul zilelor nefaste. Regreta că nu dăduse ordin ca, legată cu lanţul de gît, să fi fost ţintuită pe scările Gemoniei din Roma, locul de expunere a criminalilor şi a capetelor marilor duşmani ai imperiului. Lui Iupiter Capitolinul i s-au oferit mulţumiri, daruri în aur şi sacrificii, pentru faptul că îl scăpase de Agrippina.

Pînă la moartea sîngerosului împărat, Roma a mai cunoscut şi alte crime. Din gura cumnatei sale, Antonia, Tiberius a aflat la Capri de intrigile lui Seianus, autor al otrăvirii fiului său Drusus, cu intenţia de a pune mîna pe putere, printr-o lovitură îndrăzneaţă. Livilla fusese şi ea amestecată în această odioasă crimă. Adunîndu-şi ultimele puteri, Tiberius veni la Roma, arestă pe Seianus, care fu dat apoi călăului cu întreaga sa familie (31 e.n.). Livilla, acuzată şi urmărită, murea şi ea de inaniţie, ca şi Agrippina.

Nici Tiberius nu a avut o moarte naturală. Presimţindu-şi sfîrşitul, bătrînul părăsi surîzătoarea insulă şi muri la 78 ani, în drum spre Roma, zice-se înăbuşit cu perne din ordinul lui Macro, prefectul pretoriului, ce-l înlocuise pe Seianus.

Succesorul lui Tiberius a fost un fiu al lui Germanicus şi al Agrippinei, Caius Iulius Caesar, denumit şi Caligula (37—41 e.n.). Dacă mama sa ar fi întrezărit această mult dorită succesiune, nu ar mai fi produs atîta agitaţie, intrigi şi fărădelegi, într-un oraş şi aşa pîngărit de atîtea crime.

VALERIA MESSALINA

Cea mai desfrînată împărătească romană

La 16 martie în anul 37 e.n., după o domnie dintre cele mai agitate şi aproape octogenar, murea, în vila lui Lucullus de la Misenum, sumbrul împărat Tiberius (14—37). Succesorul său a fost un nepot, Caius Iulius Caesar, cunoscut în istorie sub numele de Caligula (37—41). În anii de domnie ai lui Caius Caligula, surorile sale Drusilla, Livilla şi Agrippina, împreună cu bunica lor, Antonia Maior, s-au bucurat la palat de onoruri deosebite. Numele celor trei surori apăreau înscrise alături de cel al împăratului în anumite acte de stat, participau la diferite solemnităţi publice şi în formula oficială de jurămînt public ele se menţionau de asemenea alături de fratele lor.

Suetonius presupune că dezechilibratul mintal, care a fost împăratul Calligula, avusese raporturi incestuoase cu toate surorile sale. Afecţiunea nebunului s-a concentrat mai ales asupra Drusillei şi s-ar fi ajuns la o uniune consanguină, dacă sora sa n-ar fi decedat subit, în anul 38 e.n.

Regimul de cruzime şi nebunie al lui Caligula s-a încheiat la 24 ianuarie 41, cînd acest degenerat cădea sub sabia lui Cassius Chaerea, tribun din garda pretoriană. Asasinatul lăsa tronul vacant, fără un candidat direct. Mulţi doreau restabilirea constituţiei republicane, iar senatul pierdu o întreagă zi în discuţii inutile. O întîmplare comică descoperi însă pe noul împărat, într-un moment de mare panică şi zăpăceală, înfăţişată astfel de către Suetonius (*Claudius*, 10) :

„Claudius se retrăsese într-o cameră izolată, numită Hermenum. Puţin după aceea, îngrozit de tulburarea produsă de asasinat, se strecură pe o terasă din apropiere şi se ascunse între perdelele uşii de la intrare. Astfel ascuns, un simplu soldat care

trecea pe acolo, văzîndu-i picioarele și dorind să știe cine este, îl dezveli și, recunoscîndu-l, îl salută ca împărat, în momentul cînd Claudius căzuse în genunchi de frică, înaintea soldatului. De aici îl duse și la alți soldați care nu știau ce hotărîre să ia și deocamdată nu făceau altceva decît să se frămînte. L-au pus într-o lectică și, fiindcă sclavii fugiseră, l-au dus pe umerii lor cu schimbul, pînă în tabără, trist și abătut, trezind compătimire în mulțime, ca un om nevinovat dus la moarte".

Pretorienii luară inițiativa înaintea Senatului și, după ce primiră fiecare cîte 15 000 de sesterți de la cel purtat pe umerii lor, îl proclamară împărat pe Claudius, care fu recunoscut apoi de Senat, popor și armată. Noul ales se bucura de popularitate prin faptul că era fratele celebrului Germanicus, deci descendent și el din familia lui Augustus.

Tacitus, Suetonius și Dio Cassius ne-au lăsat destule descrieri în privința fizicului, intelectului și caracterului acestui om, pînă atunci ținut în umbră și adesea batjocorit de toți, la curtea predecesorilor săi. Mama sa spunea despre el că este „o arătare de om, pe care natura numai a început-o, fără a o termina" (Suetonius, *Claudius*, 3). Apărea ridicol din cauza picioarelor strîmbe, a unui tremurat continuu al membrelor, fiind bîlbîit, uituc, adesea violent și nestabil în hotărîrile sale. Grotescul său dispărea însă în fața erudiției și a bunului-simț, de care dădea dovadă în rezolvarea unor probleme importante de stat. Lipsit de voință și influențabil, „subordonat liberților și soțiilor sale, el nu se comporta ca un împărat, ci ca un subaltern. După interesele fiecăruia dintre aceștia sau după faptele și capriciul lor, el acorda onoruri, făcea daruri armatei, grația, pedepsea, adesea fără să știe și fără să fie informat" (Suetonius, *Claudius*, 39). Astfel, domnia lui Claudius I (41—54) a însemnat o conducere și o cîrdășie a soțiilor și liberților săi din fruntea birourilor de stat.

Este totuși meritul acestui împărat de a fi reorganizat administrația centrală de stat, compusă dintr-un fel de „ministere", conduse de liberți, veritabilii conducători ai sistemului imperial de guvernămînt. Șefii acestor servicii, concentrate în jurul cancelariei palatului, fuseseră recrutați dintre liberții intelectuali, supuși și activi, foști sclavi ai împăratului. Claudius a trecut în mîna lor și politica externă. În cursul domniei sale s-au remarcat patru liberți: Narcissus, Pallas, Polybius și Callistus — parveniți, intriganți, lacomi, necistiți și aroganți,

detestați de Senat și de aristocrație. Polybius a fost amantul Messalinei, iar Pallas, al Agrippinei. Situația l-a determinat pe Tacitus să scrie că acești liberți aveau putere de regi, dar mentalitate de robi. Devotați tronului, disprețuitori față de rămășițele tradițiilor republicane, ei au contribuit la întărirea monarhiei.

Femeile au știut să speculeze caracterul nestabil, lipsa de voință a lui Claudius. Logodit de două ori și căsătorit de patru ori, el a rămas mereu un „nefericit în căsnicie". Unele femei l-au părăsit, altele i-au fost necredincioase, pe altele le-a dus el la mormînt.

Valeria Messalina — celebra Messalină despre care s-au rostit atîtea sentințe defavorabile, în antichitate și azi — a fost cea de-a treia soție a sa. Se născuse în jurul anului 25 e.n. ca fiică a lui Marcus Valerius Messalla și a aristocratei Domitia Lepida, deci strănepoată a Octaviei, sora lui Augustus. Cu Claudius s-a căsătorit prin anii 39/40 e.n. Între cei doi soți era o diferență de vîrstă de 30 ani! Împăratul împlinise 50 de ani, iar ea avea mai puțin de 20, în anul căsătoriei. În următorii doi ani, li s-au născut doi copii: Tiberius Claudius Germanicus, denumit mai apoi Britannicus, și Octavia, viitoarea soție a lui Nero. Aceste două nașteri i-au asigurat Messalinei o bună poziție la palat, dar Claudius nu i-a acordat niciodată titlul de *Augusta*. Lacomă și desfrînată, Messalina rămîne geniul nefast din prima parte a domniei împăratului.

Monetăriile din Roma nu au emis niciodată monede cu chipul ei. Gliptica a cinstit-o cu o serie de camee, unde este gravată cu obrazul plin, nasul ușor arcuit, un cap rotund și acoperit cu păr bogat, despărțit în două de o cărare. Sculpturile în bronz și marmură au redat pregnant caracterul ei, așa cum a fost el descris de istoricii romani: senzualitate unită cu cruzime și lăcomie. Tacitus, Suetonius, Juvenal, Plinus cel Bătrîn, dar mai ales Dio Cassius ne-au transmis lungi liste, înșiruind ticăloșiile acestei femei anormale, care schimba amanții fără prea multă alegere. Desigur, sînt și multe relatări născocite de istorici, toate stranii și tenebroase, dar ea se situează totuși ca un element de dizolvare morală în sînul aristocrației romane:

„În acest timp — scrie Dio Cassius (LX, 18), Messalina trăia în desfrîu și silea și pe alte femei să-i urmeze exemplul

spre destrăbălări. Multe dintre ele, forțate de ea, comiseră adultere în palat, în prezența și sub ochii soților lor. Pe acestea ea le iubea, le proteja, le încărca cu daruri și demnități. Dar pe cele care nu se asociau la asemenea fapte urîte, ea le ura și le făcea să piară. Aceste comportări, atît de grave și săvîrșite public, mult timp nu fură cunoscute de către Claudius. Messalina trimitea sclave să se culce cu împăratul, ca să-i sustragă atenția de la faptele ei. Plătea tăcerea sau pedepsea pe cei ce voiau să-i denunțe desfrîul. Așa procedase cu Iustus Catonius, prefectul pretoriului, a cărui ucidere preveni denunțurile pe care el le pregătise. Geloasă pe Iulia, fiica lui Drusus, fiul lui Tiberius și soție a lui Germanicus Nero, o ucise" etc.

Numărul victimelor nevinovate ale Messalinei apare destul de mare, mai importante fiind : Valerius Asiaticus, Annius Vincianus, Furius Camillus Scribonianus, Cnaeus Pompeius Magnus și libertul Polybius. Tot ea l-a exilat în insula Corsica pe filozoful Seneca, acuzat de complicitate antiimperială. Nenorocirea lui Valerius Asiaticus a fost proprietatea sa magnifică rămasă de la Lucullus, actualele grădini de pe colina Pincio din Roma, pe care Messalina le dorea în stăpînirea sa. Îl denunță de complot în fața lui Claudius. Acuzatul dîndu-și seama că-i inutilă orice apărare își deschise vinele în baie. Pe cei urîți de ea îi trimitea ușor la moarte, fără o culpabilitate dovedită și fără drept de apărare ; după cum ne spune Tacitus, Iulia, soția fostului consul Marcus Vinicius, a primit otrava fiindcă refuzase să participe la destrăbălările tagmei Messalinei.

„Cînd liberții și Messalina voiau să omoare pe cineva — scrie Dio Cassius (LX, 14), înspăimîntau pe împărat și astfel obțineau permisiunea să facă tot ce doreau". Cu asemenea metode a fost ucis Caius Appius Silanus, nobil de seamă, căsătorit cu mama Messalinei și foarte bun prieten al împăratului : „Narcissus dîndu-și seama că nu se poate aduce nici o vină lui Silanus, imagină un vis, în care ar fi văzut pe Claudius gîtuit de către acela. Veni dis-de-dimineață și tremurînd la Claudius, care era în pat, și-i povesti visul. Messalina reluă povestirea și o exageră. Așa muri Silanus : victima unui vis" (Dio Cassius, *loc cit*).

Denunțul, tortura, martorii mincinoși și închisoarea erau armele de bază ale Messalinei. Se salvau desigur toți amanții

ei, ca Sabinus, guvernator al Galliei. Întreaga Romă cunoștea viața depravată de la casa imperială, în afară de neghiobul de Claudius. Împăratul, în calitatea lui de cenzor, mustra poporul pentru dezmățul din teatre, dar nu știa ce face Messalina la palat.

Linguşitorii, imoralii şi cei ce dădeau bani găseau mare trecere pe lîngă această degenerată. Suetonius (*Vitellius, 21*) spune că un desfrînat ca tatăl viitorului împărat Vitellius (69 e.n.), ca să-şi facă drum spre bunăvoința lui Claudius, „...a cerut Messalinei, ca o mare favoare, ... să o descalțe, şi, scoțîndu-i coturnul din piciorul drept, ... l-a sărutat".

Messalina avea repulsie față de problemele de seamă ale politicii interne şi externe. Acestea o interesau numai în măsura obținerii unor profituri materiale personale, pe care le chibzuia cu ceata de liberți ai palatului. Profitînd de inocența ridicolului său soț, ea instituise un fel de tarif pentru ocuparea funcțiilor civile şi militare, de la cele mai mici pînă la cele mai mari, vînzînd chiar şi dreptul de cetățenie.

Orgoliul ei de împărătească a fost satisfăcut numai după victoria armatelor lui Claudius din Brittania (47 e.n.), cînd fiul său îşi schimbă numele în acela de Britannicus, iar ea primi dreptul acordat cîndva numai împărătesei Livia de a folosi carul de lux ca mijloc de transport pe străzile Romei (cu care se şi mîndri în triumful lui Claudius).

Faptele nebunești ale Messalinei ne pun în fața unui caz patologic, rar întîlnit în analele aristocrației romane, descompusă sub raport moral. Pentru satisfacerea unor simțuri bolnave, recurgea la cele mai diabolice mijloace de constrîngere şi la aventuri josnice. Astfel a fost cazul frumosului dansator Mnester (Dio Cassius, LX, 22). Cum acesta refuzase grațiile Messalinei, ea a obținut un decret semnat de împărat, ca recalcitrantul să fie la dispoziția ei pentru diferite servicii la palat. În cele din urmă, poporul a protestat, nemaivăzîndu-l pe dansatorul favorit pe scenă.

Cu anul 48 e.n., năzdrăvăniile Messalinei se încheiau prin acțiunea hotărîtă a liberților din jurul împăratului, temători de a nu avea şi ei soarta colegului lor, Polybius, ucis de ea. — „Messalina — scrie Dio Cassius (LX, 31) — pentru care nu era suficient faptul de a fi adulteră, curtezană şi prosti-

tuată la palat, și prostituînd și alte femei nobile — dorea și mai mult, după cum spune proverbul : să aibă mai mulți soți".

În treisprezece capitole, Tacitus (*Analele XI*, 12 și 26—38) ne înfățișează, cu multă risipă de detalii, cum s-a prăbușit Messalina, din cauza unei „dragoste proaspete și vecină cu nebunia". Ea se îndrăgosti prostește de tînărul patrician Caius Silius, pe care-l sili să-și părăsească soția ca să se căsătorească cu ea. Messalina venea la el acasă „nu pe furiș, ci cu un numeros alai", îi dăruia avutul palatului (sclavi, mobilă etc.) și multe onoruri. Prin influența sa, Silius a fost designat consul pentru anul viitor (49 e.n.). Dar ambițiosul aristocrat văzînd că „împărăteasa" se ținea de el scai, pas cu pas își propuse ceva mai mult : să ajungă împărat, căsătorindu-se cu Messalina și recunoscînd ca moștenitor pe Britannicus. După unele ezitări, ea consimți să facă acest pas necugetat. Așteptară un moment prielnic ce se ivi prin plecarea pentru un timp îndelungat, la Ostia, a împăratului. Ea nu-l însoți, sub motiv că-i bolnavă. În absența bărbatului legitim, Messalina se căsători cu Silius, folosindu-se de separarea unilaterală, acordată de dreptul roman, act pe care Tacitus îl califică din „domeniul basmelor", dar real.

De data aceasta, Messalina depășise orice măsură. Primii care s-au alarmat de scandalul acestei conspirații politice au fost liberții — șefi de birouri. Se cutremurau de slăbiciunea și mărginirea minții împăratului, a cărui cădere aducea și pe a lor. Dintre ei, cel mai periclitat se găsea Narcissus, în acel moment urît de Messalina. El a fost cel care a luat inițiativa dezvăluirii complotului, în fața împăratului. Puternicul libert cumpără pe Calpurnia și pe Cleopatra, concubine ale lui Claudius „și le înduplecă să dezvăluie taina unui bărbat recunoscut prin uitucenia și lipsa lui de judecată sau, ca să spun pe greceește, prin ramolismentul și tîmpenia sa" — scrie Suetonius (*Claudius*, 39).

Înspăimîntat de pericolul ce-l amenința, Claudius chemă imediat pe Narcissus, de la care „află cu de-amănuntul despre cele ce se petreceau de mulți ani în casa sa". Libertul îl avertiză că, „dacă nu ia lucrurile în pripă, bărbatul Messalinei pune mîna pe Roma". Narcissus primi pentru o zi puteri depline ca să ia măsuri drastice.

„În timp ce furtuna se apropia dinspre Ostia, Messalina lăsă mai mult decît oricînd frîu liber dezmăţului ei. Cum toamna era înaintată, puse la cale în palatul ei o petrecere, închipuind culesul viilor ; teascurile storceau struguri, zăcătorile dădeau pe dinafară mustul, femei încinse cu piei de animale săltau în joc întocmai ca nişte bacante care aduc sacrificii sau care sînt cuprinse de delir, iar Messalina, cu părul resfirat pe umăr, scutura un thyrs, alături de Silius, care, pe cap cu coroana de iederă, în picioare cu coturni, îşi mişca capul cu graţie, în vreme ce în jurul său răsunau glumele nerușinate ale unui cor“ (Tacitus, *Anale*, XI, 31).

Narcissus acţionă cu repeziciune şi fără milă, în ziua ce i se hărăzise să ţină în mîna sa destinele împăratului (pe care-l însoţi în trăsură pînă la Roma). Zadarnic încercă infidela împărătească să-l întîmpine în drum pe Claudius, într-o căruţă. Gărzile o îndepărtară, din ordinul lui Narcissus. Această femeie seducătoare, folosindu-se de slăbiciunea împăratului şi de calitatea sa de mamă, l-ar fi înduplecat pe fricosul care se tînguia în trăsură lîngă cerberul de libert.

Cu ajutorul cohortelor pretoriene, Narcissus organiză o represiune sîngeroasă împotriva amanţilor şi complicilor Messalinei. Sînt daţi rînd pe rînd pe mîna călăului : Caius Silius, histrionul Mnester, Vettius Valens, Titius Proculus, Sulpicius Rufus şi mulţi alţii, dintre cei ce constituiau cortegiul bachic al desfrînatei.

Rămasă singură, Messalina s-a refugiat în grădinile lui Lucullus, unde îşi pregătea apărarea ce trebuia s-o susţină în faţa împăratului. „Şi dacă Narcissus n-ar fi grăbit uciderea ei, moartea şi-ar fi îndreptat paşii către acuzator“.

După ce fusese lichidat Silius, gurmandul împărat se aşezase la un ospăţ prelungit cu un vin ce-i încinse dorul după adulteră. El porunci, ca a doua zi „nenorocita“ să i se înfăţişeze, spre a se disculpa. Narcissus cunoştea destul de bine lipsa de fermitate a lui Claudius, uşor de sucit prin argumentele diabolice ale unei femei frumoase.

„La auzul acestei porunci, simţind că mînia lui Claudius se potoleşte, că dragostea pentru Messalina îi revine şi că, dacă lucrurile se tărăgănesc, trebuie să se teamă de noaptea care vine şi de amintirea patului conjugal, Narcissus iese ca o furtună şi aduce la cunoştinţa centurionilor şi tribunului de gardă să

ducă la îndeplinire uciderea Messalinei căci așa este porunca împăratului". Un libert, însoțit de tribunul de gardă, pornește de îndată să execute ordinul, găsind-o pe Messalina trîntită pe pat lîngă mama sa. Cuprinsă de furie, văzîndu-i pe călăi, acea femeie cu sufletul stors de plăceri josnice și lipsit cu totul de simțul onoarei, începu să se vaicăre și să verse șiroaie de lacrimi. Libertul o acoperi cu „o ploaie de cuvinte jignitoare, așa cum știu sclavii să o facă".

Se spune că : „Messalina, dîndu-și seama atunci pentru întîia dată de adîncul nenorocirii sale, luă un pumnal, pe care, cu mîna tremurîndă, îl apropie fără rost cînd de gît, cînd de piept, pînă cînd tribunul o străpunse cu o lovitură de sabie. Trupul i-a fost lăsat mamei sale" (Tacitus, *Anale*, XI, 38)

În timp ce Messalina își dădea sufletul, Claudius continua ospățul, nu se tulbură și nici nu cercetă cum murise împărăteasa, de îndată ce i se aduse vestea. Își umplu cupa „cu vinul aducător de uitare a necazurilor și nu dădu semne de ură, de bucurie, de mînie, de tristețe, într-un cuvînt de nici un simțămînt omenesc..." (Tacitus, *loc. cit.)*. Senatul îl ajută să o dea repede uitării pe adulteră, ordonînd ca „numele și chipurile ei să fie îndepărtate" de peste tot. Narcissus a beneficiat pe merit de multe onoruri.

Suetonius a înregistrat o serie de amănunte, din care se vede slăbiciunea de minte a lui Claudius. Se spune că el ar fi semnat actul de dotă al Messalinei pentru căsătoria cu Silius, fără să-și dea seama. Marea sa poftă de mîncare și băutură îl aruncau într-un fel de inconștiență mintală. „După ce a omorît-o pe Messalina, — scrie Suetonius *(Claudius*, 39), se așeză la masă și întrebă de ce nu vine împărăteasa. Pe mulți dintre cei condamnați la moarte îi chema a doua zi, fie la masă, fie să joace zaruri cu el și, crezînd că ei întîrzie, le reproșa prin curier că sînt niște somnoroși".

Claudius nu putea trăi fără împărăteasă ! Liberții săi se transformară în pețitori și fiecare-i prezentă cîte o candidată. A învins faimoasa Agrippina, a doua femeie nefastă și ultima din nefericita sa viață conjugală.

Numele Messalinei a dispărut din inscripții și chipul ei — din repertoriul sculptural al epocii. El s-a păstrat însă în paginile multor istorici, în literatură, teatru, în presă și în cinematografie, mereu amintit ca cel mai nefast exemplu al desfrîului și imoralității unei societăți în plină descompunere.

IULIA AGRIPPINA

Monstruoasa mamă a unui monstru încoronat

Liberţii din jurul lui Claudius ştiau prea bine, din experienţa de pînă atunci, că o nouă împărăteasă ce urma să ia locul Messalinei va exercita o mare influenţă asupra firii slabe a bătrînului împărat, mai ales în ceea ce priveşte aranjarea succesiunii la tron. În asemenea situaţie, fiecare libert a luptat ca să triumfe candidata sa, care putea să-i asigure în viitor continuarea jocului de obţinere a unor foloase personale.

Narcissus îl sfătuia pe văduv să se recăsătorească cu cea de-a doua fostă soţie a sa, Aelia Paetina, motivînd că această femeie sterilă se va îngriji ca o adevărată mamă de educaţia celor doi fii ai săi, Britannicus şi Octavia. Callistus, dimpotrivă, propunea în locul Aeliei Paetina, pe Lollia Paulina, văduvă, fără copii, deci fără de nici un fel de gelozie maternă faţă de cei doi prinţi. Pallas susţinea însă pe amanta sa, Iulia Agrippina, fiică a lui Germanicus şi a Agrippinei Senior, mama lui Nero (deci nepoata lui Claudius I !), deoarece : „...ar face astfel să se întîlnească acest nobil vlăstar al familiei Iulia laolaltă cu urmaşii familiei Claudia şi că o femeie care şi-a dovedit rodnicia pîntecelui şi care este şi în floarea tinereţii nu trebuie să ducă în altă casă strălucirea cezarilor“ (Tacitus, *Anale*, XII, 2).

Ezitarea temporară a împăratului a fost în cele din urmă învinsă de argumentul lui Pallas şi de „vraja Agrippinei“, care venea adesea la locuinţa unchiului, pe care îl „săruta şi-l mîngîia folosindu-se de dreptul de rudă“ (Suetonius, *Claudius*, 25). Încă nu luase loc pe tron alături de Claudius, şi Agrippina îşi făcuse planul de a exercita ea direct conducerea şi de a asigura succesiunea la domnie fiului său, prin căsă-

torirea lui Nero cu Octavia, deoarece „...se părea că nimic nu este greu pentru sufletul unui împărat, ale cărui iubiri și uri erau însuflețite sau poruncite de alții“ (Tacitus, *Anale*, XII, 3).

Dar căsătoria legală a unchiului cu o nepoată de frate apărea ca un adevărat incest. În mintea poporului superstițios se considera ca prevestitoare de mari nenorociri pentru stat. Încurcătura a fost rezolvată de Lucius Vitellius, cel ce săruta cîndva papucul Messalinei. Totul se desfășură ca într-o comedie ! Cu un proiect în mînă, acest om lipsit de scrupule s-a prezentat în Senat și a arătat înaltei instituții că sînt în joc „interesele întregii lumi“ dacă nu se ajunge la realizarea acestei căsătorii. Un senatusconsult „îl obligă“ pe Claudius să ia de soție pe Agrippina, „o femeie deosebită ca neam, ca zămislire de prunci și curățenie sufletească“. După terminarea acestei comedii matrimoniale, Tacitus (*Anale*, XII, 7), nota cu amărăciune :

„De aici încolo încep răsturnările în stat. Totul se supunea unei femei, care nu se juca, din toane, ca Messalina, cu treburile statului roman ; fu o tiranie severă și aproape bărbătească ; în lume, ținută aspră și mai adesea trufie ; în palat nici urmă de destrăbălare, afară numai dacă, aceasta era în folosul despotismului ei. Patima ei nesățioasă de aur se acoperea sub ticluirea că se asigură mijloace pentru stat“.

Numai către sfîrșitul vieții, Claudius a regretat căsătoria sa cu vicleana nepoată, despre care în primele zile de matrimoniu „spunea peste tot că ea este ca și fiica lui, eleva lui, că s-a născut în casa lui și a fost crescută pe genunchii lui“ (Suetonius, *Claudius*, 39).

Agrippina s-a născut la 6 noiembrie anul 15 e.n. în orașul renan care se va chema mai tîrziu, după numele ei, *colonia Agrippinesis*, azi Köln — Cologne. În acel moment, tatăl său, Germanicus, însoțit de mama sa, Agrippina Senior, ducea război cu triburile germanice de la Rin. Micuța căpătă numele bunicii sale Agrippina. Ca și mama sa, a fost o autentică urmașă a Iuliei, lacomă, crudă, imorală și despotă. La aceste defecte se adăugau o inteligență pornită spre răutate, o dorință de autoritate fără limită și o ambiție rar întîlnită. Nu a fost însă atît de fecundă ca mama sa, care în 14 ani a născut nouă copii, dintre care mai trăiau în anii 37—41, în afară de ea, numai trei : Caligula, Iulia Drussila și Iulia Livilla.

Din prima sa căsătorie cu Cnaeus Domitius Ahenobarbus, un strănepot al lui Augustus, şi unul dintre cei mai brutali şi depravaţi oameni ai epocii, avusese pe fiul său, Lucius Domitius Ahenobarbus, viitorul Nero. Tatăl lui Nero trăise mult timp în anturajul palatului, îl însoţise pe Germanicus în expediţia sa din Orient şi, din dorinţa lui Tiberius, se căsătorise cu Agrippina, în anul 28 e.n., cînd aceasta avea numai 13 ani. În anul 37 e.n., ea îl aduse pe lume pe faimosul Nero. Spre norocul Agrippinei, Ahenobarbus a murit de hidropizie în anul 40 e.n., lăsîndu-i o mare avere, în curînd confiscată de hrăpăreţul Caligula, care-şi exilă apoi şi sora. După asasinarea lui Caligula, noul împărat o rechemă din exil şi-i restitui bunurile confiscate. Revenită în Roma, Agrippina încercă „să se apropie" de unchiul său, Claudius, dar se lovi imediat de ostilitatea Messalinei. Din nou, ea fu exilată, de astă dată, împreună cu amantul său, filozoful Seneca. O încercare de căsătorie cu viitorul împărat Galba nu-i reuşi, dar deveni repede soţia bogătaşului orator, Caius Sallustius Crispus Passienus, strănepot al marelui istoric. În curînd îi muri şi cel de-al doilea soţ, aşa că în anul căsătoriei cu Claudius, tînăra văduvă avea 35 de ani şi era beneficiara unui copios testament.

Odată ţelul atins, ambiţioasa Agrippina îşi fixă o directivă fundamentală de conducere, rezumată de către Tacitus (*Anale*, XII, 37) în fraza : „Strămoşii ei au cucerit imperiul, din aceasta ea îşi cerea dreptul cuvenit". Temîndu-se să nu aibă soarta depravatei Messalina, ea îşi luă ca model demnitatea Liviei, dar tot „îmbrăcată în rochia lui Ulisse". Nu se poate nega faptul că, la început, Agrippina n-ar fi fost o bună suverană. Tăinui legăturile cu Pallas, micşoră puterea liberţilor ce-l duceau de nas pe Claudius, puse ordine în finanţe, aerisi menajul palatului ; scandalurile, asasinatele, sinuciderile se împuţinară. Obţinu rechemarea din exil a lui Seneca şi deveni un preţios colaborator al lui Claudius, care atinsese vîrsta de 58 de ani.

Cînd în anul 50 e.n., prizonierul breton Caratacus apărea înaintea tribunalului lui Claudius, rămînea uimit zărind pe Agrippina nu departe de împărat, unde atrăgea privirile, şezînd pe o altă tribună : „era firește ceva nou, neobişnuit, faţă de tradiţiile străbune, ca o femeie să primească onorurile unor steaguri romane dar Agrippina pretindea că este părtaşă la un imperiu creat de strămoşii ei" (Tacitus, *Anale*, XII, 37). Trep-

tat ea luă parte la toate audiențele și ceremoniile oficiale, își impuse portretul pe monede, purtînd coroana de spice a zeiței Ceres, și i se deschise un cult în temple.

Trecu apoi la realizarea marelui ei vis : pregătirea tronului pentru fiul ei Nero și înlăturarea moștenitorului legitim, Britannicus, fiul lui Claudius și al Messalinei. Pentru a dărîma obstacolele, făcu în așa fel ca Nero să se căsătorească cu plăpînda Octavia, fiica lui Claudius. Octavia era logodită de mult timp (41 e.n.) cu fiul lui Lucius Iunius Silanus Torquatus. Ca să desfacă această logodnă, prin aceeași canalie, Lucius Vitellius, acuză pe Silanus de incest, îl șterse din listele Senatului și-l sili să se sinucidă. Nero se putu logodi imediat cu Octavia, în așteptarea vîrstei legale pentru încheierea căsătoriei.

Între timp, lichidează fără zgomot pe Lollia Paulina ce aspirase cîndva la mîna lui Claudius, apoi pe aristocrata Calpurnia, pentru faptul că prin frumusețea ei atrăsese privirea insistentă a împăratului.

La 25 februarie anul 50, cu ajutorul lui Pallas, Agrippina realiză a doua etapă a planului său : adoptarea lui Nero de către Claudius și punerea lui pe picior de egalitate cu Britanicus, care era cu trei ani mai mic, unul avînd 12 ani, altul 9 ani. Cu acest prilej i s-a acordat și ei titlul de *Augusta*.

„Cînd toate aceste fapte fură îndeplinite — scrie Tacitus (*Anale*, XII 26), nimeni n-avea inima atît de împietrită, încît să nu fie cuprins de tristețe văzînd soarta lui Britannicus. Deși fusese părăsit de toți, totuși copilul acesta, pe care încet-încet pînă și sclavii ajunseseră să nu-l mai slujească, lua în derîdere grijile fără rost ale mamei sale vitrege, dîndu-și seama că sînt prefăcătorii".

Ambițioasa mamă avu grijă să împartă bani armatei și poporului în numele lui Nero, ca să scadă popularitatea lui Britannicus. Îl îmbrăca pe primul în costum triumfal, iar pe al doilea într-o simplă haină. Făcu apoi o strașnică epurare printre dascălii lui Britannicus, însărcinînd cu învățătura lui oameni aleși de ea. Ca o ultimă precauție, în anul 51, Agrippina reuși să înlăture de la comanda cohortelor pretoriene pe Rufius Crispinus și Lusius Geta, atașați cauzei lui Britannicus. Conducerea acestei gărzi trecu sub ascultarea lui A. Afranius Burrus „ofițer ce se bucura de o mare faimă ostășească, dar care-și da seama totuși din voința cui ajunsese acolo" (Taci-

tus, *Anale*, XII 42). Cu toată integritatea caracterului său, Burrus va acționa în serviciul Agrippinei, în momentul ordonat de ea.

Mai rămînea în fața Agrippinei un singur obstacol : persoana lui Claudius a cărui lichidare va avea loc peste trei ani, aranjată cu prudență și fără să trezească bănuieli. Nu uita să-și mărească prestigiul. Obținu privilegiile de vestală și astfel într-un car aurit, alături de Nero, urca pe Capitoliu, cinste acordată pînă acum numai marilor preoți. Dădea audiențe, își serba oficial ziua nașterii și obținu o gardă personală formată din soldați pretorieni aleși de ea. La festivități stătea lîngă împărat, unde primea ambasadorii străini, iar pe mare dispunea de o corabie specială. Spre a face cunoscut în întregul Imperiu roman rolul politic pe care îl deținea în stat, au fost bătute monede de metal prețios pe care ea apare față în față cu împăratul sau alături de fiul său. Pe monedele de bronz emise de Senat era reprezentat numai chipul ei.

Dădu apoi o mare atenție pregătirii intelectuale a lui Nero, încredințat filozofului Seneca, rechemat prin stăruința ei din exil și ridicat la rangul de senator. Nero mai avea și alți profesori de filozofie, disciplină căreia Agrippina nu-i acorda nici o încredere. La cererea ei, Seneca inițiie pe Nero în domeniul literaturii și retoricii, iar Burrus în probleme de artă militară.

În anul 53 e.n., Nero, pe atunci în vîrstă de 16 ani, primi oficial în căsătorie pe Octavia, fiica împăratului ; totodată îmbrăca toga virilă, fu numit „șeful tinerimii" și căpătă funcții de preot.

Agrippina devenise acum atotputernică și căuta prin uneltiri să-l determine pe Claudius ca, printr-o cruzime neobișnuită, să lichideze pe ultimii ei rivali. Căzură capetele lui Tarquitius Priscus și al lui Statilius Taurus, unul invidiat de împărătească pentru grădinile sale, altul pentru bogăția sa. Din „pricini muierești", o făcu să dispară pe mătușa sa, Domitia Lepida, învinuită că umblă cu farmece pe lîngă împărat. Narcissus a încercat zadarnic să apere pe Lepida, atitudine care mări ura Agrippinei împotriva puternicului libert. El declara că-și așteaptă moartea, indiferent de cine va domni după Claudius, fiindcă despre Agrippina : „nimeni nu se îndoiește că, pentru ea, cuviință, rușine, trup, toate sînt mai prejos decît setea de domnie. Spunînd acestea și altele la fel în multe împrejurări, Narcissus îl îmbrățișa pe Britannicus, înălța rugăciuni ca anii

să-i aducă puterea cît mai curînd, își întindea brațele cînd către zei, cînd către el, îi dorea fierbinte să crească, să-i alunge pe vrăjmașii tatălui său, chiar de-ar fi să se răzbune împotriva ucigașilor mamei sale" (Tacitus, *Anale*, XII, 65).

Soarta lui Britannicus fu și mai mult pecetluită din cauza prostiei tatălui său, care, fiind bolnav și împins de Agrippina, declară în Senat că numai Nero era capabil să-i succeadă în caz că va muri.

Dar împăratul se vindecă și începu să se trezească în cele din urmă, mai ales atunci cînd Nero luă cuvîntul în fața tribunalului și apără pe troeni, scutindu-i de impozite, ca și cînd el ar fi fost împărat. Avu loc chiar un conflict între Agrippina și Claudius, cu ocazia ruperii zăgazurilor lacului Fucinus, lucrare de îndiguire condusă de Narcissus. Apele năvăliră cu furie, aduseră mare pagubă și înspăimîntară pe fricosul împărat. Intriganta încercă „să-l învinuiască pe Narcissus, supraveghetorul lucrărilor, de lăcomie și de prădare a avutului statului, dar nici Claudius nu tace, învinuind-o că e o femeie care nu-și poate stăpîni nici mînia, nici ambițiile ei prea mari" (Tacitus, *Anale*, XII, 57). Narcissus dispunea de un puternic partid în Senat și căută să deschidă ochii împăratului împotriva uneltirilor Agrippinei. El fusese acela care o răsturnase pe Messalina, iar acum căuta să o îndepărteze și pe Agrippina. Situația perfidei împărătese se agravă, de îndată ce Claudius își aduse aminte că-i tatăl lui Britannicus, ajuns acum la vîrsta de 13 ani și căruia îi putea acorda, cu anticipație, toga virilă. Într-o bună zi, împăratul declară „că lui îi este scris de ursită să îndure purtarea nerușinată a soțiilor și apoi să le pedepsească" (Tacitus, *Anale*, XII, 64).

Față de această întorsătură a lucrurilor, Agrippina își dădu seama că sosise momentul să acționeze, pentru a nu fi prea tîrziu. Situația se părea să-i fie favorabilă : păzitorul cel mai credincios al lui Claudius și Britannicus, libertul Narcissus, bolnav de gută, plecase la băile de la Sinuessa. Atunci, Agrippina, demult decisă pentru crimă, hotărî otarava, mai înainte ca dragostea împăratului să se reîntoarcă la fiul său bun. Se gîndi la un moment dat să caute ceva care să tulbure mintea împăratului și să-i amîne clipa morții. Părăsi însă repede acest plan și alese o otrăvire fulgerătoare, dar care să nu dea de bănuit. Își asocie ca unealtă pe o faimoasă femeie, meșteră în astfel de treburi, Locusta, și pe eunucul Halotus, cel ce adu-

cea mîncarea împăratului. Tacitus (*Anale*, XII 67), folosind documente sigure, ne povestește amănunțit dramatica otrăvire a lui Claudius :

„Otrava a fost turnată într-o mîncare de ciuperci care-i plăcea foarte mult ; puterea ei nu fu simțită fie din cauza rătăcirii de minte a lui Claudius, fie pentru că era beat ; în același timp, deșertîndu-și pîntecele, păru că se ușurează. Din această pricină, Agrippina fu cuprinsă de groază, deoarece se temea de cele ce vor urma după aceea, înfruntă primejdiile clipelor de față și recurse la medicul Xenofon, a cărui complicitate și-o asigurase din vreme. Și acesta, sub cuvînt că-l ajută pe bolnav în sforțările lui să verse, se crede că i-a vîrît în beregată o pană înmuiată într-o otravă fulgerătoare, știind bine că o crimă, oricît de înfiorătoare ar fi, se începe cu primejdie, dar se termină cu răsplată".

Și astfel, nătîngul Claudius porni spre porțile lui Hades, fără ca Roma să știe, deoarece Agrippina, timp de trei zile după otrăvire, dădu buletine medicale false despre boala împăratului ; izolă pe Britannicus împreună cu sora sa într-un apartament, ca nici ei să nu afle tragedia tatălui lor, iar porțile palatului erau peste tot zăvorîte sub paza strașnică a pretorienilor. Între timp Senatul ținea ședințe, pregătindu-se ca, împreună cu consulii și preoții să înalțe rugăciuni pentru sănătatea împăratului. Cadavrul lui Claudius zăcea sub un morman de pături și Agrippina îndurerată își arăta peste tot compasiunea față de Britannicus și Octavia. După ce se consumă și această comedie : „abia cu trei zile înainte de idele lui octombrie, pe la amiază, se deschid deodată ușile palatului imperial și Nero, însoțit de Burrus, iese spre a se duce la cohorta care, potrivit rînduielilor militare, făcea de gardă atunci. Aci, după cuvintele de îndemn ale prefectului Burrus, Nero este primit cu urări de bine și urcat în lectică" (Tacitus, *Anale*, XII, 69).

Se spune că mulți soldați au rămas nedumeriți, văzînd absența lui Britannicus, pe care-l considerau comoștenitor alături de Nero. În cele din urmă, „primiră cu toții ce li se înfățișă". De acolo, dus în castrul pretorian, Nero rosti o cuvîntare, făgădui un *donativum* și fu salutat ca imperator, la 12 octombrie anul 54. A urmat, fără împotrivire, dar cu destulă amărăciune, adeziunea Senatului, a armatei din provincii și a poporului din Roma. Se acordară și onoruri divine lui Claudius. La cererea Agrippinei, ceremonialul lor a fost tot așa de măreț

ca și cel din vremea lui *divus Augustus*. Dar testamentul defunctului rămase secret ca „să nu tulbure sufletul poporului, stîrnind ură împotriva nedreptății" (Tacitus, *Anale*, XII, 69).

Noul împărat avea 17 ani, era căsătorit, dar conducerea treburilor, deocamdată, fu păstrată în continuare de Agrippina, mereu nemulțumită de amestecul unor consilieri politici ai lui Nero. Una dintre primele crime ale domniei a fost uciderea lui Iunius Silanus, strănepot al lui Augustus, bănuit că umblă după domnie. A doua mare crimă, aranjată de Agrippina fără știrea lui Nero, a fost uciderea lui Narcissus, libertul credincios ca un cîine, setos după avere, dar și risipitor. Jignirile de odinioară aduse Agrippinei îl aruncară în temniță grea, unde primi porunca de a-și ridica viața.

„Și s-ar fi mers mai departe cu crimele — scrise Tacitus (*Anale*, XIII, 2) — dacă nu le-ar fi ținut piept Afranius Burrus și Annaeus Seneca. Acești bărbați erau îndrumătorii tînărului împărat și — lucru rar între tovarășii pentru putere — se înțelegeau între dînșii, avînd pe căi diferite, însă în egală măsură, înrîurire asupra lui Nero ; Burrus, prin cunoștințele sale în ale războiului și prin asprimea moravurilor sale, iar Seneca — prin lecțiile sale de elocință și prin purtarea sa curtenitoare, dar demnă".

Burrus și Seneca duceau o luptă directă împotriva cruzimii Agrippinei și, concomitent, ei căutau să țină în frîu patimele ancestrale ale tînărului Nero, aflat acum la o vîrstă primejdioasă. Numai libertul Pallas, morocănos și trufaș, sprijinea patimile dezlănțuite și pofta de domnie tiranică a împărătesei-mame. Tînărul împărat se silea să menajeze susceptibilitățile mamei sale, încărcată de el cu multe onoruri, denumind-o „cea mai bună mamă", decretîndu-i doi lictori de pază și acordîndu-i titlul de preoteasă a divinului Claudius.

La funerariile lui Claudius, Nero rostise un strălucit elogiu funebru, compus de Seneca, într-un frumos stil literar, dar plin de exagerări în legătură cu „simțul de prevedere și înțelepciunea defunctului, aprecieri ce provocară ilaritate în sînul asistenței".

Odată terminată fățărnicia doliului, Nero cuvîntă și în Senat, unde schiță liniile mari ale viitoarei sale politici de guvernare, arătînd că trebuie curmate abuzurile, că familia împăratului nu trebuie să se mai amestece în chestiuni de stat, iar Senatul să revină la vechile lui atribuții. Se anunța înche-

ierea regimului femeilor și al liberților și asigurarea guvernării prin Seneca și Burrus, situație care s-a desfășurat cu bine timp de cinci ani (54—59 e.n.).

Discursul, compus probabil tot de Seneca, lovea direct în ambiția Agrippinei care vedea pierdut tot terenul cucerit în vremea lui Claudius. La insistențele ei, senatorii erau convocați în biblioteca palatului ca ea să poată auzi totul, ascunsă după o perdea. Într-o zi, Agrippina se pregătea să se urce chiar pe tribuna de judecată rezervată numai împăratului, ca să prezideze alături de el, îndrăzneală ce nu se petrecuse în analele Romei. Numai prezența de spirit a lui Seneca „a evitat această situație penibilă. Filozoful atrase atenția împăratului să iasă întru întîmpinarea mamei sale și, astfel, sub pretextul unui gest de respect față de mamă, să înlăture o faptă jignitoare" (Tacitus, *Anale*, XIII, 5).

Agrippina nu era însă o femeie care să se mulțumească cu aparențele puterii, ea dorea să conducă efectiv, din vîrful piramidei, deci avînd posibilitatea să desfășoare o politică personală, marcată cu răzbunări și spoliațiuni. La cererea ei s-a continuat emiterea de monede, pe care ea apărea alături de fiul său, cu titlul de „mamă a împăratului". Dar opinia publică, totdeauna ostilă sistemului de guvernare prin femei, privea cu indignare aceste monede și aproba politica celor doi consilieri ai lui Nero. Planurile Agrippinei primiră o nouă lovitură atunci cînd libertul Pallas, amantul ei, și căruia Agrippina îi datora diadema de împărătească, fu destituit de Nero.

Între timp, Nero se îndrăgosti de frumoasa libertă Claudia Acte, care se declară dușmană a Agrippinei și a Octaviei. Metresa îl îndemna insistent pe împărat să se elibereze de sub tutela mamei sale, acțiune sprijinită și de miniștrii săi. Atît de puternic era legat de această primă mare dragoste a vieții sale, încît la un moment dat se gîndea să renunțe la tron și să se retragă în fermecătoarea insulă Rhodos, alături de Claudia Acte. Acum Agrippina luă apărarea nurorii sale Octavia și căuta sprijin la ofițerii de gardă. Mama împărătească clocotea de mînie : cînd își mustra fiul, cînd căuta să-i acopere această legătură cu o fostă sclavă, viclenii pe care împăratul încerca să le întîmpine cu rochii și pietre prețioase dăruite mamei sale. Umilită de Acte, de fiu, de Seneca și de Burrus, ea încercă să schimbe tactica, strigînd ca să fie auzită de toți :

„Britannicus a intrat în anii de adolescență și este adevăratul vlăstar vrednic să ia tronul părintesc, pe care un intrus, un adoptiv îl deține, spre a face zile amare mamei sale. Ea nu se codește să vorbească pe șleau despre toate nenorocirile aduse nefericitei familii a lui Britannicus, în primul rînd incestul căsătoriei ei și crima ei de otrăvire. Numai zeii și ea au avut grijă să rămînă în viață acest fiu vitreg. Va merge cu el în tabără ; și fie ca acolo să se aleagă cui să se dea ascultare : ei, fiica lui Germanicus, sau lui Burrus — un infirm — și lui Seneca — un exilat — care cer să conducă neamul omenesc, unul cu mîna lui ciungă, celălalt cu dăscăleasca lui limbă" (Tacitus, *Anale*, XIII, 14).

Izbucnirile nestăpînite ale Agrippinei și prezența lui Britannicus la palat îl înspăimîntară pe Nero, care-și vedea tronul clătinîndu-se. Se gîndi la o dublă crimă, prima victimă trebuind să fie fratele său vitreg. Locusta, condamnată pentru otrăvire și faimoasă prin numeroasele nelegiuiri săvîrșite, era încă în viață, ținută în închisoare. Prima doză de otravă care i-a fost turnată în mîncare lui Britannicus nu-și avu efectul dorit, ceea ce îl scoase din răbdări pe Nero. Locusta pregăti a doua doză de otravă, „într-o încăpere vecină cu dormitorul împăratului, o băutură cu efect fulgerător scoasă și fiartă dintr-un amestec de otrăvuri încercate mai înainte" (Tacitus, *Anale*, XIII, 15).

La un mare banchet, băutura fatală i-a fost turnată lui Britannicus chiar în apa rece cerută de el, apă care, odată sorbită, îi străbătu cu atîta repeziciune trupul, încît îi tăie deodată și glasul și răsuflarea. Răsturnat pe pat, Nero declară că-i un acces de epilepsie, de care Britannicus suferea de mic copil. Numai Agrippina își dădu seama că ea însăși a fost autoarea imprudentă a crimei și că de-acum i s-a smuls cel din urmă sprijin. Seneca și Burrus n-au știut nimic despre urzeala acestui complot ; ei nu protestară, gîndindu-se că moartea lui Britannicus lovea în Agrippina (anul 55 e.n.).

În noaptea crimei s-a făcut și incinerarea „nefericitului Hamlet al antichității", deoarece pregătirile pentru înmormîntare fuseseră făcute dinainte. Pe ploaie și vînt, trimise de mînia zeilor, urna cu cenușă a nevinovatului prinț a fost depusă în mausoleul lui Augustus, din Cîmpul lui Marte. Graba îngropăciunii a fost justificată de Nero, în fața poporului nemulțumit, printr-un decret în care se arăta că datina strămoșească

cerea ca înmormîntarea celor mici să fie făcută fără pompă, laudă și priviri indiscrete. Nu a lipsit nici împărțirea de daruri pretorienilor și prietenilor, ca totul să fie repede dat uitării. Neînduplecată a rămas numai Agrippina, care acum se apropie de Octavia, pregătind alte nelegiuiri. Dar Nero nu mai stătu cu mîinile în sîn : îi desființă Agrippinei garda personală și o sili la un fel de surghiun într-un alt palat imperial din Roma. Îngrozită, lumea nu mai călca acum pragul Agrippinei.

Veacuri de-a rîndul, drama lui Britannicus, copilul nevinovat, fără apărare și trăind între criminali, a zguduit inima multor istorici, literați și artiști. Evenimentele au găsit o minunată dramatizare artistică în cunoscuta tragedie scrisă de Racine, care s-a informat din paginile lapidare ale istoricului Tacitus.

Totuși, deși izolată și supravegheată de spionii lui Nero, Agrippina n-a dezarmat și a pus la cale noi intrigi. Prin Iunia Silana, amică falsă a împărătesei, și prin hisrionul Paris, Nero află planul îngrozitor al mamei sale de a organiza o revoltă prin care să aducă la tron pe Rubellius Plautus, descendent din Augustus, care urma să se căsătorească cu ea. Vestea îl înfricoșă atît de puternic pe Nero, încît voi să-și ucidă mama pe loc, o dată cu ea și pe Plautus, apoi să-l îndepărteze pe Burrus, fiindcă nu-i semnalase acest complot. Numai intervenția inteligentului Seneca calmă palatul amenințat de un uragan. Dascălul împăratului dovedi inocența lui Burrus și propuse o justificare a împărătesei în fața lor. Prefectul pretoriului îl asigură totuși pe Nero că mama sa va fi omorîtă, dacă se va dovedi vinovată de crimă.

În plină noapte, adusă înaintea lui Nero, de față fiind Burrus și Seneca, Agrippina se disculpă printr-o cuvîntare vicleană, ca și firea ei. Îndrăcita femeie îi mișcă pînă la lacrimi pe cei trei, încît se ajunse la o reconciliere generală. În schimb, au fost pedepsiți denunțătorii...

Prin abilitatea lui Seneca, Nero reuși să-și păstreze destulă simpatie în sînul plebei din Roma. O jumătate de secol mai tîrziu, împăratul Traian a elogiat și el primii cinci ani de guvernare fericită a lui Nero, cînd în spatele lui au stat cele două faruri, Burrus și Seneca.

Scăpat de spectrul lui Britannicus și reușind să înfrîngă pretențiile mamei sale, Nero începu faimoasa sa viață de nebunii și desfrîu, prin localuri rău famate, însoțit de histrioni

și gladiatori. Tot acum, cunoscu și pe faimoasa Poppaea Sabina, o nouă rivală a Octaviei și a Agrippinei. Ca să se căsătorească cu această femeie, trebuia mai întîi să-și sacrifice mama, apoi pe Octavia. Nimeni nu credea că ura fiului va merge pînă la uciderea mamei.

Provinciile nu cunoșteau corupția din Roma și credeau într-o perfectă armonie a mamei cu fiul său. În Egipt se băteau chiar monede a căror legendă preamărea această înțelegere : — „Nero, noul Geniu bun (al orașului Alexandria) ; protejat de zeița Demeter, a întronat, prin providențiala sa intervenție, buna înțelegere dreptatea și pacea. Pentru aceasta, Egiptul îl onorează pe el, onorează poporul roman și pe împărătesele Agrippina și Octavia", se scria pe aceste monede. Marii binefăcători ai țării Nilului erau însă Burrus și Seneca, căci Nero se preocupa prea puțin de guvernămînt, cu toate că unele cartiere din Alexandria se desemnau prin numele și calitățile împăratului.

Ruptura definitivă dintre mamă și fiu a avut loc în anul 58, atunci cînd Nero se logodi cu frumoasa și spirituala Poppaea. Se spune că Agrippina a folosit toate mijloacele spre a-l despărți de Poppaea, mergînd chiar pînă la incest. În primăvara anului 59, Poppaea îl împinse pe Nero să se debaraseze de mama sa, considerată ca singurul obstacol al căsătoriei lor. Fiul recursese la început la otravă „dar Agrippina folosind antidoturi, își înarmase dinainte corpul împotriva oricărei otrăviri" (Tacitus, *Anale*, XIV, 3).

Din încurcătură îl scoase libertul Anicetus, comandantul flotei de la Misenum. El îl convinse pe Nero că „se poate întocmi un vas cu o parte meșteșugit desfăcută, pentru ca în timpul navigației pe mare să se scufunde și, o dată cu vasul, și Agrippina, care habar să n-aibă de toate acestea" (Tacitus, *Anale*, XV, 3). Împăratul acceptă viclenia lui Anicetus și își atrase mama în portul Misenum, ca, după un ospăț de împăcare, să o conducă chiar el la țărm, unde se găsea ancorată corabia meșteșugită, pe care s-a și urcat Agrippina, îmbrățișîndu-și fiul cu căldură. Împărăteasa trebuia să străbată golful de la Misenum către o altă vilă a ei. „Zeii au hărăzit, parcă anume pentru dovedirea fărădelegii, o noapte înstelată și liniște deplină pe tot întinsul mării" — ne spune același Tacitus (*Anale*, XIV, 5).

În larg, Agrippina s-a trezit că-i cade acoperișul cabinei pe cap, că vasul se apleacă și că însoțitorii ei sînt uciși cu vîslele de către marinarii lui Anicetus. Ea nu suflă o vorbă și deși rănită la umăr, pe furiș se aruncă în valuri, fără a fi recunoscută. Norocul trimise în calea acestei bune înotătoare niște bărci de pescari care au dus-o la țărm, și de acolo ajunse pe jos, la casa ei de la țară. Bineînțeles, naufragiata și-a dat seama de complotul lui Anicetus, de îndată ce oamenii împărătesei erau uciși pe puntea corăbiei. Dar se prefăcu că nu știe nimic, că nu-i de loc îngrijorată de acest naufragiu banal ; își puse leacuri pe rană și își obloji corpul. În cele din urmă, comise imprudența de a da de știre fiului său că, „prin milostivirea zeilor și prin norocul împăratului, ea a scăpat de o cumplită năpastă ; îl roagă pe Nero, deși îngrozit de primejdia abătută asupra mamei sale, să nu fie îngrijorat, amînînd pe altă dată vizitarea ei. În clipa de față ea simte nevoie de odihnă și liniște“ (Tacitus, *Anale*, XIV, 6).

Nero, care aștepta cu nerăbdare vestea sfîrșitului Agrippinei, cînd primi acest mesaj al mamei, turbă de supărare. Convocă imediat pe Burrus și pe Seneca, cerîndu-le sfatul, căci Agrippina se pregătea acum de răzbunare. Mai expert în asemenea situații, Burrus declară că singur Anicetus este în măsură să ducă la bun sfîrșit ceea ce i-a făgăduit împăratului. Libertul cu oamenii săi plecă imediat să îndeplinească dorința lui Nero, care pusese în lanțuri pe curierul Agrippinei, sub motiv că acesta ar fi venit să-l asasineze.

Cu trupa sa, Anicetus înconjură vila Agrippinei, sparse poarta, alungă sclavii din curte și ajunse la ușa împărătesei. În iatacul Agrippinei era o singură sclavă, o lumină slabă și singurătate funerară. Ea nu credea că era cu putință ca el, fiul său, să fi dat poruncă să fie ucisă. Și în noaptea de 20 martie, anul 59 e.n. :

„Ucigașii vin cu toții în jurul patului ei. Cel dintîi care o izbi cu un ciomag în cap a fost comandantul de vas, și cînd, după el, centurionul scoase sabia ca s-o răpună, Agrippina arătîndu-i pîntecele îi strigă : «Lovește pîntecele» și se prăbuși apoi, doborîtă de numeroase răni“ (Tacitus, *Anale*, XIV, 8). După unele versiuni, Agrippina l-ar fi îndemnat pe centurion să lovească pîntecele care-l născuse odinioară pe Nero (Dio Cassius, Suetonius etc.).

Nero și-ar fi privit mama lipsită de viață, admirîndu-i splendoarea trupului ei. Ca să fie sigur de moartea Agrippinei, Nero s-ar fi dus să-i vadă cadavrul — „și dezvelind-o — scrie Dio Cassius (LXI, 14) — o privi peste tot și cercetîndu-i rănile, pronunță în fine o vorbă mult mai nelegiuită decît însuși omorul, căci zise «nu știam că am o mamă așa de frumoasă»". Agrippina murea la vîrsta de 44 de ani. Fără nici un fel de ceremonie, și în aceeași noapte, trupul Agrippinei a fost ars și depus într-un mormînt modest în marginea drumului ce ducea la Misenum, lîngă o vilă ce aparținuse, cîndva lui Cezar. Se spune că, de mulți ani, magii îi prorociseră Agrippinei că Nero va împărăți, dar că își va ucide mama. Ea le-ar fi replicat : — „Să mă ucidă numai pe tron să rămîn".

Pentru a putea acoperi și această monstruoasă crimă, Nero acordă gratificații armatei ; s-au făcut rugăciuni în temple și a fost ticluită imediat o minciună. În scrisoarea adresată Senatului, matricidul spunea că Agrippina pusese la cale asasinarea lui, dar că, descoperită, ea singură și-a luat pedeapsa, dîndu-și seama de fărădelegea pe care o pregătise. S-au rememorat și alte acuzații împotriva ei, și împăratul ajungea la concluzia că moartea ei a fost spre norocul statului. Ziua de naștere a Agrippinei a fost înscrisă între zilele nefaste. Împăratul zăbovi mult în afară de Roma, ca orașul să uite cu încetul această crimă. În cele din urmă intră în Roma, unde deschise o nouă serie de crime.

Soarta Agrippinei a intrat și în literatură. Sub numele lui Seneca s-a scris, 50 de ani mai tîrziu, o dramă, *Octavia*.

În ea apare spectrul Agrippinei rătăcind în împărăția lui Pluto și anunțînd moartea lui Nero. Au circulat sub numele Agrippinei și niște *Memorii*, folosite de Tacitus. Dar cea mai sumbră imagine, a femeii capabilă de tot felul de crime, o găsim în *Analele* lui Tacitus, poate înnegrită încă și mai mult — dacă se putea aceasta — de marele istoric.

Crimele lui Nero au fost întîmpinate cu insulte, ironii, invective și epigrame scrise pe ziduri sau rostite în public. Pe ziduri se putea citi adesea : „Nero, Orest, și Alcmeon, omorîtori de mame" (Dio Cassius, LXI, 16). Pe scenă, sub formă alegorică, Datus, un actor de comedii ușoare, spunea : „Adio tată, adio mamă" și prefăcîndu-se că bea și că înoată în apă, făcea aluzie la moartea lui Claudius și a Agrippinei prin nau-

fragiu. Mai spunea, ca încheiere, arătînd spre clădirea Senatului „Veţi fi în curînd la Pluton“ (Suetonius, Nero, 39).

Portretul Agrippinei ne întîmpină pe mulţi *aurei* şi denari bătuţi sub domnia lui Claudius şi a lui Nero, apoi pe unele medalioane de argint emise în Asia Mică. S-au păstrat de asemenea multe statui şi busturi ale ei, dăltuite în marmură, azi răspîndite prin muzeele europene (Copenhaga, Florenţa, Napoli, Vatican etc.). Toate aceste reprezentări ne înfăţişează o femeie tînără, cu nasul acvilin şi cu buzele strînse puternic, indice al ambiţiei ce o domina. Părul îl purta după moda timpului : despărţit în două pe creştet şi bogat în cîrlionţi inelari pe tîmple. Coama este adunată în coc sau cade în falduri pe umeri.

SABINA POPPAEA

„Avea totul în afară de un suflet cinstit"

(TACITUS)

Tacitus consideră anul 58 e.n., atunci cînd Nero cunoscuse pe Sabina Poppaea, ca „începutul unui şir de mari nenorociri pentru stat". Logodna şi apoi îndemnul Poppaeei îl transformaseră pe împărat într-o fiară îndrăgostită care, pentru liniştea amorurilor sale, şi-a ucis chiar mama.

Noua metresă a împăratului avea cinci-şase ani mai mult decît Nero, care împlinea acum 20 de ani. Tatăl Poppaeei se numea Titus Ollius şi făcea parte din tagma ecvestră a Romei. Fiica sa îşi luase însă numele după al bunicului său dinspre mamă, Poppaeus Sabinus, bărbat distins, fost consul şi răsplătit cu triumful, pentru faptele sale de arme. Tatăl Sabinei n-a avut timp să se remarce în viaţa publică : la începutul carierei sale a fost ucis de către Tiberius, din pricina prieteniei lui cu Seianus. Suetonius pretinde că Ollius era quaestor în momentul condamnării la moarte.

Micuţa Sabina Poppaea a rămas de timpuriu orfană şi a fost crescută în casa bunicului. Mama sa întrecea în frumuseţe pe toate femeile din Roma, frumuseţe pe care a transmis-o şi fiicei. Faima Sabinei Poppaea s-a mărit prin averea moştenită de la bunic, prin vorba sa atrăgătoare şi prin isteţimea minţii. De aceea, Tacitus (*Anale*, XIII, 45) spunea despre această femeie „că avea totul afară de un suflet cinstit", fiindcă „înfăţişarea ei arată cumineţenie, dar faptele — dezmăţ. Ieşea destul de rar pe stradă şi numai cu scopul de a produce vîlvă în jurul ei". Pe cap îşi aranja un văl, în aşa fel ca să-i acopere numai o parte a feţei, stîrnind astfel curiozitatea bărbaţilor dornici a-i vedea în întregime chipul. „Nu s-a lăsat tulburată niciodată de gura lumii — scrie Tacitus (*Anale*, XIII, 45) —

nefăcînd deosebire între soţi şi amanţi ; nelăsîndu-se subjugată de simţămintele sale proprii sau de simţămintele altuia pentru ea ; împărţea plăcerile acolo de unde trăgea foloase".

Primul soţ al Sabinei Poppaea a fost cavalerul roman Rufrius Crispinus, cu care a avut un fiu. Acest fiu, copil încă, jucîndu-se de-a generalul şi de-a împăratul, a fost înecat în mare din ordinul lui Nero. A devenit repede adulteră cunoscînd pe Marcus Salvius Otho, un tînăr iubitor de plăceri ca şi ea, care făcea parte din anturajul dezmăţat al lui Nero. Acesta este viitorul împărat din anul 68 e.n. Din amantă îi deveni repede soţie. Noua căsnicie se arăta fericită pînă în momentul cînd Otho comise imprudenţa de a-şi lăuda faţă de Nero pe graţioasa sa soţie. „Otho lăuda în faţa împăratului frumuseţea şi gingăşia soţiei sale, fie că, îndrăgostit cum era, nu mai avea control asupră-şi, fie că voia să aprindă în Nero dorinţa, pentru ca apoi, avînd amîndoi aceeaşi femeie, noua legătură cu împăratul să-l facă şi mai puternic la curte. Adesea, sculîndu-se de la ospeţele împăratului, era auzit spunînd mereu că el se duce la aceea căreia zeii i-au dăruit nobleţe, frumuseţe, bunuri după care toţi jinduiesc, dar de care numai cei fericiţi se pot bucura" (Tacitus, *Anale*, XIII, 46).

Curiozitatea lui Nero de a o cunoaşte îi aduse o invitaţie la palat. În curînd, Sabina Poppaea devenea adulteră pentru a doua oară, sau după cum spune Dio Cassius (LXI, 11) „doi bărbaţi se foloseau în acelaşi timp de ea".

Dar pînă să ajungă în braţele lui Nero, Poppaea se folosi de un abil joc feminin, ca să aţîţe simţurile unui tînăr pornit numai spre plăceri. Folosea vorbe dulci şi şiretlicuri de inocentă, de femeie slabă în iţele iubirii, faţă de un bărbat frumos ca Nero. Atunci cînd împăratul fu cuprins de o dragoste nebună după această femeie şireată, Poppaea schimbă tactica artificiilor sentimentale. Se arătă mîndră, refuza să stea mai mult de două nopţi cu Nero, îi amintea că este măritată, că este subjugată de Otho, un bărbat excepţional de bun, şi că nu doreşte să-şi piardă această căsnicie. Insista mai ales asupra corectei comportări şi fineţei sufleteşti a bărbatului său, vrednic de o treaptă mai înaltă în aparatul de stat, zicea ea. Pe de altă parte, îi reproşa lui Nero că este subjugat de Claudia Acte, o fostă sclavă de la care deprinsese numai apucături grosolane şi murdare.

O primă consecință a acestor conversații a fost înlăturarea lui Otho din suita de prieteni apropiați ai împăratului. Amicul de chefuri al lui Nero ar fi avut o soartă tristă, dacă în favoarea lui nu ar fi intervenit Seneca. Pentru a fi îndepărtat din Roma și de primejdie, Otho este numit guvernator al provinciei Lusitania (actuala Portugalie). Acolo a rămas pînă la războiul civil din anii 68/69, cînd destinul l-a ridicat și pe el pe tronul Romei, doar pentru cîteva luni. Se mai spune că, odată îndepărtat de putregaiul aristocratic al capitalei, de Poppaea și de Nero, acest om fără frîu în viața sa particulară s-a debarasat de traiul destrăbălat din trecut și, ca guvernator al Lusitaniei, timp de aproape zece ani, a dus o viață cinstită și demnă.

Rangul social și ambiția o îndemnau acum pe Poppaea să aspire la ceva mai mult, decît la situația de metresă oficială a împăratului. Dorea să ajungă împărăteasă, trecînd peste cadavrele Agrippinei și Octaviei. — „Aceasta (Poppaea) pierzînd nădejdea în căsătoria ei cu Nero și în despărțirea de Octavia, cîtă vreme Agrippina era în viață, îi aducea lui Nero tot soiul de învinuiri. Cîteodată îi spunea în glumă : țîncul care ascultă de îndemnurile altora dovedește nu numai că este lipsit de putere de împărat, dar că e lipsit chiar de libertate. Căci pentru care pricină o tot amînă cu nunta ? Nu cumva nu e atras de frumusețea ei și este nemulțumit că bunicii i-au fost încărcați de triumfuri ? Ori se teme că nu-i va zămisli ea prunci ? Oare nu-i prețuiește sinceritatea sufletului său ? Se înspăimîntă ca nu care cumva soția lui să dea în vileag jignirile aduse senatorilor, să-i dezvăluie ura poporului împotriva mamei lui din pricina trufiei și lăcomiei ei ? Iar dacă Agrippina nu poate îngădui ca noră decît o vrăjmașă a fiului ei, atunci ea să fie redată căsniciei lui Otho. Ea se va duce unde va vedea cu ochii, ca mai degrabă să audă batjocurile aduse împăratului decît să le vadă și să fie vîrîtă în primejdiile îndreptate împotriva lui“ (Tacitus, *Anale*, XIV, 1).

Acest șantaj era însoțit de lacrimi și de șiretlicuri specifice femeilor adultere, și îl zăpăceau pe îndrăgostitul Nero. A urmat după aceasta uciderea Agrippinei la Misenum, în împrejurări ce s-au arătat mai sus (v. p. 265).

Cam în aceeași vreme, Nero angaja în serviciul său pe „Sophronius Tigellinus, la care sălășluiau laolaltă vechea lipsă de rușine și reaua faimă“ (Tacitus, *Anale*, XIV, 51). Ajuns pre-

fect al pretoriului, sinistrul personaj, alături de Poppaea, nu a făcut altceva decît să fie părtaş şi să încurajeze desfrînările lui Nero. Procesele şi crimele s-au înmulţit, Nero a coborît în circ, ca să cînte sau să alerge cu carul. Sfaturile cuminţi ale lui Burrus şi Seneca nu mai erau ascultate de zvăpăiatul împărat. În anul 62 murea Burrus, şi Seneca, oarecum dizgraţiat, părăsea şi el curtea.

„Partidul virtuţii" după cum spune Tacitus, dispărea de la palat. Toate aceste dispariţii lăsau cîmp liber Sabinei şi lui Tigellinus care l-au împins pe Nero către un despotism oriental.

Repudierea şi moartea Octaviei, cerute insistent de Poppaea, au fost aranjate de către Tigellinus. Lăsînd la o parte orice teamă, a izgonit-o pe Octavia sub motiv că această femeie, pe atunci în vîrstă de 20 ani, este stearpă. Nero a căutat să însceneze şi o acuzaţie de adulter împotriva Octaviei, prin schingiuirea sclavelor din serviciul ei. Nefericitele roabe au suportat cu demnitate tortura sau moartea şi n-au spus nimic compromiţător pe seama celei mai virtuoase femei din Roma, mult iubită de popor. Se spune că lui Tigellinus, ce conducea ancheta, o sclavă i-ar fi strigat că mai curat este trupul ei decît gura spurcată a prefectului. La adăpostul unui divorţ legal, Octavia a fost repudiată şi a primit domiciliu forţat în fosta casă a lui Burrus. Mai pe urmă, ea a fost relegată în Campania, pusă acolo sub pază militară. Dar, de astă dată se auziră nemulţumiri din sînul poporului, mai ales că Nero intenţiona ca, după semnarea actului de divorţ, să se căsătorească imediat cu Poppaea. De teamă, o rechemă pe Octavia la Roma. Fu un adevărat delir popular spre Capitoliu, unde statuile Poppaeii au fost sfărîmate, iar ale Octaviei, purtate pe umeri şi acoperite cu flori. Mulţimea a pătruns chiar în palat unde Poppaea era scoasă din minţi din cauza furiei poporului. Căzînd în genunchi în faţa împăratului, îl implora să grăbească căsătoria lor. Nero se gîndi atunci la alte înscenări pentru compromiterea Octaviei ca adulteră. Îşi reaminti de Anicetus, omorîtorul mamei sale, o fire ticăloasă, căruia îi reuşiseră toate fărădelegile, şi un neîntrecut născocitor de mîrşăvii — atunci cînd i se făgăduia o copioasă răsplată. Ameţit probabil de băutură, la un moment

dat, Anicetus dezvălui public ceea ce pusese la cale cu împăratul şi totul a fost compromis.

Nero se hotărî atunci să treacă la o acţiune directă şi brutală împotriva nefericitei Octavia. O acuză printr-un edict că l-a corupt pe Anicetus, că este stearpă din cauza desfrînării şi a unui avort, că nu a dorit să lase un vlăstar ca moştenitor al tronului etc. Octavia fu exilată în insula Pandateria (azi Pantellaria), privită şi de astădată cu milă de oameni, ca într-o zi de înmormîntare. La numai 12 zile după pronunţarea divorţului, Nero s-a căsătorit oficial cu Poppaea.

Gîndul morţii pusese deja stăpînire pe nefericita principesă, de îndată ce luase calea surghiunului. La cîteva zile după debarcarea sa în insula amintită, sosi un ordin ca Octavia să-şi curme zilele. Fiindcă ea a refuzat să-şi ridice singură viaţa : — „...a fost legată în chingi şi i s-au deschis vinele la toate încheieturile şi, cum sîngele-i contractat în vine, din pricina spaimei, i se scurgea prea anevoie, Octavia e înăbuşită în aburii unei băi cu apă clocotindă. La aceasta s-a mai adăugat o grozăvie şi mai cutremurătoare : capul i-a fost tăiat şi adus la Roma pentru a fi arătat Poppaeii" (Tacitus, *Anale*, XIV, 64).

Sabina Poppaea se considera acum satisfăcută, Nero era numai al ei şi putea să-i aducă un moştenitor dorit de împărat. În adevăr, Poppaea născu în anul 63 o fetiţă, numită Claudia, primită cu mare bucurie de către Nero şi declarată *Augusta* încă din leagăn, cinstire acordată concomitent şi mamei ! S-au adus mulţumiri zeilor, s-au ridicat temple zeiţei Fecundităţii, dar toate acestea au fost zadarnice. După patru luni de la naştere, fetiţa s-a stins din viaţă.

Poppaea a fost martoră la incendiul Romei din anul 64 e.n., la multele orgii şi crime ale dementului şi la represiunile ordonate de sîngerosul despot, dar niciodată nu a căutat să-l oprească de pe drumul teroarei. Tot Nero avea să-i aducă şi ei sfîrşitul.

Întors de la unele jocuri de circ, în anul 65 e.n., Nero avu cîteva dezlănţuiri de mînie faţă de împărăteasă. Furios, tiranul a izbit-o în pîntece cu piciorul, deşi ştia că Poppaea era însărcinată. Lovitura i-a fost fatală şi, în cîteva zile, pleca şi ea spre împărăţia lui Hades. Trupul defunctei n-a mai fost incinerat, ci îmbălsămat, după obiceiul regilor străini. S-au organizat funerarii publice şi Nero, îndoliat, „a proslăvit de pe tribună frumuseţea ei, şi pentru că fusese mama unui prunc

zeificat, şi pentru că, în loc de adevărate virtuţi, avusese parte de alte daruri ale norocului" (Tacitus, *Anale*, XVI, 6).

Moartea Poppaeii a fost regretată numai oficial, dar pentru popor a fost un prilej de veselie din cauza desfrînării şi cruzimii ei. Chiar Nero a oprit orice fel de cinstire publică cu prilejul înmormîntării, ceea ce a făcut să crească valul de ură împotriva acestei femei, şi în viaţă lipsită de suflet.

Dispreţul mulţimii faţă de împărăteasă crescuse şi din cauza luxului ei foarte mare. Dio Cassius (LXII, 28) arată că hamurile de la trăsurile sale erau cu totul aurite. Principala ei grijă fusese păstrarea frumuseţei feţei şi a frăgezimii corpului său. Dio Cassius *(loc. cit.)* ne relatează că peste tot Sabina Poppaea era însoţită de cinci sute de măgăriţe care fătaseră de curînd ; acestea erau mulse zilnic, ca împărăteasa să se poată scălda în laptele lor... considerat ca cel mai bun remediu pentru păstrarea frumuseţii pielei. Se îngrijea prea mult de faţa şi de strălucirea corpului pe care le controla zilnic în oglindă şi le ungea cu diferite pomezi sau farduri.

Dacă viaţa de *Augusta* i-ar fi fost mai îndelungată, desigur, că această sinistră femeie a epocii neroniene ar fi comis şi alte nelegiuiri. Ar fi fost părtaşă la „turneul artistic" al lui Nero din Grecia, l-ar fi văzut pe soţ încărcat de coroanele obţinute după victoriile alergării cu carul în marele circ al Romei şi s-ar fi bucurat din plin, aflînd despre masacrarea opoziţiei antineroniene din anul 65 e.n., cînd şi Seneca şi-a deschis vinele în baie. Dar Parcele i-au pregătit un nedemn sfîrşit, în urma loviturii de picior primită de la augustul său soţ.

Aspectul exterior al Poppaeii Sabine ne este slab cunoscut, portretul ei fiind absent de pe monedele oficiale romane. Dintre statuile lucrate în piatră, mai sigur ar fi bustul de marmură păstrat azi în Muzeul Naţional Roman din termele lui Diocleţian de la Roma. Ea poartă o pieptănătură caracteristică epocii neroniene — cu cîrlionţi frumoşi, aranjaţi în jurul frunţii — şi o masivă diademă pe cap. Trăsăturile frumoase ale feţei sale apar mult idealizate.

POMPEIA PLOTINA

O împărătească virtuoasă și modestă

Tăcerea păstrată de istorie în jurul unor femei celebre este adesea un elogiu ce li se aduce. Privirile istoricilor vechi s-au îndreptat mai mult asupra împărăteselor pe care pasiunea pentru putere, orgoliul, sentimentul matern sau conjugal le-au împins spre fapte îndrăzneţe, intrigă, abuzuri, chiar crime.

Într-un număr mai modest, stau în faţa acestora cîteva figuri feminine, remarcabile prin onestitate, virtute şi simplitate. Fără să se abată din calea conduitei morale, ele au lăsat la o parte pumnalul şi otrava şi au lucrat cu onestitate, ca mame, soţii, surori sau nepoate, alături de omul ce conducea destinele popoarelor. Din păcate istoricii antici înregistrau cu pasiune scandalul şi foarte rar virtutea. Lectorii lumii romane urmăreau cu interes cronicile cu fapte scandaloase, clevetirea, denigrarea şi pînza de intrigi a iatacurilor din palat, vicii străine principeselor virtuoase.

În acest chip, sîntem adesea puşi în situaţia de a cunoaşte destule detalii inutile despre femeile ce au făcut mult zgomot în jurul lor, dar aproape nimic despre cele pline de virtute. Dar pentru aceste „cenuşărese" ale istoriei sînt suficiente cîteva fraze elogioase rămase din sursele antice, ca nimbul aureolat să se coboare asupra capului lor.

Pompeia Plotina, soţia împăratului Traian, face parte şi ea din cortegiul femeilor uitate de pana istoricilor. Cîteva cuvinte despre viaţa ei găsim la Dio Cassius şi în *Historia Augusta (Vita Hadriani)*. Calităţile ei morale apar pregnant numai în *Panegyricul* rostit de către Plinius cel Tînăr, într-o celebră şedinţă a Senatului roman, la care se găsea de faţă şi Traian. Dar cum un panegiric oferă totdeauna un medalion laudativ, chiar exagerat, unii ar putea pune la îndoială since-

ritatea lui Plinius. În discursul acestui amic al lui Traian nu poate fi vorba însă numai de adulație, fiindcă, independent de această cuvîntare festivă, și Dio Cassius ne confirmă înalta ținută morală a împărătesei.

S-a spus despre această nobilă figură imperială că a readus pe tron patriarhala virtute a matroanei romane din epoca legendară a Republicii. Plinius a scris de asemenea că nimic nu se putea găsi mai bun în viață ca această femeie care a mărit gloria lui Traian și în casă i-a asigurat cea mai plăcută viață de familie.

Soția, sora și nepoatele împăratului apar mai bine cunoscute numai o dată cu urcarea pe tron a lui Traian, precum și în momentul decesului său. În cursul domniei cuceritorului Daciei, ele nu au dorit să apară pe primul plan, la palat sau în viața publică. Aceste nobile figuri feminine au preferat să stea în uitare, păstrînd, din umbra reședinței imperiale romane, o afecțiune respectuoasă și discretă pentru „cel mai bun dintre împărați". Destulă amărăciune va fi purtat în sufletul ei împărăteasa Plotina pentru că nu a putut da urmași unui mare conducător de oști și de oameni.

Pompeia Plotina era fiica unui oarecare Lucius Pompeius, personaj aproape necunoscut pentru noi. După toate calculele ipotetice, ea se născuse în jurul anului 70 e.n. Nu știm cînd s-a căsătorit cu Traian, în orice caz mai înainte de ridicarea acestuia la tron, la care dată se presupune că depășise vîrsta de 20 de ani. Rămîn de asemenea necunoscute istoricilor locul său de naștere, educația, peregrinările sale alături de Traian, mai înainte de urcarea pe tron etc.

Prima mențiune asupra ei ne întîmpină în anul 98, cînd o găsim alăturea de soț, în drum spre palat venind de la Dunăre. Deducem că ea stătuse lîngă Traian, în anii cînd acesta îndeplinea funcția de guvernator al provinciei Germania, apoi cînd viitorul împărat, ca fiu adoptiv al lui Nerva, inspecta frontiera dunăreană în vederea pregătirii răfuielii celei mari cu dacii (97/98 e.n.).

Perechea imperială a fost întîmpinată de o mare mulțime, la porțile Romei și condusă cu strălucit alai spre palat. Cu acest prilej, ne informează Dio Cassius (LXVIII, 5) ea ar fi rostit memorabile cuvinte :

„Plotina, femeia lui (Traian), cînd intră pentru prima oară în palat, oprindu-se pe trepte și întorcîndu-se către mulțime, zise : «Cum intru aici, așa voi să și ies». Și astfel se purtă în tot timpul domniei, încît nu-și atrase nici o defăimare".

Se mai știe că mult timp, ea a refuzat să accepte titlul de *Augusta,* socotind a fi prea mare asemenea onoare față de umila sa persoană. După aceea trăi cu înțelepciune și modestie în somptuosul palat de pe colina Palatin, de unde urmărea cu mult interes și afecțiune, faptele de arme ale soțului său. Nu avem nici un indiciu că l-ar fi însoțit pe marele general pe cîmpul de luptă al celor două războaie purtate împotriva lui Decebal. Dar la victoria repurtată asupra dacilor, Traian a făcut-o părtașă și pe ea, prin fundarea unui oraș la sud de Dunăre, pe fluviul Hebros (Mariița), denumit *Plotinopolis.* Aceeași tăcere se păstrează și în ceea ce privește participarea ei la anumite discuții intime, cu împăratul, de natură politică și administrativă.

Panegiricul lui Plinius vorbește numai despre sănătatea morală a familiei imperiale, desigur, în comparație cu ceea ce se petrecuse la palat pe timpul domniei lui Domițian. Dar soția soldatului Traian avusese și înalte preocupări ale spiritului, datorită strălucitei sale culturi multilaterale în domeniul poeziei, artei și speculațiilor teoretice. Împăratul privea cu satisfacție aceste îndeletniciri nobile și participa la ele, atunci cînd problemele guvernării statului îi dădeau momente de răgaz.

Într-o inscripție descoperită la Roma și datînd din anul 121 e.n., ni s-a păstrat textul latinesc al unei scrisori, redactată de către Plotina și adresată împăratului Hadrian. Din cuprinsul ei ne dăm seama că împărăteasa cunoștea doctrina filozofică a școlii lui Epicur din Atena și că intervenea pe lîngă augustul său nepot în favoarea acestui curent.

Un papir descoperit în nisipurile văii Nilului ne povestește despre una dintre disputele interminabile ce aveau loc între grecii și evreii din Alexandria. Controversa s-a desfășurat în prezența lui Traian, de față fiind și Plotina. Se pare că împărăteasa, în timpul acestei judecăți, ar fi acordat evreilor protecția sa, în probleme de credință religioasă.

Marea atenție acordată de ea lui Hadrian, viitorul împărat, se explică prin afinitățile intelectuale ale celor doi. Traian fusese mulți ani tutorele orfanului Hadrian ; îi cunoscuse fi-

rea complexă și se pare că nu a avut deplină simpatie pentru acest nepot îndepărtat. De mic copil, Hadrian își dezvăluise natura sa turbulentă, nestabilă, fantasmagorică, exagerată și la bine și la rău, înclinată mai mult spre cultura greacă și puțin atașată de tradițiile Romei latine. Temperamentul său se situa departe de al compatriotului hispanic, ajuns pe tronul Cezarilor, care cerea disciplină, respect față de datinele romane și o judecată chibzuită în toate actele vieții.

Afecțiunea Plotinei se concentra asupra lui Hadrian și datorită sterilității sale. Era, prin urmare, o dragoste maternă, iar nu sentimentală, de natură intimă, cum încearcă să insinueze Dio Cassius (LXIX, 1 și 10), înregistrînd încă una dintre multele calomnii ce circulau pe străzile Romei. Împărăteasa aprecia cultura enciclopedică a tînărului, pasiunea lui de a cunoaște și a cerceta, peste tot, ca om de știință și călător. Aelius Spartianus, biograful său din *Historia Augusta* (*Vita Hadriani*, 4 și 5), arată și el că, datorită protecției Plotinei, Hadrian a intrat ca adjutant în statul-major al împăratului, pe timpul războiului partic ; că ea a intervenit la numirea lui pentru a doua oară în funcția de consul și că, în cele din urmă, a depus toate eforturile ca succesiunea defunctului Traian să revină protejatului său. Tot Plotina potrivise lucrurile ca Hadrian să se căsătorească cu nepoata împăratului, Sabina, o tînără inteligentă și vioaie. Speranța împărătesei de a realiza o căsnicie armonioasă s-a spulberat din pricina naturii plină de nestabilitate și curiozități a lui Hadrian.

Rolul deținut de Plotina în adopțiunea lui Hadrian rămîne și azi destul de controversat. În cei trei ani de război purtat în răsărit cu neastîmpărații parți (114—117), sexagenarul Traian trecuse prin perioade de mare oboseală, străbătuse munții de gheață ai podișului Armeniei, uscatele deșerturi siriene și cîmpiile toride ale Mesopotamiei. O suferință cronică, acum agravată, îl obligase să se retragă la Antiochia, unde îl aștepta Plotina. Acolo își dădu seama că i se apropie sfîrșitul. În dorința firească de a închide ochii pe căpătîiul patului său din Cetatea Eternă, el dădu comanda forțelor operative din Orient lui Hadrian, în acel moment guvernator al provinciei Siria. Nu se îndepărtase prea mult cu corabia de țărmul Mediteranei răsăritene, cînd întețirea durerilor îl sili pe Traian să debarce pe plaja orășelului Selinus din

Cilicia. Acolo își dădu sufletul pe neașteptate, în brațele credincioasei Plotina. Ce s-a întîmplat imediat după aceea, ne spune Dio Cassius (XIX, 1) informat oral de tatăl său :

„Deci murind Traian fără copii, Attianus, concetățeanul și fostul lui tutore, precum și Plotina, care era îndrăgostită de el [de Hadrian], îl desemnară Caesar și împărat, fiindcă era cel mai aproape și avea sub comanda sa o mare armată. Tatăl meu, Apronianus, care fusese guvernator în Cilicia, știa bine toate cîte s-au petrecut. El îmi spunea, între altele, cu de-a amănuntul, că moartea lui Traian s-a ținut ascunsă cîteva zile, pentru ca știrea despre adopțiunea lui Hadrian să se răspîndească mai întîi în public. Aceasta s-a observat și din scrisoarea către Senat, căci nu o semnase el, ci Plotina, lucru pe care nu-l făcuse în nici o altă împrejurare".

Relatările lui Spartianus (*Vita Hadriani*, 4 și 5) prezintă aceleași dubii în ceea ce privește jocul Plotinei. Împărăteasa considera de mult timp ca realizabilă această adopțiune. Intenția formală o avea și Traian, dar oficial, ea nu se perfectase atunci cînd Traian a închis ochii. La Spartianus (*loc. cit.*), mai găsim și alte aserțiuni :

„Sînt unii care pretind că adoptarea lui Hadrian ar fi fost opera partidei Plotinei, care, îndată după moartea lui Traian, l-ar fi substituit cu un impostor, ce ar fi vorbit cu o voce stinsă în numele împăratului".

O altă scrisoare a Plotinei îl înștiința, de urgență, la Antiochia pe Hadrian asupra decesului, pentru a lua primele măsuri de consolidare a proaspetei sale înscăunări. Noul stăpîn al lumii veni de îndată la Selinus unde Attianus, prefectul pretoriului, Plotina și Matidia, nepoata defunctului, îi prezentară urna cu cenușa trupului lui Traian. Cu deosebită pietate filială, Hadrian o depuse pe o corabie cernită, care urma să o transporte la Roma, iar el se reîntoarse degrabă la armatele din Orient.

Indiferent de slăbiciunea arătată de împărăteasă pentru Hadrian, comportarea ei în delicata problemă a succesiunii la tron, trebuie apreciată ca unul dintre cele mai chibzuite acte de guvernămînt. În momentul decesului lui Traian (11 august 117), situația imperiului apărea dintre cele mai critice ! Războiul cu parții nu era încheiat, în multe provincii se produseseră mari răscoale, iar în armată se găseau mulți generali viteji ce aspirau la coroana imperială. Scrisorile ei și tăinuirea

morții soțului au evitat catastrofe sîngeroase ce ar fi dus la un război civil. De altfel, se constată că nu mult timp după ce Hadrian își consolidase poziția cu sprijinul Plotinei, patru mari comandanți de armată și foști consuli au organizat un complot pentru răsturnarea lui Hadrian.

Plotina a însoțit urna cu cenușa lui Traian pînă la Roma. Vizitatorul Cetății celor șapte coline poate observa și azi, în interiorul bazei Columnei lui Traian, două nișe goale. În aceste locuri fuseseră așezate urnele de aur cu cenușa lui Traian și a soției sale, decedată mai tîrziu (129 e.n.).

Cît a mai trăit Plotina, cel ce primise insignele imperiale din mîinile ei s-a arătat foarte atent față de împărăteasa văduvă. Ea și-a păstrat toate titlurile, onorurile și bunurile materiale, administrate de un procurator imperial.

Recunoștința lui Hadrian nu a încetat nici după moartea Plotinei. Referitor la aceasta, Dio Cassius (LXIX, 10) arată :

„De asemenea, nu este de mirare că murind Plotina, cu ajutorul căreia ajunsese la domnie și care avusese pentru el o mare atracție, el o onoră pînă într-atîta, încît a purtat nouă zile haine negre, îi zidi un templu și compuse imnuri în memoria ei".

Împărăteasa a fost cinstită cu onorurile consacrării în rîndurile zeilor, asigurîndu-i-se un cult alături de al lui Traian, în templul construit pentru ei, lîngă Columna cuceritorului Daciei. Alte temple pentru venerarea defunctei s-au mai ridicat din ordinul lui Hadrian și în provincii.

Nobile figuri de principese au mai fost la curtea lui Traian sora sa, Ulpia Marciana, rămasă văduvă din tinerețe, și nepoata sa Matidia. Marciana a murit înaintea augustului său frate. Amintirea ei a fost glorificată prin fundarea unui oraș Marcianopolis (azi Reka Devnia în Bulgaria), ridicări de temple și bazilici în diferite provincii ale imperiului. Matidia, fiica Marcianei, a avut la rîndu-i o fiică, Sabina, viitoarea soție a împăratului Hadrian. Curios, înțelegerea familială dintre soacră și ginere a fost perfectă, pe cînd aceea dintre Hadrian și Sabina nu a atins țelul dorit de Marciana și Plotina.

Monumentele epigrafice, cele sculpturale și efigiile monetare ne-au lăsat modeste inscripții și portrete ale Plotinei. Poate că din cunoscuta sa modestie, în imperiu, nu s-au răspîndit prea mult numele și portretele ei.

Figura Plotinei se cunoaşte bine pe monede şi busturi în marmură. Dintre cele mai fidele reprezentări ale sale se remarcă bustul păstrat în Muzeul Capitolin din Roma, datat din ultimii ani ai vieţii sale. Coafura împărătesei rămîne invariabilă ca formă, în tot cursul vieţii sale. Părul apare ridicat deasupra frunţii în forma unei diademe semilunare şi este format din bogate şuviţe frumos ondulate. Aceasta era de fapt şi moda epocii traianee.

Dar cel mai frumos portret sufletesc al Plotinei şi al cumnatei sale Marciana îl întîlnim în amintitul *Panegiric* (83/84) compus de Plinius cel Tînăr. Înălţătoarele cuvinte rostite de el, caracterizările şi paralelismele făcute celor două femei, într-o frumoasă retorică latină, apar şi azi ca două medalioane de aur, care merită a fi cunoscute în toată plenitudinea lor :

„Mulţi bărbaţi iluştri au pătimit ruşine din cauză că ori n-au fost prevăzători la alegerea soţiei, ori n-au avut tăria a o îndepărta ; dezonorarea casnică le întunecă strălucirea în viaţa publică. Şi fiindcă erau mici în viaţa casnică, nu puteau fi mari în viaţa publică. Pentru tine însă, soţia ta este un izvor de podoabă şi glorie. Căci ce poate fi mai curat, ce poate fi mai virtuos decît ea ? Dacă marele pontifice ar avea să-şi aleagă soţie, nu şi-ar alege-o pe aceasta sau o femeie asemenea ei ? (dar unde ar găsi una asemănătoare ?). E de mirare, cum ea nu pretinde nimic din înălţimea ta decît bucuria ce-i oferă, şi cît de statornică veneraţie poartă ea, nu puterii şi maiestăţii tale, ci persoanei tale. Precum aţi fost, aşa sînteţi şi acum neschimbaţi, unul pentru altul şi vă stimaţi deopotrivă, iar fericirea nu v-a dat nimic altceva decît prilejul a vă convinge cît de bine ştiţi amîndoi a vă bucura de fericire. Ce cumpătat este exteriorul ei, ce modestă suita ei, ce aşezat mersul ei. Acesta este meritul bărbatului ei, care a educat-o, care a dirijat-o în aşa fel ; căci pentru o soţie este destul meritul ascultării. Văzîndu-te pe tine ieşind fără a te însoţi de-o pompă, care să împrăştie teroare sau deşertăciune, de ce n-ar ieşi şi ea afară fără nici o pompă ? Şi de ce n-ar merge şi ea pe jos, întrucît i-ar permite puterile sexului ei, imitînd pe bărbatul ei ? Această purtare i s-ar cădea chiar şi cînd tu ai face contrariul. Dar cînd bărbatul ei dovedeşte atîta moderaţie, cîtă modestie, nu este ea datoare ca soţie soţului ei şi ca femeie sie însăşi ? Dar sora ta ? Cum nu pierde ea din vedere că este sora ta ! Cum observă ea (în purtarea faţă de tine)

loialitatea, sinceritatea, inocența ? Comparînd-o cu soția ta, trebuie să stea cineva la îndoială, dacă la o viață virtuoasă contribuie mai mult o educație bună ori o naștere fericită. Nimic nu provoacă mai lesne neînțelegerile decît rivalitatea, cu deosebire între femei, căci ea se naște mai cu seamă din convicțuire ; egalitatea rangului o hrănește, pisma o aprinde și sfîrșitul ei este ura. Cu atît mai mult trebuie să privim cu admirație faptul că între două femei, care trăiesc în aceeași casă și care au aceeași situație, nu există nici o rivalitate, nici o neînțelegere. Ele se respectă mutual, cedează mutual și nu găsesc că trebuie să se intereseze pe care dintre ele o iubești mai mult, deoarece amîndouă te iubesc cu cea mai mare căldură. Amîndouă au aceleași tendințe, aceleași principii de viață. Prin nimic nu poți deduce că sînt două, căci se străduiesc să te imite pe tine, să-ți urmeze ție. Amîndouă au același caracter, fiindcă amîndouă îl au pe al tău. De aici vine modesta lor purtare, de aici vine și netulburata lor liniște, deoarece niciodată nu vor risca să se întoarcă la condiția de persoane private, condiție pe care n-au părăsit-o. Le oferise Senatul titlul de *Augustae*, însă l-au refuzat pe întrecute, cît timp tu ai refuzat a fi numit *Pater Patriae*, ori fiindcă aveau credința că a se numi soția și sora ta era mai mult decît a se numi auguste. Orice motive le-ar fi dictat această înaltă rezervă, merită însă a le considera în adîncul sufletului nostru de *Augustae*, tocmai fiindcă nu poartă acest titlu, căci pentru niște femei nu poate fi o laudă mai mare decît a-și întemeia adevărata lor onoare pe consideração publică, și nu pe strălucirea titlurilor, și a se face vrednice de nume mari, chiar și cînd renunță la ele".

CELE DOUĂ FAUSTINE

Soțiile unor împărați filozofi

Antoninus Pius (138—161), succesorul la tron al lui Hadrian, a fost considerat de către istoricii antici și moderni ca unul dintre marii împărați ai Romei — mare nu prin fapte de arme, ci prin epoca de pace și bunăstare asigurată imperiului prin domnia sa. Din elogiile ce i se aduc (în special de către împăratul filozof Marcus Aurelius în cartea sa de *Cugetări*) desprindem calitățile firii sale, care se concretizează prin lealitate, simplicitate, prietenie sinceră, abnegație personală, sentimentul datoriei, conștiinciozitate în muncă, modestie în viața zilnică etc. Personalitatea împăratului a produs o impresie profundă în imperiu și peste hotare. Spre deosebire de instabilitatea în gînduri și fapte a cosmopolitului Hadrian, Antonin cel Cuvios a fost un conservator și un tradiționalist care și-a propus să aducă supușilor săi o administrație bună, pace și bunăstare materială. Principiile sale de guvernare internă se rezumau în cuvintele : dreptate, fericire și credință. În ceea ce privește politica externă, adoptase dictonul lui Scipio Africanul : „Este mai bine să aperi viața unui cetățean decît să omori o mie de inamici". Aplicînd aceste principii, el a reușit să întărească imperiul și să dea un deosebit avînt economic provinciilor.

Fără să fi scris ceva din domeniul filozofiei (așa cum realiza urmașul și ginerele său, Marcus Aurelius), Antonin și-a orientat întreaga activitate și viață după cele mai frumoase principii ale acestei științe a gîndirii, formulate de stoicism. Disprețuind luxul și pompa sclipitoare, aduse la palat de predecesorul său, el locuia cu predilecție în vilele sale modeste de la țară.

Cît privește biografia soției sale, *Annia Galeria Faustina*, cunoscută în istorie și sub numele de *Faustina Maior* sau *Senior* (cea „Mare", cea „Bătrînă"), știrile de care dispunem sînt puține și contradictorii, așa că este greu s-o reconstitui din punct de vedere moral. Era fiica unui strălucit reprezentant al aristocrației romane, Marcus Annius Verus, fost consul de trei ori, apoi prefect al orașului Roma, căsătorit cu o Rupilia Faustina. Faustina Maior se căsătorise cu Antonin prin anii 112—115 e.n., soțul fiind cu 10—12 ani mai vîrstnic. Zeii i-au acordat numai trei ani ca să fie *Augusta* alături de împărat, deoarece au adus-o între ei, în prima parte a anului 141 e.n. (25 februarie — 9 iulie 141). Cenușa i-a fost așezată în mausoleul ridicat de împăratul Hadrian (azi castelul „Sant Angello" din Roma), după cum ne indică o modestă inscripție, lipsită de obișnuitele elogii adresate defuncților de „neam mare".

Nu rezultă de nicăieri că împărăteasa ar fi avut anumite ambiții politice ; dimpotrivă, s-a mulțumit să stea departe de frămîntările lor, ducînd o viață retrasă, preocupată de economii, simplitate și modestie în aspectul ei exterior. *Historia Augusta* (*Vita Ant. Pii*, 10) notează că Senatul încercase să decreteze schimbarea denumirii lunilor septembrie și octombrie după numele lui Antonin și al Faustinei, dar că împăratul, probabil și împărăteasa refuzaseră categoric această cinstire calendaristică.

Din căsătoria cu Antonin avusese doi băieți și două fete, dintre care supraviețuise numai cea mai mică, care purta nume identic cu al mamei și va fi viitoarea împărăteasă Faustina cea Tînără, soția lui Marcus Aurelius. Prin grija împărăteseimame, se făcuse logodna, mai apoi căsătoria între micuța Faustina și viitorul împărat filozof.

În treacăt, Iulius Capitolinus, biograful lui Pius (*Vita Pii*, 3), strecoară în expunerea sa o frază destul de gravă, privitoare la viața intimă a împărătesei : „S-au spus multe vorbe grave despre soția sa [Faustina Maior] în ceea ce privește felul său de viață prea liberă și dezordonată, fapte ce i-au pricinuit destule dureri ascunse în suflet [împăratului]". Care poate fi adevărul privind viața morală sau imorală a împărătesei nu putem ști azi. Pe străzile trîndave ale Romei, calomniile și intrigile se brodau și circulau destul de ușor, iar *Historia Augusta* le-a înregistrat fără nici un fel de critică.

Multele portrete monetare şi sculpturi în marmură ne arată, într-adevăr, că împărăteasa se bucura de o frumuseţe excepţională. Unul dintre ele constituie cel mai frumos portret de matroană romană, remarcabil prin trăsăturile perfecte şi nobile ale feţei. Silueta capului apare frumos ornată de o elegantă coafură caracteristică prin cozile adunate sub formă de discuri suprapuse, pe creştet — aşa cum cerea moda timpului. Să nu uităm că totdeauna în decursul istoriei, femeile frumoase au fost suspectate de mulţime în ceea ce priveşte viaţa lor intimă. Poate că o atare victimă a „gurii străzii" a fost şi Faustina Maior.

Aceleaşi opinii defavorabile au urmărit-o şi după prematurul său deces. Multele onoruri *post mortem* ce i s-au acordat de către soţ ar fi fost o reacţiune împotriva a tot ceea ce se vorbise în viaţă despre împărăteasă. Relativ la aceasta se spune în aceeaşi biografie (*Vita Pii*, 6 şi 8) :

„Antonin a pierdut pe soţia sa Faustina în al treilea an de domnie. Senatul îi acordă onoruri divine, îi decernă spectacole în circ, un templu, preoţi, statui de aur şi de argint. Împăratul însuşi aprobă ca portretul acestei împărătese să fie arătat la toate spectacolele de circ şi consimţi în acelaşi timp să i se facă o statuie de aur pe care Senatul dorea să i-o ridice.

În memoria Faustinei, el a repartizat un fond special pentru întreţinerea tinerelor fete sărace care au fost denumite : „fiicele Faustiniane *(puellae Faustinianae)*".

Complexa cinstire a defunctei este confirmată de arheologi şi a găsit răsunet mai ales în numismatica timpului. Nici una dintre împărătesele romane n-a beneficiat de atîtea onoruri după moarte ca Faustina Maior.

I s-a acordat în primul rînd *consecratio*, adică „funeralii naţionale", cu care prilej corpul împărătesei a fost ars pe un rug, în prezenţa împăratului şi a marilor demnitari ai statului. În urma acestui act solemn, împărăteasa a devenit *Diva Faustina*, a beneficiat de un cult confirmat prin templul ce i se păstrează pînă azi, de preoţii şi preotesele ce oficiau slujbele divine (confirmaţi epigrafic), de statui etc.

Vizitatorii Forului roman pot admira şi azi, păstrat aproape intact, fastuosul templu dedicat memoriei Faustinei Maior, apoi şi lui Antoninus Pius. Conservarea lui în bune condiţii se datoreşte faptului că în evul mediu a fost transformat în

biserica San Lorenzo in Miranda. Ridicat pe o temelie foarte înaltă, sanctuarul are fațada orientată spre *Via sacra* din for, posedă un monumental portic compus din șase coloane corintice, înalte de 17 metri, care susțin arhitrava, pe care se găsește inscripția dedicatorie. Decretat de Senat, acest templu este unul dintre monumentele cele mai perfecte ale arhitecturii romane.

Instituția de binefacere denumită în biografia împăratului *puellae (alimentariae) Faustinianae* nu era ceva nou pentru Italia, deoarece asemenea opere de caritate apăruseră încă din timpul domniei lui Traian. Se crea deci încă un „orfelinat" pentru fetele nehrănite și neîmbrăcate ale cetățenilor săraci din Roma și din satele Italiei.

●

Cei 23 ani de pace și prosperitate, aduși prin domnia lui Antonin cel Cuvios, s-au transformat într-o gravă criză externă și internă, sub domnia succesorului său, Marcus Aurelius (161—180). Frontierele imperiului au fost tulburate atunci de atacurile îndelungate ale unor neamuri barbare, ca parții, cvazii, marcomanii, sarmații ș.a. În interior, răscoalele din unele provincii ale populațiilor exploatate, uzurparea lui Avidius Cassius și ravagiile ciumei au zguduit timp de 20 de ani atmosfera de liniște de odinioară.

Prin temperament și carieră, Marcus Aurelius nu era un soldat apt de a face față atîtor frămîntări. De la vîrsta de 12 ani îmbrăcase haina de filozof, nu comandase nici o armată, strălucea în mijlocul unor dascăli celebri și retras, înregistra gîndurile vieții sale meditative în jurnalul său, *Către mine însumi*. Își asociase la domnie pe ginerele său Lucius Verus (161—169), dar alesese un indolent, un destrăbălat și un afemeiat. Nefericitul împărat filozof a stat 17 ani pe cîmpul de luptă, armata fiindu-i condusă de către generalii săi. Vistieria se golise în așa măsură, încît, pentru a face față cheltuielilor militare, a scos în vînzare lucrurile prețioase din palat. Și-a încheiat domnia răpus de ciumă, pe malurile Dunării, în cetatea Vindobona (Viena), în mijlocul unor nesfîrșite calamități naturale, însoțite de demoralizare în rîndurile

locuitorilor imperiului, de sărăcie și războaie fără capăt. Zeii nu i-au hărăzit nici o viață familială mulțumitoare. La moarte, lăsă pe tron un *alter Nero*, pe Commodus !

Spre deosebire de alți împărați ai Romei, Marcus Aurelius a arătat o infinită bunătate. N-a condamnat la moarte nici pe dușmanii săi și a îndurat cu răbdare gravele greșeli comise de cei din jurul său.

Acum patru secole, Michelangelo a așezat, în piațeta de pe culmea Capitoliului, o celebră statuie originală din bronz aurit a împăratului Marcus Aurelius. Ea fusese descoperită prin secolul al X-lea. Monumentul împăratului era considerat de ignoranța vremii a fi a lui Iisus Hristos, ceea ce i-a determinat pe credincioșii creștini ai Romei medievale să-l așeze într-o biserică și să-l adore ca pe ceva sfînt. Marcus Aurelius poartă haină civilă, întinde dreapta ca și cînd ar binecuvînta mulțimea, iar fața sa, plină de demnitate și bunătate, cu barbă și păr bogat, apare aidoma ca aceea din iconografia sfinților creștini. Timp de cîteva secole, un împărat filozof stoic a fost confundat cu întemeietorul creștinismului !

Pe soția sa, *Faustina Minor* (denumită și *Iunior* sau *Pia*), o amintește în jurnalul său intim ca fiind „cea mai bună și credincioasă soție". Dar din cele ce ni se spune de către Dio Cassius și *Historia Augusta*, se pare că nu fusese tocmai așa și că, după exemplul socrului său, Marcus Aurelius căutase să ascundă multe din păcatele Faustinei. Cîțiva dintre istoricii moderni acceptă ca binemeritat buchetul de virtuți alcătuit de Marcus Aurelius soției sale. Ei nu cred în obișnuitele calomnii sau exagerări specifice opiniei publice din Roma, în ceea ce privește conduita împărătesei.

Faustina se născuse prin anii 125—130 e.n., într-o vreme cînd tatăl ei, Antoninus și mama sa Faustina, încă nu fuseseră sortiți a îmbrăca purpura imperială. La moartea sa, Hadrian dispusese ca micuța Faustina să devină soția lui Lucius Verus. Dar mama sa izbutise a desface logodna unor nevîrstnici și o destinase pe fiică lui Marcus Aurelius. Murind împărăteasa Faustina Senior, în anul 141, Antoninus Pius își revărsase întreaga sa dragoste părintească spre această unică fiică. Declara adesea că pentru el ar fi o mare nenorocire dacă ar locui singur în palat, fără să vadă pe copilă.

Posedăm astăzi numeroase reprezentări ale Faustinei cea Tînără, al cărei fizic nu are nimic excepțional în privința

frumuseții. Trăsăturile normale ale chipului său sînt încadrate de o coafură bogată, cu părul legat într-un masiv coc, modă pe care ea a impus-o în societatea feminină romană din a doua jumătate a secolului al doilea al erei noastre.

În anul 145/146 se celebră cu mare fast căsătoria Faustinei cu moștenitorul tronului, Marcus Aurelius. Cu această ocazie se făcu și armatei un substanțial *donativum*. Cu toate acestea, tînărul soț-filozof rămase tot *Caesar*, pe cînd soția sa căpătă titlul de *Augusta*. Nu trecuse încă anul și tînăra pereche beneficie de un prim născut, o fiică Annia Lucilla, care în anul 164 devenea soția coîmpăratului Lucius Verus. Dacă acceptăm numai știrile întîlnite în jurnalul de cugetări al lui Marcus și pe cele din scrisorile profesorului său Fronto, Faustina cea Tînără ar fi rămas o minunată soție, afectuoasă față de soțul său și față de cei 13 copii născuți în această căsnicie. Nici una dintre împărătesele Romei n-a avut mai multe nașteri ca ea, lăudată și de monedele timpului prin legenda *fecunditas Augustae*. Această „mamă eroină" a antichității administra cu grijă imensa dotă personală lăsată ei de către Antonin și-l întovărășea pe soțul-împărat pe cîmpurile de luptă. Prezența îndelungată a împărătesei printre soldați i-a adus titlul de *mater castrorum* („mamă a castrelor militare"), cinstire acordată pentru prima dată unei soții de împărat în 174 e.n.).

Dar, alături de această fațetă luminoasă a soției împăratului filozof, întîlnim multe pete negre, catalogate de Capitolinus (*Vita Marci*, 19) într-un lung capitol :

„Cîțiva autori pretind (ceea ce pare sigur) că Antoninus Commodus, fiu și succesor al său [al lui Marcus Aurelius], nu i-ar fi fost fiu legitim, ci născut din adulter. Și iată ce se povestește despre aceasta :

Faustina, fiica lui Antoninus Pius și soția lui Marcus Aurelius, văzînd într-o zi trecîndu-i prin față mai mulți gladiatori, se îndrăgosti puternic de unul dintre ei. Îmbolnăvindu-se din pricina acestei pasiuni, destăinui totul soțului său. Consultîndu-se magii caldeeni de către Marcus Aurelius, aceștia îl sfătuiră să-l ucidă pe gladiator ; în sîngele lui să se îmbăieze împărăteasa, apoi să se culce cu soțul său. Îndeplinindu-se acest sfat, dragostea împărătesei se potoli, dar se născu Commodus, care fu mai degrabă un gladiator decît un împărat și care a organizat pentru popor aproape o mie de spectacole cu lupte de gladiatori, după cum se va arăta în biografia acestuia. Ceea

ce a făcut de crezut această istorioară este faptul că, deşi fiu al unui tată atît de virtuos, Commodus a putut avea atîtea vicii pe care nu le întîlnim la nici un antrenor de gladiatori, la nici un histrion, la nici un servitor de arenă, în sfîrşit, la nici unii dintre cei ce ne dau asemenea proaste exemple. După părerea multora, Commodus a fost rezultatul unui adulter, fiindcă este cunoscut că, la Caieta, Faustina îşi alegea amanţii dintre marinari şi gladiatori".

Fiind sfătuit să-şi repudieze soţia, Marcus Aurelius ar fi zis : „Dacă îmi alung soţia, trebuie să-i restitui şi zestrea". înţelegea prin aceasta, domnia, pe care o primise de la socrul său, cel care îl adoptase din ordinul lui Hadrian. Dar conduita ireproşabilă a unui asemenea împărat, înţelepciunea sa, calmul său sufletesc şi pietatea sa nu puteau fi pătate de păcatele altora din jurul său. Pînă la urmă, tăria de caracter nu l-a schimbat pe împărat, în mijlocul unor colaboratori vicioşi, lîngă o soţie cu reputaţie proastă şi un fiu gladiator ! În încheierea acestui capitol, biograful se adresa împăratului Diocleţian (284—305), invitîndu-l să ia ca exemplu viaţa minunată a împăratului Marcus Aurelius pe care ar putea-o imita şi filozoful Platon, dacă ar reînvia.

Sănătatea şubredă a lui Marcus Aurelius, izolarea sa intelectuală în turnul de fildeş al filozofiei stoice, corupţia ce pusese stăpînire pe palat şi diferenţa de vîrstă dintre cei doi soţi constituie destule elemente pe temeiul cărora s-a putut broda bănuiala sau realitatea adulterului. Necredinţa împărătesei a fost privită de Marcus Aurelius cu aceeaşi atitudine stoică pe care două veacuri mai tîrziu o va reproba alt împărat filozof, Iulian Apostatul.

După Dio Cassius şi Capitolinus, cea mai nedemnă faptă de necredinţă faţă de împărat ar fi comis-o Faustina, cu prilejul răzvrătirii lui Avidius Cassius, în anul 175. Dio Cassius (LXXI, 22), istoric în viaţă în timpul acestor evenimente, ne vorbeşte despre greşeala lui Avidius Cassius, în felul următor :

„Această eroare o săvîrşi, amăgit de Faustina, deoarece această fiică a lui Antoninus Pius, aşteptînd din zi în zi să moară bărbatul său, care era grav bolnav, se temea ca nu cumva trecîndu-se domnia altuia (Commodus fiind prea tînăr şi slab de caracter), ea să nu ajungă o simplă particulară. De aceea îndupleca în secret pe Cassius să se pregătească, pentru

cazul că s-ar întîmpla ceva lui Marcus Aurelius, să se căsătorească cu ea și să ia domnia".

În Orient, în cursul anului 175, se răspîndi zvonul fals despre moartea împăratului, ceea ce-l determină pe Avidius Cassius, guvernator al Siriei, să se proclame împărat. Marcus Aurelius fu silit, să întrerupă, pe Dunărea panonică, războiul cu barbarii sarmați și să pornească, însoțit de Faustina, împotriva uzurpatorului. Un nou război civil nu a mai avut loc deoarece, după o domnie de trei luni, soldații lui Cassius, aflînd că respectatul împărat-filozof este încă în viață, l-au ucis pe uzurpator.

Desigur, nu au lipsit nici obișnuitele „comentarii" privitoare la prezența Faustinei în timpul campaniei împotriva lui Avidius Cassius. Alături de soț, ea putea brava zvonurile despre înțelegerea secretă cu uzurpatorul. În cazul victoriei lui Cassius, ea trebuia să fie alături, pentru a trece la realizarea planului de căsătorie. Dar toate aceste ipoteze rămîn taine, încă încurcate pentru istorie.

O dată pedepsită fapta lui Avidius Cassius, perechea imperială a vizitat, în liniște, Siria și Egiptul. Dar, la înapoiere spre Dunăre, Faustina moare subit, în 176 e.n., lîngă satul Halala, situat la poalele Munților Taurus din Cappadocia. S-a născut imediat bănuiala că împărăteasa s-ar fi sinucis (după Dio Cassius), ceea ce nu corespunde relatărilor cuprinse în informațiile lăsate de Capitolinus (*Vita Marci*, 26) :

„El pierdu pe neașteptate pe soția sa, Faustina, în satul Halala, la picioarele Munților Taurus. Pentru ea ceru Senatului acordarea onorurilor divine, un templu, rosti în cinstea ei un discurs elogios, cu toată reputația proastă ce apăsa asupra memoriei sale, fapte ce el le ignora sau căuta să le ignoreze. În memoria Faustinei creă o nouă instituție de *puellae Faustinianae*. Mulțumi de asemenea Senatului pentru cinstirea cu epitetul de *diva* și *consecratio*, acordate defunctei, care îl întovărășise în toate războaiele sale, meritînd astfel a fi numită „mama soldaților". Satul în care murise Faustina a fost transformat în *colonia* și îi construi acolo temple [împărătesei]".

Atît de mult l-ar fi afectat moartea infidelei Faustina, încît în memoria ei a iertat pe complicii lui Avidius Cassius. Între alte onoruri acordate defunctei se mai menționează : o statuie de aur ce ocupa locul liber al împărătesei, atunci cînd Marcus

Aurelius trebuia să participe la spectacolele publice. Mai interesantă este informația lui Dio Cassius (LXXI, 3) care menționează un decret al Senatului despre așezarea pe coloane, în templul Venerei din Roma, a statuilor din argint cu chipul lui Marcus Aurelius și al Faustinei, lîngă un altar. De acum tinerii logodiți erau obligați să vină la acest altar pentru a aduce sacrificii, înainte de ceremonialul nunții.

Și de astă dată nu a lipsit bănuiala că Marcus Aurelius căuta prin asemenea onoruri să mascheze comportarea nedemnă din viața de palat a „divinei" sale soții.

În actuala „Piazza Colonna" din centrul Romei stă în picioare o columnă asemănătoare cu aceea înălțată de către Traian în forul său. Ea a fost ridicată în cinstea lui Marcus Aurelius și a Faustinei ale căror statui încoronau monumentul, iar în baza ei se așezaseră urnele cu cenușa perechii imperiale.

Întrucît au meritat cele două Faustine multele onoruri ce li s-au adus de către soții lor — oameni virtuoși, dotați cu mare finețe sufletească și adepți ai celei mai umane dintre concepțiile filozofice ale antichității — este greu de precizat. Dacă n-ar fi fost această cinstire *post mortem*, ele ar fi rămas în anonimat — sau, poate, umbrite cu totul de judecata aspră a vulgului din Roma.

IULIA DOMNA

Împărăteasa aleasă de un horoscop

Imperiul roman fusese guvernat în secolul I e.n. de împărați din dinastiile iulio-claudică și flavică. Toți acești principi se născuseră în Roma sau în Italia și făceau parte din vechi ginți romane. Veacul următor a fost al cezarilor din dinastia Antoninilor (96—193 e.n.), oameni originari din provinciile vestice ale imperiului, provenind din familii romane colonizate de mult timp în afara hotarelor privilegiate ale Peninsulei italice. Sub primele două dinastii, Italia a cunoscut o deosebită înflorire economică, culturală și urbanistică, iar sub Antonini și provinciile s-au bucurat de acest avînt, caracterizat și prin lărgirea procesului romanizării lor. În primele două secole, guvernarea imperiului a funcționat pe baza unei *diarchii*, adică o conducere dublă, la care conlucrau principele și senatul. Împărătesele din această vreme au fost toate de sînge curat roman și au participat sporadic la rezolvarea treburilor publice, alături de soții sau de fiii lor.

Cu secolul al III-lea și-a făcut loc un regim politic și social ce va evolua spre o nouă organizare a imperiului. Inițiatorul acestor transformări a fost *Lucius Septimius Severus* (193—211), împăratul care a renunțat la ficțiunea diarchiei și s-a orientat spre un absolutism monarhic de tip oriental, bazat pe concursul soldaților. Pînă la introducerea de către Diocleția (284—305) a sistemului numit *dominat*, transformările s-au adîncit treptat, ajungîndu-se astfel la grava criză generală a societății romane din perioada anarhiei militare (235—284 e.n.).

Criza s-a adîncit datorită unor evenimente interne și externe. Din afară uniunile de triburi barbare atacau puternic imperiul, populația suferea din cauza abuzurilor făptuite de soldați (recrutări, cantonamente, rechiziții etc.). Scăderea extracției meta-

lului prețios a provocat degradarea și devolarizarea monedei. Comerțul și mica industrie au stagnat din cauza fiscalității și a nesiguranței drumurilor. Marea proprietate a crescut în detrimentul celei mici, iar din cauza mizeriei se înmulțea numărul colonilor. Atacate de barbari, lipsite de o viață economică prosperă, orașele au început să decadă. Starea de nemulțumire din clasele sărace a provocat numeroase mișcări cu caracter social. S-a întărit autoritatea împăratului, armata și-a spus cuvîntul în problemele de stat importante. Senatul, Roma și Italia au pierdut prerogativele lor seculare, iar provinciile — datorită rolului lor economic și militar — au devenit centrul de gravitate al vieții romane.

În anul 193, pentru prima dată, se încredința tronul Romei unui neeuropean : lui Septimius Severus, african născut la 11 aprilie 146, în orașul Leptis Magna din fosta Tripolitanie. Noul stăpîn păstra încă accent punic în latineasca sa. Sora sa, Lepitana vorbea atît de prost limba lui Cicero, încît augustul frate roșea auzindu-i pronunția schiloadă și căuta să o îndepărteze de la curte pentru a evita sarcasmele Romei. Trebuie să constatăm că, sub domnia ofițerului din Leptis Magna, s-au ciocnit continuu două tendințe : una africană, reprezentată mai ales de ambițiosul său cuscru și consilier, Plautianus, și alta oriental-siriană, dirijată de Iulia Domna. Conflictul va duce la vărsări de sînge.

Născut din neamul lui Hannibal, pe care-l onorase cu o statuie, căsătorit mai apoi cu o siriană, îndeplinindu-și comandamentele militare numai în provincii, el a arătat un mare dispreț față de tradițiile romane, față de capitala imperiului și față de prerogativele Italiei. Credea că securitatea și bunăstarea statului depindeau numai și numai de legiunile care-l aduseseră la tron, că Senatul reprezenta un corp politic îmbătrînit și că trebuia privat de puținele drepturi de guvernare ce-i mai rămăseseră. Imperiul se transformă, pe nesimțite, într-o monarhie militară, în al cărei centru se situa casa împăratului. Femeile de la palat favorizară influențele unor forme de viață orientală. În anii tulburi ce au urmat după moartea lui Commodus (180—193), Roma nu mai căuta un împărat de veche viță romană, respectuos față de tradițiile ei. Accepta acum un soldat energic, tenace, bun administrator și gospodar, capabil să o apere de dușmanii din interior și din afară. Încrederea soldaților și a poporului fu astfel cîștigată de către ambițiosul, violentul, șire-

tul, răzbunătorul și crudul african, Septimius Severus, om ce arăta totuși destulă înțelegere pentru filozofie, literatură și istorie. O dată cu înscăunarea sa, reapare ideea de dinastie, a Severilor (193—235), în timpul căreia principesele vor deține un important rol politic în stat.

Ascensiunea și tenacitatea cu care a luptat africanul pentru asigurarea tronului au găsit cel mai îndrăzneț susținător în ambiția soției sale, siriana Iulia Domna. Cine era această principesă, prin care Roma și tot imperiul aveau să primească o strălucire nouă, cu multă coloratură orientală ? Se născuse în orașul Emesa (azi Homs), situat în colțul de nord-vest al provinciei Siria, în jurul anului 150 e.n. Era un orășel cu un străvechi trecut, ajuns la mare înflorire în epoca elenistică, legat de drumurile caravanelor și de celebra Palmyra, denumită „logodnica deșertului". Situată în vecinătatea țărmului mediteranean, Emesa primea mărfurile exotice cărate pe spatele cămilelor mînate de beduini. Aromate, farduri, parfumuri, mătase și alte mărfuri de preț erau aduse din regiunile de pe țărmurile Golfului Persic. Lacul de lîngă oraș, numit azi El Bhera, constituia cel mai de seamă rezervor de apă din „țara setei", așa cum erau denumite deșerturile siriene. În jurul lacului, satele, îndestulate cu apă potabilă și cu canale pentru irigații, se țineau lanț.

S-a spus, încă din antichitate, că din această Emesă exotică, așezată la poalele golașe ale munților Liban și Antiliban, Roma a importat corupția, magia și germenii prăbușirii ei, vicii venite o dată cu zestrea împărăteselor siriene.

Fără cultul zeului local El Gabal și fără zgomotul provocat de aceste femei, Emesa n-ar fi însemnat nimic în istorie. Zeul avea caracter solar, și în templu, ca fetiș se afla o piatră neagră (meteorit), plimbată și adorată în procesiuni de toamnă și primăvară. Grija cultului cădea în sarcina unei vechi familii, locale, ce domnise în Siria și a cărei preocupare de zi cu zi era acum de a-și aduna credincioșii în jurul pietrei sfinte, pentru îndeplinirea anumitor ceremonii mistice. În jurul idolului de piatră, încărcat cu bijuterii, preoții celebrau rituri care aminteau marile transformări biologice din natură, ceremonii audiate în delir de către mulțime. Zeul Soare se unea, în urma unei căsătorii sacre, cu variate elemente din natură. Muzica, dansul, descîntecele, invocațiile mistice și gesturile rituale produceau un ritm tumultuos în timpul „liturghiei" și

degenerau în frenezie nestăpînită. Un atare spectacol orgiastic producea o vie repulsie celor ce adorau zeii greco-romani. Nu o dată aceste culte orientale au fost prohibite de austerele legi ale Romei.

Influența acestei religii asupra Romei apăru numai o dată cu anexarea Emesei de către Domițian. Atunci cînd principesele siriene se instalară în Roma, sub domnia lui Septimius Severus, zeii sirieni năvăliră impetuos în capitala imperiului. Templul zeului din Emesa și însuși orașul au beneficiat de dărnicia și vizita unor împărați de seamă, ca Traian, Hadrian, Septimius Severus, Uranius, Antonius, Aurelian etc. Pe timpul împăratului Elagabal (218—222), orașul fu dăruit cu dreptul de colonie-metropolă și pus pe picior de egalitate, din punct de vedere juridic, cu orașele italice. Un poet din veacul IV, vizitînd Emesa, găsea acolo „o populație inteligentă și studioasă, care adora cu ardoare Soarele, zeul cu „pletele de aur".

De treburile politice și de cultul zeului solar din Emesa purta de grijă o „dinastie de preoți-regi", cunoscută cu mult înainte de venirea romanilor în Orient. Ea dădea decrete ce începeau cu cuvintele : „Zeul Soare a hotărît..." Către finele secolului al doilea al erei noastre, sacerdoțiul-regal al cultului încăpuse în mîna familiei Iulius Bassianus, leagănul a patru împărătese siriene și a patru fii ai lor. Împărătesele siriene din această familie și-au format temperamentul orgolios și sufletul tumultuos în atmosfera mistică din jurul templului de la Emesa. Cognomenul sacerdotului, de formă romană, se născuse din cuvîntul sirian Bassus, adică „preot", iar o dată cu acordarea cetățeniei latine, familia fusese încadrată în ginta Iulia, de la care primise și gentiliciile Iulius-Iulia. Credințele mistice ale acestei religii solare au pătruns adînc în sîngele și inima principeselor. Frumusețea, inteligența, voința și moravurile orientale au completat nimbul ce le însoțea pretutindeni. Dacă ele nu mai posedau titluri regale, smulse treptat familiei de către împărații romani, renumele lor public se bizuia pe respectul acordat părinților lor ca mari preoți ai zeului. Aceștia din urmă bătuseră, la timpul lor, și o monedă locală.

Cea mai mare dintre fiicele lui Iulius Bassianus, adică Iulia Domna, se născuse și crescuse în vacarmul teatral al tobelor trompetelor și fluierelor ce cîntau în templu. Primul nume îl moștenise de la părintele său, iar al doilea, *Domna*, este tra

ducerea cuvîntului sirian *Martha*, care însemnează „stăpînă". Sora sa, Iulia Maesa, și nepoatele Iulia Soemias și Iulia Mammaea vor beneficia de sprijinul împărătesei Domna. Dio Cassius și alți istorici contemporani cu ea au scornit o umilă și vulgară origine plebeiană pentru această fiică de mari preoți, numai din dorința de a o calomnia. Documentele epigrafice din Emesa și informațiile altor istorici dovedesc însă că ea era „o nobilă femeie din Orient" care l-a captivat pe ofițerul roman Lucius Septimius Severus. Familia Bassianus a putut da fiicelor o educație îngrijită și, concomitent, a căutat să arate și adeziunea ei față de cultura romană. Această creștere aleasă explică „cenaclul literar" din jurul Iuliei Domna și replicele date de ea unor filozofi.

Rămas văduv după moartea primei sale soții, Paccia Marciana, o femeie simplă, Septimius Severus, pe atunci comandant de legiune, ar fi cunoscut-o pe Martha-Iulia, în împrejurări care stăteau, doar aparent, sub puterea unor semne prevestitoare, împrejurări relatate astfel de *Historia Augusta* (*Vita Severi*, 3) :

„Murindu-i soția și dorind să se recăsătorească, consultă horoscopul mai multor tinere fete ce i se propuneau, fiindcă el era un om versat într-ale astrologiei. Aflînd însă că ar fi existînd în Siria o fată, căreia soarta îi prorocise drept soț un rege, o ceru pe ea de soție. Aceasta fu acea Iulie pe care o dobîndi prin intervenția prietenilor săi, iar ea nu întîrzie mult timp ca să-l facă tată".

Se pare că uniunea lor matrimonială s-a realizat prin „pețitori", din calcul, cu intenția unor avantaje reciproce, pe care cei doi le-au îndeplinit și respectat după aceea. Mirele avea 33 de ani în momentul cînd a cunoscut-o pe grațioasa fiică a preotului Bassianus. Africanul obținea, pe baza datelor din horoscop, o femeie cu ambiții, fără scrupule și de moravuri desfrînate.

O legendă înregistrată de Dio Cassius pretindea că în vis, Severus ar fi văzut chiar pe împărăteasa Faustina cea Tînără, soția împăratului Marcus Aurelius, pregătindu-i patul nupțial cu Iulia. Se uneau două voințe puternice și nu două inimi afectuoase. În afară de minciunile horoscopului nu există nici un indiciu despre ascensiunea spre tron a acestui ofițer cu o carieră obișnuită. Timp de șase ani, Severus stă în umbră, amenințat cu exilul sau altă pedeapsă mai gravă, fiind suspectat

de Commodus că ar viza tronul. Iulia Domna trăia modest la Roma, cu cei doi fii ai săi, căuta să-și încurajeze soțul și-i amintea mereu de spusele horoscopului ; este probabil că tot ea a reușit să-l readucă în viața publică și să-i obțină postul de guvernator al provinciei Pannonia, unde dispunea de trei legiuni.

Căsătoria superstițiosului comandant cu frumoasa siriană avusese loc în anul 187, pe cînd Severus era proconsul în Gallia. Iulia căpătă de îndată o însemnată ascendență asupra bărbatului ei, prelungită la curte timp de o jumătate de secol, prin celelalte împărătese siriene. Tînăra soție născu pe Caracalla în 188 și pe Geta în anul următor. În palatul cezarilor se deschidea galeria unor împărătese de un tip deosebit, descrisă astfel de J. Réville *(La religion de Rome sous les Sévères, p. 192)* :

„Secolul III e.n. se caracterizează cu precădere în lumea antică ca un veac al femeii păgîne, inteligentă, conștientă de valoarea sa, preocupată de treburile publice, interesată în probleme culturale, curioasă a se instrui în toate domeniile, plină de pioșie față de o religie în plin avînt, mereu înconjurată de adoratori și de oameni învățați. Acesta a fost secolul Zenobiei, al Victoriei, al Saloninei și al împărăteselor siriene. În istoria civilizației ele apar ca tipuri noi, cu un specific intermediar între femeia romană și femeia creștină, și ca o personificare feminină a sincretismului moral și religios din vremea lor. Energice ca și romanele de odinioară, culte și spirituale ca hetairele grecești, grațioase și atrăgătoare ca niște veritabile siriene, pasionate pentru minuni și misticism ca niște orientale, capabile să înțeleagă realitățile politice cotidiene întocmai ca niște occidentale, dornice de plăceri, însă gata de acțiune ca și bărbații, erau încă impregnate de spirit păgîn, dar apropiate de pragul creștinismului. Aceste fiice ale Emesei, ajunse pe tronul imperial, au fost adevărate suverane peste o societate cosmopolită, în care toate tradițiile se năruiau. Ele au rămas cele mai de seamă reprezentante ale unor multiple tendințe ce au influențat sufletele contemporanilor lor".

Istoriografii secolului III e.n. amintesc vag despre frumusețea Iuliei Domna. Dar bogata iconografie rămasă din antichitate ne arată că, într-adevăr, siriana poseda un deosebit farmec fizic. Ne stau ca mărturie peste o sută de busturi ale

ei, dăltuite în marmură sau turnate în bronz, basoreliefuri, camee, monede, medalioane și picturi parietale, reprezentări create în onoarea Iuliei, de adulatori, armată, orașe, administrație etc. Împărăteasa poate fi ușor identificată pe aceste variate monumente, după coafură, față și profil. Se constată că, la Roma, principesa Orientului a introdus o nouă modă în coafura feminină. Capul ei apărea acoperit de o masă de păr ondulat, avînd aspectul unui bloc compact ce se aduna armonios sub ceafă, unde era prins în forma unei volute. Fața ei se remarcă prin trăsături proeminente ; un obraz mare, un nas acvilin de tip semitic, ochii larg deschiși, privire prevăzătoare și șireată, gura mică și bărbie moderată, sînt elemente ce pun în lumină caracterul său etnic, inteligența și voința de care a dat dovadă în tot timpul vieții. O asemenea soție frumoasă și cu visuri de mărire a luptat din răsputeri ca să realizeze profeția horoscopului, mereu îndemnîndu-l pe Septimius Severus să caute tronul și să-i învingă pe rivali. Iulia a stat totdeauna alături de soțul ei în timpul îndelungatelor campanii.

Cît privește moralitatea Iuliei, există unele indicii negative — pare-se puțin reale. Atmosfera și practicele libertine din templul Zeului El Gabal nu-i puteau aduce o fecioară calculatului ofițer roman. Dio Cassius și *Historia Augusta* o acuză de adultere și de legături incestuoase cu fiul său Caracalla. Se crede că toate acestea sînt insinuări care proveneau din cercul calomniator al detractorului său, Plautianus. Dio Cassius arată că instigat de acesta, împăratul a făcut cercetări judiciare și a pus la tortură femeile din suita împărătesei, ca să afle adevărul. În cele din urmă s-ar fi convins de castitatea soției sale. Cu toate acestea, biograful său din *Historia Augusta* insistă asupra faptului că Septimius Severus nu s-a preocupat de loc de morala casei sale și a lăsat-o pe Iulia să se dezonoreze prin adultere și desfrîu.

Iulia Domna a păstrat tot timpul o credință puternică zeului său solar din Emesa, deși a avut înclinații și pentru alte religii, dotate cu practica unor rituri secrete pline de emoții, spiritualitate și senzualitate. La îndemnul ei, Severus s-a inițiat și el în misterele unora dintre aceste divinități de origine orientală. Unii dintre scriitorii apologeți ai creștinismului primitiv au încercat să o catalogheze pe siriană ca pe o adeptă

a creştinismului sau cel puţin părtaşă la o complicitate secretă faţă de comunităţile creştine. Dar toate documentele arheologice de care dispunem azi ne arată categoric păgînismul constant practicat de această orientală. Păgînismul mistic şi nu creştinismul habotnic o ajuta pe siriană să folosească magia, vrăjitoriile, ghicitul şi consultarea horoscopului, practici oculte în care ea credea cu adevărat, fiindcă ele o îmbrăcaseră în haina de purpură a imperiului.

Iulia Domna a cunoscut însă pe marii scriitori creştini contemporani, în persoană sau din scrierile lor, ca Tertullian, Minucius Felix, Origene etc. Se ştie din izvoare literare despre doica lui Caracalla că fusese creştină, că pedagogul lui Geta şi un medic al curţii erau, de asemenea, adepţi ai lui Hristos. Tocmai aceste situaţii îi vor fi îndemnat pe amintiţii apologeţi să născocească în mod cu totul greşit credinţa creştină a împărătesei. Dimpotrivă, împărăteasa nu a oprit pe soţul său să emită edicte împotriva practicii publice a creştinismului şi să împiedice prozelitismul noii credinţe.

În noaptea de 1 ianuarie 193, Commodus, ultimul reprezentant al dinastiei antoniene, a fost asasinat şi, în locul lui, fu proclamat, de către pretorieni, austerul, disciplinatul şi activul Pertinax. Economul Pertinax nu a înţeles să-şi asigure domnia prin servilism, adică să o cumpere de la soldaţi. Şi astfel, după trei luni, bătrînul general a căzut victimă cupiditătii acelora ce-l proclamaseră stăpîn al lumii. Pretorienii au scos tronul la licitaţie. Tîrgul s-a făcut sub zidurile cazărmii lor, unde meschinul bogătaş Didius Iulianus a cumpărat purpura imperială, plătind, ca *donativum*, fiecărui soldat pretorian cîte 6 250 de denari (ceea ce echivala cu solda pe timp de 6—7 ani !). Indignate de corupţia de la Roma, marile armate din provincii şi-au proclamat şi ele împăraţii lor : pe Pescennius Niger în Orient, pe Clodius Albinus în Occident şi pe Septimius Severus la Dunăre. Ciocnirea armelor avea să aleagă pe cel mai tare dintre cei patru împăraţi !

Îmbrăcat cu haina de purpură, la 13 aprilie 193, în fruntea armatelor sale, Septimius Severus porni imediat spre Roma, îndemnat, desigur, de Iulia Domna. Acolo, Senatul, la cererea lui Didius Iulianus, îl declarase duşman public. Cu toate că era cel mai aproape de capitală dintre competitorii provinciali, el parcurse în fruntea legiunilor, în şapte zile drumul

pînă în Italia. Pătrunse în Roma fără împotrivire, căci Didius Iulianus fusese masacrat, desfiinţă corpul pretorienilor, dar se arătă extrem de moderat faţă de Senat şi popor. Nu încape îndoială că sfătuitorul său cel mai inteligent rămînea tot augusta sa soţie. Ea privea acum cu satisfacţie defilarea măreaţă de pe străzile Romei, a legiunilor soţului său şi credea atinsă parţial ţinta indicată de horoscopul de odinioară. Ca această ţintă să fie atinsă întrutotul era necesară lichidarea lui Niger şi a lui Albinus.

Poate sfătuit tot de Iulia, Severus recunoscu ca *Caesar* (moştenitor) pe Albinus şi se năpusti cu toate forţele asupra Orientului deţinut de Niger. Augusta siriană l-a însoţit zi de zi în această periculoasă şi îndelungată campanie. Cu toate că rivalul său comanda nouă legiuni şi avea sprijinul oraşelor din Orient, în marea bătălie de la Issus, chiar pe cîmpul unde luptase strălucit Alexandru Macedon, Severus obţinu o victorie hotărîtoare. Cînd i se aduse capul lui Niger, el exclamă : „Acesta-i bufonul din Antiochia“ ! Campania sa orientală se prelungi pînă în anul 196 şi se încheie cu multe victorii asupra parţilor, arabilor şi adiabenilor. La Roma fu primit cu bucurie şi i se acordă titlul de „fiu al împăratului Marcus Aurelius“.

Se pare că atunci cînd Severus recunoscuse ca moştenitor al imperiului pe Clodius Albinus luase o hotărîre sinceră. Rivalul său dispunea de toate armatele din Brittania, Gallia şi Spania, cîştigase simpatia Senatului şi a aristocraţiei romane. În faţa soldatului brutal din Leptis Magna se ridica acum un om „manierat“ şi popular, bun general şi administrator, nu un uşuratic ca Pescennius Niger. Această situaţie îl împinsese pe african la ezitare, prudenţă şi duplicitate „punică“, căutînd să menţină nevătămată buna înţelegere cu Albinus.

A intrat însă în joc ambiţia şi afecţiunea de mamă a Iuliei Domna, pentru a schimba total decizia împăratului. Firesc, siriana pretindea ca moştenitor oficial al tronului să fie una dintre cele două progenituri ale sale şi nu rivalul soţului său. Iulia deschise ochii împăratului asupra pericolului popularităţii crescînde a lui Albinus. O atare primejdie îl determină pe Severus să-şi arunce masca atitudinii sale conciliante, să-l declare pe Albinus „duşman public“ şi, în locul lui, la 6 aprilie 196, să-l ridice pe Caracalla la rangul de *Caesar* şi ca şef

al tineretului *(princeps iuventutis)*. Noul moştenitor al tronului, în vîrstă numai de zece ani, se retrase cu mama sa în credincioasa provincie Pannonia, iar Septimius Severus plecă în Gallia ca să-l înfrunte pe Clodius Albinus.

La Lugdunum (Lyon) avu loc bătălia decisivă. În fruntea legiunilor a luptat însuşi împăratul. Ajutat şi de cavalerie, l-a înfrînt pe Albinus, al cărui cadavru l-a călcat de mai multe ori cu copitele calului. Capul duşmanului, înfipt într-o lance, a fost depus în sala Senatului din Roma. Bătrînul corp politic cunoscu abia acum sîngeroasa răzbunare a africanului. Informaţiile culese din arhiva lui Albinus, capturată la Lyon, îi oferiră prilejul legal să condamne la moarte 29 de senatori, lui reprieteni (februarie 197).

Cu dispariţia lui Albinus se încheie etapa luptei pentru tron, dar se deschidea drama din sînul familiei lui Severus, de îndată ce concepţia dinastică a Iuliei fu afişată. Ideea unei dinastii se cristalizează definitiv în anii 199—200, popularizîndu-se prin efigiile monedelor. Împăratul este contopit cu Soarele, împărăteasa cu Luna, unul poartă pe cap coroana radiată, alta diadema de formă semilunară. Fiii lor, consideraţi încarnarea celor doi Luceferi, primesc de pe acum atribuţii sacerdotale. Cei patru membri ai familiei apar gravaţi pe monede sau geme într-o atmosferă familială de o perfectă armonie. Să nu ne închipuim însă că Severus ar fi fost un executant umil al planurilor politice ţesute de Iulia Domna. Încăpăţînatul african asculta docil propunerile inteligentei sale împărătese, dar nu rămînea prizonierul sentimentelor, căci pînă la urmă, tot voinţa sa prima în faţa isteţimii feminine.

Afectuosul soţ a încărcat-o cu mari onoruri şi titluri pe fidela sa colaboratoare politică. Inscripţiile şi monedele vremii o cinstesc pe împărătească cu denumirile de : *Augusta*, Pioasa, *(Pia)*, Fericita *(Felix)*, mamă a împăraţilor *(mater Augustorum)*, mamă a patriei *(mater patriae)*, mamă a soldaţilor *(mater castrorum)* şi mamă a Senatului *(mater Senatus)*. Toate aceste atribute pompoase trebuiau să-i creeze o deosebită ascendenţă morală în rîndurile supuşilor.

Victorios în trei mari războaie şi avînd Senatul redus la tăcere, ambiţiosul soldat african îşi luă titlul de *Invictus* „cel neînvins“, ca şi Soarele. Peste tot introduse un program de ordine, economie şi muncă metodică. Singura lui teamă era

starea de spirit din armată, pe care o plătea bine și, din cînd în cînd, o stimula prin manevre sau campanii în afara hotarelor.

În 197, cu întreaga familie, el plecă în Orient pentru o mare expediție împotriva parților, dușmanii seculari ai Romei. Cu acest prilej, Iulia Domna își revăzu locurile copilăriei și ale tinereții, Emesa, de unde divinul horoscop o trimisese pe tron. Campania lui Severus se încheie cu mulți lauri, o ocazie fericită ca fiul său, Caracalla, considerat pînă acum ca *imperator destinatus*, să fie proclamat *Augustus*, adică coîmpărat cu tatăl său. Geta primea și el titlul de *Caesar*. Imperiul devenea astfel bicefal, iar Iulia se bucura din plin de fericita promovare a fiilor săi.

Soldații înțeleseră cu timpul ascendența pe care și-o atribuia împărăteasa în probleme militare și asupra planurilor de război ale soțului său. Amestecul femeilor în treburile armatei nu era de loc binevăzut de ei. Făcîndu-se ecoul acestor nemulțumiri, unul dintre tribunii din garda împăratului i-a dat lui Severus un fel de avertisment, recitîndu-i un celebru vers din *Eneida* lui Virgiliu în care se spunea : „Bineînțeles, ca Turnus să devină soțul fericit al unei regine, noi, suflete de nimic, și gloata fără de mormînt trebuie să ne împrăștiem cadavrele pe cîmpul de bătălie". Imprudentul ofițer făcuse o aluzie directă la Iulia Domna. Cunoștințele sale din poetica virgiliană l-au costat însă viața.

După ce pacifică și reorganiză Orientul, împăratul cu familia sa plecă într-un fel de „călătorie de plăcere" în Egipt, atrași de mirajele faraonice ale țării. Primiți cu mari onoruri la Alexandria, ei urcă apoi cu o corabie spre străvechile orașe Memphis și Theba, unde, în templele faraonilor, se oficiază slujbe sfinte pentru sănătatea lor. Cuplul imperial contempla trecutul milenar al Nilului, căutînd să descopere secrete divine ale cunoașterii viitorului, curiozitate explicabilă, dacă ținem seamă de atașamentul pe care-l arătau față de așa-zisele științe oculte. Caracalla și Geta erau prea mici ca să înțeleagă toată această frămîntare sufletească și spirituală a părinților lor. Întocmai ca și faraonii de odinioară, cei doi pelerini imperiali au fost asimilați la Theba, din punct de vedere religios, cu marii zei ai Văii Nilului, ajungîndu-se astfel la o adorare a lui Septimius Severus — *Osiris* și Iulia Domna — *Isis*. Venerarea lor pămîntească le mărea prestigiul

și-i prezenta supușilor, scăldați într-o lumină cosmică. Inspiratoarea acestor combinații divine a fost tot împărăteasa siriană. Din dorința ei s-au adus sacrificii la mormintele lui Alexandru Macedon și Pompei, păstrate în orașul Alexandria. Numai o epidemie de ciumă, izbucnită pe neașteptate, i-a silit pe cei doi îndrăgostiți de monumentele Văii Nilului să părăsească aceste locuri.

Urmînd un lung drum ocolit, prin Asia Mică, Tracia, Dacia și Pannonia, familia imperială s-a întors, fără grabă, în Italia (202 e.n.). Se împlineau zece ani de domnie *(decennalia)*, eveniment sărbătorit de Severus cu mare fast.

Pentru geniul cel bun al domniei — adică împărăteasa — s-au bătut frumoase monede de aur, pe care Iulia Domna și cei doi fii ai săi sînt denumiți „Fericirea veacului". La aceste festivități se adăugară cele prilejuite de căsătoria lui Caracalla cu Plautiana, fiica lui Plautianus, omul de mare încredere al împăratului și „nababul" imperiului. Istoricul Dio Cassius, invitat la nuntă, văzînd fabuloasa zestre adusă de mireasă la palat, declara că ea putea fi de ajuns pentru dota a cincizeci de fiice de regi.

Jocurile seculare din anul 204, prilejuite de comemorarea fundării Romei, oferiră un alt fericit moment pentru apoteoza familiei imperiale. Prin ele, soarta dinastiei se lega de a străvechiului oraș. La aceste festivități, Iulia Domna se situă pe primul plan, după cum mărturisesc monedele emise în cinstea ei. În cea de-a doua zi, împărăteasa apăru alături de nepoata sa, Iulia Soemias, în fruntea unui cortegiu alcătuit dintr-o sută de matroane romane, alese din rîndurile înaltei aristocrații. Ele aduseră închinare zeiței Iuno Regina, în al cărei templu le aștepta împăratul, în calitatea lui de mare pontifice. În prezența a două vestale, Severus acordă soției sale titlurile de „mamă a soldaților și soție a împăratului". Alături de vechea sa titulatură ce arăta fericirea sa de mamă *(Pia Felix Augusta, Mater Augustorum)*, noile atribute îi confereau un fel de fecunditate sacră în casa imperială *(domus divina)* și în întregul imperiu. Liniștea și fericirea sufletească a norocoasei „fecioare" de odinioară din templul de la Emesa aveau să fie însă zdruncinate puternic de furtuna stîrnită în căsnicia lui Caracalla cu Plautiana. Cu toate că li se născuse un copil, cei doi nu se înțelegeau cîtuși de puțin. Socrul Plautianus, ca și soacra Iulia, nu

făceau altceva decît să-i dezbine. În curînd, uraganul se va abate asupra nefericitei case a prefectului Plautianus. La acestea se vor adăuga dezbinarea feroce dintre prinții moștenitori și crime, neprevăzute în legendarul horoscop al Iuliei.

Un act de mare importanță politică pentru consolidarea dinastiei l-a constituit divinizarea împărătesei, în viață fiind. La aceasta s-a ajuns nu printr-un atașament sentimental al cuplului imperial, ci prin concordanța de păreri ce o aveau în fața marilor probleme de stat. Actul divinizării a pornit de la punerea temeliilor Septizoniului, noul palat imperial, o casă a celor șapte planete, construită după sugestiile Iuliei Domna. Pe fațada clădirii figurau horoscoapele superstițioșilor monarhi, adepți ai metafizicii siderale, încrezători în eternitatea Romei, în a dinastiei lor și părtași ai ideii perenității lor, întocmai ca lumea astrelor. Asemenea idei fecundau mai ales în mintea unei femei venită din lumea astrologilor orientali și din regiuni în care venerarea pămînteană a capetelor încoronate se practica de milenii. Orașele, satele și castrele imperiului se umplură în curînd de inscripții, statui și basoreliefuri, ca omagiu adus celor doi, considerați a fi Iupiter și Iuno. Monumente de asemenea natură, puse adesea din servilism, abundă în locurile natale ale lui Severus și Iulia, vizitate de ei în mai multe rînduri, în castrele subordonate lor și de-a lungul drumurilor pe care au trecut cortegiile imperiale prin provincii. Nici unul dintre împărații romani nu a figurat în mai multe inscripții și sculpturi ca Severus alături de familia sa, inscripții puse în temple, băi publice, pe arcuri de triumf, fortificații etc.

Aureola apoteozei s-a răsfrînt mai ales asupra împărătesei, creîndu-i o demnitate pe care o avuseseră numai cîteva dintre înaintașele sale, ca Livia, Plotina, Sabina și cele două Faustine. Monetăriile imperiului au aruncat pe piață o mare cantitate de monede ale Iuliei, însoțite de popularizarea unor abstracțiuni zeificate ce i se atribuiau , ca : *Pudicitia, Fecunditas, Concordia, Bona Spes* (speranța cea bună), *Abudentia* și *Liberalitas* (dărnicia față de popor). O propagandă bine organizată căuta să arate lumii că toate aceste binefaceri divine și publice provin de la împărăteasa cea „sfîntă". Textele epigrafice și reprezentările sculpturale ne mai arată că siriana a fost asimilată cu multe divinități de seamă din bogatul panteon al imperiului. Ea apare ca *Iuno Regina, Venus Victrix, Venus Genetrix, Vesta,*

Diana, Cybele, Ceres etc., adorată în temple alături de aceste mari zeiţe, mai ales în Orient. În multe provincii ale imperiului, cultul împărătesei s-a ascuns în forma de adorare a zeiţei *Virgo Caelestis („fecioara cerească")*, o divinitate formată din contopirea mai multor zeiţe punice şi feniciene (Tânit, Astartea, Afrodita-Urania etc.) prin care se uneau, astfel, cele două „patrii" ale casei imperiale. Dintr-o inscripţie aflată la Sarmizegetusa sîntem informaţi că un sclav împărătesc, Nemesianus, din administraţia provinciei, ridicase cu banii săi un templu pentru *Virgo Caelestis Augusta*, denumire ce ne arată pe Iulia Domna, adorată astfel şi în Dacia. Nu trebuie să credem în totala sinceritate şi spontaneitate a acestor devoţiuni. Cele mai multe s-au ridicat „din ordin" sau ca metode de adulare şi linguşire din partea unor oameni ce aşteptau adesea favorurile aruncate lor de către palat. Ne-a rămas şi un fel de rugăciune versificată pe care un ofiţer a rostit-o şi gravat-o apoi pe baza statuii împărătesei Iulia Domna, monument sculptat, înfăţişînd chipul zeiţei *Virgo Caelestis*. Litania lui descrie statuia care purta pe cap coroana de spice a zeiţei Ceres, ţinea în mîna dreaptă balanţa dreptăţii, avea la picioare un cărucior, care o arăta ca fondatoare de oraşe. Versurile declară că împărăteasa este un astru apărut pe cerul sirian şi că ea oferă pacea, virtutea şi bogăţia agricolă.

Asimilată divinităţilor aducătoare numai de bine, exaltată prin cele mai însemnate epitete laudative de caracter divin şi adorată în temple, împărăteasa a beneficiat, în cele din urmă, şi de preotese care îi îngrijeau acest cult. În asemenea atmosferă i-a fost uşor, mai tîrziu, nepotului său, împăratul Elagabal, ca după moarte să-i organizeze funeraliile ce o treceau definitiv, prin incinerarea pe rug, în rîndul zeilor eterni.

Prima mare tulburare a liniştei din palatul Septizonium, provocată de aroganţa Iuliei, a fost cearta cu Caius Fulvius Plautianus, cuscrul său şi prefect al pretoriului. Acest straniu personaj ameninţa la un moment dat să rupă definitiv armonia dintre genialul african şi intima sa consilieră. Plautianus era şi el compatriot african, ajuns mare om de încredere al palatului. De fapt se formaseră în jurul tronului două camarile ce se luptau pentru acapararea favorurilor : a perfizilor sirieni, susţinuţi de Iulia Domna, şi a durilor puni, sprijiniţi de Plautianus. Primul atac organizat de Plautianus, în ceea ce priveşte

infidelitatea conjugală a Iuliei, și pregătirea de către ea a unui complot împotriva bolnavului și îmbătrînitului înainte de vreme, Severus, nu a reușit. Calomniile prefectului pretoriului găseau sprijin în opinia publică romană, ostilă de veacuri amestecului femeilor în treburile publice. Suferind de gută, împăratul avu totuși energia să ancheteze această acuzație și să o rezolve cu spirit de împăciuire. Cu toate acestea s-a produs un fel de dezacord între soți, Iulia retrăgîndu-se în umbră pentru a pregăti o lovitură fatală periculosului său rival, acum singurul om de încredere al lui Severus. Ea urmărea să deschidă ochii împăratului asupra pericolului ce-l prezenta pentru el acest nou Sejan, în calitatea sa de prefect al pretoriului. Severus trebuia convins că înrudirea cu Plautianus pregătește o răsturnare a dinastiei severiane și o ridicare a prefectului pe tron.

Cu inima rănită, siriana se retrase într-un fel de autoexil prelungit, la Atena. Acolo se înconjură de filozofi, poeți și oameni de știință, susținînd un fel de „salon literar", așa cum organizase Aspasia pe timpul lui Pericle. În jurul ei se vedeau poeții Oppianus și Gordianus, medicul Gallenus, eruditul întru toate, Serenus Sammonicus, biograful Diogene Laertius, autorul lucrării *Viețile filozofilor*, istoricii Athenaeus, Aelianus și Marius Maximus etc. Din cercul literar al Iuliei, la Atena sau la Roma, mai sînt pomeniți Herodius Atticus, Apuleius, autorul romanului *Măgarul de aur*, și alții. Mare trecere găseau în anturajul literar al împărătesei filozofii neopitagoricieni și neoplatonicieni ca Ammonius Saccus, cel care ațîța zelul religios al Iuliei printr-un amalgam de curiozități mistice și oculte. Din dorința împărătesei, educația lui Caracalla s-a încredințat renumitului pedagog Antipater din Hierapolis, autor al unei *Istorii a Severilor*, azi pierdută. Alți gînditori de seamă ai timpului, Alexandru din Aphrodisias, șeful școlii aristotelice, și Philostratos din Lemnos, s-au bucurat de înaltul patronaj cultural al împăratului. Nu putem exclude din cercul Iuliei nici pe istoricul grec Dio Cassius, de la care posedăm multe știri în legătură cu zbuciumul de la palat.

La cererea Iuliei, Philostratos a scris *Viața lui Apollonios din Tyana*, celebru magician popular în întreg Orientul prin minunile ce-i fuseseră atribuite cu un secol mai înainte. Biografia acestui făcător de minuni itinerant din lumea păgînă a fost

terminată numai în anul morții Iuliei. Împărăteasa pusese la îndemîna redactorului un bogat material documentar.

Nu-i erau străini împărătesei nici marii juriști ai timpului, ca Aemilius Papinianus, sirian înrudit cu ea, și numeroșii săi elevi : Ulpianus, Paulus, Callistratos, Arrius Menander și alții, dintre care mulți erau orientali.

Septimius Severus privea cu satisfacție preocupările intelectuale ale împărătesei, le sprijinea bănește și adesea participa la reuniuni.

În lupta cu Plautianus, Iulia găsi potrivit să și-l alieze pe Caracalla, acum ieșit din adolescență, cu numeroase vicii moștenite de la cei doi părinți. Coîmpăratul, nefericit în căsătoria cu Plautilla, era indignat și de faptul că Plautianus îl „spiona" și-i adresa adesea mustrări aspre. Iulia află cu bucurie că fiul său nu mai consimțea să locuiască în aceeași casă cu Plautilla și că hotărîse o feroce răzbunare împotriva lui Plautianus (204). Judecata rece a Iuliei Domna, dublată de instinctul său matern și cu o ură neiertătoare de orientală aruncară în aceeași balanță a pieirii pe cuscru și pe noră, care purta, ca și ea, titlul de Augusta.

Imprudentul Plautianus căuta să braveze pe cei doi dușmani, crezîndu-se pe deplin stăpîn pe voința lui Septimius Severus. Sfidarea lui merse pînă acolo, încît se considera intrat cu totul în sînul familiei imperiale, arogîndu-și dreptul de a așeza statuia sa și pe aceea a fiicei sale alături de ale auguștilor săi cuscri. Concomitent, organiza distribuții publice de alimente din averea sa, depășind chiar dărnicia împăratului. Opinia publică considera toate acestea drept sacrilegii și indicii pentru pregătirea unui complot, zvonuri pe care Iulia Domna le aducea la urechea soțului său. Dar șiretul Plautianus reușea să se apere de asemenea învinuiri, încît, la un moment dat, Severus ar fi exclamat : — „Este imposibil să-i fac vreun rău acestuia și aș dori să mor înaintea lui".

Revenită din exilul său efemer, Iulia împreună cu Caracalla reluară lupta împotriva lui Plautianus. Se folosiră și de faptul că fratele împăratului, Publius Septimius Geta, declarase pe patul de moarte cum că Plautianus pusese la cale înlăturarea Severilor din domnie.

Cei doi istorici contemporani evenimentelor, Dio Cassius și Herodianus, ne-au transmis cu lux de amănunte descrierea

complotului înscenat de Caracalla, prin care s-a ajuns la lichidarea lui Plautianus. A fost convins un ofiţer din garda împăratului să aducă lui Severus o scrisoare plastografiată şi compromiţătoare a lui Plautianus şi să-l denunţe pe prefect că ar fi pus la cale uciderea celor doi împăraţi. Adus în faţa lui Severus, Plautianus nici nu mai avu timp să se justifice. Caracalla cu oamenii săi se năpustiră cu săbiile şi-l uciseră pe loc. Iulia Domna nu se afla de faţă, dar poate că urmărea drama, dintr-o cameră vecină (22 ianuarie 205). Satisfacţia sa fu deplină numai o dată cu exilul Plautillei, trimisă în insulele Lipari, unde mai tîrziu, a fost sugrumată din ordinul lui Caracalla.

Uciderea lui Plautianus îi înlesni Iuliei reintrarea pe scena politică şi consacrarea timpului liber preocupărilor legate de probleme religioase şi filozofice. Acum stătea mereu lîngă împărat, ca să-l ferească de noi influenţe nefaste şi, în acelaşi timp, să continue pregătirile pentru venirea la tron a fiilor lor.

După ce au scăpat de coşmarul Plautianus, Caracalla şi Geta au trecut la viaţa de desfrîu, care a înspăimîntat pe cetăţenii Romei prin extravaganţele ei.

Din masacrul făcut în rîndurile partizanilor lui Plautianus a scăpat doar intendentul său Macrinus, în împrejurări pe care nu le cunoaştem. Intrat mai apoi în serviciul lui Severus, va ajunge împărat prin pregătirea asasinării lui Caracalla.

După asasinarea lui Plautianus, s-a ajuns la o reconciliere totală între Severus şi Iulia, nu însă şi la înţelegere între cei doi fii ai lor. De mici copii, Caracalla şi Geta nutreau o ură feroce unul faţă de altul. Ostilitatea dintre ei s-a mărit pe măsură ce au ajuns oameni maturi şi cînd se punea problema succesiunii lui Severus. Părinţii doreau ca ei să domnească împreună, în armonie, ceea ce nu era posibil, din cauza firii lor. Faptele relatate de istoricii secolului al III-lea, precum şi busturile rămase ne arată în figura lui Caracalla un nou Nero, feroce ca aspect şi un tiran plin de megalomanie. Fratele său Geta era de asemenea violent, ambiţios şi destrăbălat. Zadarnic au încercat părinţii să le sufoce viciile printr-o educaţie aleasă, dată sub îndrumarea celor mai de seamă pedagogi ai timpului. Ei moşteniseră tot ce putea fi mai rău din firea părinţilor. Atmosfera de

depravare din lumea tineretului aristocrat al Romei viciase, în continuare, sufletele celor doi moştenitori ai tronului.

Ca să-i sustragă din cercurile vicioase ale capitalei, împăratul şi împărăteasa au căzut de acord ca, în anul 208, să pornească o expediţie asupra Scoţiei, unde Caracalla putea să-şi arate aptitudinile lui militare. În legătură cu această hotărîre a împăratului, Herodian (III, 14) notează : „Cu acest prilej se gîndea să-şi ducă fiii departe de Roma, ca să le călească tinereţea cu un trai de campanie, cu o viaţă echilibrată, de îndată ce se vor vedea departe de plasa de plăceri a capitalei ; aşa că, deşi bătrîn şi suferind de gută, decretă începerea campaniei împotriva britanilor ; prin aceasta caracterul i se dovedea mai robust decît al oricărui tînăr".

Plecară din Roma toţi patru, împreună cu prefectul pretoriului, juristul Papinianus, ca să ducă operaţii militare de mică amploare împotriva triburilor semisălbatice ale caledonienilor din Scoţia. Severus era atît de suferind, încît guta şi picioarele umflate îl sileau să călătorească mai mult în lectică. Bruma cu bălţile scoţiene îi agravară boala şi-l siliră să se întoarcă în oraşul Eboracum (York), lăsînd conducerea campaniei pe seama lui Caracalla, iar Iulia şi Geta îl însoţiră, ca fraţii să fie despărţiţi.

În anul 210 se celebră o victorie fără strălucire, dîndu-i-se lui Caracalla, cu acest prilej titlul de „învingător al britanilor" *(Britannicus)*. La insistenţele Iuliei, Geta a fost proclamat şi el *Augustus*, titlu ce îl punea pe picior de egalitate cu tatăl şi fratele. Aceasta a fost cea mai mare greşeală politică a prudentului Severus. Imperiul avea trei capete, ca un cerber, dintre care două trebuiau să dispară : al tatălui, din cauza bolii şi al lui Geta, retezat de sabia lui Caracalla, care nu dorea să împartă imperiul cu fratele său.

Brutalul Caracalla trecu imediat la acţiune, ca să-şi lichideze tatăl şi fratele. Organiză un complot pentru uciderea lui Severus, dar conspiraţia a fost descoperită. Vinovaţii, în frunte cu Caracalla, au apărut în faţa tribunalului împăratului, unde acesta le-a spus „cel ce comandă aici este capul şi nu picioarele". Cu excepţia lui Caracalla, iertat, toţi participanţii la conspiraţie au fost executaţi. Se mai spune, că şi după această iertare părintească, Caracalla n-a părăsit intenţia de a-şi ucide părintele paralizat, fie cu otravă, fie cu sabia. Numai că me-

dicii și soldații nu i-au mai dat ascultare pentru încercarea unui nou patricid.

Se spune că pe timpul cînd se găsea la Eboracum, preocupată de boala bărbatului ei și de studiile sale filozofice, Iulia a fost vizitată de o caledoniană care i-ar fi dat o lecție în ceea ce privește perfidia adulterelor săvîrșite de matroanele romane.

La 4 februarie 211, Severus închidea ochii pentru totdeauna. În afară de Iulia, la căpătîiul său se mai aflau Caracalla și Geta. Acestora le-ar fi spus : — „Sînt satisfăcut că pot lăsa imperiul în deplină pace și nu pradă disensiunilor pe care le-am găsit la suirea mea pe tron. Deci, să muncim !“ (*Vita Severi*, 23). Dio Cassius îi reproduce și cuvintele adresate direct fiilor săi, înainte de a-și da sufletul : „Trăiți în unire, înavuțiți pe soldați și disprețuiți pe toți ceilalți“.

Armonia dintre frați dorită de muribund se stinse de-a doua zi. Cu cenușa părintelui în urnă și cu mama îndoliată, ei se întoarseră la Roma, de îndată. Pe drum, cele două tinere fiare, avînd fiecare în nări mirosul de sînge, dormeau în cantonamente separate, nu stăteau la aceeași masă și se înconjurau zi și noapte de gărzi. După ce Senatul acordă calitatea de *divus* defunctului și avură loc funeraliile se deschise marea dramă dintre frați. Căuta fiecare să scape de celălalt și să ia cîrma statului numai în mîinile lui. Opinia publică, înalții magistrați, Senatul și armata se împărțiseră în două tabere, după făgăduielile ispititoare ce primeau sau de teama răzbunării. Cei mai mulți trecuseră de partea lui Geta, care începuse o demagogică comportare afișată prin blîndețe, modestie și cumpătare. Dimpotrivă, Caracalla făcea totul cu asprime și răutate față de populația și organele civile, grija lui fiind numai de a-și atrage armata.

Iulia Domna se găsea între Scila și Caribda, dornică să evite o mare catastrofă. Susținînd ea împăcarea celor doi, la un moment dat frații hotărîră să împartă imperiul ; întreaga Europă cu Africa rămînea lui Caracalla, iar Orientul revenea lui Geta. Herodian (IV, 3) redă astfel scena acestei împărțiri, tratată de Caracalla cu Geta :

„În timp ce le expuneau aceste planuri, toți cei chemați ședeau posomorîți, cu fața plecată în jos ; pînă cînd, în cele din urmă, Iulia le spuse următoarele :

«Copiii mei, văd că ați aflat mijlocul de a vă împărți pămîntul și marea, și, din cuvintele voastre, am putut pricepe că

apele Pontului despart cele două continente unul de altul ; dar pe mine, care v-am născut, cum mă veţi împărţi între voi ? Biata de mine, cum să fac oare să mă împart şi să mă despic în două pentru a putea rămîne cu fiecare dintre voi ? De aceea mă gîndesc : omorîţi-mă mai întîi pe mine, luaţi-vă fiecare cîte o parte din mine şi îngropaţi-o. În felul acesta mă veţi putea trage şi pe mine la sorţi, aşa cum aţi făcut cu pămîntul şi cu marea».

Şi rostind aceste vorbe, înecată de plîns şi de suspine, îi cuprinse pe amîndoi cu braţele, îi trase la sine şi încercă să-i împace. Toţi fură cuprinşi de jale şi, aşa, adunarea se risipi ; propunerea fu respinsă şi amîndoi împăraţii se întoarseră în apartamentele lor".

Melodrama spectacolului dat de Iulia şi sinceritatea dragostei materne impresionaseră numai pentru o clipă pe cei doi ambiţioşi. Mama, „artistă", reuşise să salveze unitatea imperiului, puternic consolidat de către defunctul său soţ, dar îndepărtînd soluţia divizării imperiului, ea pregătise fără vrere moartea unuia dintre fii. Ciocnirile ce se iscau între cei doi competitori deveniseră publice la spectacole, în tribunale, în Senat, cu ocazia numirii şefilor de administraţie etc. În cele din urmă, Caracalla, împins de pofta de a ajunge singur stăpîn pe tron „se hotărî să încerce prin sabie şi crimă o lovitură care avea să fie decisiv în favoarea lui" (Herodian, IV, 4). Hotărîrea sa fu întărită de faptul că, în cele din urmă, mama sa arătase mai multă afecţiune pentru fiul cel mic.

Tragedia uciderii monstruoase a lui Geta ne este povestită pe larg de Dio Cassius (XXVII, 2) :

„Antonin (=Caracalla) îşi propuse să-şi ucidă fratele în timpul (sărbătorilor) Saturnalelor, dar renunţă : crima nu putea fi tăinuită, căci s-ar fi făptuit în văzul lumii. De atunci, multe lupte avură loc între ei, ca între cei ce-şi întind reciproc curse, şi multe precauţii se luară de o parte şi de alta. Cum numeroşi gladiatori şi soldaţi îl ocroteau zi şi noapte pe Geta, în casă şi pe stradă, Antoninus convinse pe mama sa să-i cheme singuri într-o cameră, spre a-i împăca. Geta fiind convins astfel, se duse la el, dar, abia intrat, o bandă de centurioni, pregătiţi mai înainte de Antoninus, se năpustiră să-l taie pe Geta, care, de îndată ce-i văzu, fugi, se atîrnă de gîtul mamei sale şi, lipindu-se de pieptul ei, se văită strigînd : «Mamă,

mamă, tu, tu care m-ai adus pe lume, ajută-mă, că mă omoară». Dar aceasta, astfel înşelată, văzu pe fiul său pierind în chipul cel mai groaznic, chiar în braţele ei, şi primi moartea celui pe care-l născuse chiar pe pîntecele ei ; ea se umplu toată de sînge, aşa încît nu mai luă în seamă rana de la mînă pe care o căpătase. Nu-i fu permis nici să se tînguiască, nici să-l plîngă pe fiul său, pierit înainte de timp, într-un mod atît de cumplit. Ea fu obligată să se bucure şi să rîdă, ca şi cum s-ar fi găsit într-o mare fericire. Se spionau cu grijă cuvintele, gesturile şi culoarea obrazului ei, ca această Augustă, soţie de împărat şi mamă de împăraţi, să nu-şi arate nici în ascuns lacrimele pentru o aşa de mare nenorocire".

După această odioasă crimă, lăsînd pe Iulia lîngă cadavrul lui Geta, Caracalla alergă pe sălile palatului, apoi în castrul pretorienilor, strigînd în gura mare că Geta voise să-l omoare. Vorbi apoi soldaţilor, mulţumind zeilor că-l scăpaseră de la o mare primejdie. Apoi astupă gura gărzilor palatului cu un copios *donativum* în aur. A doua zi, în Senat, justifică asasinarea fratelui său cu argumente juridice, pe care juristul şi prefectul pretoriului, Papinianus — spre nenorocirea sa — nu i le confirmă. A urmat apoi o înspăimîntătoare avalanşă de asasinate, rebeliuni şi confiscări de averi, în dauna partizanilor lui Geta. În tot imperiul a fost lansat un ordin sever, ca numele fratelui să fie şters de pe toate inscripţiile, iar statuile lui să fie făcute bucăţi.

Treptat, Iulia, mama îndurerată, s-a resemnat, căutînd să uite momentele cînd Geta îşi dădea sufletul în braţele ei pline de sînge. Doliul luase sfîrşit chiar din acea seară însîngerată. Ambiţia de a păstra situaţia de împărătească, ca pe timpul soţului său, era mai puternică decît durerea de mamă. Aşadar, Iulia nu a părăsit curtea ca să-şi ducă un doliu trist pînă la sfîrşitul vieţii, fiindcă iubea mai mult puterea decît pe copiii săi. Caracalla îi creă o situaţie şi mai importantă, ea devenind un fel de coregentă alături de fiu şi se bucură de aceşti lauri pînă la moartea sîngerosului său fiu. Nu l-a împiedicat însă pe fiu să-şi continue seria crimelor care i-au pătat şi mai mult memoria în istorie.

Portretele monetare din anii ce au urmat oribilei crime din 27 februarie 212 e.n. ne-o arată pe împărăteasa mamă din ce în ce mai slabă şi îmbătrînită. Farmecul ei din anii tinereţii dis-

părea treptat. Rămînea însă mulțumită de faptul că, în ciuda firii despotice a fiului său, acesta îi era totuși supus. Indiferent de pamfletele răspîndite la Roma sau Alexandria, în legătură cu „uitarea unui cadavru", ea se considera tot venerata împărăteasă de odinioară. Dar șederea lui Caracalla și a Iuliei Domna în Roma nu mai era posibilă în urma odioasei crime. Plecară pe neașteptate spre hotarele imperiului. Împăratul îmbrăcă faimoasa manta soldățească, denumită *caracalla*, ce-i va aduce și porecla istorică, haină distribuită de el gratuit populației, săracilor și soldaților de rînd. Înainte de plecare, este probabil ca Iulia Domna să-i fi sugerat fiului un fel de împărțire, între ei, a drepturilor și datoriilor privind cîrma statului.

Iulia deveni cel mai activ „prim-ministru" și „secretar imperial" al administrației civile. Caracalla se înfunda printre soldații săi în dorința caraghioasă de a ajunge un nou Alexandru Macedon. Talia scundă și fața dezgustătoare a împăratului au fost satirizate de olarii alexandrini, prin figurine grotești, adevărate caricaturi ale pigmeului Caracalla, în postura macedoneanului.

Ca și eroul macedonean, fiul Iuliei mergea pe picioare în fruntea coloanelor militare, mînca rația reglementară de ciorbă militară dintr-o strachină, îndura frigul, ploaia, zăpada și căldura caniculară alături de soldații săi. Împărăteasa-mamă lucra multe ore din zi în cancelarie, rezolva actele importante de stat, iniția proiecte de legi cu juriștii săi și se bucura din plin, cînd privea garda pretoriană personală, rezervată după datină pentru o *Augusta*. Timpul liber și de odihnă și-l petrecea adesea în discuții cu filozofii, momente ce-i aduceau uitarea unor teribile amintiri din trecut. Faimoasa lege denumită *constitutio Antoniniana*, emisă în 212 e.n., pentru a lărgi dreptul de cetățenie în lumea peregrinilor din imperiu, a fost redactată sub supravegherea ei. Legea a fost dată pentru a mări numărul contribuabililor și a introduce un sistem fiscal unic. Încurcături îi provocau numai repetatele cereri de bani din tezaurul statului, făcute de Caracalla pentru campanii, construcții militare, stipendii — plătite unor neamuri barbare și pentru a asigura multe liberalități soldaților nesățioși. Deviza sa financiară proclama : — „Nimeni, afară de mine, nu trebuie să posede bani, pentru ca eu să-i pot dărui soldaților" (Dio Cassius,

LXXVII, 10). Alarmată de atîtea cheltuieli, Iulia îi atrăgea atenţia că vistieria va rămîne goală. Arătîndu-i sabia, el răspundea : — „Să n-ai grijă mamă : atîta timp cît vom ţine aceasta în mînă, banii nu ne vor lipsi“ (Dio Cassius, LXXVI, 10).

Numai soldele plătite armatei se ridicau la 60 de milioane de drahme pe an. Ca să poată face faţă acestor cheltuieli exorbitante, Caracalla bătu o monedă nouă de argint, *Antoninianus*, al cărei aliaj cu aramă depăşea cu mult procentul de argint. Numai un trezorier abil ca Iulia reuşea să menţină balanţa veniturilor şi cheltuielilor într-un oarecare echilibru.

În anii 212/213, Caracalla poartă lupte cu unele triburi germanice la Rhin. Iar după o scurtă revenire la Roma, în anul 214, împreună cu mama sa, cu sora aceleia, Iulia Maesa, şi cu cele două verişoare, Iulia Soemias şi Iulia Mammaea, părăseşte pentru totdeauna capitala imperiului. Cu ei se găsea şi sinistrul Marcus Opellius Macrinus, prefectul pretoriului şi ucigaşul de mai tîrziu al împăratului. După ce trec Alpii, se opresc în Reţia (Austria), vizitează Pannonia (Ungaria), Moesia (Bulgaria nordică şi Iugoslavia nordică), Tracia (Bulgaria sudică) şi apoi Dacia.

Prezenţa lui Caracalla şi a Iuliei Domna în Dacia ne este semnalată prin inscripţiile şi sculpturile ce s-au pus în onoarea lor de către oraşe şi armată (214 e.n.). Mai multe luni, împăratul a zăbovit la Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj) pentru a întări graniţa nordică a provinciei. Acolo li s-au ridicat impozante statui de bronz ale căror sfărîmături s-au descoperit recent de către arheologii români.

Din Dacia, alaiul imperial a pornit spre Hellespont şi Asia Mică, oprindu-se mai mult timp la Nicomedia şi Antiochia (215 e.n.). Din cînd în cînd, împăratul adresa mesaje Senatului, la Roma, în care nu uita să comunice elogios sprijinul ce-l primea de la mama sa, pentru rezolvarea treburilor de guvernămînt.

În acel moment, toate cele patru principese siriene erau văduve şi constituiseră un fel de „alianţă familială“, ca să observe evenimentele şi să-şi împartă profitul lor.

Caracalla vizită Troia şi mormintele eroilor homerici, cărora, ca şi Alexandru Macedon, le aduse sacrificii solemne. Acolo îi veni în minte ideea de a organiza legiunile romane după modelul de odinioară al falangei macedonene, unitate

tactică cu care spera să doboare cerbicia parților, urmașii persilor de odinioară.

În toamna anului 215 e.n., curtea imperială se găsea la Alexandria. Alexandrinii și antiochienii jigniseră ani de-a rîndul pe împărat, prin anecdote, epigrame, pamflete și caricaturi. Ei îi dăduseră, în batjocură, titlul de *Geticus Maximus*, adică „învingătorul geților" expresie ce se mai putea traduce și cu „învingătorul lui Geta". Pentru toate aceste insulte, împăratul ordonă ca notabilitățile orașului Alexandria să fie gîtuite, iar orașul dat pradă jafului soldățesc. După cîteva zile de prădăciuni, Caracalla scria cinic către Senat că, „în ceea ce privește calitatea și numărul celor uciși, nu mă preocupă de loc, căci toți și-au meritat moartea".

Campania împotriva parților a fost deschisă în anul 216, fără vreun motiv serios. Pretextul : refuzul regelui din Partia de a-i da în căsătorie pe fiica sa. Războiul fu dus cu succes, căci parții nu erau pregătiți. Iulia Domna rămăsese la Antiochia, de unde află că absența îndelungată a împăraților din Roma născuse acolo unele primejdii. Se răspîndiseră din Roma zvonurile că Macrinus cu fiul său pregătesc asasinarea lui Caracalla și schimbarea de domnie. Zvonurile au fost comunicate lui Caracalla de către Iulia, dar el nu le-a dat crezare. Cu toate că Macrinus deținea postul de prefect al pretoriului, nu-l putea „vedea pe tron pe acest african cu urechea găurită după moda maură", fricos și soldat incapabil. În același timp, prietenii îl înștiințară și pe Macrinus de primejdia acestor denunțuri. Și atunci fricosul se decise să acționeze mai înainte ca împăratul să-i taie capul.

Scrisoarea trimisă din Antiochia de către Iulia, prin care îl încunoștința pe împărat de primejdia ce-l pîndea căzu în mîinile lui Macrinus. De îndată, prefectul cumpără pe un centurion, Martialis, din garda împăratului, și-l îndemnă să-și răzbune fratele, ucis din ordinul lui Caracalla. Pe cînd împăratul descălecase lîngă un tufiș pentru unele nevoi naturale, Martialis s-a furișat printre arbuști și, cu o lovitură bună de sabie, l-a înjunghiat mortal. Dar și ucigașul a fost omorît pe loc de către gardă, fără o anchetare prealabilă, încît amestecul lui Macrinus nu s-a putut dovedi deocamdată. Cadavrul lui Caracalla a fost incinerat și cenușa expediată mamei sale, la Antiochia.

De la Dio Cassius (LXXVIII, 23) aflăm cîteva informații importante, în legătură cu sfîrșitul Iuliei :

„Iulia, mama lui Caracalla, se afla din întîmplare la Antiochia. Ea fu așa de tare îndurerată de îndată ce află de moartea lui Caracalla, încît se lovi tare în piept și încercă să se lase să moară de foame. Pe cel ce-l urîse de viu, îl plîngea acum mort, nu pentru că o îndurera, sau ar fi voit ca el să viețuiască, ci pentru faptul că-i părea rău să rămînă o simplă particulară. De aceea, ea insultă mult și tare pe Macrinus. Fiindcă nu se renunțase la pompa imperială nici la garda de pretorieni care o înconjurau — și fiindcă Macrinus nu aflase de vorbele ei și-i scrisese cu bunăvoință — ea prinse de îndată curaj, renunță la dorința de a muri și, neraspunzîndu-i la scrisoare, se adresă soldaților ce o păzeau. Arătă acestora că este egală cu celebrele regine ale Orientului de odinioară, ca Semiramis și Nitocris, deci trebuie să o ajute să se răzbune. Dar nimeni nu o sprijini, de teama lui Macrinus".

De îndată ce Macrinus se convinse că urzelile periculoase ale Iuliei continuau să se țească, îi retrase garda de pretorieni și o invită să părăsească Antiochia. Lipsită de această înaltă cinstire, silită să se coboare ca o simplă muritoare în viața privată, Iulia preferă moartea în locul umilinței.

Cît privește moartea Iuliei, care a avut loc la cîteva luni după asasinarea lui Caracalla, știrile antice sînt contradictorii. După unii, ea ar fi murit de inaniție sau otrăvindu-se. Dio Cassius (LXXVIII, 23/24) ne dă detalii mai precise asupra morții și funeraliilor ei, într-un frumos necrolog :

„...și după cele ce auzi că se vorbeau la Roma despre fiul său nu mai dori să viețuiască. Roasă de un cancer ce-l avea de mult timp la o mamelă și care vreme îndelungată stătuse pe loc, atunci i se irită la locul rănii căpătate în timpul asasinării fiului său [Geta]. Ea se lăsă să moară de foame.

Astfel, după ce se ridicase la o demnitate așa de mare, după ce, sub domnia soțului ei, viețuise numai în suferință din cauza lui Plautianus, după ce văzu pe cel mai tînăr dintre fiii săi înjunghiat chiar în brațele ei, urî neîncetat pe cel mai mare pe cînd fusese în viață ; după ce află cum a fost ucis și acela, ea se prăbuși de la putere fiind încă în viață, ucigîndu-se ea însăși. Așa că cine se gîndește la această femeie, nu poate ferici pe nimeni dintre cei ce au cunoscut o mare prosperitate, dacă în viața lor nu a existat o plăcere

adevărată și curată, o fericire netulburată și durabilă. Aceasta a fost soarta Iuliei. Aducîndu-se la Roma corpul ei, fu depus în mausoleul lui Caius și Lucius, dar mai tîrziu, oasele ei și ale lui Geta au fost strămutate de către Maesa, sora ei, în locul de înmormîntare consacrat lui Caracalla".

Reflecțiile filozofice ale lui Dio Cassius rezumă pregnant ascensiunea vertiginoasă și prăbușirea dramatică a unei tinere siriene, ridicată la purpura imperială printr-un horoscop și azvîrlită în țărînă de șirul atîtor crime odioase. Dar zodia orgolioaselor principese nu se încheiase o dată cu moartea patroanei lor. Rămîneau în viață o soră, două nepoate și doi băieți în ale căror vine curgea același sînge și aceleași ambiții ca ale Iuliei Domna.

IULIA MAESA

Regenta unui alt Sardanapal

Odată ridicat pe tron, Macrinus se temuse numai de intrigile bătrînei Iulia Domna și luase pentru aceasta măsuri în consecință. Nu dăduse deci importanță rudelor aceleia, rude care, din ordinul lui, se retrăseseră, cu tot avutul lor, de la Roma la Emesa.

Deși făcuse mulți ani slujbă la curtea lui Severus și Caracalla, Macrinus fusese incapabil a discerne coerența familiei siriano-africane, solidară și dinamică în momente de mare pericol pentru membrii ei.

După dispariția Iuliei Domna, sora sa Iulia Maesa rămînea cel mai de seamă șef al clanului familial. Alături de fiicele sale, Iulia Soemias și Iulia Mammaea, se bucura de mare considerație în leagănul religios al zeului El Gabal din Emesa. Maesa poseda și ea temperamentul focos de șef, dar care nu se putuse aprinde pînă acum. Stătuse mulți ani la Roma pe lîngă palat, deprinsese a mînui armele șireteniei politice, țesătura intrigii și dorința parvenirii. Studiase profund structura sufletului roman, interesînd-o mai ales slăbiciunile lui. Era mai „romană" decît defuncta sa soră, superioară în clarviziune norocosului și miopului Macrinus. În ceea ce privește protocolul de la curtea lui Severus, Maesa ocupa locul al cincilea, după cei patru membri direcți ai familiei imperiale. Faptul este marcat de monumentele epigrafice ce i s-au ridicat pînă în anul 217. Astfel, în orașul Palmyra, așezîndu-se statui familiei imperiale, în agora, în anii 198—209 e.n., numai bustul Iuliei Maesa fusese rînduit alături de cei patru. Este numită acolo, în inscripția dedicatorie, „sora Augustei", un titlu ce-i conferea dreptul la diferite onoruri publice și omagii din partea orașelor imperiului.

Ea realizase o căsătorie corespunzătoare rangului său, prin unirea cu cavalerul roman Iulius Avitus, fost proconsul al provinciei Asia, mai apoi delegat de către Caracalla cu o importantă misiune diplomatică în insula Cipru. Dar, în anul 217, Iulia Maesa era de mult timp văduvă. Din căsătoria cu Avitus se născuseră două fiice, la rîndul lor căsătorite cu sirieni : Iulia Soemias, cu Sextus Varius Marcellus din Apameea şi Iulia Mammaea, cu Gessius Marcianus din Caesarea Libanului, ambii cavaleri romani şi deja decedaţi în anul 217 e.n. Soemias adusese pe lume un băiat născut în anul 204 e.n., numit atunci Varius Avitus Bassianus, care va fi viitorul împărat Elagabal (218—222). La rîndul său Mammaea născuse, patru ani mai tîrziu, un fiu cu numele de Alexianus, ajuns şi el împărat sub numele de Severus Alexander (222—235). Cele trei principese siriene, frumoase, superstiţioase, ambiţioase şi sfidătoare faţă de orice scrupule, îndrăzneau să înfrunte pe uzurpatorul Macrinus.

Busturile şi portretele monetare ale Iuliei Maesa ne arată o femeie matură, cu trăsături faciale pronunţate şi chiar antipatice faţă de fineţea Iuliei Domna. Efigiile monetarilor se remarcă printr-un realism portretistic intransigent faţă de această femeie, cu o faţă puternic ridată. Coafura sa nu ne oferă acele ondulaţii elegante ale părului surorii sale, ci este prins la Maesa cu o diademă aşezată pe ceafă. Nu era prin urmare o femeie a cărei frumuseţe să-şi fi putut exercita puterea de seducţie faţă de oamenii din preajmă-i şi faţă de mulţime. Domna se arătase o mamă agitată, Maesa era o bunică fermă. După împrejurări, ştia însă să fie maleabilă, gata să se resemneze, dar şi dîrză în anumite ocazii. Mai bine decît sora sa se pricepea să mînuiască arma corupţiei în rîndurile soldaţilor. Banii nu-i lipseau şi nici prestigiul. Trebuia găsit numai un pretendent legal din sînul familiei, ca sirienele să se reinstaleze în palatul cu şapte etaje, Septizonium. Ochii ei se opriră asupra nepotului Bassianus, pe atunci preot al marelui zeu din Emesa, copil bun de tutelat de către o regentă. Mare speranţă nu putea găsi în sprijinul indolentei Iulia Soemias, pe care cei din Emesa o numeau, pe bună dreptate, din cauza moravurilor ei, *meretrix*, adică „curtezană". *Soemias-Sohemia* este un nume de origine arabă şi înseamnă „principesă" sau „**împărăteasă**".

Maesa se decise să acționeze ca bunică în numele minorului preot al zeului El Gabal. Copilul Bassianus, în vîrstă numai de 13 ani, se remarca prin frumusețea sa aureolată de strălucirea hainelor de preot pe care le purta cu mare fast. Zilnic, frumosul Bassianus, în veșminte de purpură cu mîneci largi, avînd o tunică de purpură brodată cu aur și capul încins de o coroană ornată cu pietre prețioase de diferite culori, executa în jurul pietrei negre și al multelor altare, în pas cadențat, dansuri sacre, în sunetul trompetelor, flautelor și tamburinelor.

Lîngă Emesa își avea cantonamentul legiunea a III-a Gallica ai cărei soldați păstrau o bună amintire împăratului-soldat Caracalla. Ei veneau adesea la templul lui El Gabal, atrași de spectaculoasele procesiuni și rituri sacerdotale, conduse de un copil fardat și îmbrăcat în haine sclipitoare. Maesa avea grijă să-și laude nepotul și să strecoare *aurei* în mîinile legionarilor. De îndată ce preotul aurit deveni drag soldaților, ea le spuse în taină și cu un cinism oriental, că acest copil se născuse, de fapt, din legăturile adultere ale Iuliei Soemias cu vărul său primar, Caracalla. Cunoscîndu-se scandaloasele moravuri de curtezană ale Soemiei, soldații crezură cu ușurință șoaptele intrigantei bunice. Nu își mai bătură capul să stabilească vîrsta pe care o avusese Caracalla (16 ani), cînd venise pe lume nepotul Iuliei Maesa.

Astfel reuși Maesa să-l înșele pe Macrinus, ocupat cu expediția împotriva parților și impasibil față de comedia ce se juca la Emesa și despre care credea „că-i un joc de copii". Șireata siriană organiză un fel de complot în sînul legiunii. În localurile de spectacole, un alt sirian aliat cu Maesa, Euthychianus Comazon, folosea talentele sale scenice, ca să cîștige favoarea populației civile pentru principesele siriene.

În cele din urmă, Macrinus intui pericolul ce-l prezenta în spatele său agitația de la Emesa, orchestrată diabolic de către Maesa. O răscoală militaro-civilă în vestul Siriei însemna izolarea împăratului de principalele sale armate din Europa și Africa, într-un moment cînd el nici nu fusese recunoscut oficial de Senatul roman. Dar era prea tîrziu : vigilența și graba de a acționa tainic a Iuliei Maesa fuseseră mai bine chibzuite decît calculele uzurpatorului.

În noaptea de 16 mai 218, Maesa „luă o mare hotărîre, găsind că merită să înfrunte orice primejdie decît să moară în

anonimat şi să pară că a decăzut" (Herodian, V, 3). Ea apăru pe neaşteptate la porţile castrului legiunii a III-a Gallica, împreună cu fiicele şi nepoţii. După ce pătrunse în centrul garnizoanei, convocă trupa, îi vorbi cu iscusinţă, aruncă mult aur soldaţilor. Lăsîndu-se convinşi de oratoria bunicii, legionarii proclamară împărat pe nepotul său, dîndu-i-se numele oficial al lui Caracalla : adică Marcus Aurelius Antoninus. Se găsiră de îndată o hlamidă de purpură pentru micul împărat şi cîte o diademă pentru bunică şi mamă, în calitatea lor de *Augustae*. A fost o adevărată sărbătoare nocturnă la lumina torţelor din castru.

De îndată ce află mascarada încoronării din Emesa, de la Antiochia, unde se afla, Macrinus trimise de grabă cîteva escadroane de cavalerie maură, sub comanda ofiţerului Ulpius Iulianus. Două asalturi ale maurilor asupra fortificaţiilor castrului n-au reuşit. Atunci Maesa ridică pe ziduri pe noul împărat şi-l arătă atacatorilor, promiţîndu-le că dacă îşi ucid ofiţerii, vor fi promovaţi în locul lor şi vor obţine un copios *donativum*. Corupţia îşi făcu efectul dorit. Prima victimă a fost Iulianus.

Alarmat, Macrinus adună toate trupele de care dispunea şi porni spre Emesa, cu care ocazie constata că din armata sa mulţi soldaţi fugeau în lagărul sirienelor. La graniţele dintre Siria şi Fenicia se dădu o luptă nehotărîtă la început ; se părea că, pînă la urmă, armata sirienelor va intra în debandadă. Femeile recurseră atunci la o stratagemă disperată :

„Armata lui Elagabal lupta foarte slab şi dacă Maesa şi Soemias, care însoţeau pe acest copil-împărat, sărind din care şi aruncîndu-se asupra fugarilor, nu i-ar fi oprit, cu lacrimile lor, de a se retrage şi dacă copilul, apucînd săbioara cu care era încins, nu s-ar fi văzut pe cal, printr-o inspiraţie divină — ca şi cum ar fi voit să se repeadă asupra adversarilor —, armata nu s-ar fi oprit niciodată. Încă şi aşa, ar fi dat iarăşi bir cu fugiţii, dacă însuşi Macrinus, văzîndu-i că rezistă, n-ar fi fugit" (Dio Cassius, LXXVIII, 38).

Părîndu-i-se lui Macrinus că lucrurile stau prost pentru el, în timp ce încleştarea nehotărîtă se desfăşura încă, îşi smulse hlamida, aruncă semnele demnităţii imperiale, îşi rase barba spre a nu fi cunoscut şi-şi părăsi trupele, fugind împreună cu cîţiva oameni de încredere. De îndată ce soldaţii observară

fuga lașului, trecură de partea lui Elagabal. Fugarul a fost prins și executat, după o urmărire dramatică.

Maesa triumfase cu fiicele și nepoții săi într-o bătălie ca de comedie ! În calitate de primă regentă, ea se pregăti de plecare, „nerăbdătoare să revadă binecunoscutele ziduri ale palatului din Roma“ și să-l prezinte Senatului pe noul împărat. Graba mai era determinată de necesitatea de a strînge bani, ca să plătească pe cei care o ajutaseră să-l învingă pe Macrinus. Comazon avu o scurtă, dar strălucită carieră pînă la aceea de consul. Se proiectase chiar căsătoria lui cu Iulia Soemias. Dar cînd Comazon recomandă lui Elagabal mai multă prudență și înțelepciune, împăratul îi tăie capul.

Elagabal adusese la Roma, în bagajele sale, și pe zeul favorit de la Emesa. Intră în capitala imperiului cu o suită ce amintea bacanalele orgiastice. Dojenile și strădaniile depuse de bunică, ca să-l determine pe copil să părăsească moravurile și hainele orientale, nu avură rezultat bun. Exhibițiile sale sacre apăreau în ochii cetățenilor romani ridicole și scandaloase, ca o sfidare față de pietatea și obiceiurile tradiționale romane. Se înconjurase numai de pleava Orientului. Dorea să impună pe Capitoliu cultul zeului său. Istoricii antici vorbesc de multele turpitudini la care se deda acest degenerat, stăpînit de demonul desfrîului. Depravarea îi intrase în sînge ca ceva firesc, inoculată prin calitatea lui de mare preot al unei stranii divinități orientale.

Maesa constata consternată cum acest minor îi năruia edificiul monarhic pe care-l zidise din greu pentru satisfacerea ambițiilor sale de dominație. Relațiile perverse ale împăratului cu un sclav carian, Hierokles, stîrniră violente discuții între bunică și nepot. Elagabal se căsători, rînd pe rînd, cu cinci femei, dintre care una era vestală. Motiva acest sacrilegiu matrimonial, declarînd că și el este preot suprem și din unirea sa cu o vestală supremă se vor naște copii divini. Nu o dată, bunica a fost silită să cînte și să danseze în cele două temple ale zeului El Gabal construite de împărat la Roma (dintre care unul, se pare, pe Palatin). Nu o mai liniștea pe bătrîna regentă nici multele titluri imperiale care i se acordaseră, ca odinioară Iuliei Domna, nici monedele ce se băteau în cinstea ei cu cele mai pompoase epitete. Ea își dădea seama că extravaganțele nepotului călcau în picioare virtutea și austeritatea romană tradițională. Mai înregistră apoi cu

amărăciune și creșterea ostilității față de împărat în rîndurile armatei, ceea ce însemna apropiata pierdere a tronului.

După practica lui Caracalla față de Iulia Domna, Elagabal lăsă în mîinile bunicii toată grija guvernării. Această abandonare a puterii îi crea libertatea de a se ocupa numai de cultul zeului său prea iubit, de care erau legate atîtea plăceri josnice ale trupului. Întări propaganda de prozelitism prin spectacole religioase date pe străzi, cu pompe și parăzi care contraveneau cu spiritul de cumpătare religioasă al bătrînei capitale. Organiză chiar o hierogamie, căsătorind pe El Gabal cu Virgo Caelestis, zeița cartagineză. Căsătoriile sale efemere cu cele cinci femei, dintre care unele din sînul unor familii romane de seamă, erau considerate ca jocuri și capricii ieșite din fantezia unui dement.

Opinia publică începuse să creadă că însăși Iulia Maesa patrona pe ascuns sau se făcea că nu observă nebuniile lui Elagabal. Prestigiul regentei scădea mereu, mai ales că, o dată cu maturizarea copilului-împărat, se putea aștepta îndepărtarea ei de la cîrmă. Ca să-și acopere lipsa de prestigiu și impopularitatea, *Historia Augusta (Vita Heliogabali,* 12) ne relatează că împăratul a procedat astfel :

„Nu se arăta de loc printre soldați și în Senat, decît însoțit de către bunica sa Varia (Maesa), despre care am amintit deja, ca prin prezența ei să obțină creditul și favoarea pe care el singur nu le merita. Înaintea domniei lui, nici o femeie nu intrase în Senat ca să semneze deliberările și să-și dea avizul...“

Un puternic conflict s-a iscat între bunică și nepot, în momentul cînd Elagabal a pretins calitatea de *Caesar,* adică moștenitor al tronului, pentru sclavul său favorit, Hierokles. Paharul se umpluse și Maesa își dădu seama că se află în pragul unei răscoale armate a plebei și a Senatului. Inteligența și experiența sa îi arătară că este necesar să realizeze alte proiecte pentru consolidarea tronului.

În ceea ce privește atitudinea împărătesei-mame, adică a Iuliei Soemias, aceasta nu participa de loc la strădaniile bătrînei Maesa pentru a-l struni pe Elagabal. Primise și ea aceleași titluri și onoruri ca Domna și Maesa, dar aceste banale epitete nu o interesau. Dimpotrivă, mama încuraja și chiar participa la multe dintre destrăbălările preotului decăzut. Roma o considera ca o „femeie de bordel‘ și o nouă Mes-

salină. Îi cunoaştem înfăţişarea după o serie de monede, redată vulgar şi lipsită de orice spiritualitate. Căzuse în desfrîul cel mai josnic încă din timpul practicelor sexual-religioase din templul de la Emesa şi nu se putuse debarasa niciodată de această mistică barbarie, aşa cum reuşiseră mătuşa şi mama sa.

Istoricii vremii au înregistrat numeroase fapte urîte care i se puneau în seamă şi pe care nu le putem considera simple calomnii sau bîrfeli. Comportarea ei a fost aidoma cu a fiului. Soemias batjocorea şi ea tradiţiile şi instituţiile de seamă ale Romei. Din inspiraţia ei se alcătuise un „Senat al femeilor", ale cărui reuniuni aveau loc pe colina Quirinal. Era o parodie a celei mai de seamă instituţii politice din stat, cu o tradiţie milenară. Senatul feminin de pe Quirinal dădea legi groteşti pentru matroanele romane, în legătură cu costumul, eticheta, comportarea în societate, felul cum trebuia dat un sărut în public, cine dintre ele are dreptul de a merge în lectică, în trăsură sau călare, ce animale să înhame, ce metale să se folosească pentru ornarea mijloacelor de transport, ce încălţăminte să se poarte etc. Numele Iuliei Soemias apărea însă pîngărit şi de alte fapte mai murdare.

De îndată ce s-a instalat la Roma, Elagabal s-a arătat foarte atent faţă de mama sa, fiindcă aceasta nu căuta să-i frîneze extravaganţele cum era cazul bunicii. Era mult mai atent faţă de ea decît faţă de Maesa care-l adusese la tron şi care îi ducea acum în spate imensa povară a guvernării. Lucru nemaiîntîlnit pînă aci, el hotărîse ca mama sa să participe la dezbaterile Senatului, stînd pe scaun alături de cei doi consuli !

Lucida Iulia Maesa îşi dădu seama că nepotul său ajunsese un „Sardanapal" pe tronul Romei (Dio Cassius), că nici o speranţă de îndreptare nu mai putea exista pentru el şi că se atinsese marginea prăpastiei cu o atare domnie dezordonată.

„Văzînd cum stau lucrurile — notează Herodian (V, 7) — Maesa, care se aştepta din partea armatei la unele semne de nemulţumire faţă de purtarea împăratului, temîndu-se ca nu cumva, dacă lui i s-ar fi întîmplat ceva, să fie din nou nevoită să reintre în anonimat, îl convinse pe tînărul acela uşuratic şi fără minte să adopte pe vărul lui şi nepotul ei, băiatul Mammaeei, şi să-i acorde şi titlul de *Caesar*".

Elagabal acceptă cu ușurință această inițiativă, deoarece Maesa îi arătă că el trebuie să se dedice slujbelor zeului său, iar absorbantele treburi de stat să le lase în grija vărului. Parodia adopțiunii figurează în paginile lui Dio Cassius (LXXIX, 17) : „Iar Sardanapal (=Elagabal) nu putea să întîrzie de a-și lua recompensa meritată pentru infamiile sale, căci făcînd acestea, ajunsese urît și de popor și de armată, pe care mai ales se rezema... Iată cum se petrecură lucrurile. Introducînd în Senat pe vărul său Bassianus (=Alexianus) și așezînd de o parte pe Maesa, iar de altă parte pe Soemias, îl adoptă ca fiu și se ferici că s-a făcut deodată tatăl unui atare copil, ca și cum el ar fi fost cu mult mai în etate și declară că nu mai are nevoie de un altul..."

Șireata Maesa îndepărta pe încetul un monstru din fruntea statului și-l înlocuia pe nesimțite cu un alt copil ce atinsese vîrsta de 13 ani. Noul *Caesar* era un minor, dar tot un nepot al ei, situație ce-i asigura continuarea regenței. La stăruința bunicii, tînărul prinț moștenitor își schimbă numele Alexianus în acela de Marcus Aurelius Severus Alexander Augustus, i se făcu loc în senat și la consulat (21 iulie 221). Noul său nume conținea pe al lui Caracalla și pe al eroului macedonean.

Actul lui Elagabal a fost sincer. La început, el nu arăta nici un fel de animozitate față de vărul său : îl credea inofensiv, iar puterea rămînea tot în mîinile bunicii. Socotea însă că va reuși să-l asocieze și pe acest copil timid la practicile sale sacerdotale pline de extaz și imoralitate. Dacă ar fi să acceptăm ca reale efigiile și legendele de pe monede, unde apar cei doi veri stînd în fața zeului El Gabal, împăratul reușise la un moment dat să-l atragă pe copilul Alexandru în cortegiul zgomotos al cultului. Atunci intervenîră austerele Iulia Maesa și Iulia Mammaea, ca să-l sustragă pe inocent din mocirla unei religii pe care ele o cunoșteau prea bine, de la Emesa, și reușiră. Deoarece Elagabal continua cu aceeași frenezie să-și îndeplinească obligațiile de sacerdot, deveni cu totul impopular în armată care își îndrepta acum speranțele spre copilul Alexandru.

Împăratul începu să regrete ușurința cu care îl adoptase pe văr :

„Informat de cele ce se petreceau — relatează Herodian (V, 8)—Antoninus (=Elagabal) uneltea prin orice mijloc îm-

potriva lui Alexandru şi a mamei aceluia ; însă toate încercările lui erau înlăturate şi împiedicate de Maesa, bunica amîndurora, care adăuga isteţimei ei fireşti experienţa anilor fără număr petrecuţi la curte ca soră a Iuliei, soţia lui Severus, de care nu se despărţise niciodată. Bătrîna avea ştiinţă de toate uneltirile lui Antonin, care era înzestrat cu o fire uşuratică şi care nu pregeta să spună deschis tot ce voia, şi nici să treacă la fapte".

Elagabal încercă să obţină o hotărîre a Senatului, care să anuleze adopţiunea acordată. Dar membrii înaltului corp îi refuzară cererea, ceea ce arăta scăderea autorităţii împăratului. La aceasta se adăuga ostilitatea crescîndă a corpului de pretorieni, cîştigaţi cu bani de Maesa şi Mammaea. Soldaţii îl obligară pe împărat să alunge din palat toată pleava de saltimbanci şi de oameni fără căpătîi, adunaţi acolo de Elagabal, pentru dezmăţuri. Grijulia Mammaea luase toate precauţiunile, ca în alimentele ce i se serveau lui Alexandru să nu se strecoare vreo otravă administrată prin grija augustului său văr. Soldaţii îl supravegheau din aproape ca să nu se producă un asasinat. Apăruseră astfel la palat două tabere, cea mai puternică fiind de partea lui Alexandru.

La 1 ianuarie 222, Elagabal şi Alexandru trebuiau să urce treptele Capitoliului pentru a aduce sacrificii solemne marilor zei. Cei doi, recent aleşi, primeau cu această ocazie şi insignele de consuli. Primul refuză însă să participe la această solemnitate alături de văr şi ordonă senatorilor partizani ai lui Alexandru să părăsească Roma, ceea ce aceştia îndeplniră.

Nemulţumirile soldaţilor se manifestau din ce în ce mai des. Într-o bună zi, Elagabal răspîndi zvonul că Alexandru ar fi pe moarte. Dar soldaţii refuzară să-l creadă, se retraseră din gărzi şi-i cerură insistent să le aducă imediat în tabără pe micul *Caesar*.

„Antonin, care fusese cuprins de o mare frică, îl luă pe Alexandru cu sine în litiera imperială, care scînteia de mulţimea de aur şi pietre scumpe, îndreptîndu-se cu el spre tabără. Soldaţii le deschiseră porţile primindu-i şi petrecîndu-i pînă la templu. Lui Alexandru îi făcură o primire entuziastă, însoţită de urale, în timp ce faţă de Antonin se purtară cu răceală. Pe Antonin acest lucru îl necăji nespus ; noaptea o petrecu în templu, clocotind de mînie împotriva soldaţilor ; în sfîrşit, ordonă ca toţi cei care îl aclamaseră pe Alexandru

cu prea multă inimă și mai tare decît s-ar fi cuvenit să fie strînși pentru a-și căpăta pedeapsa, laolaltă cu cei ce-i îndemnaseră la răsmeriță și la neascultare. Soldații, care de mult îl urau pe Antonin și doreau să scape de un împărat ce se făcea de rîsul lumii, întărîtați de poruncă, se gîndiră că trebuie să vină în ajutorul camarazilor încarcerați ; și, părîndu-li-se că a sosit vremea și că pricina lor este îndreptățită, îl uciseră pe Antonin, împreună cu Soemias, mama lui, care se afla de față în calitate de împărăteasa-mamă, ca și pe toți oamenii din preajma lui, care au putut fi prinși acolo și recunoscuți drept slujitori și tovarăși de fărădelege cu el. Cadavrele lui Antonin și al Soemiei fură lăsate la cheremul oricui, spre a fi tîrîte și batjocorite ; și așa, după ce au fost tîrîte și batjocorite, vreme îndelungată, pe străzile orașului, au fost aruncate în canalele ce se varsă în Tibru" (Herodian, V, 8).

Maesa și Mammaea lansară de astă dată zvonul cum că cel ce se va urca acum pe tron era tot un fiu nelegitim al lui Caracalla, idolul de odinioară al soldaților. Și această asertiune găsi ușor crezare, însoțită fiind de obișnuitele daruri în bani acordate armatei.

Din „revoluția religioasă" încercată de Elagabal la Roma n-a rămas nimic. Piatra neagră a luat drumul Emesei și statuia zeiței Virgo Caelestis, calea apei spre Cartagina. Cu aceasta se încheia viața unei alte prințese siriene, Iulia Soemias, cu totul nedemnă de culmile la care soarta o ridicase. Maesa rămînea la conducere. În locul fiicei masacrate, pe care n-a deplîns-o cîtuși de puțin, apărea acum cea de-a doua fiică, Iulia Mammaea. Începea o nouă domnie, tutelată tot de o dublă regență feminină care trebuia să aibă o bază nouă. Alături de cele două împărătese se adăugau în consiliul de regență 16 senatori, cavaleri și juriști. Prezența acestor bărbați în supremul consiliu întărea legalitatea conducerii feminine și potolea spiritele împotriva lor. În realitate era numai un paravan, deoarece Maesa și Mammaea țineau ferm în mîinile lor armata, administrația internă și politica externă. Sarcina lor apărea acum mai ușoară : micul Alexandru nu era întinat de o moralitate pătată, se arăta studios, disciplinat, dar lipsit de energie. Numele, firea și faptele domniei lui nu s-au potrivit cu ale cuceritorului macedonean.

Iulia Maesa mai trăi pînă în anul 226. Fiica sa a înțeles să-i acorde în continuare calitatea de „prim-ministru". Dar în acești patru ani, conducătorul invizibil a fost juristul Ulpianus, prefect al pretoriului. El a fost autorul unei sentințe juridice, dată în anul 224, prin care se declara că : „Tutela este o demnitate pentru un bărbat și ea este incompatibilă cu slăbiciunea feminină". Textul acestei legi lasă să se ghicească un fel de protest față de conducerea autocrată a împărăteselor siriene. Fără îndoială că publicarea lui s-a făcut cu asentimentul lor, acum prea sigure de soliditatea poziției pe care o acaparaseră în mecanismul de guvernămînt.

În jurul vîrstei de 60 de ani, păstrîndu-și toată autoritatea pînă în ultimele zile, Iulia Maesa închise ochii (226 e.n.). I s-au făcut funeralii solemne acordate numai marilor împărătese ; prin *consecratio* a fost incinerată și trecută în ceata zeilor. Trăise liniștită numai alături de sora sa, Iulia Domna. În cei opt ani de regență dusese o viață agitată. A înfruntat evenimente grave numai prin puternica sa voință, cum a fost momentul uciderii lui Caracalla și a Iuliei Soemias. Dintre toate împărătesele siriene, ea se arată a fi fost cea mai abilă în politică, clarvăzătoare în a-și alege colaboratorii, cu sînge rece în momentele critice de guvernare, dar și încăpățînată cînd se hotăra să-și atingă un scop personal.

IULIA MAMMAEA

Dragoste maternă exagerată

Domnia lui Sever Alexandru (222—235), tutelată de mama sa Iulia Mammaea, s-a bucurat de o simpatie aproape unanimă în paginile istoricilor antici şi moderni. În cei 13 ani de conducere au fost părăsite tendinţele absolutiste ale predecesorilor ; Senatul şi-a reluat locul la cîrma statului ; s-au făcut multe reforme bune în viaţa internă a imperiului, iar frontierele au rămas neştirbite. Tradiţia înregistrată mai ales de sursele istorice creştine a exagerat însă calităţile acestui împărat, lipsit de personalitate. Caracterul său marcat de absenţa fermităţii a dat ocazie unor certuri de palat, a dat putinţă să se înfiripe răscoale în provincii, revolte militare şi alte tulburări. Mama-împărătească a păstrat constant convingerea exagerată a superorităţii fiului său.

Principalele surse vechi despre viaţa lui Alexandru, sînt Herodian, Dio Cassius şi biograful său din *Historia Augusta*, Lampridus. Izvoarele epigrafice şi arheologice completează cadrul domniei ultimului dintre Severi.

Dintre principesele siriene, Iulia Mammaea se înscrie ca cea mai bună şi înţeleaptă. Faţă de fiu s-a comportat ca educatoare şi mamă autoritară. Ea primise titlul de *Augusta*, de îndată ce fiul său luase coroana (222), apoi denumirile de *mater Augusti — mater castrorum — mater senatus şi mater patriae*. A fost şi ea asimilată cu zeiţele Venus, Cybele, Vesta etc. Întîia dată s-a atribuit unei împărătese romane epitetul laudativ, de „mamă a întregului neam omenesc".

Pentru educarea fiului său, un copil docil, înţelept şi pios, ea a depus eforturi susţinute. Dio Cassius (LXXX, 1) care a trăit în aceste vremuri, alături de împărat (al cărui consul a fost), arată că „...Mammaea a luat în mîinile sale adminis-

traţia treburilor, a adunat în jurul fiului său bărbaţi înţelepţi, ca să-i formeze educaţia prin aceştia ; din Senat a ales pe cei mai buni consilieri, îndrumîndu-i ce trebuie să facă, iar lui Domitius Ulpianus (jurisconsultul) i-a încredinţat comanda pretorienilor şi conducerea unor treburi de stat".

Atît de supus se arăta faţă de mama sa, încît unii istorici vorbesc ironic despre un adevărat „matriarhat". În notele biografice lăsate de Lampridus întîlnim numeroase manifestări de modestie ale micului împărat, insuflate lui de mama sa. Se spune că ar fi refuzat la început numele şi titlurile pe care i le oferea Senatul cu ocazia recunoaşterii lui ca împărat. Acelaşi biograf mai notează că, dacă îşi pleca cineva capul înaintea lui sau încerca să-l flateze, îl alunga pe adulator sau îi răspundea cu un zîmbet ironic. Îndrumat de mamă, el făcea să apară cu pregnanţă în public contrastul dintre amabilitatea sa şi aroganţa predecesorilor săi, Caracalla şi Elagabal.

Mammaea îl născuse pe Alexandru la 1 octombrie 205 e.n., aşa că, la data urcării sale pe tron, băiatul împlinise 16 ani (11 martie 222). Rămînea totuşi un copil la acea dată, nu numai din cauza vîrstei, dar şi datorită faptului că bunica şi mama îl răsfăţaseră cu o tandreţe exagerată. Este de asemenea meritul acestor două femei de a-l fi ferit pe copil de contactul cu cultul zeului vicios de la Emesa. „Marele Alexandru" (cum din adulare îl numeau adesea senatorii), deşi a trăit la Roma, din pricina originii, educaţiei şi formaţiei sale intelectuale, a rămas tot un oriental. Mammaea l-a înconjurat mai mult de dascăli greci ; l-a ferit de contactul cu unii oameni de moravuri uşoare şi l-a îndepărtat de viaţa depravată a capitalei. Scriitorii bisericeşti vechi laudă adesea virtutea principală a împăratului : curăţenia sufletească şi integritatea morală a unui împărat ce protejase creştinismul. Neînţelegerile dintre Soemias şi Mammaea se iscaseră adesea pe tema criteriului de a-şi creşte fiecare odrasla. Dacă mama lui Elagabal îi dăduse aceluia deplină libertate, Mamaea îşi hrănea fiul cu precepte austere, cu ştiinţă, literatură şi filozofie. Fiul fusese crescut în atmosfera unei religii eclectice, în care aveau loc toţi zeii „morali" ai imperiului. În capela palatului, vizitată în fiecare dimineaţă de către tînărul împărat, se puteau vedea aşezate pe altare şi în nişe, imaginile celor mai buni împăraţi, profeţi, filozofi, fondatori de religii,

magi şi zei, ca Abraham. Orpheus, Apollonios din Tyana şi Isus Hristos, pe care el îi venera. Acest politeism pestriţ arată haosul religios al vremii. Unii autori antici au lansat ştirea falsă că el şi mama sa ar fi fost creştini. Confuzia s-a produs de la faptul că Severus Alexander trîmbiţa adesea preceptul : „Să nu faci altuia ceea ce ţie nu doreşti a ţi se face", lozincă folosită mai întîi în păgînism.

Concertul de laude ce i se aduce în literatura paleocreştină — începînd cu Eusebius (sec. IV) — se explică prin toleranţa arătată faţă de comunităţile creştine, altă dată crunt persecutate. Se mai spune că, din dorinţa sa de a cunoaşte şi sta de vorbă cu toţi oamenii iluştri ai imperiului, Mammaea l-a invitat la Antiochia, în 232, pe învăţatul creştin Origenes şi l-a protejat cu o gardă împotriva furiei schismaticilor. Nu s-a dat nici un edict imperial de pedepsire sau de protecţie a creştinilor, ci s-a păstrat un regim de toleranţă faţă de ei. Dacă în *Acta Sanctorum* sînt amintiţi martiri în timpul domniei lui Severus Alexander, atrocităţile au fost provocate de excese locale. Este adevărat însă că unii şefi de seamă ai bisericii creştine au activat în slujba împăratului. Astfel, Iulius Africanus din Ierusalim a fundat pentru împărat o bibliotecă la Roma şi tot pentru el a realizat o enciclopedie în 24 de cărţi. Sfîntul Hyppolitus a dedicat Iuliei Mammaea tratatul său despre Înviere.

Grijulia mamă nu uitase nici exerciţiile fizice, cunoştinţele de tehnică militară şi lecţiile de retorică care veneau să completeze educaţia lui Alexandru. Pentru aceasta era înconjurat de numeroşi profesori şi pedagogi mai ales greci, dar şi de dascăli romani şi orientali. Zi de zi, mama însăşi supraveghea educaţia copilului pe care o dorea aspră, modestă, întocmai ca în Sparta de altădată.

Cît timp trăise Iulia Maesa, Iulia Mammaea ocupase poziţia de coregentă a fiului său. După moartea mamei sale, Mammaea îşi luă în chip serios sarcina de a conduce treburile imperiului peste capul unui fiu mereu supus, situaţie pe care a păstrat-o pînă la tragica lor dispariţie. Faţă de înaintaşele sale siriene, noua împărăteasă dădu dovadă de înţelepciune, prin neamestecul său în anumite chestiuni politice, activităţi pentru care pe atunci femeile erau considerate inapte. Astfel, refuză să participe la şedinţele Senatului, cum făcuseră Maesa şi Soemias, mulţumindu-se să fie, fără aparenţe, o adevărată

regentă. Colaborarea tronului cu Senatul, ruptă atît de brutal de către Septimius Severus şi Caracalla, s-a restabilit într-o formă care amintea acestei onorabile instituţii politice frumoasele timpuri din epoca republicii. Din păcate, nu s-a putut restabili şi disciplina în rîndul pretorienilor, care, ghiftuiţi cu prea mult aur, erau supuşi faţă de palat numai datorită respectului pe care-l arătau lui Alexandru.

Cu o pregătire intelectuală mai modestă decît a mătuşii sale Iulia Domna, mai puţin versată în probleme politice decît mama sa, cu un farmec fizic inferior celui al surorii sale, Soemias, Iulia Mammaea le-a depăşit însă pe toate aceste înaintaşe prin înaltul său caracter moral, prin pietate, conduită cinstită şi onestitate. Întreaga sa viaţă s-a axat pe tandreţe calină, sacrificii, grijă şi ambiţie pentru păstrarea aureolei fiului său. Din această pricină n-a putut face din acela un om de sine stătător.

Împărătesei îi plăceau locuinţele confortabile şi luxoase. Avea o *villa* personală la Preneste (azi Grotta Mammona), palatul Lateranului fusese înfrumuseţat de ea şi rezida adesea în staţiunea termală de la Aquae Mammaeae (azi, Baia, în Campania). Dar orgoliul său şi treburile de stat o sileau să-şi petreacă cea mai mare parte a anului în Septizonium, pe Palatin.

Sculpturile în marmură, cît şi efigiile monetare arată că împărăteasa poseda trăsături nobile, mai puţin fine însă decît ale surorii sau mătuşii. Purta aceeaşi coafură puternic frizată în ondulaţii şi strînsă cu o diademă într-un coc plat, sub ceafă. Avea nasul alungit, buze delicate şi obrajii voluminoşi. Diadema ce-i încorona capul deasupra frunţii apare mai voluminoasă şi proeminentă la mijloc. Se constată acum că moda feminină în ceea ce priveşte coafura se prezintă mai atrăgătoare şi mai îngrijită faţă de a vremii Iuliei Domna. De altfel, s-a observat că pe timpul regenţei Iuliei Mammaea, s-a produs o schimbare în arta şi tehnica portretistică, pătrunsă acum de un suflu mai serios.

Ca fapte grăitoare pentru politica socială, pentru pietatea mamei şi a fiului, se pot aminti fundarea şi întreţinerea unor instituţii de binefacere, denumite *Mammaenae*. Acolo se asigura traiul zilnic a unor copii şi tineri ajunşi pe drumuri din cauza sărăciei. Deşi nu le cunoaştem sistemul de organizare,

ele amintesc pe cele similare, denumite *alimenta*, create de Traian și succesorii săi imediați.

În domeniul religios, nici Mammaea și nici consilierii săi nu puteau găsi o cale unică și luminoasă. Existau tendințe de sincretism în direcția unui monoteism de natură solară și îmbibate de mult misticism. Dar cultele cele mai populare și mai răspîndite erau puternice și individualiste, încît nu puteau fi contopite într-un sistem religios unic. Din această cauză, nici cultul tronului nu s-a putut răspîndi. În spinoasele ițe ale problemei religioase, numai o inteligență ascuțită ca a Iuliei Mammaea se putea orienta abil.

Pe lîngă excesiva sa atenție maternă față de un fiu unic, istoricii antici reproșează Iuliei Mammaea tendința sa exagerată pentru economii. Mai ales soldații nesățioși"... ridicau glasul împotriva mamei împăratului, pe care o învinuiau de zgîrcenie, zicînd că ține banii sub cheie și că din pricina micimii de suflet și a nehotărîrii ei — ori de cîte ori era vorba să împartă bani la oameni — ea făcuse ca Alexandru să fie urît de armată" (Herodian, VI, 9).

Grămezile de bani acumulate serveau împărătesei ca suport pentru guvernare. Ea ducea o luptă constantă împotriva deturnării fondurilor publice, dar în același timp folosea metode fiscale abuzive pentru a confisca bunuri și moșteniri particulare. Una dintre cauzele prăbușirii ei a fost arghirofilia, de care se lega zgîrcenia în donative pentru armată. Un veac și jumătate mai tîrziu, împăratul-filozof Julian Apostatul ridiculiza și el în lucrarea sa satirică, intitulată *Banchetul zeilor*, pe „dragul băiețaș al mămichii din Emesa", ce lăsase tezaurul pe mîna mamei sale, în loc să-l împartă soldaților, ca să fie ferit de tentativele de asasinat.

Nefericită a fost și căsătoria tînărului împărat cu patriciana Herennia Sallustia Orbiana, aleasă de însăși Mammaea. Tatăl acesteia, Memmius Marcianus, ocupase funcția de consul. Din pricină că împăratul își iubea cu adevărat soția, nora se văzu izgonită într-o bună zi de soacră, aceasta „vrînd să rămînă singură împărătească și din invidie pentru drepturile ei de întîietate asupra fiului și a împărăției (Herodian)". Credea că numai ea îl poate proteja de slabul Alexandru. Mammaea își acoperi nora cu insulte și umiliri, refuzînd a-i recunoaște titlul de Augusta, care trebuia să-i rămînă numai ei.

Subjugat de mama sa, Alexandru acceptă izgonirea de la palat a Orbianei. Numai tatăl-socru protestă față de ocările ce i se aduceau și atunci Mammaea ordonă eliminarea lor de la palat, acuzîndu-i de complot. Marcianus și Orbiana s-au refugiat în cazarma pretorienilor, sperînd în ajutorul soldaților, dar mama-soacră era mai puternică : „Mammaea se înfurie și porunci ca Marcianus să fie ucis, iar tînăra femeie să fie izgonită și exilată în Libya. Toate acestea au fost făcute împotriva voinței lui Alexandru, cu sila, deoarece femeia aceasta exercita o influență covîrșitoare asupra fiului ei, care nu pregeta să facă tot ce-i poruncea" (Herodian, VI, 1).

În *consilium principis*, prefecții pretoriului ocupau un loc de seamă, erau ascultați în probleme de stat, mare parte dintre ei fiind juriști de seamă. Dintre cei 70 de membri ai consiliului împăratului, 20 erau oameni ai legii. Respectul pentru jurisconsulți îl căpătase Alexandru de la mama sa. Dintre acești oameni de seamă, se cunosc Papinianus, Paulus, Modestus și Ulpianus.

Ultimul, în calitatea lui de prefect al pretoriului, ajunsese al treilea personaj public de seamă al imperiului, în prima parte a domniei lui Alexandru. Grație lui s-au luat importante decizii în domeniul administrației provinciale, al justiției și al finanțelor. Raporturile lui cu Augusta-mamă s-au încordat atunci cînd marele jurist a formulat teoria incompatibilității femeilor în situații de tutelă. Ulpianus ținea de asemenea în frîu pe nedisciplinații pretorieni. Dar atunci cînd prefectul voi să le impună o disciplină totală, ei se răsculară și-l urmăriră pînă la palat, unde nefericitul căuta protecția împăratului. În timp ce Ulpianus găsise refugiu sub toga de purpură a împăratului, pretorienii se repeziră cu săbiile asupra lui. Neputinciosul împărat, pătat de sînge, nu putu salva viața celui mai priceput servitor al tronului (229). Istoricul Dio Cassius s-a refugiat în Bithynia, la îndemnul împăratului, ca să nu cadă și el victimă mîniei pretorienilor.

Prima parte a domniei Mammaei, alături de Alexandru, nu a cunoscut războaie în afară. Au avut loc numai răscoale în provincii, nemulțumiri ale gărzii pretoriene și drame familiale. În a doua parte a domniei, împăratul a fost silit să pună mîna pe arme și să părăsească Roma, pentru apărarea frontierelor.

Evenimentul cel mai de seamă din domeniul politicii externe a fost înlocuirea statului partic cu unul persan, în Iran. În același timp a avut loc acolo și o mare reformă religioasă (226 e.n.). Ardașir, persanul, din dinastia sasanidă, înlăturase pe Artaban, ultimul rege partic și, sub steagul unei propagande spirituale bine susținută, consolidase, din punct de vedere politic și religios, un stat animat de un suflu nou, exaltat de învățăturile străvechi ale profetului Zoroastru.

În anul 231, Ardașir sasanidul atacă provinciile romane de pe Eufrat, pentru a relua un pămînt „frustrat", odinioară stăpînit de Cyrus cel Mare, de Darius și de Mithridate, regele Pontului. Sever Alexandru trebui să se hotărască să întîmpine o situație militară care nu era de competența sa. Legiunile îi strigau în față lașitatea și incapacitatea de soldat. A fost necesară intrarea în joc a chibzuitei Iulia Mammaea, pentru a strînge armatele de la Rhin și Dunăre, necesare apărării Orientului. Fiul său părăsea Roma, plîngînd și tremurînd, pentru o campanie la care se prezenta înarmat sufletește ca un filozof.

Putea oare Mammaea să-și lase singur feciorul atît de drag ? Ea îl însoți prin Iliria și Tracia pînă în Siria, ca nu cumva sănătatea lui Alexandru să fie în pericol ! Nu se gîndea cîtuși de puțin să-l vadă erou în genul ilustrului macedonean.

Coloana condusă de Alexandru a înaintat fără elan pînă la Eufrat. Soarele arzător — climatul torid și apa impură aduseră molimi grave în sînul armatei, nevoită în cele din urmă să se replieze spre Antiochia. Însuși Alexandru se îmbolnăvi de dizenterie, spre marea disperare a mamei. La Antiochia, incapacitatea șefului produse nemulțumiri grave printre soldați, potolite numai cu aurul Iuliei Mammaea. Marele noroc al împăratului a fost retragerea perșilor, anunțată de împărat într-un mesaj entuziast trimis Senatului. Urmară de îndată serbări, jocuri, distribuții de alimente, daruri pentru soldați etc., ca și cînd s-ar fi obținut o mare victorie. Dar veselia generală și liniștea împăratului nu se putură prelungi, din cauza situației militare încurcate de la Rin.

Pentru campania sa din Orient, Alexandru deplasase numeroase trupe de pe frontiera renană, o ocazie fericită creată triburilor germanice, pentru a trece fluviul ca să poată jefui Gallia. Se isca un nou război, dar mai întîi trebuia restabi-

lită disciplina legiunilor (234). Pe Rhin fuseseră aduse importante contingente iliriene, panonice şi trupe ecvestre de arcaşi recrutaţi din Orient. Se cereau serioase eforturi ca să se facă faţă atacurilor date de triburile alamane. Cele mai însemnate ajutoare au sosit din Balcani, sub comanda prefectului Maximinus Thrax, viitorul împărat.

Cînd Sever Alexandru şi Mammaea ajunseră în Gallia, la sfîrşitul anului 234, preparativele de război erau încheiate. Rhinul a fost trecut cu uşurinţă pe un pod de vase în direcţia Saalburg, dar cu o armată prea puţin disciplinată şi nu prea dispusă să se lupte serios în codrii Germaniei. Poate înspăimîntat de întunecimea acestor păduri care înghiţiseră, cu două secole mai înainte, cele trei legiuni ale lui Varus, împăratul încercă să cumpere pacea cu aur de la germani. Spre stupoarea tuturor, „barbarii" refuzară, eveniment ce produse scăderea prestigiului împăratului şi al mamei sale.

Maximinus Thrax, la origine cioban din Balcani, devenise popular între soldaţi prin statura şi forţa sa herculană. Era temut pentru ferocitatea, incultura şi brutalitatea sa. Sătui de moliciunea unui împărat fără calităţi de comandant şi de o împărătească avară, soldaţii proclamară împărat, la 18 martie 235, pe Maximinus. Strigau cu toţii în gura mare că este momentul „să scape de sub ascultarea unei muieri zgîrcite şi a unui tinerel fricos ce nu ieşea din voia mamei, şi să treacă de partea unui bărbat viteaz şi cu experienţă şi a unui tovarăş care, învăţat cu războiul, nu-şi lepăda niciodată armele..." (Herodian, VI, 9).

Din datele istoricului Herodian, rezultă că prăbuşirea lui Alexandru se datoreşte mamei sale :

„Alexandru, care tremura din toate încheieturile şi nu mai ştia pe ce lume se află, ajunse cu greu pînă la cort unde, în aşteptarea călăului, se aruncă în braţele mamei sale, jelindu-se şi, după cîte se pare, învinuind-o ca fiind singura răspunzătoare de soarta lui. Iar Maximinus, pe care toată armata îl recunoscuse împărat, trimise un tribun şi mai mulţi centurioni cu ordin să-l ucidă pe Alexandru, pe mama acestuia şi pe toţi cei din preajma lui care vor încerca să se împotrivească. Trimişii dădură buzna în cort omorînd pe Alexandru, pe Mammaea şi pe toţi cei care li se părură că ar fi prietenii şi oamenii ce se bucurau de preţuirea lui... Şi domnia lui Ale-

xandru nu ar fi fost, cu adevărat, obiectul unor critici, dacă nu ar fi existat învinuirile de avariţie şi de micime de suflet care i s-a adus din pricina mamei sale" (Herodian, VI, 9).

Cum în acea epocă împăraţii mureau mai toţi asasinaţi, Sever Alexandru se obişnuise cu această idee, zicînd adesea că numai oamenii mari au pierit de pe urma unei morţi violente. Mîna soldăţească care l-a lovit pe el i-a ucis şi mama.

Tragedia ultimilor reprezentanţi ai dinastiei africano-siriene s-a petrecut în satul denumit *vicus Britannicus*, situat în apropiere de actualul oraş Mainz.

Urmaşii lui Septimius Severus, conduşi de femei siriene, nu au reuşit să atingă obiectivele politicii ce şi-au propus. Nu femeile siriene au fost de vină, ci criza generală spre care păşea imperiul. Dintre principesele siriene, Mammaea a adus timp mai îndelungat strălucire dinastiei. Roma nu a văzut însă cu ochi buni o dominaţie orientală prin femei.

Alexandru şi mama sa au fost reabilitaţi *post mortem*, după domnia de trei ani a lui Maximins Thrax (235—238). Senatul considerase pe Alexandru ca un împărat al său, deci nu putea uita modestia şi simplitatea aceluia. Brutalul Maximinus a ordonat condamnarea memoriei celor doi şi sfărîmarea monumentelor ce le fuseseră ridicate. Gallienus (253—268) i-a pus însă în rîndul zeilor şi a organizat serbări în amintirea lor.

Cele patru împărătese siriene se deosebeau ca fizic şi ambiţii. Avuseseră comune originea orientală, misticismul de care erau stăpînite şi orgoliul de a domni ca regente sau asociate. Timp de aproape o jumătate de secol au ţinut în mîna lor destinele Romei, unde şi-au impus prestigiul, inteligenţa, frumuseţea şi neînfricarea. După patru decenii, va apărea o altă principesă orientală cu care vor fi comparate: Zenobia, doamna Palmyrei şi a deşerturilor.

ZENOBIA

Regina deșerturilor

Oaza în care avea să se dezvolte mai tîrziu orașul Palmyra, din mijlocul inospitalierului deșert sirian, a fost mai multe milenii un simplu loc dotat cu apă potabilă și ocne de sare, vizitat periodic de nomazii din pustiuri. Numai către finele mileniului al II-lea î.e.n. găsim acolo o populație sedentară. Textele cuneiforme ale regelui asirian Tiglatphalasar I (1115—1100) menționează prima dată numele oazei : *Tadmor,* toponimic tradus de greci și romani în forma *Palmyra,* adică „orașul palmierilor". În tot cursul mileniului I î.e.n., Tadmorul a fost disputat între asirieni, babilonieni, perși, seleucizi și romani, pentru ca, în primele trei veacuri ale erei noastre, lupta pentru stăpînirea Palmyrei să se desfășoare între Roma pe de o parte, Parthia și mai apoi Persia, pe de altă parte.

Populația palmiriană s-a format din amestecul a numeroase triburi semite și nomade, care au adoptat, odată fixate în fertila oază, scrierea arameniană, mai tîrziu și pe cea greacă. Întreaga istorie a orașului a însemnat o luptă continuă pentru menținerea independenței sale față de puternicii vecini, de la este de Eufrat și dinspre coastele Mediteranei Orientale. Marea sa dezvoltare economică a început de îndată ce Traian a încorporat-o Imperiului roman (114 e.n.), de cînd Palmyra devine, prin excelență, un oraș caravanier. Hadrian vizitase această cetate a deșertului prin anul 129 e.n. Atunci îi acordase titlul de *colonia,* urmat de un fel de autonomie fiscală și administrativă internă, ca ea să poată aduce Romei importante avantaje economice și militare. Concomitent, orașul se bucura și de organe de conducere de un caracter oarecum democratic, ca Senatul (consiliul comunal) și adunarea po-

porului palmirian. În sînul lor deţineau puterea marii negustori caravanieri şi proprietarii locali de ateliere.

Puterea economică a Palmyrei se detaşează clar din faimoasa lege fiscală (numită şi tariful vamal) dată, la 18 aprilie 137, de către senatul oraşului şi ajunsă la noi într-o inscripţie bilingvă (greacă şi arameniană). Sînt specificate în cuprinsul ei taxele vamale ce trebuiau achitate de negustorii caravanieri arendaşilor de impozite romani (publicanii), pentru importul şi tranzitul următoarelor mărfuri : sclavi, alimente diferite, lînă, purpură, parfumuri, uleiuri fine, vinuri de lux, sare, echipamente diferite, vite, piei, mătase, fructe uscate etc. Tariful avea un caracter protecţionist pentru mărfurile ce se produceau în atelierele din Palmyra şi aplica taxe aproape duble pentru cele aduse din altă parte, tranzitate sau destinate consumului local. Cîştiguri mari realizau negustorii caravanieri de pe urma unor mărfuri exotice de lux, importate din India şi China, ca parfumurile şi mătasea. Ele pătrundeau cu corăbiile prin Golful Persic, apoi pe spatele cămilelor, pe cursul Eufratului, pentru ca din Palmyra să fie trimise spre coastele răsăritene ale Mării Mediterane. Toate aceste mărfuri transportate pe cămile şi catîri, cu mari riscuri din cauza nesiguranţei drumurilor, se plăteau în afară numai cu aur greu, ceea ce a contribuit la ruinarea economică a Imperiului roman.

Izolată în mijlocul unor deşerturi greu de străbătut, Palmyra, ca nod caravanier, vehicula aceste mărfuri, prin negustorii săi, în provinciile europene ale Imperiului roman, asigurînd oraşului mari profituri. Toţi autorii antici afirmă că acest comerţ de tranzit a fost secretul prosperităţii Palmyrei. Mica industrie locală a oraşului prelucra mai ales pieile şi metalele preţioase. Aristocraţia palmiriană, în sculpturile funerare, poartă numeroase bijuterii de producţie locală. Atunci cînd Aurelian va tîrî pe captiva Zenobia în faimosul său triumf, regina era copleşită de greutatea bijuteriilor cu care se împodobise în anii săi de glorie.

Roma a dus o politică de apropiere faţă de aristocraţia negustorească a oraşului din deşert, acordînd titlul de cetăţean roman exponenţilor unor proeminente familii palmiriene. Din teritoriul Palmyrei şi din oazele siriene, ea a recrutat excelenţi arcaşi şi călăraşi pentru trupele auxiliare. Între imperiu şi Palmyra, relaţiile politico-economice s-au menţinut exce-

lent, profiturile fiind avantajoase pentru ambele părți, pînă în momentul cînd, pe la mijlocul secolului III e.n., se deschidea marea criză a statului roman. Sub scutul legiunilor romane, orașul din milenara oază prosperase sub raport economic și urbanistic, iar Roma obținuse importante mărfuri și venituri fiscale de pe urma comerțului de caravane. Statul parților de dincolo de Eufrat sprijinea și el comerțul caravanier al Palmyrei, pentru aceleași venituri fructuoase. Dar în anul 227 e.n. dinastia Arsacizilor din Parthia a fost răsturnată de cea persană a Sasanizilor, ostilă comerțului de tranzit al caravanelor și dornică să anexeze Palmyra. În acest moment critic se remarcă familia de origine arabă a odeinaților, ilustră încă din timpul domniei lui Septimius Severus (193—211) care-i acordase rangul senatorial și gentiliciul Septimius.

Cînd Roma nu va mai fi în stare să-și apere fruntariile orientale, se va ridica marele Septimius Odeynat, cel ce va prelua această sarcină, dusă mai departe de soția sa — faimoasa regină Zenobia.

Istoriografii latini și greci vorbesc cu multă admirație despre viața activă, pasiunea pentru război și vînătoare a lui Odeynat. Acest fondator al „imperiului palmirian" poseda o remarcabilă clarviziune în ceea ce privește cunoașterea oamenilor ; se bucura de perspicacitate în prevederea evenimentelor și a momentului cînd trebuia să atace cu îndrăzneală. A știut să menajeze susceptibilitățile romane, renunțînd la titluri pompoase cu caracter imperial și păstrînd o fidelitate mai mult formală față de Roma.

În anul 260, împăratul Valerian a fost înfrînt dezastruos la Edessa, în Siria, prins și dus în captivitate de către regele Sapor I al Persiei. Tot sistemul de apărare roman din răsărit fusese destrămat. Odeynat, care luă conducerea la Palmyra, trebuia să se gîndească la apărarea Orientului numai cu forțe locale. În momentul cînd Sapor I se întorcea spre Eufrat cu o bogată pradă și numeroși captivi din provinciile romane orientale, șeful palmirian găsi că este momentul să acționeze cu repezeală și prin surprindere. Pe cînd regele Persiei se pregătea liniștit să treacă Eufratul, se trezi atacat pe neașteptate de o armată de cavalerie răsărită din deșert. Într-o clipă se nărui prestigiul persan și, indirect, fu restabilit cel roman, prin cutezanța unui palmirian ce comanda o armată de nomazi ai deșertului ! Sapor a pierdut întreaga pradă, tezaurul

de război și chiar haremul. Împăratul Gallienus (253—268) rămase amărît, aflînd că un „barbar" răsăritean învinsese pe temutul despot persan. Cu toate acestea îi recunoscu titlul de rege și-i acordă lui Odeynat comanda supremă a tuturor trupelor romane din Orient. Numai administrația civilă și financiară din răsărit mai rămînea sub control roman.

Cu consimțămîntul lui Gallienus, Odeynat a organizat împotriva perșilor o mare expediție, dincolo de Eufrat și Tigru (262). Alături de cavaleria grea palmiriană și arcașii recrutați din Siria participau și contingente de infanterie romană, toate puse sub comanda lui Odeynat. S-a recucerit provincia Mesopotamia și a căzut Ctesifonul, vechea capitală a Parthiei. Dar drumul victorios al lui Odeynat a luat sfîrșit ; în spatele oștilor sale, goții invadaseră Asia Mică. În timp ce mergeau împotriva acestor „barbari", iscusitul general palmirian împreună cu fiul său din prima căsătorie, Herodius, au căzut victima unui complot (266), asupra căruia nu posedăm date prea clare. După unele știri antice neverificate, însăși Zenobia ar fi fost amestecată în acest complot, dornică să se debaraseze de un bărbat prea autoritar ca Odeynat și, în același timp, să înlăture de la domnie pe fiul ei vitreg, Herodius. Se știe că, imediat după asasinat, ambițioasa Zenobie s-a proclamat regină și tutorele celor doi fii ai săi născuți din căsătoria cu Odeynat, în numele cărora ea urma să conducă. Inscripțiile amintesc însă numai de fiul său Vaballat, asupra căruia mama a exercitat o regență efectivă (266—272).

Ca și în cazul Cleopatrei, destinul Zenobiei a stîrnit interesul multor istorici latini și eleni. Fantezia multora a brodat în jurul ei o serie de fapte cu totul ireale sau meritînd o încredere limitată. Asemenea fantasmagorii se întîlnesc îndeosebi în *Viața Zenobiei* inclusă în seria celor „30 de tirani", din cunoscuta culegere de biografii ale împăraților romani *(Historia Augusta)*. Numele acestei prime femei de origine arabă care a cucerit puterea în Orient era Bat-Zabbai, în forma lui palmiriană, și însemna „fiica lui Zabbai", un principe de seamă din oazele deșertului, stabilit în oraș de mult timp. Tatăl său se mai numea și Antiochos și era membru al uneia dintre familiile ilustre aparținînd aristocrației din Palmyra.

Figura reginei din deșert s-a reliefat puternic în ochii contemporanilor, ca o energică șefă a „imperiului palmirian", în momentul cînd lumea romană aluneca spre prăbușire. Ea a

domnit pe aceleaşi locuri ca şi legendara Semiramis şi îi plăcea să fie comparată cu faimoasa Cleopatra. Istoria civilizaţiei Vechiului Orient a început să se nască pe malurile Nilului şi Eufratului, iar sfîrşitul ei s-a pecetluit cu dispariţia oraşului Palmyra al Zenobiei. Retorii au amplificat sau au ticluit fel de fel de povestioare în legătură cu inteligenţa, curajul, frumuseţea, înţelepciunea, cunoştinţele ştiinţifice şi cu viaţa castă a Zenobiei. Istoria Palmyrei s-a contopit treptat cu calităţile acestei femei amintite în panegiricele care au alimentat treptat domeniul literaturii şi artei universale. Sculptura antichităţii romane tîrzii ne-a transmis numai imagini monetare ale Zenobiei, prea modeste pentru a reconstitui fizicul ei. După indicaţiile lor se poate spune doar că era de statură scundă şi cu buzele puternic strînse, semn al unei energii stăruitoare. Dar din relatările tuturor biografilor se detaşează o trăsătură esenţială a caracterului reginei palmiriene : o ambiţie nemăsurată, dusă pînă la riscul prăbuşirii, numai ca să ţină ferm „dulceaţa domniei" în mîinile sale de femeie. Odată dezarticulat acest resort al sufletului său, Zenobia s-a prăbuşit în chip tragic.

Faptele arată de asemenea că, de îndată ce frînele au încăput în mîinele sale, regenta a instaurat o orientare politică externă şi internă cu totul contrarie celei păstrate de prudentul Odeynat. Dacă soţul său se străduise să nu stîrnească suspiciunile romane, păstrînd un fel de „vasalitate" faţă de Roma, Zenobia se afişă imediat ca duşmană a imperiului, ca aliată a Persiei şi, gata cu armele ridicate, era dispusă a brava în chip deschis legiunile împăratului. Odeynat îngăduise funcţionarea obişnuită a organelor aşa-zis democratice ale cetăţii palmiriene, adică senatul şi adunarea poporului. Sub regimul despotic introdus de Zenobia, ele au amuţit definitiv.

În ambele direcţii politice, istoricii au judecat noua orientare — cu totul greşit. Ea părăsea alianţa romană pentru a se arunca în braţele Imperiului persan, care nu dorea altceva decît să înghită Palmyra. Ruptura cu Roma priva Palmyra de mandatul dat cîndva lui Odeynat ca *dux Romanorum* în Orient ; legiunile ce trebuiau să constituie elementul de bază al infanteriei palmiriene precum şi maşinile perfecţionate de asediu ieşeau cu totul de sub comandamentul generalilor Zenobiei, lăsînd un periculos gol în armata ei. Regimul

despotic instituit în treburile interne ale oraşului i-a înstrăinat, în bună parte, simpatia populaţiei.

Ostilitatea regentei faţă de Roma s-a arătat imediat după moartea lui Odeynat. Gallienus găsi momentul potrivit ca, în locul celui dispărut, să fie numit un comandant roman, în persoana prefectului pretoriului, Heraclianus. El veni cu mandatul ferm de a continua ofensiva împotriva perşilor, deschisă cu succes de mai mulţi ani de către Odeynat. Statul-major al regentei refuză însă să se subordoneze noului *dux Romanorum*. La îndemnul consilierilor săi politici, Zenobia dădu ordin unităţilor palmiriene să atace din spate pe generalul roman. Prinse între două fronturi, trupele romane au suferit un mare eşec, urmat de retragerea lor totală de pe linia Eufratului şi din Siria, unde rămîneau stăpîne garnizoanele de cavalerie grea ale Palmyrei. Pentru Zenobia, această acţiune trădătoare constituia un strălucit succes strategic, dar din punct de vedere politic — o mare greşeală. Regenta avea acum terenul liber în Orient şi ruptura cu Roma era definitivă. Gallienus, mai apoi Claudius al II-lea (268—270), prea ocupaţi cu războaiele din Occident, au acceptat deocamdată această situaţie.

Dificultăţile militare în care se zvîrcolea Imperiul roman prin anii 267—269 i-au îngăduit Zenobiei să-şi lărgească graniţele, prin anexarea unor provincii romane limitrofe. În chip lent şi insinuant, trupele ei s-au infiltrat pe întreg teritoriul Siriei, de unde legiunile romane s-au retras treptat. Dacă ar fi să judecăm după efigiile monedelor emise pînă în 269 de către atelierele monetare din Antiochia, capitala Siriei, pe care apar regulat portretele împăraţilor romani alături de ale regentei şi fiului său, Roma păstra încă un simulacru de supremaţie în această provincie.

În realitate, stăpînă a Siriei devenise Zenobia.

Ambiţioasa prinţesă arabă dorea să cîştige simpatia aristocraţiei siriene, din partea căreia putea primi un însemnat concurs militar şi elemente de cultură elenă. Printre consilierii săi politici şi militari întîlnim figuri de sirieni, ca aceea a filozofului neoplatonician şi retor, Cassius Longinus, care mai tîrziu va plăti cu viaţa serviciile aduse Zenobiei. Gînditorul venise din Edessa la curtea din Palmyra, încă de pe timpul lui Odeynat, căruia îi adresase un fel de panegiric scris în limba grecească. În „Oraşul palmierilor", Longinus crease

un cerc intelectual şi atrăsese acolo mulţi filozofi şi oameni de litere eleni, cum a fost filozoful Porphyrios. Ca „profesor de limbă şi literatură greacă“ al Zenobiei, Longinus a ajuns unul dintre principalii săi consilieri politici şi, dacă ar fi să credem afirmaţiile din izvoarele istorice latine, el ar fi îndemnat-o pe ambiţioasa regentă să se ridice împotriva Romei.

Fidelă politicii sale de a se alia cu perşii, Zenobia a făcut marea greşeală de a părăsi în folosul acelora provincia romană Mesopotamia şi de a-şi rotunji graniţele pe seama ţinuturilor romane din vest, slab apărate de către legiuni. Căuta să profite de orice moment critic prin care trecea imperiul ca să-şi consolideze puterea să-şi ducă hotarele pînă la Marea Egee. Astfel, se folosi de situaţia grea a imperiului din anul 269, cînd toate forţele romane fuseseră concentrate la sud de Dunăre pentru a face faţă marelui atac gotic, încheiat fericit pentru Roma, prin victoria de la Naissus (Niş). Visurile ei de hegemon al Orientului şi sfaturile consilierilor politici o determinară, mai tîrziu, să înlăture imaginea împăratului de pe monedele bătute în atelierele sale şi să lase drept efigii numai chipul său şi al lui Vaballat.

Sfătuită de camarila militară de la curte, Zenobia ordonă generalului său Zabdas să înceapă operaţiile pentru anexarea Egiptului, grînarul Romei înfometate şi punctul de plecare spre Indii a expediţiilor comerciale. Provincia constituia proprietatea personală a împăratului. Pierderea ei a însemnat foamete la Roma, creşterea considerabilă a veniturilor vistieriei palmiriene şi ruperea legăturilor economice ale imperiului cu Orientul Apropiat sau mai Îndepărtat. Istoricul Zosimus (sec. IV) ne spune că Zabdas a pornit împotriva Egiptului cu o armată de 70 000 de soldaţi „formată din contingente palmiriene, siriene şi barbare“, avînd drept ghid al drumurilor pe egipteanul Timogenes, un refugiat de la curtea Zenobiei. Anexarea Egiptului nu a fost o treabă prea uşoară : populaţia locală, alături de puţinele trupe romane staţionate în Valea Nilului, a opus o rezistenţă destul de serioasă. După o serie de lupte înverşunate, garnizoanele Zenobiei s-au instalat în Egipt. Dar nu mult timp după acest prim succes, o flotă romană, condusă de un oarecare Tenagio Probus, debarcă la gura Nilului, răscula pe localnici şi alungă o parte din garnizoanele Palmyrei. Timogenes însă reuşi să-l atragă pe amiralul roman într-o cursă, unde fiind prins, acesta se sinucise.

Pentru a doua oară Egiptul intra sub ascultarea reginei deșertului.

Îmbătată de succesele obținute în Valea Nilului, Zenobia își aruncă imediat forțele asupra Asiei Mici. Același Zabdas ocupă, în numele reginei, toate posesiunile romane, pînă lîngă Bosfor — unde numai orașul Chalchedon nu-i deschise porțile. De acum, Marea Egee despărțea cele două imperii, iar Roma pierdea, o dată cu provinciile, toate drumurile comerciale și resursele economice din Orient. Cînd Imperiul roman se găsea în momentul cel mai critic din perioada anarhiei militare, pe tron se urcă Aurelian (martie 270). În același timp, Zenobia atinsese apogeul primei etape a ambițiilor sale, în ceea ce privește stăpînirea Orientului. Gîndul ei se îndrepta către Occident, spre o aventură ce nu putea fi dusă pînă la capăt de armata sa eterogenă, lipsită de infanterie și mașini de asediu și prea dispersată în raport cu efectivele modeste de care dispunea.

Energia și reputația lui Aurelian se impuseseră pe frontierele dunărene, unde, ca ofițer de cavalerie, stătuse mereu cu mîna pe sabie în fața atacurilor goto-carpice. Ajuns la tron, el preferă să încheie un acord cu Vaballat și Zenobia, acceptînd provizoriu *statuquo*-ul ce se crease în Orient (martie-august 270). Convenția celor trei a avut ecou în epigrafia și numismatica din imperiul palmirian, unde regenta și fiul său apar cu cele mai pompoase atribute și titulaturi. Înțelegerea prevedea ca Zenobia și fiul său să rămînă conducători în Orient, iar Aurelian în Occident. Grava situație de la Dunăre, Rhin și din nordul Italiei l-au silit pe Aurelian să accepte temporar această umilință, rezultînd din tratatul semnat cu stăpînii Palmyrei. Aștepta momentul potrivit ca să lichideze toate urzelile teritorial-politice ale Zenobiei. În aceste clipe grele pentru imperiu se decisese Aurelian să părăsească Dacia (271).

Pînă la înțelegerea făcută cu Aurelian, Zenobia și fiul său purtaseră titlurile de regi. O inscripție bilingvă (greco-palmiriană) din acea vreme sună astfel, în ceea ce privește titlurile celor doi : „Pentru sănătatea și victoria lui Septimius Vaballat Athenodoros, ilustru rege al regilor și conducător al întregului Orient, fiul lui Septimius Odeynat, rege al regilor și pentru sănătatea Septimiei Bat-Zabbay (=Zeno-

bia), ilustra regină, mama regelui regilor, fiica lui Antiochus M.XIV".

După perfectarea înţelegerii din anul 270, Zenobia poartă numai titlul de „regina mamă". Vaballat este numit de textele inscripţiilor, în papiri şi în legendele monedelor : „bărbat de rang consular, rege, împărat, şeful administraţiei şi al finanţelor, duce al Romanilor".

Dar atunci cînd cei doi s-au declarat total independenţi faţă de Roma (cf. mai jos, p. 346), ei şi-au arogat titulaturi egale cu ale lui Aurelian. Pe monede şi în principalele documente oficiale, suveranii Palmyrei se intitulează acum *Augustus* şi *Augusta,* titluri onorifice acordate de Senat numai împăraţilor Romei. Mai mult, pe aceleaşi monede, portretele lui Vaballat şi ale Zenobiei sînt prezentate după eticheta curţii imperiale : primul cu coroana radiată pe cap şi îmbrăcat cu mantia *paludamentum* (semne distinctive ale împăratului roman), iar a doua, purtînd pe frunte diadema semilunară, întocmai ca împărătesele din Roma. Titlurile de *Augustus* şi *Augusta,* coroana radiată şi diadema semilunară arătau că cei doi se considerau egali cu Aurelian şi că erau, ca şi acela, imagini terestre ale unor zei supremi. Vaballat şi Zenobia băteau monede numai cu numele şi portretele lor, fapt ce constituia faţă de Aurelian o sfidare şi o adevărată declaraţie de război. Flavius Vopiscus, biograful lui Aurelian, ne mai informează că ambiţia fără măsură o îndemnase pe Zenobia să-şi construiască de pe acum un car de triumf, pe care să intre cu marea pompă a victoriei pe străzile Romei. Dar pe acest car ea va urca în calitate de captivă, un an mai tîrziu ! Se pare că asemenea „nebunii", mama-regină le-a iniţiat sub îndemnul consilierilor săi, adevăraţii autori morali ai dezastrului ei de mai tîrziu.

Fidel apărător al unităţii teritoriale a Imperiului roman, Aurelian a luat iniţiativa lichidării uzurpatorilor palmirieni, în momentul cînd asigurase frontierele dunărene şi renane, potolise ostilitatea Senatului şi sugrumase răscoala lucrătorilor monetari din Roma. Imperiul galo-roman al lui Tetricus, rupt şi el din trunchiul marelui imperiu (260), se arăta pacific şi nu crea încă dificultăţi militare împăratului. Sorocul unui marş împotriva Orientului se arăta dintre cele mai surîzătoare. Sapor I, regele persan, aliat al Zenobiei şi duşman feroce al Romei, intrase într-un fel de pasivitate pacifică, din

pricina vîrstei sale înaintate, iar la curtea sasanidă, luptele pentru succesiune deja începuseră. Alianța Zenobia — Sapor I nu va funcționa, tocmai în momentele cele mai critice pentru Palmyra.

De îndată ce Zenobia a fost informată de pregătirile militare ale lui Aurelian, a căutat să smulgă rivalului său avantajul inițiativei, prin proclamarea oficială a independenței statului palmirian (februarie-august, 271). S-a emis apoi un decret, prin care se instituia un fel de „embargo" asupra cerealelor ce trebuiau expediate din Egipt în Italia. Acesta anunța „războiul foamei" declarat Romei de regină!

Că sistarea trimiterii cerealelor egiptene pentru Italia constituia o mare primejdie pentru alimentarea Romei rezultă din primele inițiative militare ale lui Aurelian. O armată comandată de Probus, cel mai bun general al lui Aurelian și viitor împărat, debarca, la începutul toamnei anului 271, pe malurile Nilului. Acolo, omul împăratului obținu sprijinul unei importante părți a populației egiptene, nemulțumită de dura administrație palmiriană. Zenobia nici nu avu timpul necesar să reacționeze în fața expediției lui Probus. Ea găsi preferabil să grupeze și să mențină intacte toate forțele în fața coloanei conduse de Aurelian asupra Asiei Mici.

Pe cînd Probus alunga ultimele detașamente palmiriene din țara faraonilor, Zenobia prezida la Palmyra un mare consiliu de război, convocat pentru a lua măsurile necesare apărării imperiului palmirian. În fața acestui consiliu, regina a cerut de asemenea reînnoirea jurămîntului de fidelitate din partea șefilor armatei, a lui Zabdas, comandant suprem și a lui Zabbay, comandantul garnizoanei din Tadmor-Palmyra. Superstițioasă ca orice orientală, ea trimise solii religioase ca să fie consultate unele oracole, cum era cel al lui Apollo Sarpedon din Seleucia și al Venerei din Aphaca Siriei. Se spune că răspunsurile primite din ambele părți au fost defavorabile pentru regentă.

La sfîrșitul anului 271, Aurelian a părăsit Roma și, în fruntea unei mari armate a trecut Bosforul, pe la Byzanț. Împăratul a fost primit cu entuziasm de orașele Asiei Mici, nemulțumite și ele de stăpînirea Zenobiei. Forțele palmiriene se concentraseră în trecătorile munților Taurus, pe locurile unde odinioară, și Darius al III-lea Codomanul, regele Persiei, încercase să împiedice drumul lui Alexandru Macedon. Orașul Tyana, situat într-un punct de mare importanță strategică, fu

primul ce bară marşul lui Aurelian. Zenobia aplica o tactică iscusită prin care urmărea să-şi menajeze trupele bine adăpostite în văile munţilor Taurus şi, în acelaşi timp, să ducă un război de întîrziere. Spera că, între timp, „barbarii" vor ataca din nou provinciile dunărene şi că bătrînul Sapor I se va mişca şi el împotriva Romei.

Dacă în oraşul Tyana, Aurelian nu ar fi găsit un trădător care să arate romanilor punctul slab al întăriturilor, legiunile sale ar fi zăbovit mult timp sub zidurile cetăţii. Spre nemulţumirea soldaţilor, împăratul refuză pedepsirea şi jaful oraşului cucerit, în cele din urmă. Biograful său afirmă că protecţia împăratului s-ar fi datorat respectului faţă de memoria celebrului magician Apollonius din Tyana. În realitate, clemenţa imperială de a menaja oraşele siriene, supuse Zenobiei, urmărea destrămarea prestigiului aceleia şi cîştigarea simpatiei populaţiei locale, înrolată acum cu entuziasm sub steagurile romane. Este posibil ca tocmai această ostilitate a locuitorilor să-l fi determinat pe Zabdas să evacueze „porţile siriene" de la Issus, un admirabil punct strategic. Acolo, Aurelian putea fi ţinut în respect, ca şi odinioară Alexandru Macedon, în faţa perşilor. Zabdas a ordonat însă o retragere generală, pe cursul fluviului Oronte, alegînd ca pivot strategic oraşul Antiochia, metropola Siriei. La Antiochia îşi stabilise cartierul şi Zenobia, care întovărăşea tot timpul armatele sale.

Trupele lui Zabdas erau alcătuite din circa şapte zeci de mii de luptători călăraşi şi arcaşi, completate de o slabă infanterie. Cavaleria grea palmiriană se compunea din aşa-zişii *catafractari*, sau *climbanari*, călăraşi îmbrăcaţi cu cai cu tot în zale de fier sau de piele, armată capabilă a ataca în masă, dar greoaie în manevrele operate pe cîmpul de luptă. Atacul se deschidea de către linia de arcaşi sirieni, plasată în faţa cavaleriei. După ce acopereau pe inamic, la mare distanţă, cu un nor de săgeţi, arcaşii se retrăgeau ca să facă loc liber iureşului cavaleriei de catafractari. Atacul masei cuirasate de cavalerie avea succes la început prin şocul său puternic, dar mai apoi, ea se împrăştia obosită, pierderea contactul cu pedestrimea şi putea fi uşor lichidată în grupuri de către legionarii romani.

Compoziţia trupelor lui Aurelian apărea diferită faţă de oştirea palmiriană. Împăratul dispunea în primul rînd de o cavalerie uşoară, modestă ca efectiv, dar formată şi instruită

chiar de el : în escadroane mobile cavaleria manevra cu repeziciune. Forţa armatei sale se baza însă pe robusta falangă a legiunilor, o infanterie compactă şi disciplinată, peste care nu se putea trece uşor. Era însă cu totul lipsit de cavalerie grea şi de arcaşi iscusiţi, elementele tactice de bază ale armatei Zenobiei. Numai lupta corp la corp a infanteriei romane şi manevrele de învăluire ale cavaleriei uşoare puneau în încurcătură pe catafractarii palmirieni şi pe arcaşii nomazi ai Siriei. Poziţiile de luptă organizate de Zabdas, pe malul fluviului Oronte, aveau în vedere tocmai evitarea unor ciocniri directe cu sulițele legionarilor.

Prima mare confruntare cu armatele Zenobiei avu loc pe fluviul Oronte, în vecinătatea Antiochiei. Lupta s-a dat între cele două tipuri de cavalerie, după o tactică deja cunoscută. Catafractarii Zenobiei au reuşit să împrăştie, la început, escadroanele de mauri şi dalmaţi ale lui Aurelian, dar, urmărindu-le pe cîmpie o zi întreagă sub soarele arzător, caii palmirienilor şi-au sleit puterile sub greutatea armurilor şi a căldurii caniculare. Atunci a fost momentul favorabil pentru intervenţia legiunilor iliriene ale lui Aurelian, odihnite şi rămase pînă aci în rezervă. Ele au trecut Orontele şi au pus pe fugă întreaga armată a lui Zabdas, care — demoralizată — se afla acum în retragere spre Antiochia. De teama unei revolte a populaţiei din oraş, Zenobia a răspîndit zvonul cum că romanii ar fi fost înfrînţi şi că Aurelian a căzut prizonier în mîinile ei. Diversiunea a prins şi astfel, armata lui Zabdas s-a putut retrage în cursul nopţii, pînă la oraşul sirian Emesa, pentru a organiza acolo o nouă linie de rezistenţă. A doua zi, Aurelian era primit în triumf de către antiochieni. Împăratul nu se grăbi să urmărească îndeaproape inamicul în retragere, după importantul succes militar, moral şi material, obţinut în bătălia de la Antiochia. El dădu timp de odihnă trupelor sale ostenite şi le întări rîndurile cu efective proaspete, formate din legiunile dunărene, cohortele pretoriene şi detaşamentele dalmate, ce veneau din urmă. La acestea se adăugară şi formaţii auxiliare, furnizate de regiunile proaspăt eliberate de sub guvernămîntul Zenobiei.

După ce rezolvă conflictul dintre comunitatea creştină din Antiochia şi episcopul ei Paul din Samosata, favoritul Zenobiei, pe care-l expulsă, împăratul decretă aceeaşi politică de clemenţă faţă de fugarii antiochieni. Aurelian proclamă o

amnistie generală și iertă pe cei fugiți sub cuvînt că „ei părăsiseră orașul numai de teama unor represalii". Toți reveniră la vetre, lăudînd pe împărat și blestemînd pe regină.

De la Antiochia la Emesa, unde se oprise armata palmiriană, trupele romane nu întîlniră nici o rezistență. Zabdas împreună cu Zenobia aleseseră pentru luptă cîmpia din jurul Emesei, deoarece terenul plan se preta manevrelor largi pentru cavaleria grea, principala lor forță. Cît de slabă era simpatia pentru Zenobia, din partea sirienilor, se vede și din faptul că la Emesa mulți se înrolară sub steagurile romanilor. Se pare că în timpul încleștării ce avu loc, Zenobia a stat tot timpul alături de comandantul său, generalul Zabdas, ca să-și încurajeze luptătorii.

Bătălia de la Emesa s-a desfășurat în aceleași condiții ca și cea de la Antiochia. Climbanarii cuirasați ai Zenobiei atacară cu multă ardoare cavaleria ușoară a lui Aurelian, care, conform aceleiași tactici, se dispersă pe cîmpie, ca să-i dividă și să-i obosească pe palmirieni. În cele din urmă intrară în luptă legionarii și puseră pe fugă grupurile de catafractari, care se refugiară în dezordire după zidurile cetății de la Emesa. Lupta era pierdută pentru regină, din cauza aceleiași erori strategice.

Disperată, Zenobia convocă imediat consiliul de război și cu toții fură de acord să părăsească Emesa, unde populația aștepta momentul propice să ridice armele împotriva palmirienilor. Atît de precipitată a fost retragerea Zenobiei spre Palmyra, încît se văzu silită să părăsească tezaurul și o mulțime de bagaje prețioase, intrate apoi ca pradă în mîinile lui Aurelian. Cu această pradă, împăratul și-a răsplătit copios soldații ce luptaseră vitejește la Tyana, Antiochia și Emesa. De trofeele capturate de la Zenobia, a beneficiat și templul zeului solar El-Gabal din Emesa, pe care împăratul l-a vizitat cu multă pioșenie.

Apoi fără a mai pierde timpul, el plecă pe urmele Zenobiei, prin deșertul neospitalier al Siriei, pe drumuri călcate numai de caravane. Străbătu peste trei sute de kilometri, prin locuri pustii, cu oaze dispersate și lipsite de izvoare suficiente, mărșăluind sub soarele torid al primăverii înaintate. Soldații împăratului luptară pe acest parcurs cu nomazii deșertului, din timp cumpărați și îndemnați de Zenobia să hărțuiască și jefuiască pe romani. În cele din urmă, ca să evite atacurile lor, Aurelian folosi „arma de aur" a Zenobiei. Hoții deșertului au

fost plătiți copios și angajați să sprijine armata romană, asigurînd aprovizionările, securitatea convoaielor și poliția deșertului. În scurt timp, el reuși să-și recruteze o bună parte dintre triburile arabe ale deșertului, plătite din tezaurul palmirienilor, capturat la Edessa.

Ajuns în fața Palmyrei, împăratul își dădu seama că nu o va putea lua cu asalt. Orașul poseda o centură de ziduri de apărare foarte puternică, lungă de 12 kilometri, iar luptele de stradă ar fi provocat mari dificultăți legionarilor. Zidurile care protejau orașul, precum și alte sisteme defensive fuseseră ridicate de către prevăzătoarea Zenobie. Cea mai potrivită tactică consta în blocarea totală a asediaților, așteptîndu-se, cu răbdare, ca foametea și alte lipsuri săi sileasca la capitulare.

Vizitatorul poate admira azi de pe colinele învecinate, numeroasele ruine gălbui ale Palmyrei, înecate de vegetația luxuriantă a oazei. Monumentală apare de la distanță artera principală a orașului, lungă de 1 100 de metri, lată de 11 metri și flancată în lungul troatoarelor de portice grandioase, alcătuite din 375 de perechi de coloane, înalte de 17 metri și terminate cu elegante capiteluri corintice. Pe trunchiul multor coloane fuseseră fixate console, ca să suporte statui din bronz sau marmură ce înfățișau marile personalități politice ale orașului sau chipuri de negustori bogați, darnici din punct de vedere edilitar-urbanistic. Una dintre inscripții, gravată pe o atare consolă, în text grecesc și palmirian, sună astfel: „Aceasta este statuia Septimiei Bat-Zabbai (=Zenobia), prea ilustra și pioasa noastră împărăteasă, ridicată în onoarea stăpînei lor, de către distinșii bărbați, Septimius Zabdas, comandant șef al armatei și de către Zabbai, guvernatorul militar al Palmyrei, în luna august a anului 582“ (=271 e.n.). Monumentul înălțat de aceste căpetenii militare, consfințea jurămîntul de fidelitate depus de cei doi generali de seamă, după ce augusta lor stăpînă își etalase titlurile onorifice pe același postament cu ale împăratului Romei.

Arheologii sirieni, ajutați de numeroase misiuni științifice străine, au dezgropat din nisipul ce s-a așternut de veacuri peste ruinele Palmyrei, numeroase temple, coloane, arcuri de triumf, terme, agora, teatrul etc. Majoritatea acestor monumente fuseseră ridicate de către Odeynat și Zenobia. Ele mărturisesc bogăția urbei deșertului sirian și gustul artistic

din timpul unor domnii puternice, monumente făcute una cu pămîntul de prădalnicele legiuni ale lui Aurelian.

Totul fusese pus la punct în ceea ce privește apărarea militară a capitalei, în afară de strîngerea unor cantități suficiente de provizii, care să asigure susținerea unui asediu îndelungat. Nici oștile lui Aurelian nu dispuneau de îndestulătoare cantități de alimente, dar fiind în afara orașului blocat, ele se puteau aproviziona de la mari depărtări, grație concursului primit din partea triburilor nomade cîștigate cu aur palmirian. Statul major al Zenobiei nu prevăzuse că va ajunge în situația de a se lupta cu Aurelian pe zidurile Palmyrei. Sperase că drumul legiunilor putea fi închis definitiv pe țărmurile Mediteranei sau la marginile deșertului sirian.

Ca să scape de încercuirea romană, ambițioasa regină încercă numeroase și îndrăznețe diversiuni, unele destul de periculoase pentru împărat. Făcu mai întîi un apel disperat la aliații săi perși. Ajutorul trimis dinspre Eufrat de către bătrînul Sapor I găsi drumul blocat de legionari și fu împrăștiat. Zenobia reuși apoi să obțină cu bani grei un ajutor militar din Armenia. Corpul de cavalerie armenian, în drum spre Palmyra, întîlni însă ispititorii saci cu aur ai lui Aurelian și, în loc să ajute pe regină, se angajă ca mercenar în armata romană. La fel se întîmplă și cu mehariștii arabi care mai rămăseseră credincioși palmirienilor. Ca și cavalerii armenieni, ei se înrolară în corpurile de călăreți mauri și dalmați din armata împăratului, după ce aurul capturat la Edessa luci și în fața ochilor lor.

Timpul se scurgea în folosul lui Aurelian. Foametea și molimele scăzuseră moralul asediaților, care începură a murmura împotriva reginei. Numai Zenobia rămînea dîrză, în mijlocul unei situații considerate pierdută. Că Aurelian se găsea și el într-o stare destul de precară, sub zidurile orașului asediat, rezultă din conținutul a două scrisori ale împăratului. Asupra autenticității acestora, istoricii de azi păstrează destule rezerve, dar ele arată totuși o stare de spirit. Asediul prelungit al Palmyrei și dificultățile suportate de legiuni avură ecou nefavorabil în flecăreața și îndepărtata Romă, unde se vînturau fel de fel de zvonuri. Ca să demonstreze greutățile campaniei și să curme flecărelile, Aurelian adresă Senatului roman o scrisoare :

„După spusele romanilor, eu aş duce război numai cu o femeie — scria împăratul — ca şi cînd Zenobia ar lupta numai ea şi cu oamenii săi împotriva mea. Dimpotrivă, ea îmi opune atîţia duşmani, pe care numai un bărbat i-ar putea ridica, apoi desfăşoară o activitate pe care o fac de neînvins numai teama de trădare şi frica ei de pedeapsă. Nu se pot enumera resursele sale : ce număr mare de săgeţi, ce maşini de război, o imensă cantitate de aruncătoare şi prăştii ! Nu există pe zid un loc neacoperit de două sau trei balistice, iar unele maşini ale ei aruncă şi torţe arzătoare. Într-un cuvînt, Zenobia are frică, ca orice femeie şi ea se bate ca o disperată ce se teme de pedeapsă“ *(Vita Aureliani, 26)*.

Cunoscînd starea de spirit din lagărul duşman şi luptînd el însuşi cu destule lipsuri, Aurelian, rănit şi de o săgeată duşmană, a încercat să deschidă tratative de capitulare a asediaţilor. El adresă Zenobiei o scrisoare ponderată, invitînd-o să se predea în schimbul unor condiţii onorabile. Mîndra regină se putea retrage liniştită cu familia sa, acolo unde ar dori, în Imperiul roman, dar trebuia să predea romanilor, în prealabil, întregul tezaur format din metale preţioase, pietre şi mătăsuri scumpe, apoi caii, cămilele etc. Se garantau palmirienilor vechile lor privilegii administrative, comerciale şi fiscale.

Dar răspunsul prompt al Zenobiei arată un orgoliu fără margini şi o insolenţă ce urmărea să intimideze pe marele său rival. La această invitaţie epistolară, ea ar fi răspuns împăratului, în acest fel *(Vita Aureliani, 37)* :

„Zenobia, regină a Orientului, către Aurelian Augustul ! Nimeni n-a îndrăznit pînă acum să ceară ceea ce pretinzi în scrisoarea ta. În război, totul se decide prin curaj. Ai dori să mă predau, ca şi cînd n-ai şti că regina Cleopatra a preferat să moară decît să-şi păstreze viaţa şi onorurile din mila unui stăpîn. Aşteptăm fără întîrziere ajutorul perşilor, pe al armenilor şi pe al oamenilor din deşert, care sînt cu toţii alături de noi. Nomazii din deşert ţi-au înfrînt armata, şi ce se va mai întîmpla, Aureliene, cînd din toate părţile ne vor veni aceste ajutoare ? Fără îndoială că ai să laşi la o parte acest ton poruncitor, ca şi cînd armatele tale ar fi peste tot victorioase“.

Scrisoarea dispreţuitoare a Zenobiei mări dîrzenia violentului împărat. Se înteţiră blocada şi atacurile susţinute acum

de forțe noi, armeniene și arabe, la care se adăuga și detașamentul lui Probus, sosit la Palmyra, după recucerirea Egiptului. Atunci Zenobia, sufletul apărării Palmyrei, hotărî să pună la cale o ultimă diversiune în scopul salvării cetății. Se hotărî să ceară personal ajutorul perșilor. Călare pe un dromader, însoțită de o mînă de partizani, reuși noaptea să iasă printre străjile romane. Pe un drum ocolit după multe peripeții, urmărea să atingă Eufratul, ca apoi, dincolo de fluviu, să cerșească sprijinul mult dorit de la Sapor I. Dar serviciul de informații al lui Aurelian, răspîndit în toate punctele de seamă ale deșertului, interceptă știrea evadării reginei, și pe urmele fugarei fu trimisă cavaleria rapidă romană. Pîlcul de dromaderi ai reginei, urmărit asiduu pe drumurile minore ale deșertului, a fost ajuns numai pe malul Eufratului, lîngă Dura Europos, în momentul cînd regina Palmyrei se pregătea să pună piciorul în barca salvatoare.

Capturată teafără și adusă în fata lui Aurelian, împăratul i-ar fi spus (*Triginta tyrani*, 29) : „Cum ai îndrăznit, Zenobia, să insulți pe împărații Romei ?“ Ea ar fi răspuns că pe el îl recunoaște de împărat, fiindcă reușise s-o învingă, dar nu poate acorda această recunoaștere pentru Gallienus, Aureolus și alți împărați din trecut“. Cu toate acestea, Aurelian a dat dispoziții ca prizoniera să fie tratată cu mărinimie și rezervată pentru ziua triumfului său de la Roma. Ca să astupe gurile flecare din capitală, ce-l luau în derîdere pentru triumful asupra unei femei, împăratul expedie Senatului, de îndată, o scrisoare (*Triginta tyrani*, 29) prin care elogia calitățile de conducătoare ale Zenobiei și justifica de ce a trebuit să lupte atît de greu cu o femeie.

„Aflu, senatori, că mi se reproșează, ca fiind o acțiune nedemnă de un bărbat, de a fi trumfat împotriva Zenobiei. Dar aceia care mă ponegresc, cred că nu mi-ar refuza și elogiile lor, dacă ar ști de ce fel de femeie poate fi vorba, dacă ar cunoaște înțelepciunea ei în consiliile (de război), perseverența sa în a îndeplini hotărîrile luate, fermitatea ei față de soldați, dărnicia ei atunci cînd împrejurările o reclamă, severitatea ei cînd momentul o cere, felul cum și-a bătut joc de Gallienus și Claudius al II-lea“ etc.

Orice speranță de salvare dispăru din inima asediaților, de îndată ce captiva fu expusă spre vedere în fața zidurilor.

Numai aristocrația orașului susținea încă necesitatea continuării rezistenței și după capturarea Zenobiei, pe cînd sărăcimea înfometată apărea pe ziduri și implora clemența romană. Împăratul își arătă iarăși marea sa dibăcie politică : el încurajă partida capitularzilor, promițîndu-le iertarea. Capitularzii îi deschiseră porțile, apărură în fața lui într-un impresionant cortegiu, aducîndu-i în semn de supunere, daruri bogate, împreună cu șefii rezistenței. Orașul a fost cruțat de obișnuitele distrugeri, masacre și jafuri soldățești. Împăratul dorea să facă din el un puternic post militar împotriva perșilor. Numai formidabilele ziduri de apărare ale Palmyrei — opera Zenobiei — au fost distruse pînă în temelii ca să nu mai servească în viitor unor alte Zenobii. Cele două izvoare istorice principale privitoare la capitularea Palmyrei — *Viața lui Aurelian* din *Historia Augusta* și opera lui *Zosimus* menționează variata și bogata pradă luată de Aurelian, ca : monede din metal prețios, obiecte scumpe din temple, stofe împodobite cu pietre prețioase, tiare, steaguri persane, haine de purpură etc. S-au confiscat în totalitatea lor bunurile de orice fel ale Zenobiei și ale partizanilor săi. Se pare că, în plus, orașul a fost pedepsit cu o mare amendă.

Numai un împărat cu înalt prestigiu militar, ca Aurelian, a putut pune capăt numeroaselor pretenții ale soldaților, furioși de suferințele îndurate în deșerturile siriene. Lăcomia soldățească a fost satisfăcută din copioasele prăzi luate din oraș. Ei cerură cu strigăte puternice pedepsirea pe loc a Zenobiei și a generalilor săi. Dar Aurelian le arătă că ar fi rușinos să ucizi o femeie captivă, că este necesară o judecată publică a vinovatei și a colaboratorilor săi, precum și nevoia ca această mare dușmană a Romei să fie văzută tîrîtă în triumful său de către populația capitalei imperiului.

O dată lichidată rezistența „imperiului palmirian", Aurelian luă măsuri pentru reorganizarea Orientului, reînglobat imperiului în totalitatea lui. În Palmyra lăsă ca strajă numai o cohortă. Cu armata și prețioșii captivi s-a reîntors la Emesa, unde, pentru a zdrobi definitiv prestigiul Zenobiei și a dinastiei palmiriene, organiză un răsunător proces public al rebelilor. Știrile istorice vorbesc în timpul acestui proces de lașitatea dezgustătoare a unei regine, odinioară atît de mîndră și demnă. Se spune că, pentru a-și salva viața, ar fi acuzat și denunțat pe colaboratorii săi apropiați, drept singurii vino-

vați de faptele pripite ale unei femei. Ea tremura în fața tribunalului, dar cu vocea-i mieroasă, întreruptă de strigătele amenințătoare ale populației și soldaților, pentru a doua oară dornici a o vedea atîrnată în ștreang, reuși să se salveze. Prima victimă a denunțătoarei a fost filozoful Longinus, profesorul și consilierul ei politic cel mai apropiat, găsit vinovat, între altele, de a fi redactat scrisoarea insolentă adresată lui Aurelian, în timpul asediului Palmyrei. Filozoful dădu dovadă de mult curaj, dar împreună cu Zabdas și alte căpetenii palmieriene căzură sub săbiile legionarilor.

Zenobia, Vaballat și alți ostateci au reușit să se salveze de la condamnarea capitală și au apucat drumul Romei, destinați triumfului imperial. O parte dintre ei s-au înecat într-un naufragiu pe Mediterană. La Roma au ajuns teferi regina cu fiii săi. Istoricul Zosimus credea, după unele informații eronate, că Zenobia ar fi pierit și ea în naufragiul amintit, sau că sar fi lăsat a muri de foame, numai să fie ferită de umilința triumfului.

Pe cînd se lupta la Dunăre cu carpii, la cîteva luni după înapoierea sa în Europa, Aurelian primi știrea că Orientul se răsculase instigat de Palmyra. Focarul revoltei se deplasă repede în Siria, unde, după cum nota un istoric aproape contemporan evenimentelor : „arareori și cu multă greutate sirienii respectă cuvîntul dat". Revolta fu aprinsă de un om al Zenobiei, Apsaeus, recunoscut ca șef, în taină, de către regina captivă la Roma. Șeful răscoalei încercă să atragă pe Marcellinus, guvernator lăsat de Aurelian în Orient, promițîndu-i aceluia recunoașterea ca împărat. Refuzat, Apsaeus ucise pe centurionul Sandarion împreună cu cohorta romană ce comanda la Palmyra și proclamă ca rege ale palmirienilor pe Achilleus-Antiochus, rudă a Zenobiei și înfocat părtaș al politici separatiste față de Roma. Concomitent, negustorul Firmus răscură populația din Alexandria, se proclamă și el împărat și se alătură cauzei palmierienilor. Bineînțeles, se sistară iarăși toate transporturile de cereale din Valea Nilului către Roma.

De astădată, Aurelian lăsă la o parte orice clemență și se năpusti furios asupra Orientului. Înecă repede în sînge răscoala din Egipt, apoi se repezi asupra Palmyrei. Lipsit de zidurile de apărare, orașul a fost cucerit ușor, iar regele rebel

Antiochus — capturat şi dus la Roma, ca o nouă rezervă pentru cortegiul triumfal ce se pregătea. Cruzimea şi severitatea împăratului se dezlănţuiră fără limită asupra nenorocitei Palmyra. După bunul lor plac, soldaţii primiră îngăduinţa împăratului de a masacra şi prăda cetatea deşertului. Distrugerile au fost atît de înspăimîntătoare, încît Palmyra nu mai renăscu şi deveni un simplu post militar roman. Pînă în zilele noastre a rămas un vast cîmp de ruine peste care vînturile deşerturilor au aşternut straturi groase de nisip. Acele fatale zile pentru oraşul mîndrei Zenobia s-au petrecut la finele anului 272 şi începutul celui următor. Nu este exclus ca autorul moral al distrugerii Palmyrei să fi fost însăşi Zenobia. Din captivitatea sa regească a putut foarte uşor, prin mesaje şi spioni, să aţîţe la revoltă pe cei rămaşi acasă.

Pacificînd definitiv Orientul, Aurelian îşi îndreptă apoi armatele spre imperiul galic, unde domnea ca împărat-uzurpator Tetricus (268—272). Speriat de marile succese ale învingătorului Zenobiei, Tetricus îşi părăsi armata, trecu în tabăra lui Aurelian fu iertat şi numit senator. După patru ani de lupte, Aurelian refăcuse unitatea teritorială de odinioară a întregului imperiu. Senatul îi acordă binemeritatul triumf, despre a cărui măreţie *Historia Augusta* ne-a lăsat ample descrieri. Flavius Vopiscus scria în această culegere de biografii imperiale (*Vita Aureliani*, 33—34) ;

„Vom găsi interesante unele detalii ale acestui triumf. Fură văzute atunci trei care regale : unul aparţinuse lui Odeynat şi era acoperit cu aur, argint şi pietre preţioase, întru totul lucrat cu măiestrie ; al doilea îi fusese dăruit lui Aurelian de către regele perşilor şi nu era mai prejos decît primul în ceea ce priveşte execuţia, iar al treilea fusese făcut pentru Zenobia care sperase cîndva, că va merge (triumfătoare) în el, prin Roma. Într-adevăr, ea fu urcată (stînd în picioare) în acest car, dar ca o captivă ce decora triumful. Mai era şi un al patrulea car, tras de patru cerbi, care aparţinuse, după cum se spunea, regelui, goţilor. Cei mai mulţi autori arată că Aurelian se urcă pe Capitoliu pentru a aduce sacrificiul promis lui Iupiter, carul cu cei patru cerbi. Înaintea lui mergeau 20 de elefanţi, animale sălbatice ce fuseseră capturate în Libia, şi alte 200 de animale diferite aduse din Palestina. Pe aceste animale le dărui apoi particularilor, ca tezaurul public să nu cheltuiască

cu întreţinerea lor. Urmau după aceea, separat, patru tigri, girafe, elani şi alte animale de acest gen, după care păşeau 800 de perechi de gladiatori, în afară de prizonierii luaţi naţiunilor „barbare", ca blemi, axomati, arabi, endenioni, indieni, bactrieni, hiberi, sarasini, perşi etc., fiecare ducînd daruri. Prizonierii goţi, alani, roxolani, sarmaţi, franci, suevi, vandali şi germanici, mergeau cu mîinile legate în faţă. Se găseau printre ei şi şefii palmirieni scăpaţi de masacru, apoi egiptenii capturaţi ca rebeli.

Se remarcau, de asemenea, zece femei prinse în luptă cu arma în mînă şi în costume ale bărbaţilor goţi. Multe dintre ele pieriseră în luptă, iar un tablou arăta alegoric că ele aparţineau neamului amazoanelor. Multe placarde din cortegiu purtau înscrise numele tuturor acestor naţii. În mijlocul cortegiului se remarca Tetricus, îmbrăcat cu hlamidă purpurie, cu o tunică verzuie şi cu pantaloni galici. Lîngă el se vedea fiul său, pe care îl proclamase coîmpărat în Gallia. Apărea în sfîrşit şi Zenobia, gătită cu pietre preţioase şi încărcată cu grele lanţuri de aur susţinute de alţii" etc.

Vita Zenobiae (29) din aceeaşi *Historia Augusta* ne descrie mai amănunţit felul cum fusese văzută regina palmiriană în celebrul triumf :

„Era acoperită de atîtea pietre preţioase, încît părea zdrobită de povara atîtor ornamente. Se povestea că deşi dispunea de o remarcabilă putere fizică, ea a fost silită de mai multe ori să se oprească, declarînd că nu mai poate purta sarcina atîtor bijuterii. Ducea între altele şi un lanţ de aur cu care avea legate mîinile şi picioarele, iar un alt lanţ tot din aur atîrnat de gît, era susţinut de un bufon persan".

Dacă este să dăm crezare aceleiaşi biografii a Zenobiei, mărinimia lui Aurelian faţă de regina captivă a rămas constantă şi după triumf. După obiceiul roman, captivii de viţă regală se sugrumau, odată triumful încheiat. Se spune că Zenobia şi fiii săi ar fi primit drept reşedinţă un domeniu situat în vecinătatea Romei, la Tibur (Tivoli), lîngă celebra Villa Hadriana. Locul se numea pe atunci Conche, dar, după numele noii sale stăpîne, căpătă mai tîrziu denumirea de „Zenobia". Unii autori mai afirmă că urmaşi ai reginei şi fiilor săi mai trăiau acolo, către finele veacului al IV-lea.

Este destul de greu să desprindem din negura veacurilor caracterul real al Zenobiei, asupra căruia, biografia sa detaliată din colecţia *Historia Augusta* ne dă multe ştiri. Ea a fost pusă acolo în rîndul celor „Treizeci de tirani" ce au tulburat domnia lui Gallienus şi pe ale succesorilor săi imediaţi. Informaţiile din *Historia Augusta,* redactate mult timp după moartea ei, sînt însă aspru contestate de către istoricii moderni, în ce priveşte limita dintre adevăr şi ficţiune.

Biograful împărătesei îşi deschide expunerea cu o reflecţie amară, remarcînd că, sub domnia „infamului Gallienus", pînă şi femeile au ajuns cu îndrăzneală a conduce imperiul, dîndu-ne exemplu pe Zenobia (*Trig. tyrani,* 29) : „S-a văzut pînă şi o străină cu numele de Zenobia (despre care s-a vorbit adesea), ce se mîndrea a fi din tagma Cleopatrelor şi a Ptolemeilor, că a îmbrăcat mantia imperială, după moartea soţului său Odeynat".

Stăpînită de un orgoliu fără măsură, Zenobia dorea să conducă totul, ca un despot oriental şi să fondeze o dinastie puternică peste popoarele din răsărit, sustrase de ea de sub egida Romei. Setea-i de a guverna popoarele o asemăna cu înaintaşele sale, Cleopatra şi împărătesele siriene. Se deosebea însă cu totul de acelea în ceea ce priveşte viaţa sa morală. Biograful o laudă pentru virtutea sa : ...„era atît de castă, încît avea legături cu soţul său numai atunci cînd dorea să aibă copii". Ca model de conducere avea dinastia persană a Sasanizilor. De aceea desfăşura un ceremonial pompos la palat, adoptase un fast regal, mai mult asiatic decît roman şi pretindea să fie adorată în felul despoţilor din Orient. Numai în ce priveşte organizarea banchetelor accepta luxul imperial roman. Ca şi modelul său preferat, Cleopatra, folosea la ospeţe vase de aur încrustate cu pietre preţioase. Dar nu poate fi comparată întru totul cu regina egipteană, fiindcă a fost lipsită de eroismul aceleia. A acceptat umilinţa în locul unei morţi voluntare şi s-a purtat nedemn faţă de colaboratorii săi. Atunci cînd vorbea trupelor sale, apărea călare, cu cască pe cap, îmbrăcată în rochii ce-i lăsau braţele nude, în haine brodate cu pietre preţioase şi strînse într-o centură garnisită cu cele mai strălucitoare agrafe.

Contemporanii (probabil și Aurelian) rămîneau uimiți de incomparabila grație a acestei femei. Se spune că avea tenul de o culoare cafenie deschisă, ochii negri cu strălucire metalică, dinții așa de albi încît semănau cu două șiraguri de perle, o voce sonoră, de o rezonanță bărbătească etc. Toate aceste trăsături fizice arată sîngele arab ce curgea în vinele sale. Cît privește firea sa statornică și sufletu-i puternic, ele arată trăsături ale unui caracter excepțional, ce se desprinde pregnant și din faptele sale de guvernare. Se pricepea minunat, după împrejurări, să-și schimbe firea. Atunci cînd era necesar, folosea o severitate de tiran, iar cînd împrejurările cereau altfel, trecea la umanitatea și clemența celor mai blînzi conducători. Dărnicia ei avea multe limite, fiindcă ținea morțiș ca totdeauna tezaurul statului să fie plin. Nu o dată a dat dovadă de lăcomie.

Întocmai ca împărătesele siriene, se străduia ca în timpul campaniilor să fie mereu în mijlocul soldaților. Călare, l-a însoțit pe soțul său Odeynat dincolo de Eufrat și prin văile sălbatice ale podișului Anatoliei. Folosea carul sau lectica. Soldații deveneau entuziaști cînd o vedeau mergînd pe picioare, cîte trei-patru mile, alături de coloanele lor, sub arzătorul soare al pustietăților arabe și siriene. Deși afișa o sobrietate neobișnuită, stătea totuși la băutură cu generalii săi. Mereu lîngă ei, a reușit să capteze sufletul soldaților și pe al conducătorilor armatei.

La Palmyra, ambițioasa Zenobie își formase și o curte de intelectuali, fapt ce arată înalta sa cultură. S-a străduit să vorbească și să scrie curent latina, greaca și vechea egipteană. Pasiunea sa pentru trecut au determinat-o să scrie chiar o carte despre istoria lumii orientale. În cercul ei literar strălucea, între alții, Cassius Longinus.

În privința religiei Zenobiei, cercetătorii moderni au stîrnit multe controverse. Este știut însă că nu a fost adeptă a creștinismului. Vechii scriitori bisericești au prezentat-o drept adeptă a religiei ebraice, afirmație ce rămîne de domeniul legendelor. De fapt nu avem nici o indicație că Zenobia ar fi dat atenție problemelor de credință, față de care, se pare, că a păstrat destulă indiferență. Dacă a avut legături amicale cu episcopul Paul din Samosata, ele au fost dictate de interese pur diplomatice. Prin acest straniu episcop creștin,

inteligenta regină a căutat să-și atragă simpatia evreilor din Orient.

Zenobia a rămas o excelentă soție și colaboratoare a generalului Odeynat. Mai apoi, a luat singură pe umerii săi greutatea guvernării unui imperiu al deșerturilor, blocat între două forțe puternice și hrăpărețe, cea romană și cea persană. A cazut înfrîntă, de îndată ce un împărat ca Aurelian și-a aruncat în luptă calitățile militare, superioare dîrzeniei arătate de Zenobia.

Fără Zenobia, Palmyra din veacul al III-lea e.n. n-ar fi însemnat mare lucru din punct de vedere politic, economic și artistic, încît destinul orașului s-a împletit istoricește cu al marei regine. Zenobia rămîne singura femeie din lumea Orientului care a răsturnat echilibrul roman în acea regiune și a împins imperiul spre o mare primejdie. În lumea beduinilor din săracele oaze arabe, povestea adevărată despre faptele Zenobiei și despre trista sa soartă de învinsă și captivă a dăinuit multe veacuri. În vechile povești islamice se vorbea frecvent despre legendara regină Sainab. Nu era altceva decît numele deformat al reginei Zenobia-Bat Zabbai.

HELENA

Mama primului împărat creştin

Helena, mama lui Constantin cel Mare, a deschis seria principeselor adepte ale creştinismului. Atît timp cît va mai exista Imperiul roman, ele nu se vor deosebi de înaintaşele lor păgîne. În perioada tîrzie şi creştină a statului roman, femeile de la curtea imperială au continuat să participe cu pasiune la treburile de guvernămînt, de politică internă şi externă. Erau atrase spre acestea fie din dragoste maternă sau conjugală, fie din ambiţii personale, pasiuni, pe care la împărătesele bizantine le întîlnim mult mai puternice.

Sursele istorice de care dispune cercetătorul de azi, pentru reconstituirea biografiei „împărătesei şi sfintei Elena", sînt destul de numeroase, dar, din păcate, în cea mai mare parte suspecte, atunci cînd provin din cercuri ecleziastice, sau din redacţii tîrzii, bazate pe tradiţie. Pentru marile servicii pe care această femeie le-a adus bisericii creştine din veacul al IV-lea, ea a fost canonizată. Icoana „sfintei Elena", alături de a fiului său, figurează în toate lăcaşurile creştine de cult. Aşa se explică de ce viaţa ei ne este cunoscută mai ales din operele scriitorilor creştini, din legende, panegirice, hagiografii etc., în care redactorii îi aduc numai elogii. După afirmaţiile unor astfel de izvoare de a doua mînă, ea ar fi fost creştină din copilărie şi l-ar fi împins pe fiul său spre această credinţă de mic copil. Întreaga viaţă a Helenei s-ar fi remarcat prin moravuri curate, modeste, prin opere de caritate faţă de cei în suferinţă, iar virtuţile Helenei nu ar fi fost atinse pînă la ea de nici o împărătească romană. Unii au încercat să-i tăinuiască chiar şi originea umilă, considerînd-o fiică a unui rege „barbar", dar necunoscut ca nume.

Singurul izvor contemporan, demn de crezare, din păcate limitat ca timp şi prea succint în expunere, rămîne pentru noi, *Vita Constantini* (Viaţa lui Constantin) scrisă de episcopul curţii lui Constantin, Eusebiu din Cezareea Palestinei. Expunerea biografică a lui Eusebiu se deschide numai o dată cu convertirea la creştinism a Elenei, astfel că, despre viaţa ei, pînă prin anii 324 e.n., el nu ne oferă nici o informaţie.

Ambrosius (340—397), episcopul Milanului, şi alte izvoare creştine sau bizantine ne arată însă că Helena a fost fiica unui hangiu *(stabularia)* din localitatea Drepanum (Palova), vecină cu Nicomedia (provincia Bithynia). Acolo în han, în timp ce ea servea la masă pe călători, a cunoscut-o ofiţerul roman Constantius Chlorus, care se întorcea dintr-o ambasadă din Persia. Atras de frumuseţea ei, Constantius, pe atunci la începutul carierei sale militare, şi-a luat-o de „concubină" şi astfel au convieţuit pînă în anul 293, cînd s-a separat de ea, ca să ia în căsătorie pe Theodora, fiica împăratului Maximianus Herculius. Concubinatul, o simplă uniune matrimonială, nu avea valoarea unei *confarreatio* sau *matrimonium*, specifică cetăţenilor romani, dar era considerat totuşi o căsătorie legitimă de condiţii juridice inferioare, care, în nici un caz nu putea fi un *contubernium*, adică concubinaj obişnuit la sclavi şi peregrini. Este foarte probabil ca acest concubinat al lui Constantius cu Helena, care a durat peste 20 de ani, să fi fost legalizat în *iustae nuptiae*, cînd prin anii 280, la Naissus (Niş), i-a adus pe lume pe fiul lor Constantin, copil foarte drag bolnăviciosului tată. Atunci cînd va ajunge împărătească, această fiică de hangiu nu va uita niciodată condiţia sa umilă ca naştere ; va păstra aceeaşi curăţenie sufletească, ambiţii nobile şi aceeaşi inteligenţă cumpătată.

Locul naşterii Helenei a fost de asemenea controversat : Drepanum ? Edessa Mesopotamiei ? Naissus ? etc. Data naşterii ei se fixează în anii 248/249. Deşi cunoştea bine umila origine a mamei împăratului său, Eusebiu s-a ferit a relata fapte din copilăria şi tinereţea ei, desigur — în concepţia epocii —, din respect faţă de ea. Căsătoria cu Constantius Chlorus a avut loc în jurul anului 272. Ofiţerul se trăgea dintr-o familie ilustră, dar nu avea o înfăţişare atrăgătoare din cauza feţei sale palide. În afară de Constantin, nu se mai cunosc alţi copii ai lui Constantius Chlorus cu Helena.

În anul 293, autocratul împărat Diocletian introduse sistemul de guvernare cunoscut sub numele de tetrarhie („conducerea celor patru"). Ca împărat al părții occidentale a imperiului a fost asociat prietenul său Maximianus Herculius, stabilit cu capitala la Mediolanum (Milian), iar Diocletian a rămas în Orient, cu reședința la Nicomedia. Fiecare dintre acești doi *Augusti* și-a luat cîte un ajutor și moștenitor *(Caesar)* : Diocletian pe Galerius, iar Maximianus pe Constantius Chlorus. Ultimul a fost așezat la Augusta Treverorum pe Rin, ca să apere granița galică împotriva nesfîrșitelor invazii germanice. Același Diocletian l-a obligat pe Constantius Chlorus să o repudieze pe Helena și să devină ginerele lui Maximianus, prin căsătoria cu frumoasa Theodora. Nu știm cît de frumoasă a fost cea de-a doua soție a lui Chlorus, în comparație cu hangița din Drepanum, dar atunci cînd mireasa îi aducea, în lada ei de zestre, ofițerului — odinioară obscur — diadema imperială, nu putea fi decît cea mai frumoasă femeie din lume...

Din anul trist al despărțirii, Helena intră timp de 13 ani într-un fel de uitare, ducînd, după cum scriu unii istorici apologeți, o „viață de văduvă creștină" deși nu era adeptă a lui Hristos la acea dată !). Eclipsa ei luă sfîrșit, de îndată ce fiul îmbrăca mantia de *Augustus*, adică în 306, cînd ea este prezentă la curtea imperială. Căsătoria lui Chlorus cu Theodora a avut un caracter pur politic, impus de către Diocletian, primul stăpîn al imperiului. Helena a înțeles această situație și fără zgomot s-a retras în umbră.

În cei 13 ani, Helena nu a putut sta mereu lîngă fiul său. Constantin a fost crescut la Nicomedia lîngă Diocletian și Galerius. Ca tînăr ofițer, el s-a distins în luptele cu barbarii de la Dunăre, dar era mereu supravegheat de către cei doi șefi, ca să nu fugă la tatăl său pe Rin. În cele din urmă, Constantin reuși totuși să scape, chemat insistent și tainic de Constantius Chlorus care-și vedea apropiat sfîrșitul. Cînd tatăl său muri, în anul 306, trupele din Galia și Britannia îl proclamară împărat pe Constantin. Treptat, el și-a eliminat toți rivalii, devenind în anul 324 împărat unic peste tot imperiul.

Sufletul lui Constantin a cunoscut multe frămîntări, atrocități și instabilități. Dragostea stabilă, puternică, afectuoasă și respectuoasă, adică un adevărat cult, a avut numai față de

mama sa. Mîndru de ea, i-a acordat Elenei epitetul de *nobilissima femina*, apoi titlul suprem de *Augusta*, cu dreptul de a se încununa cu diadema de împărătească (325 e.n.). A bătut monede în cinstea ei și i-a acordat permisiunea de a dispune *ad libitum* de tezaurul statului. Eusebiu (*Vita Constantini*, III, 47) ne spune că Helena „poseda averi în diferite părți ale imperiului și împăratul a dispus să i se dea atît de mari onoruri, încît nu era nimeni în provincii, nici chiar militarii, care să nu o salute cu titlul de împărătească. Efigia sa se gravă pe monede de aur. El îi acordă libertatea absolută, în a dispune, după dorință, de veniturile tezaurului public, ceea ce constituia un alt motiv ca ea să fie stimată în tot imperiul..." În cinstea iubitei sale mame, Constantin a fundat un nou oraș lîngă Drepanum, căruia i-a dat numele de Helenopolis. Orașul a beneficiat de adăpostirea relicvelor martirului creștin Lucianus. De pe urma pelerinajelor la aceste moaște se puteau realiza importante venituri. Acest martir fusese dascălul ereticului preot Arius și al episcopului Eusebiu din Nicomedia. Provincia Diospontus și-a schimbat numele în Helenopontus, tot ca o cirstire pentru împărătească. Monedele bătute de fiu în onoarea mamei o numesc *Flavia Iulia Helena Augusta*.

La rîndul ei, respectuoasa mamă s-a străduit să-l frîneze pe tînărul împărat de la comiterea unor greșeli. Devotamentul ei ca bunică s-a arătat deplin față de copiii celor două soții ale lui Constantin (Minervina și Fausta), dar fiind mamă vitregă a copiilor Theodorei, a rămas într-adevăr vitregă... față de aceia, gîndindu-se la suferințele ei în 293, cînd fusese silită să se despartă de Constantius Chlorus. Într-adevăr, Constantin cel Mare nu a dat nici o atenție copiilor tatălui său, născuți din uniunea cu fiica lui Maximian. Se știe numai că l-a îndepărtat de la curte pe fiul cel mai mare al Theodorei, pare-se, în urma unor insinuări ale Helenei. Nici testamentul lăsat de Constantius Chlorus nu-i favoriza pe copiii Theodorei, declarați simpli particulari, fără drept la moștenire, lăsată în întregime fiului Helenei. Dacă Helena nu a inspirat fostului său soț aceste măsuri, în nici un caz nu le-a dezaprobat.

Din prima sa căsătorie cu Minervina, Constantin a avut un fiu, pe Crispus. Cu Minervina s-a întîmplat același lucru ca și cu Helena în 293. Ca să fie adoptat ca moștenitor la tron de către Maximianus Herculius, Constantin a repudiat-o și el

pe Minervina (se pare tot o concubină de condiții obscure) și s-a căsătorit cu Fausta, o altă fiică a lui Maximian, deci soră cu soția de-a doua a tatălui său Chlorus (307). Despre Fausta se spunea de asemenea — ca și în cazul Theodorei — că era de o frumusețe olimpică. Din căsătoria cu Fausta s-ar fi născut Constantin al II-lea și Constantius al II-lea. După unii autori, ei ar fi însă copiii născuți de o a treia soție a lui Constantin cel Mare, dar al cărei nume rămîne necunoscut.

Atît Helena cît și Constantin iubeau foarte mult pe tînărul Crispus și îi pregăteau o strălucită carieră, pe care principele în vîrsta de 20 ani o și prefațase cu cîteva victorii militare la Rhin și pe mare. Dar Fausta se gîndea și ea la copiii ei. Puse la cale o intrigă ticăloasă contra lui Crispus, acuzat de complot împotriva ei. Violent și grăbit, după ce-l arestă pe Crispus, Constantin dădu repede dispoziții ca tînărul să fie ucis prin otrăvire la Pola ; se pare fără încunoștințarea mamei sale Helena. Îndurerata bătrînă nu putea uita moartea nevinovată a nepotului și pregăti la rîndul ei o răzbunare împotriva nurorii criminale. Îi dovedi lui Constantin greșeala în care căzuse ușor, din pricina vicleniei Faustei, apoi îi dezvălui, de asemenea, unele greșeli grave, de adulter, ale soției sale. Nu putem ști pînă la ce limită au mers rătăcirile conjugale ale Faustei, dar știm că fiul avea o mare încredere în vorbele mamei sale. Fausta, la rîndul ei, a fost supusă unor suplicii, apoi executată, rigoare ce a adus oarecare consolare îndureratei bunici. După unele știri, Fausta, acuzată de adulter ar fi fost înăbușită cu aburi fierbinți într-o baie cu ușile ermetic închise. Fausta era o femeie brutală, necinstită și răutăcioasă, aidoma caracterului tatălui său Maximianus.

Tragedia de la palatul lui Constantin este specifică curților orientale cu multe soții sau harem, cu numeroși pretendenți la tron. Toate aceste frămîntări se încheiau cu certuri și crime. În cazul de față există și alte versiuni, care-l denunță pe Crispus ca autor real al unei conspirații urzite de el, de îndată ce frații săi vitregi au fost declarați *Caesares* („moștenitori ai tronului"). O dată cu Crispus ar fi fost executați și alți prieteni ai săi, părtași la conspirație. În același timp cu Crispus, Constantin a mai ucis și pe un nepot al său de soră, în vîrstă de numai 12 ani, găsit de asemenea suspect de către intriganta Fausta. Toate aceste crime s-au petrecut pe locul unde se află astăzi palatul Lateran din Roma.

Dînd crezare informaţiilor transmise nouă de către Eusebius, constatăm că Helena nu a putut să-l crească pe copilul Constantin în „pietate faţă de Domnul", deoarece ea a rămas păgînă pînă după urcarea pe tron a fiului său. Tot acesta a îndemnat-o să primească botezul creştin, după care Helena a devenit o foarte pioasă şi activă adeptă faţă de biserica lui Hristos. Spre deosebire de fiul său, care mergea pe drumuri politice sinuoase, între păgînism, ortodoxism şi arianism, Helena, de îndată ce a primit botezul, a evitat orice compromis de credinţă. Ea s-a dedicat pentru restul vieţii, cu o puternică pasiune, construcţiilor de biserici, amenajării „locurilor sfinte" din Palestina şi operelor de caritate publică. În timp ce fiul său ridica pe malurile Bosforului un oraş şi o capitală nouă a imperiului, de structură creştino-păgînă, ea construia la Ierusalim o cetate religioasă, prin care se glorifica viaţa, moartea şi reînvierea lui Iisus Hristos. Pentru realizarea numeroaselor ctitorii religioase din Palestina şi din alte părţi ale imperiului, Helena a dispus de importante resurse financiare, pe care le ridica din tezaurul imperial, fără o prealabilă aprobare a fiului său.

Graţie încrederii şi afecţiunii din partea fiului său, dar mai ales datorită resurselor băneşti ce le avea tot timpul la îndemînă, în Orient, împărăteasa-mamă a distribuit importante ajutoare comunităţilor creştine, celor nevoiaşi, ofiţerilor şi soldaţilor. „Ea contribui cu generozitate la nevoile feluritelor persoane, dînd unora bani, altora haine, liberînd pe unii din temniţe, scoţînd pe alţii din munca grea de mină, rechemînd pe unii din locurile unde fuseseră exilaţi şi apărînd pe cei slabi împotriva celor puternici, care voiau să-i exploateze" (Eusebiu, *Vita Constantini*, III, 44).

Dornică de a vizita „locurile sfinte", pioasa împărăteasă, deşi octogenară, întreprinse în anul 326 o lungă călătorie în Orient şi cutreieră Palestina, pe „urmele lui Christos". Călătoria aceasta a fost descrisă cu mult entuziasm de către scriitorii bisericeşti, amintirea ei fiind marcată de numeroasele daruri făcute bisericii din tezaurul statului.

Cu această ocazie, din dorinţa ei, s-au făcut săpături pe dealul Golgota, distrugîndu-se un templu al Venerei, ca să se descopere resturile crucii de lemn ce servise pentru supliciul fondatorului creştinismului. În ceea ce priveşte aceste „săpături arheologice" pentru descoperirea crucii este necesar a se

sublinia faptul că Eusebiu (III, 38), născut în Palestina şi biograful contemporan acestor cercetări, nu aminteşte absolut nimic de ele. El aminteşte numai de descoperirea „sfîntului mormînt" şi de zidirea unor monumentale biserici, la Bethleem, pe Muntele Măslinilor, la Ierusalim etc.

Tradiţia creştină tîrzie a descris cu lux de amănunte, toate fictive, cercetările împărătesei pentru descoperirea crucii. Ea a întreprins mai întîi o anchetă printre localnicii creştini şi evrei, ca să determine locul răstignirii lui Hristos. El ar fi fost stabilit şi graţie unei „viziuni divine". Trecîndu-se la săpături, s-ar fi aflat trei cruci de lemn ce păstrau înfipte în corpul lor cuie de fier. Ca să se afle care dintre cele trei aparţinuse lui Hristos şi care celor doi tîlhari ce fuseseră crucificaţi tot atunci, Macarie, episcopul Ierusalimului, a sfătuit-o pe Helena să le apropie pe rînd de trupul unei bolnave. Una dintre cruci, ce fusese atinsă de o suferindă, ar fi vindecat-o imediat pe aceea şi astfel s-a dedus că fusese folosită pentru răstignirea lui Hristos. O parte din metalul cuielor găsite înfipte în lemnul crucii lui Hristos ar fi fost topit, ca să fie folosit la casca de luptă pe care o purta împăratul. După ce a dispus ca în „locurile sfinte" din întreaga Palestină să se construiască 28 de biserici, Helena a luat crucea de lemn a lui Hristos şi s-a înapoiat la Constantinopol, unde a fost primită cu mare bucurie de fiul său.

Putem crede astăzi în eventualitatea unor cercetări şi, săpături ce s-ar fi făcut pe Golgota, dar în ceea ce priveşte rezultatele lor şi „minunile" ce le-au însoţit, toate acestea rămîn simple basme. După trei sute de ani de la răstignirea lui Hristos, nu se mai putea păstra nici o urmă de lemn. În tot cursul evului-mediu s-a făcut un comerţ intens cu lemn din crucea lui Iisus Hristos, într-o cantitate atît de mare, încît se putea umple cu el cîteva zeci de care...

Călătoriile Helenei prin localităţile palestiniene legate de viaţa lui Hristos (unde s-a îngrijit de urgentarea zidirii bazilicilor creştine) s-au remarcat mai mult prin dărnicie şi curiozitate decît prin pietate. Toţi autorii antici vorbesc nu de pietatea ei umilă în timpul acestor procesiuni, ci de dărnicia, construcţiile, pomenile, împărţirile de alimente şi haine, graţierile de condamnaţi şi exilaţi etc., pe care mama împăratului „le împărţea cu mină largă, fiindcă avea de unde".

La „locurile sfinte", bătrîna împărătească a mai avut și misiunea de a stîrpi orice urmă de păgînism. Ea a descoperit că în grotele de la Bethleem și Ierusalim, în care se născuse Hristos și unde fusese îngropat pentru ca apoi să reînvie, se practicau rituri păgîne pentru Venus și Adonis. În acele locuri, după o purificare religioasă atentă, s-au înălțat bazilici.

Dar aceste îndelungate călătorii au obosit-o foarte mult pe octogenara împărătească și i-au grăbit moartea. Ea a închis ochii în scurt timp după înapoierea dintr-o călătorie în Palestina, într-un loc pe care nu-l cunoaștem (Nicomedia ?). Unii autori bănuiesc că, la început, resturile împărătesei au fost depuse în „biserica Apostolilor", construită de ea și de fiul său, la Constantinopol. În acest oraș i se ridicase Helenei un număr de șase mari statui, dintre care unele se mai păstrează și azi, deteriorate. Data morții ei a fost fixată de istorici prin anii 329/335. Mai știm că, după cîtva timp, Constantin a transportat corpul ei, cu mare pompă la Roma. În vechea capitală a imperiului, sarcofagul Helenei a fost depus în mausoleul imperial ce se găsea lîngă actuala via Labicana (în afara zidurilor lui Aurelian de la Tor Pignattara), alături de basilica San Pietro e Marcellino. Se pare că în același mausoleu fusese depus, mai înainte, și corpul lui Constantius Chlorus.

Mari discuții se duc între arheologi în ceea ce privește presupusul sarcofag al Helenei, tăiat în porfir, de proporții colosale și păstrat azi în Muzeul Vaticanului. Este decorat cu sculpturi ce reprezintă lupte între romani și „barbari", mai posedă și alte elemente decorative păgîne ce nu se împacă de loc cu locul de veci al unei împărătese creștine. Monumentul nu posedă nici un fel de inscripție și, după stil, poate fi datat pe o perioadă îndelungată de timp.

Eusebius (III, 46—47) ne relatează că, pe patul de moarte, în prezența împăratului pe care-l îmbrățișa și-l ținea de mîini, Helena a prezentat și testamentul său scris mai demult. Constantin cel Mare cu nepoții ei deveneau moștenitorii unor imense averi răspîndite în tot imperiul.

Portretul Helenei ne este azi bine cunoscut din efigiile monetare, bătute pentru ea, între anii 324—335 e.n., precum și din unele reprezentări statuare. Toți istoricii de artă au remarcat marea asemănare dintre Constantin cel Mare și mama

sa. Posedăm azi multe inscripţii gravate pe baze de marmură ce serviseră pentru susţinerea unor busturi sau statui în mărime naturală ale Helenei. Unele dintre aceste texte epigrafice amintesc de grupuri statuare în care împărăteasa fusese sculptată alături de fiu şi de nepoţi. Din seria monedeior, demne de luat în consideraţie din punct de vedere al artei realiste, sînt portretele ei de pe cîteva medalioane emise în anul 329 e.n. de către atelierele din Nicomedia sau Constantinopol. În aceste efigii, împărăteasa prezintă o faţă îmbătrînită, cu o coafură ondulată artificial ce se desparte în două deasupra frunţii, „totul acoperit cu un fel de turban".

Cea mai intactă şi perfectă reprezentare statuară a Helenei ne-o înfăţişează alungită. Se distinge profilul ei identic cu cel de pe medalionul amintit. Această statuie se păstrează azi în mijlocul „sălii împăraţilor", din Muzeul Capitolin (nr. 84) de la Roma. Mult timp s-a crezut, eronat, că ar înfăţişa pe Iulia Agrippina.

Împărăteasa avea o faţă prelungă, cu un obraz frumos, nasul acvilin, şi o gură fermă, cu buzele strînse. S-a spus că fiul ar fi moştenit de la mamă, în afară de frumuseţe, şi firea sangvină a aceleia (ceea ce nu pare dovedit), apoi caracterul ei, capabil să hotărască în probleme subtile.

Panegriştii laudă exagerat faptele de caritate ale Helenei, activitatea ei religioasă, prudenţa, marea pietate, dărnicia şi afecţiunea faţă de soţ şi de fiu. Din textele aceloraşi autori rezultă însă că împărăteasa era lipsită de energie şi adesea, trecea la răzbunări.

Prin mariile lor fapte de arme şi de domnie, soţul şi fiul au înscris-o pe Helena definitiv în paginile istoriei, unde nu s-ar fi putut impune numai prin activitatea sa în folosul bisericii.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. IZVOARE ANTICE

APPIAN, *Istoria Romei. Războaiele civile,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957 (trad.).

ARRIANUS, *Expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966 (trad. Radu Alexandrescu).

AULUS GELLIUS, *Nopţile atice,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1965 (trad. David Popescu).

CAESAR, *Fragmentele. Opera apocrifă,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967 (trad. J. Vilan Unguru şi Elisabeta Poghirc).

Q. CURTIUS RUFUS, *Viaţa şi faptele lui Alexandru cel Mare,* 2 vol. Editura Minerva, Bucureşti, 1970 (trad. P. H. Popescu-Gălăşanu).

DIODOR din Sicilia, *Bibliotheca historica,* ed. Hoefer, 4 vol., Paris, 1851.

DIO CASSIUS, *Historia romana,* ed. E. Gros, Paris, 1845—1870 şi ed. Anghel Demetriescu, Bucureşti, 1878.

EUSEBIU, *Istoria bisericii şi viaţa lui Constantin cel Mare,* Bucureşti, 1896 (trad. Iosif Gheorghian).

HERODIAN, *Istoria imperiului roman după moartea lui Marcu Aureliu,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1960 (trad. Radu Alexandrescu).

HERODOT, *Istorii* I—II, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961—1964, (trad. F. Vanţ-Ştef şi Adelina Piatkowski).

Historia Augusta, ed M. Nisard, Paris, 1848.

IUSTINUS, *Oeuvres,* Paris, 1862.

CORNELIUS NEPOS, *De viris illustribus,* ed. H. Noël, Paris, 1923.

PAUSANIAS, *Descrierea Greciei,* ed. Dindorf, Paris, 1845.

C. PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS, *Panegiricul împăratului Traian,* ed. a II-a, Bucureşti, 1925 (trad. A. Moşoiu).

PLUTARH, *Vieţi paralele,* vol. I—IV, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1960—1969 (trad. N. I. Barbu).

STRABON, *Geographia*, ed. Müller-Dühner, Paris, 1858.
SUETONIUS, *Doisprezece Cezari*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958 (trad. D. Popescu-C. V. Georoc).
TACITUS, *Anale*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964 (trad. Andrei Marin).
THUCYDIDES, *Războiul peloponeziac*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966 (trad. N. I. Barbu).
VELLEIUS PATERCULUS, *Historia* (ed. Wieser).
ZOSIMUS, *Historia nova*, ed. L. Mendelssohn, Leipzig, 1887.

II. AUTORI MODERNI

JEAN BABELON, *Impératrices syriennes*, Paris, 1957.
GIOVANNI BECATTI, *L'Età classica*, Firenze, 1965 (colecţia „Le grandi epoche dell'arte").
ILSE BECHER, *Das Bild der Kleopatra in der griechischen und lateinischen Literatur*, Berlin, 1966.
M. BESNIER, *L'Empire romain de l'avènement des Sévères au concile de Nicée*, Paris, 1937.
R. CAGNAT, *Figures d'impératrices romaines*, Paris, 1908.
PERICLE DUCETI, *L'Arte classica*, ed. a II-a Torino, 1927.
Enciclopedia dell'arte classica antica e orientale, Roma, 1958—1966 : *Agrippina Senior* (C. PIETRANGELI) ; *Iulia Agrippina* (C. PIETRANGELI) ; *Arsinoe* (M. T. MARABINI MOEVES) ; *Aspasia* (G. SENACHIESA) ; *Cleopatra* (M. T. MARABINI MOEVES) ; *Giuglia Domna* (R. CALZA) ; *Elena* (R. CALZA) ; *Faustina Maior* şi *Minor* (B. M. FELETTI-MAJ) ; *Livia* (L. FABBRINI) ; *Giuglia Maesa* şi *Giuglia Mammaea* (M. FLORIANI SQUARCIAPINO) ; *Messalina* (A. MOMIGLIANO) ; *Olympia* (G. SICHILONE) ; *Plotina* (B. M. FELETTI-MAJ) ; *Poppaea Sabina* (B. M. FELETTI-MAJ) şi *Zenobia* (M. FLORIANI SQUARCIAPINO).
G. FERRERO, *Antoine et Cléopatre*, Paris, 1926.
IDEM, *Les femmes des Césars*, Paris, 1930.
I. G. FÉVRIER, *Essai sur l'histoire politique et économique de Palmyre*, Paris, 1931.
ANTONIO FROVA, *L'Arte di Roma e del mondo Romano*, Torino, 1961.
LÉON HOMO, *Histoire romaine*, t. II ; *Le Haut-Empire*, Paris, 1933.
HENRY HOUSSAYE, *Aspasie, Cléopatre, Théodore*, ed. a VII-a, Paris, 1905.

ERNST KORNEMANN, *Grosse Frauen des Altertums im Rahmen zweitausend-jährigen Weltgeschichte*, Leipzig, 1942.

ERNST KORNEMANN, *Femmes illustres de l'Antiquité*, Paris, 1958 (trad. Germain Welsch).

H. LECLERCQ, *Helena*, în *Dict. d'arch. chrétienne et de liturgie*, VII, coll. 2126—2146.

I. M. MARINESCU, *Figuri din antichitatea clasică*, 2 vol., Editura Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1929—1930.

G. MASPERO, *Histoire des peuples de l'Orient classique*, t. II, Paris, 1897.

N. A. MAŞCHIN, *Istoria Romei antice*, Bucureşti, 1951 (trad. I. Parocescu şi Anton Herescu).

JULES MAURICE, *Constantin le Grand. L'Origine de la civilisation chrétienne*, Paris, 1924.

EDITH MORA, *Sappho, Histoire d'une poète*, Paris, 1966.

A. MORET, *Histoire de l'Orient IIe—Ier millénaire*, t. II, Paris, 1936.

R. PARIBENI, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, 2 vol., Messina, 1926.

ANDRÉ PARROT, *Assur*, Paris, 1961.

A. PIGANIOL, *L'Empire chrétien* (325—395), Paris, 1947.

Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, hersg. von A. PAULY-G. WISSOWA-W. KROLL-K. ZIEGLER: *Iulia Agrippina* (HASEBROECK); *Arsinoe* (WILCKEN); *Aspasia* (JUDEICH); *Atosa* (CANER); *Iulia Domna, Iulia Maesa* şi *Iulia Mammaea* (HERZOG); *Faustina Maior* şi *Minor* (A. ROHDEN); *Fulvia* (MÜNZER); *Helena* (SEECK); *Kleopatra* (STÄHELIN); *Livia* (FITZLER); *Messalina* (HAUSER-WOTKE); *Olympias* (STRAUSSBURGER); *Phryne* (RAUBITSCHEK); *Poppaea Sabina* (HANSLIK); *Sappho* (ALY) şi *Semiramis* (LENSCHAU).

TH. REINACH — A. PUECH, *Alcée. Sapho*, Paris, 1937.

V. S. SERGHIEV, *Istoria Greciei antice*, Bucureşti, 1951.

D. TUDOR, *Mari căpitani ai lumii antice*, 3 vol., Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1969/72.

D. TUDOR, *Pericles*, Editura Albatros, Bucureşti, 1970.

ILUSTRAȚII

HATŞEPSUT ÎNFĂŢIŞATĂ CA SFINX.
MUZEUL DIN CAIRO

HATŞEPSUT.
METROPOLITAN MUSEUM
NEW YORK

SEMIRAMIS.
MUZEUL LOUVRE
PARIS

POEȚII ALCEU ȘI SAPPHO.
PICTURĂ
PE UN VAS ATTIC
MUZEUL
DIN MÜNCHEN

SAPPHO. FRESCĂ DE LA POMPEI. MUZEUL NAȚIONAL — NAPOLI

ASPASIA
DIN MILET.
MUZEUL
LOUVRE — PARIS

OLYMPIA. MEDALION DIN BRONZ

PRINȚESA LAGIDĂ.
MUZEUL LOUVRE
PARIS

ARSINOE
A II-A FILADELFICA.
OCTODRAHMĂ
DIN AUR

ARSINOE
A II-A FILADELFICA.
MONEDĂ DE AUR

◀ **AFRODITA-PHRYNE.**
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

LIVIA AUGUSTA.
GLIPTOTECA DIN COPENHAGA

LIVIA AUGUSTA.
STATUIE DIN VILLA
DEI MISTERI — POMPEI

OCTAVIA.
BUST DE BAZALT.
MUZEUL LOUVRE — PARIS

1

2

3

1 **CLEOPATRA A VII-A.**
MONEDĂ DE ARGINT

2 **CLEOPATRA A VII-A**
CU ATRIBUTELE ZEIȚEI HATOR.
DENDERAH — EGIPT

3 **CLEOPATRA CU VIPERA.**
MUZEUL NAȚIONAL — ROMA

AGRIPPINA SENIOR. MUZEUL LOUVRE — PARIS

MESSALINA. MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

1

2

1 IULIA AGRIPPINA ŞI COPILUL NERO. MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

2 IULIA AGRIPPINA. MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

3 SABINA POPPAEA. MUZEUL NAŢIONAL — ROMA

4 PLOTINA. MUZEUL NAŢIONAL — NAPOLI

3 4

MARCIANA. MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

MATIDIA. MUZEUL LOUVRE — PARIS

FAUSTINA I SENIOR. MUZEUL VATICANULUI — ROMA

FAUSTINA A II-A MINOR.
MUZEUL LOUVRE
PARIS

FAUSTINA A II-A MINOR
MUZEUL NAȚIONAL
ROMA

IULIA DOMNA.
MUZEUL LOUVRE
PARIS

IULIA DOMNA.
MONEDĂ DE ARGINT

IULIA MAESA.
MONEDĂ
DE ARGINT

IULIA SOEMIAS.
MONEDĂ
DE ARGINT

ZENOBIA.
MONEDĂ
DE ARGINT

IULIA MAMMAEA.
MONEDĂ
DE ARGINT

PORTRET DE PALMIRIANA DIN EPOCA ZENOBIEI MUZEUL LOUVRE — PARIS

HELENA . MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

TEMPLUL FARAOANEI HATŞEPSUT DE LA DEIR EL-BAHARI

PALMIRIANA DIN VREMEA ZENOBIEI.
GLIPTOTECA
DIN COPENHAGA

PERICLE.
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

OCTAVIANUS AUGUSTUS.
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

CLAUDIUS I.
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

NERO.
MUZEUL CAPITOLIN
ROMA

SEPTIMIUS **SEVERUS.** MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

◀ **OCTAVIA.** MUZEUL VATICANULUI — ROMA

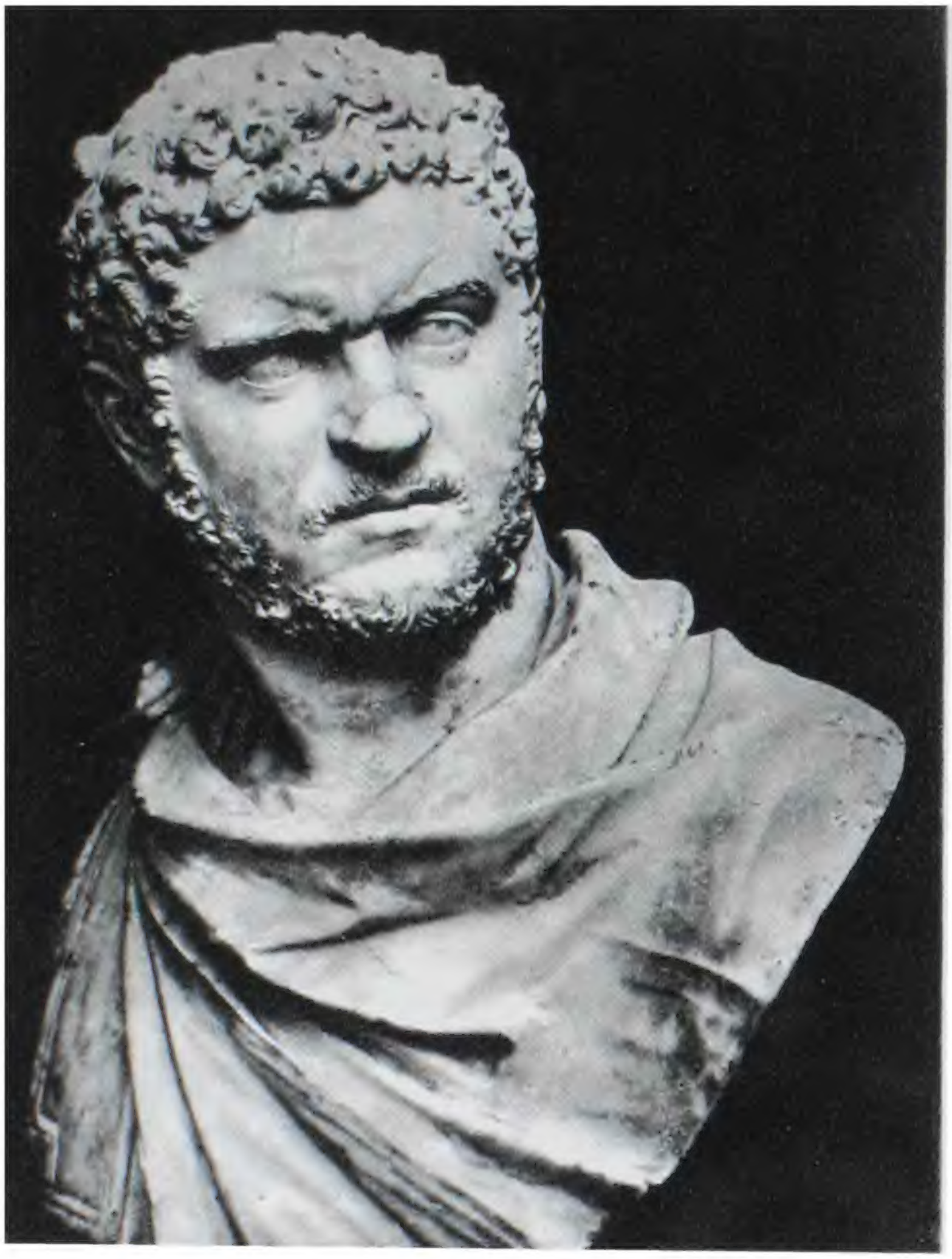

CARACALLA.
MUZEUL VATICANULUI
ROMA

ELAGABAL.
MUZEUL CAPITOLIN — ROMA

RUINELE PALMYREI ALEEA COLONADELOR

REDACTOR : CECILIA IONIȚA
TEHNOREDACTOR : FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR 23,50+32 PAG. PLANȘE + 3 HĂRȚI
INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ :
BIBLIOTECI MARI 9 (3) BIBLIOTECI MICI 9 (3)

REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA ; COMANDA NR. 20 050

Situînd fiecare dintre eroinele sale pe fundalul istoric al vremii și în contextul concret al evenimentelor pe care le-au trăit și pe care, într-o măsură, le-au influențat, suita de medalioane construite de autor oferă cititorului pagini inedite sau puțin cunoscute de instorie antică universală. Anecdota istorică ce pigmentează întreaga expunere este bazată strict pe documente de epocă — arheologice, epigrafice și literare — autorul știind să evite vulgarul și trivialul, ca și tentația apologetică. Cartea evocă evenimente din viața lui Hatșepsut, «regentă a trei faraoni» care, timp de decenii, a condus Egiptul de-a curmezișul unor vremi frămîntate, mijlocește cititorului reîntîlnirea cu înțeleapta Aspasie, sfătuitoare și soție a marelui Pericle, urmărește întîmplările care au marcat periplul furtunoasei Cleopatra, te face să te cutremuri în fața imoralității, a crimelor și abuzurilor care au înnegrit epoca imperială sub Messalina sau împărătesele siriene. La capătul lecturii, sau pe marginea ei, mesajul nescris — dar implicit — al cărții ni se impune. Nici trecerea mileniilor nu absolvă de răspundere pe cei ce calcă în picioare legile inexorabile ale umanității, după cum aceeași trecere a mileniilor nu stinge admirația pentru înțelepciunea pusă în slujba binelui colectivității sau pentru demnitatea frunții care nu se pleacă în fața violenței.

D. TUDOR

FEMEI VESTITE DIN LUMEA ANTICĂ

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ